

ANTONIJA KASSOWITZ-CVIJIĆ

VATROSLAV LISINSKI U KOLU ILIRA

O 100. OBLJETNICI NJEGOVA ROĐENJA 8. SRPNJA 1919.
IZDALA I NAGRADILA IZ ZAKLADE GROFA IVANA N.
DRAŠKOVIĆA ZA GODINU 1917. MATICA HRVATSKA.

ZAGREB 1919.
TISAK HRVATSKOG ŠTAMPARSKOG ZAVODA D. D.

SVOME RODU

Savila sam vjenčić dragih uspomenâ.
Dok ne poveneše od vremena novih.
Nije vjenčić bogat. nije gizdav sjajem
Čedan je, al mio-jer je naš.

U tom je vijencu svaki listak odsjev
Ilirskoga borca. blage Ilirkinje.
Što značajem krasi svoje doba.

Ne mećite vjenčić moj med divot-knjige.
Što raskošjem kite gizdavi vam dom.
U pretincu tihom dajte njemu mjesta
Izmed spomen-cvijeća. osušenih suza

Duša. koja bude prebirala po njem.
Svetim neka čuvstvom roni u starinu.

I.

U istočnoj Kranjskoj blizu Novog Mjesta na Krki, nedaleko od visokih žumberačkih Gorjanaca, koji se prkosnim strmim planinama koče između rođene braće Hrvata i Slovenaca, udomila se prije više stoljeća razgranjena porodica Fuxova (Lisinski). To bijahu imućni gospodari »purgarske« osrednje naobrazbe, kremen-ljudi slovenske loze i opore ćudi, bistre i pravedne duše, vjerni svome caru. U kući je vladala starodavna slovenska tradicija, djedovski običaji i blagozvučni slovenski jezik, dok su se gospodari u saobraćaju s vanjskim svijetom rado služili njemštinom.

Njihova se imanja širila i razbujavala kao moćna gorska rijeka, koja osvaja sveđ nove obale, da se bolje utvrdi. Premda se Fuxovi nikad nijesu jagmili za plemstvom, kao njemački njihovi susjedi, ipak se ponosili zasluženim i od cara im podijeljenim povlasticama, što su ih od starih vremena na svom rodnom zemljištu uživali. Kupovne svoje ugovore, u koliko za njih nije dostajala poštena riječ gazdina, obično su potvrđivali porodičnim žigom: to bijaše šiljasti trokut poput piramide, u sredini inicijali A. F., ispod toga okretna lisica, s desna do piramide vita jela, s lijeva bjelogorica kao znak imućtva i snage u šumama i gorama.

Muški se članovi Fuxove porodice bavili ekonomijom na veliko, stočarstvom i konjogojstvom, a njihove žene i kćeri mljekarstvom i peradarstvom, pa je njihovo gospodarstvo bilo na glasu na daleko kao uzorno i vrlo ugledno. Poslije dnevnog napornog rada našle bi se gazda-

rice sa svojom družinom oko preslice i kućnog tkalačkog stana, pa je ženska čeljad punila miraznu škrinju svilenom tankom predom. Takova se jedna škrinja čuva i dandanas u porodici. Po starinskom običaju pjevale bi tada mome čitava poglavlja iz biblije, dirljive one melodije, koje se još i danas glasaju oko rijeke Savinje, između Celja i Mozirja, pod čistim krovovima slovenskih splavara. U Fuxovoj se porodici mnogo gajila glazba narodna slovenska kao i umjetnička njemačka, udomaćila se ondje kao i kovano srebro i mirisavo platno. Sva ženska čeljad umjela je svirati na gitari, pa se pod tim širokim krovom rodila mnoga umiljata slovenska pjesma, koju je svježi gorski vjetar nosio kao sitno sjemenje u srca vedrih »gorenaca« i »dolinara«.

Početkom devetnaestog stoljeća otkinuo se iznenada snažan jedan odvjetak s Fuxova stabla, mladi Andrija (otac Vatroslava Lisinskoga). Prama porodičnom običaju pošao je mladić u svijet, to jest u sjevernije austrijske zemlje, pa i u Tirolsku i Bavarsku, da se ondje ogleda u gospodarstvu, da okusi ljepote i slasti kulturnih krajeva, pa da se onda vrati haran u domaju. U Andrije bijaše nemiran i poduzetan duh, nezasitan i pregnutljiv. Vrativši se svome domu, postade mu ondje pretijesno, odveć priprosto: »pogospodio« se. Energičnom i žilavom svojom voljom raskine vjerne sveze, ogluši se svemu dokazivanju i molbama, pa se preseli u Hrvatsku, u gizdavi Zagreb. Vruć i neodoljiv nagon za širim djelokrugom, za samostalnim, slobodnim radom, pa i za svjetskom kulturom nadjača tradicionu vjernost prama rodnom slovenskom domu.

To bijaše neočekivan i smion čin, pa ga je porodica, živući vazda u snažnoj zadruzi na ponosnoj djedovini, kruto osjetila. Trebalo je dirnuti u zajednički imutak, otcijepiti s rodnog stabla cvatuću jednu granu, mlađahnu i krepku. Ta je bol moćno zadrla u sva srca, jer nema gotovo naroda slavenskog, u kojega bi vjernost spram domovine bila tako žilava i tvrda, pa tako duboko zahvaćala u korijenje rođene grude, kao u naroda slovenskoga. Ta vjernost izbija u inozemstvu ća u trećem pokoljenju.

No Andrija ne bijaše odmetnik. Tek viši i jači porivi natjeraše ga u kulturniji Zagreb. Kako bijaše od kuće štedljiv i ekonomičan, smatrao je prvom brigom, da jedan dio primljene očevine uloži u solidan dom, prijatan i imućtven, da ga očuva od raskošnog plandovanja među bezbrižnom hrvatskom vlastelom. Kako svjedoči uščuvani stari originalni spis, kupio je Andrija godine 1810. u Ilici oveće zemljište s kućom i to

nasuprot današnjoj Mesničkoj ulici, bivšoj »Fleischhackergasse«, gdje danas stoje kuće br. 33 i 35.

Namira o toj kupnji glasi:

»Quittung

über ZWOELF TAUSEND GULDEN, welche Herr Andreas Fuchs, Handelsmann von Agram und Herr Thomas Stagl, Handelsmann von Verovitic, gemäss geschlossenen Contracte vom 10. März d. J. als die Rate pro I. mo Aprill l. J. für das zu Agram erkaufte Haus der Gutsherrschaft Veröczer General-Cassa unter heutigen baar und richtig zu meinen Händen erlegt haben, und hiemit bestättiget wird. Agram den 1. Aprill 1810.

V. M. . . . . (nečitljivo)
Director
und General Cassa Perceptor der hochgräfl.
Anton Pejachevichischen Gvw. Veröcze.«

Premda je ta kuća stajala usred glavne ulice zagrebačke, ipak je po izvanjskom svom licu nalikovala omašnoj vlastelinskoj zgradi na selu, koja vanredno visokim svojim krovom nad masivnom prizemnicom gleda rekao bi odozgo na čednije svoje susjede. Ta zgrada zauzimala je tek jedan dio prostranog zemljišta, pa se odlikovala za ono doba dosta velikim prozorima, te dala mjesta čednom jednom dućančiću, u kom je slovenski jedan Fuxov rođak prodavao svoju »mješovitu robu«. Glavni i veliki ulaz do kuće bijaše kroz široka kolna vrata s jakim krilima od tvrde jelovine. Ogromno bijaše dvorište, u kom bi često vrvjeli snažni konji jakih bedara i blistave glatke dlake, kao i slovenska tovljena marva. Andrija je naime okretnim svojim pa i vjernim slovenskim duhom stao plesti nove spone između rođenog kraja i Hrvatske trgovinom blaga, koja se dotada kretala oko sajmova na zagrebačkoj Harmici. Iza malo godina udomio se on u Zagrebu posvema, postao građaninom i poznatom ličnošću.

Tek u jednom pogledu nije ga Zagreb mogao zadovoljiti: tražio je uzalud drugaricu marljivu, poniznu i pobožnu, uza to bistru i poduzetnu, pa i bogatu, kakove su mu bile slovenske rodice. Bit će da su i razne neosnovane predsude zaigrale njegovom maštom, jer se napokon odlučio, da potraži slovensku momu. No kratka im bijaše sreća. Iza dvije godine stala je mlada žena pobolijevati, a ne žaleći sebe pokraj

velikog napora u proširenom kućanstvu prilijegala tek na časove, dok nije napokon jednog dana za muževa odsuća izdahnula, a da je kuća jedva primijetila nenadanu njenu smrt. Otprhnula s ovog svijeta ta čedna duša, ta tiha radilica, bez snažnih želja i pretenzija. Iza sebe ne bi ostavila gotovo nikakvog traga, da nije rodila Andriji dražesnog bucmastog dječarca, Josipa, koji se i bez majčine pomnjive njege razvijao dalje kao jedra slovenska omorika. U kuću Fuxovu kao da ga je poslao sam dobar Usud, jer je Josip u kasnijim tegobnim godinama bio hranitelj i zaštitnik mladoga Vatroslava Lisinskoga.

Tri godine iza smrti mlade Slovenke riješi se Andrija po drugi put da se oženi. Ali sad već nije mario za praktične zahtjeve, već se u zrelim svojim godinama zaljubio, onako na mladenačku, u šesnaestgodišnju kćerku zagrebačkog građanina, kućevlasnika i desnog mu prijatelja Kovačića. Plavokosa se Anka povratila kući iza kratkotrajnog braka s nekim Varaždincem Pečnikom, kojemu je pala kap, a da se mladenci nijesu pravo ni udomili. To bijaše tek neprijatan intermezzo, težak tmuran oblak, koji u Ankinoj bezazlenoj duši nije bio podoban da ostavi trajnu duboku uspomenu, pa je stoga djevojačka njezina ćud, nabožna i poletna, ostala posve netaknuta. Premda je Andrija tada već bio premašio četrdesetu, ipak ga je ona i nehotice začarala plemenitim svojim dražestima. U nje su bile bajne modre oči, prekrivene tajanstvenom nekom sjetom, i prekrasne bijele oduge ruke. Neobičnom svojom naobrazbom dotakla se svake umjetnosti, napose glazbene, dok je mimo realnog života i svagdanjeg brigovanja prolazila nekim dirljivim nepoimanjem.

Andrija se uz Anku prometnuo u posve drugoga čovjeka. Dok je obdan bio kritičan i vrlo točan trgovac, strog gazda mnogobrojne služinčadi, u večer bi on sjedeći u visokom svom naslonjaču sjajućim očima pratio svaku kretnju eterične te pojave, slušao čuvstveni njezin pjev i čitanje naivnih hrvatskih pjesmica, što ih je ona s osobitim zanimanjem skupljala i prepisivala. U rodbinskoj ostavini nalazi se mnoga priprosta takova pjesma, zabilježena za Anku od Andrijine ruke, ali se ne zna, tko ju je zamislio. Jedna o »tajnoj ljubavi« vrlo je zanimljiva zarad starinskog pravopisa i karakterističnog sadržaja.

(Original)	(Prema današnjem pravopisu)
Pisma!	Pjesma!
1.	1.
Xelichli biti moja, sahrani Tajnost tu, da nije xelja tvoja poznata swakomu.	Želiš li biti moja, Sahrani tajnost tu, Da nije želja Tvoja Poznata svakomu.
2.	2.
Zdrugim utujn Lyubaw i tija pribudi, u prisesthwu Druxbe domene nebudi.	S drugim utaji ljubav I tiha budi; U' prišašću družbe Do mene ne budi.
3.	3.
Zar walya Swit da znade shto xelyim ja i ti, pa Lyubav kad poznadu Da Dwore zawisti.	Zar valja svijet da znade Što želim ja i ti, Pa ljubav kad poznadu Da dvore zavisti.
4.	4.
Upital tko na Switu za nashe sastanye, u sercu misli silno, al reci mort da je.	Upita l' tko na svijetu Za naše sastanje, U srcu misli silno, Al reci, da nije.
5.	5.
Rekulti zlobu koju, dasamti Laskatel, u sercu misli nije al reci mort da je.	Reku l' Ti zlobu koju, Da sam Ti laskatelj, U srcu misli, nije, Al' reci, možda je.
6.	6.
Ti svitu budi mila i swakom priatna, u sercu samo moja prebudi lyubezna.	Ti svijetu budi mila I svakom prijatna, U srcu samo moja Budi mi ljubezna.

U ljubavno raspoloženje sretnoga para unio je život naskoro realniju poeziju. Jedva što je minulo godinu dana, njihala je lijepa Anka žensko čeljade, Mariju, a dvije i pô godine iza toga sinčića Vatroslava, kasnijeg prvoga hrvatskog opernog komponista. Iz Matice krštenika kod sv. Marka primio je kasnijih godina izvadak, koji donosimo u prilogu.

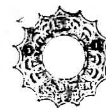
Spomenik kume Ane Obermayer, viđene zagrebačke građanke, sačuvan je za sva vremena, jer mu je željezna nadgrobna ploča usađena u istočnu stijenu kapelice Sv. Jurja, sva ispisana spomen-riječima o vjernoj ljubavi i zahvalnosti.

Po tadašnjem građanskom običaju krstiše dječarca na sâm dan njegova rođenja i to pod tamnim svodom visoke kupole stare župne crkve. (Lisinski posvetio joj u zreloj svojoj dobi krasnu koralnu kompoziciju u stilu glagolice. Kod prvog i drugog požara crkve spasiše je s ostalim inventarom, kod trećeg je izgorjela sa svim skupocjenostima crkvenog arhiva.) Bit će da su roditelji požurili krštenje i zaradi toga, što je djetešce bilo vanredno nježno, premda dobro razvito, pa se u savjesnoj svojoj pobožnosti ne htjedoše ogriješiti o propise svoje vjere.

Mlada majka bijaše odgojena u blagom onom zagrebačkom kršćanskom duhu, koji se nije očitovao u prerevnom bogomoljstvu, već u duboko osjećanom zadovoljstvu, što ga je nalazila u izvršivanju vjerskih dužnosti, naročito u obdržavanju svetkovinâ prama starinskim hrvatskim običajima, koji su duboko zasijecali u porodični građanski život.

Andrija je ponio od kuće iz Slovenske oveliku sliku, prikazujući patničku glavu »Ecce homo«. Toj slici pripisaše slovenski pređi osobitu neku moć, a u kasnijim danima vezale su očajnog Lisinskoga uz nju mnoge usrdne uspomene. Ona se još i danas čuva u porodici kano rijetka relikvija.

Uskoro umnožila se dječja družba u Fuxovoj kući pridolaskom dvoje slovenskih mališa, Ankice i Jakova. Ta su djeca iza Andrijine sestre Prettner ostala bez hranitelja, a kako je u ono doba radi rodbinske savjesne odgovornosti svak skrbio za tuđu djecu kao za svoju rođenu, to ih je Andrija ća i posinio. Ti mališi kao sitni se pilići žilavim svojim životnim instinktom zgurili pod toplo okrilje ujakovo, ne pitajući za legitimnost svojih prava, pa ni onda, kad su cijelim domom odjekivale bučne njihove igre i šale.* Čitav bi se dan vrzali po prostranom dvorištu, po velikim i pomno očišćenim stajama, gdje čekahu

Čitajućim Božji pozdrav!

Podpisani vierodostojno svjedočim, da su u **Matici Kèršćenih** *župne cerkve „svetoga Marka" u Zagrebu utemeljene, sliedeća upisana:*

Godine, Mieseca i Dana	Dieteta ime i zakonitost	Otca i matere: Ime, prezime i vierozakon	Otca i matere: Stališ i miesto prebivanja	Ime i prezime Kumovah	Kèrsteči
1819 die 8a Julii	Ignatius filius legitimus	Fux Andreas et Anna Kovachich	Civis Gremialis	Josephus et Anna Obermayer Coniuges	Ignatius Czvetkovich Vice Cooperator loci

Kojega prepisa cielovitost vlastoručnim podpisom i službenim pečatom tvèrdim

U Zagrebu dne 3a *mieseca* Siečnja *1853*

Stepan Pogledić
Predst. i Župnik Gornj. Grada

krasni konji i volovi svoje kupce, pa onda pod visokim krovom suša, natrpanih mirisavom otavom, te po širokom vrtu, koji je sezao dolje do sajmišta.

Josip, nazvan Pepi, najstariji dječak u veseloj toj družbici, bdio je nad tom djecom trojake krvi, vodio ih promišljenom svojom voljom, uživajući s njima zajedno očinsku brigu Andrijinu. Ovdje se u Zagrebu nastavljao patrijarhalni život slovenski.

Josipova školska naobrazba nije tekla bez muke, napora i batina. Ma da bijaše dječak bistar i okretan u praktičnim poslovima, rođen trgovac i gospodar, ipak je školska nauka bila za nj nešto vrlo neprijatno. Bio je vedre ćudi, dobrog srca, vanredno dosjetljiv i praktičan, obdaren lakoumnom žicom, a najradije pomogao ocu u razgranjenom trgovačkom poslu. Otac je te sposobnosti vrlo cijenio i Josipa poslije četvrte normalke uzeo iz škole, upućujući ga zarana u praktičnu ekonomiju i trgovačke poslove. Od malenog sanjara Nacija nije se Andrija mogao nadati nikakovoj pomoći, odveć je nalikovao na majku.

Sestrica Marija i Vatroslav (od milja nazivahu ga za cijelog života »Naci«) rijetko bi se među ostalom djecom divlje razmahali. U njih bijaše tiha majčina narav, rekao bi obavita svilenom čahuricom. Njih su dvoje voljeli mirnije zabavice. Pogotovo otkad se Naciju s nesmotrenosti služavkine iščašila nožica, prekrili se baršunasti obrazići malenog nesretnika stranom nekom sjetom. Bolesna ta nožica, koja je kasnije umjetnika teško teretila, možda bi se bila izliječila s vremenom, da su roditelji potražili savjesnog liječnika. Po tadanjem uvriježenom običaju, pa po nagovoru iskusnih kumova i susjedica stali su stegno mazati kojekakovim domaćim lijekovima, pa se s vremenom zlo izvrglo u gore. Zglobovi se upalili, a noga se počela od boka sušiti. Često bi posve obamrla, a boli nijesu kasnije nikada posve prestale, već samo na mahove popuštale.

Kad su Naciju bile tri godine, izgradio mu zagrebački tokarski majstor umjetne neke šljake, koje je tek svake druge godine zamijenio s duljima, jer je dječak vrlo sporo rastao. Premda su te krupne šljake kasnije izmijenili s palicom potpiračom, ipak se jadni taj osjećaj bespomoćnosti zarana uvukao u dječju dušu, vladao u njoj nekom tihom sjetom, koja se kasnije tako dirljivo izražavala u svim lirskim kompozicijama, naročito u pjesmama za jedno grlo. Dijete se samo nazvalo »bokcem« te je time rekao bi označilo buduću svoju sudbinu.

Malenu dječju dušu, kojoj prirođenu vedru volju zatomljuje tjelesna koja mana, prosjajuje posebno neko svijetlo čarobnim svojim sjajem. Ali to izbija samo na mahove, pa onda dječju okolinu začuđuje i teško zabrinjuje. Po Nacijevoj sitnoj duši vrzalo se svijetlo harmonija i čarnih zvukova, kojih se dijete hvatalo nestašnom ručicom iz majčina ljupkog pjevanja i sviranja na gitari. Taj se instrumenat u ono doba gajio u svakoj kući, bila otmjena ili priprosta. Blijedi dječarac bajnih majčinih očiju najvolio je sjedjeti posve tiho uz lijepu svoju roditeljku, prisloniv svjetlokosu glavicu uz mekane njezine skutove, pa bi slušao, usrkavao i sanjario.

Na tihim prstima približila bi se tada sestrica Marija, sjela tijesno uz brata, s kojim ju je vezala vruća ljubav i samilost. A tad bi majka zapjevala u pô glasa starinsku zagorsku kajkavsku pjesmu, ljupku i naivnu bez umjetničke vrijednosti, ali domoljubnoj duši prijatnu i srodnu. U Nacijevu je razgaljenu dušu ulazilo tad prvo osjećanje slavenskih motiva, što ih narod stvara i izgrađuje u času ekstaze kao izliv kliktave ili jecave duše. Ili bi opet zapjevala uz gitaru crkvene narodne pjesme, koje karakteriše većinom neka dražesna pastirska živahnost i obijest s osebujnom izmjenom akcenta i ritma. Dječarac bi duboko osjetio nešto posve blizo i toplo, što mu talasa oko opojene duše. Kad bi pao suton, onda je majka u religioznoj svojoj ekstazi nadovezala poneku dirljivu crticu iz sv. pisma ili koji uzvišeni psalam. Njih bi troje onda uronili u posebni svoj svijet fantazija i šarolikih iluzija, a to ih je s vremenom udaljilo od zbiljskog svijeta, od bučne svakidašnjosti trgovačke im kuće.

Andrija bijaše skroz praktična narav, ali je ipak razabirao i pojmio ovo sanjarsko raspoloženje svojih milih. Ta u njegovoj rodbini bilo je više takovih glazbenih zanesenjaka. Sjeća se svoga nećaka Mihalja Fuchsa, mladoga kapelana, koji je svirao na svim glazbalima, pa je svojim kompozitornim pokušajima pobudio u »črnoj školi« toliku pažnju, da ga je biskup htio poslati u Beč na glazbene nauke; ali se to nije slagalo sa crkvenim svećeničkim propisima. Pa onda tankoćutni Robert Fuchs, čije se ime spominjalo i u »Wiener Musikzeitung«. No oba ta nećaka slabašnog tijela i preosjetljivih duša nijesu bili dorasli krupnim nasrtajima života. Snažni proljetni vjetrovi digli su sušičave te momke s ovog svijeta, pa ih ponijeli u nepovrat.

Kako je Andrija potekao iz priproste okoline, u kojoj se životni

interesi i zanimanja kreću jedino oko materijalnog blagostanja, to je u novom svom položaju kao zagrebački građanin stao naprezati sve sile, da se i on toga domogne, a ženu i djecu svoju smatrao je bićima višeg nekog stepena. Bio je presretan, što ovo troje ljubljenih bića može živjeti nesmetano lijepim svojim životom, punim sunca i vječne vedrine, bez mučnog rada i brigovanja, pa je vazda nastojao, da neumornim radom i spretnim spekulacijama cvjetno svoje gnijezdo oplete čvrstim granama stalnog imućtva.

*

Franceska okupacija Hrvatske početkom devetnaestog vijeka mora da je u ženskim dušama ostavila tragove svjetske uljudbe i živahnog traženja više kulture. Hrvatske majke, napose zagrebačke, svom su snagom nastojale, da im kćeri dostignu onaj stepen naobrazbe, kojega su manjak na sebi osjećale. Svakako je vrlo čudno, da se nijesu zagrijale i za franceske salonske običaje, već ih je više privlačila solidna njemačka uglađenost. U Zagrebu nije tada bilo djevojačke škole, već samo malen privatan zavod slabe vrijednosti. Stoga su svoje kćeri ponajradije slale u Graz, u otmjeni zavod Rosalije Pickert. Onamo odvede Andrija i malenu Mariju, kad joj je bilo dvanaest godina.

Taj rastanak sa sestricom bijaše za Nacija prva duboka bol. Vrativši se otac iz Graza našao je mališa u nervoznoj groznici, koja je vrlo polagano jenjavala. S dječje osjetljive duše otkinuo se najintimniji dio, a to je ostavilo živu ranu. Otada priljubio se Naci još bliže uz majku, a i živahni i krepki utjecaj veselih suučenika u dječačkoj školi utišavao je na časove bolesničko ovo raspoloženje, pa se dječarac znao kojiput veselo razigrati.

Marijina su pisma odisala zadovoljstvom i srećom. Novi okoliš obuzeo je posvema djevojačku dušu. Umne učiteljice, brižna »majka Rosalija«, a ponajviše vrlo pomna pouka u glasoviranju i pjevanju podavaše djevojčici mnogo hrane. U zavodu su poučavali vrsni profesori, pa se najvještijim učenicama dopuštalo sudjelovanje kod javnih učeničkih koncerata. Marija je sudjelovala već u trećoj godini támošnjega svog boravka.

Uz općenitu njemačku naobrazbu upijala je malena Hrvatica pomalo i njemački duh, pa je time utjecala i na mlađu braću. Kad se je na velike praznike vratila kući, da kasnije opet nastavi nauke, složila su djeca za očev imendan njemačku čestitku, koja je imala po svoj prilici

odraslog pomagača, jer je pjesma sastavljena u akrostihu, koji je tada bio ušao u modu. Pjesma je iskićena kaligrafijom i čednim vjenčićem:

»Zur
frohen Feier des 30. November 1833.
unserm verehrten
innigst geliebten
Vater.

A » us des Kindes zarten Händen
N » imm was das Gefühl dir gibt:
D » ir, zu dem wir froh uns wenden,
R » eich an Herzen, das dich liebt.
E » s ist wenig, was wir geben,
A » ber Liebe weiht es dir!
S » ie soll ewig dich umschweben,
F » reude lächle dir stets hier,
U » nd zur Hoffnung, die hienieden
C » hristen stärket in Gefahr,
H » ebe dich der Seele Frieden
S » egen dir im Silberhaar.

Von seinen dankbarst Ihn verehrenden
Kindern.«

Premda je majka nijetila i nadalje prirođenu joj kajkavštinu, ipak se nijedno dijete nije za života otelo njemštini, koja je tada u Hrvatskoj dubok korijen uhvatila. Možda se joj Naci ne bi bio podao u tolikoj mjeri, da ga nije zaprela Marija njemačkom svojom naobrazbom. Kroz sav mu je život sestra bila voditeljica i najtjesnija prijateljica.

Naskoro se sva školovana mladež podala njemštini, jer nije bilo drugog štiva, osim nekih pučkih izdanja kajkavskih, i to molitvenika za neuki puk, koledara i sanovnika. Za pučku školu štampale se čitanke napola hrvatske a napola njemačke, kao ljestve do buduće skroz njemačke naobrazbe. U donjim se razredima gimnazije rabile uz njemačke knjige i latinske, a tek jedna jedina mršava hrvatska izbacila se iz viših razreda, jer pučki jezik ne spada u više škole!

U ono kritično doba, kad je u Zagrebu domaći rođeni jezik gotovo zanijemio, podigao se narodni genij posljednjim očajnim zamahom, stao kružiti oko bezazlenih dječačkih glavica, stisnuo ih u složno mlado

kolo, pripravljajući ih na golemo narodno djelo. Gotovo svakog pojedinca obdario je posebnim talentom ili čeličnom voljom, da pomogne kod junačkog djela osvješćenja, kad poodraste.

Kano da ih je sama sudbina skupila u zagrebačkoj gimnaziji, sastali se u njoj kasniji znameniti Ilirci: Ivan Trnski, Aleksa Kavić, Tomo Cuculić, Janko Vardijan, Franjo Gašparić, Škender Fabković i Vatroslav Lisinski.

Slabunjavo momče od kojih petnaest godina, Naci, kako ga najbliža okolina nazivala, uspinjao se svako jutro kroz Mesničku ulicu do gimnazije u gornjem gradu. Ispod mlohave ruke zadrhtala bi svaki čas palica potpirača. Kad bi pala zimska jutrenja magla, pa kad je po kaldrmi posula sitno inje, a ovo se zaodjenulo kliskim mrazom, dječak bi pod bremenom omašnih knjiga mučno zastenjao. On bi postajkivao, ogledavao se plaho, da li ga tko promatra, jer je u njega bila bolna stidljivost sakata čeljadeta. U školi nijesu se mnogo obazirali na nj. Naci nije bio delija, da se s njime uhvate u koštac. Drugovi su ga na mahove žalili onom dobroćudnošću, koja se budi u mladih snažnih ljudi, ali koja ne razumije istinite boli. Najobjesniji momci znali bi mu dapače oteti palicu, da se njom posluže kod bučne igre na prostranom školskom vrtu.

Tad bi Naci ostao u razredu posve sâm, a to mu je vanredno prijalo. Ta u njega nije bilo preobilja snage, koju bi za odmora morao utrošiti. Sva mladenačka svježina pretočila se u njem u prebujan duševan život, nakupila se prerazličitim interesima, koji su šaroliko nicali. Škola ne bijaše za Nacija tamnica kao za mnoge njegove drugove, premda je pouka tekla vrlo jednolično i sporo, suhoparno, po staroj skolastičkoj samostanskoj metodi. Nacija zanimahu gotovo svi predmeti, ali mu bijahu najmiliji jezici njemački i latinski, koji su bili u ono doba zahvatili sav društveni i uredski život.

Dječak je tada kušao graditi stihove, nježne i sentimentalne, kako ih je mladež voljela zapisivati u spomenare. On je svoje pjesmice vazda pred drugovima krio, jedina Marija smjela ih je čitati, jer se i ona pjesnikovanjem potajno bavila.

Dok je Naci polazio četvrti razred gimnazije, dogovarahu se roditelji s krsnim kumom Obermajerom, koje bi zvanje odabrali za slabašnog mladića. Odlučiše se za učitelja i orguljaša. Po njihovu mišljenju bilo je u tome najmanje kretanja i tjelesnog napora, a Naci je i onako imao silno nagnuće za glazbom. On se je posljednjih godina ispružio kao jadna vrbina šiba, no srce mu ostalo bezazleno kao u djeteta. Očevoj se volji ne bi nikada opirao, ni o tome razmišljao.

U samotnim časovima ipak se u njem podizala sumnja, jesu li roditelji za nj pravo zvanje odabrali. Hoće li iskrenom voljom učiteljevati...? To mu se činilo nemoguće. Sjetio se mračne školske sobe, dobrodušnog starog učitelja s jednim jedinim klimavim zubom u ustima. U ljevici je vazda držao zvonce, pa njime mirio nestašnu djecu, kad bi mu ponestalo daha. Obuka je tekla vrlo sporo. Po čitave dane vježbali su kaligrafiju, kao jedan od najvažnijih predmeta, jer se po lijepom pismu sudio čovjek i njegova naobrazba. Ostali su se pak predmeti učili ponajviše u monotonim stihovima, u klimavom ritmu, koji bi u Nacijevo osjetljivo uho neugodno zadirali. Po deset bi puta znao cijeli razred u zboru ponavljati:

»Willst du Amerikas Ufer ergreifen,
so musst den Atlantischen Ocean quer du durchstreifen!«

ili:

»Martin Luther war ein böser Wicht,
der nicht für das wahre Christentum ficht!«

Dobri bi stari učitelj međutim od prevelikog napora dremuckao, pa glavom po taktu od navade klimao. Naci ne mogaše sebi toga čovjeka zamisliti, da je ikada mogao biti mlad, da je u njega bila poletna duša, već da je samo neki stroj, koji se vrlo pravilno kreće.

Ali kad bi Naci pritvorio oči, pa kao kroz velo gledao istoga starca, kako za nedjeljne mise sjedi kod orgulja, tad bi se jadna ta pojava smjesta promijenila. Kad su se iz kandila uzdizale tople maglice, pa su ispod visokog svodišta u tankim naslagama lelijale oko staračke glave, njegovu bi čupavu srebroliku kosu zavile svijetlom aureolom. Oštri patnički profil tada bi se umekšao, pa je uz prostotu ruha poprimio neki apostolski lik, na kojem bi pored silnih zvukova orgulja prosjaivala neka unutarnja sreća.

Tad bi Naci svoje sanje raspredao dalje. Gledao je na istom mjestu samoga sebe. Kakogod bi u njegovoj duši klicalo i jecalo, tako su njegovi prsti prebirali po tipkama, iz njih mamili živu pjesmu njegove duše. Općinstvo bi ga pobožno slušalo, možda i s njime jednako

osjećalo, a tad bi se zajedničke njihove misli od visoke kupole odbijale u harmoničnom odjeku. To bi morao da bude prekrasan užitak, čista sreća, možda upravo onakova, kakovu on u glazbi vazda traži, pa radi toga ne može naći potpunog zadovoljstva.

Vrativši se jednog dana sa nedjeljne školske mise, nađe u gostinskoj sobi uz oca staroga orguljaša Reischila. Otac je sjedio u crnom svom kožnatom naslonjaču, što mu ga je brižna žena obložila jastucima. Od nekog je doba stao pobolijevati, ginuti, a da dobri prijatelji nijesu mogli dokučiti pravoga razloga. Pobratim zagorski župnik, koji je i Nacijevu nožicu raznim travkama liječio, savjetovao je ocu, neka se kani masnih jela, jer mu se po svoj prilici razlila žuč. Neka traži lijeka u domaćem crnom vinu sa gračanskih sunčanih humaka, pa će mu odlanuti.

Kao svi kremen-ljudi, koji ne znadu za drugu bol van za tjelesnu ozledu, nije Andrija mario za to, premda se primicao šezdesetoj godini. Na starinskom orahovu stolu stajao i danas kao svake nedjelje pladanj sa bocom domaće šljivovice i vitkim izbrušenim čašicama. Anka je češće prolazila sobom nečujnim korakom, pa bi čaše nadopunjavala. Po običaju dolazili bi nedjeljom pred podne stari prijatelji i susjedi, vraćajući se sa svojim ženama sa velike pjevane mise, da usput kod prijatelja popiju koju čašicu. Žene bi se žurile kući i pripasale bijelu pregaču, da prigledaju obilatom nedjeljnom ručku.

Kad je Naci stupio u sobu i po običaju oca poljubio u ruku, shvatio je smjesta, o čem se radi. Otac ga je svečanim načinom prikazao orguljašu, koji će ga poučavati. »Ponajprije, mili sinko, nastoj, da dobrim uspjehom svršiš svih šest razreda gimnazije, a zatim kreni učiteljskom stazom«.

Naci nije znao što da odgovori. Krojila se njegova budućnost a da ni sâm nije bio o tome na čistu. »Hoću, tata«, — izlanuo je preko srca.

U ljudi istančanih osjećaja neka je čudna pojava, da se na prvi mah ne mogu zagrijati za čovjeka neprijatne spoljašnjosti. Neka estetska potreba duše traži vazda harmoniju crta, pa ako i ne odgovara pravilima ljepote, mora barem da je prosjajuje nešto dobro i plemenito. U Raischila nije Naci mogao toga naći. Pouka ga od prvog dana nije mogla zadovoljiti. Momčić je žeđao za time, da primi jezgrovitu i temeljitu nauku, jer je od naravi tomu naginjao, a pogotovo u glazbi, koja je bila za nj misterij ljepote i sreće. Kad je on majstora salijetao pre-

raznim pitanjima o teoriji, ovaj mu nije htio udovoljiti. Naci nije se usudio, da svoje prigovore iznese pred oca, pa je čekao nestrpljivo na Mariju, koja se imala domala vratiti iz Graza, a da ih više ne ostavi.

* * *

Marijin se povratak pripravljao u kući čitavim preokretom. Trgovčić »mješovite robe« morade se iseliti, njegove se dućanske prostorije pregradile za oveću gostinsku sobu, u koju će smjestiti i novi glasovir, što ga je otac u Grazu naručio. Prostor pred kućom, što se doticao Iličkog druma, bio je prekopan, nagnojen i preudešen u prijatan cvjetnjak sa brojnim staklenim kruglјama na šarenim motkama. Otac se je pomnjivo spremao na daleki put do Steinbrücka, otkuda kreće željeznica prema sjeveru. Domaći kolar i sedlar popravljali su njegova kola sa širokim sjedalima i velikim kovčezima ispod njih, sa sigurnim krovom od jake volovske kože i sa golemim kotačima. »Čitav bi svijet s njima mogao obići«, hvalio se majstor kolar. »I sâm cesar u Beču lagodno bi se u njima njihao«, dometne sedlar i naheri svoju kapicu.

Otac je sretno dospio do Steinbrücka, odmarajući se jedan dan kod prijatelja u Sevnici. Jedva što je čekao pô dana, evo i Marije željeznicom iz Graza u pratnji otmjene institutske učiteljice, koja je obično pratila djevojke, jer žensko čeljade ne može samo putovati.

A tada ona prispije kući, a iza nje na dugačkim teretnim kolima novi glasovir. Čitavo čudovište! Tri i po rifa dugačko, s tipkama od prave slonove kosti. Sva se Ilica sjatila da prigleda i pripomogne kod istovarivanja te nemani.

Marija se od lanjskih praznika znatno promijenila. Vitka i nježna, od trpkog štajerskog uzduha nešto rumenija, ali inače još tiša, još ozbiljnija. Velike modre oči, bistre i povjerljive, pune dobrote i blagosti, odavale su i nutarnju ljepotu.

Široki joj skuti, dobrahno nabrani, sezali su do gležanja prekrivajući stidno strojne nožice u sivim cipelicama sa visokim petama, a zavezanima unakrst crnim vrpcama. Struk joj bijaše prema modi gotovo predugačak, priljubio se tijesno k svježem mladom tijelu, zadirući donjim šiljkom u duboke nabore suknje. Široki rukavi, otvoreni do lakta, nastavljali se odozdo valovitim muselinom, koji je bijele ruke milovao. Ramena su joj bila obično razgaljena, a po njima padali su

umjetno poredâni plavi uvojci, isprepleteni baršunastom crnom vrpcom. Zaista malena princesa!

Roditelji gledali su djevojku jedva zatomljenim udivljenjem, a otac nije požalio lijepe svote, što je na njezinu naobrazbu utrošio. Naciju se sestra pričinjala nekako tuđa, odveć otmjena dama, pa se za prve zajedničke večeri osjećao vrlo neprijatno. Da li je još ista njegova vjerna družica, u koje je naručju našao uvijek lijeka za svoje jade...? Koja mu se nikad nije rugala, vazda ga razumjela, a da nije ni progovorio?

Poslije večeri otprati je majka u njezinu sobicu. Čitave je dane dobra maja ovdje redila i kitila, namjestila oko postelje bijele prozirne zavjese od tanke domaće pređe, pod noge joj razastrla bijelu ovčju kožu, po prozornici poredala mirisavi ružmarin i žarku pelargoniju, a po zidovima prijatne slike i silhuete rođaka i prijateljica. Zatim je zapalila plamečak u crvenoj čašici ispred slike Majke Božje, jer je danas bila subota. Naposljetku donijela je na lopatici živu žeravicu, posula je mirisavom borovicom, pa sobicu iskadila, e bi se njezino dijete u rođenom svom domu osjećalo toplo i voljko.

Čim je djevojka stupila unutra, pa zapaljenu voštanicu, kod kuće salivenu, postavila na stol, ogledala se krugom i presretno uzdahnula: »Mamice mila, kako je doma lijepo!«

Majka ju je ganuto zagrlila i zagledala se svojoj kćerci duboko u oči. Je li to još uvijek malena njezina Marija čistog srca, pobožne neokaljane duše...? Djetinje modre oči odgovorile su na to nijemo pitanje prostodušno, a majčica se primirila i rekla: »Dobro mi došla, moja mala. Dao Bog, da se opet snađeš u priprostom svom domu... Ne bih željela, da nas opet ostaviš!«

Majci su usne podrhtavale, nije obično pred djecom izricala sve, što joj je brižnom dušom znalo prostrujati. Prekrstila je ganuto čisto ovo djevojačko čelo, kćerka ju toplo poljubila u ruku, a onda ode, da ne oda vruće svoje ljubavi. Jedva što je zakrenula širokim posvođenim hodnikom, pokuca netko plaho na Marijina vrata. Djevojka se lecne.

»Naci...! Jesi li ti?« Ona ga je očekivala, željkovala vruće, da se s njime još večeras porazgovori, ali posve na samu. Njegova plahost kod njezina dolaska, uporna šutnja kod večere, dok su ostali razdragano izmjenjivali riječi, sve ju je to ljuto zabrinulo. Ona poskoči do vrata pa ih rastvori: »Naci! mili moj brate!«

»Sestrice moja!«

Ona dohvati brata objema rukama, kako ga je znala oprezno voditi malenoga, dok ga je učila sakatom nožicom stupati. Istom onom kretnjom, nekim odsjevom prirođenog materinskog nagona. Tada ga posadi na maleni starinski rokoko-divan pa ga zagrli. Dugo, dugo, nije nijedno od njih bilo podobno da progovori. Kako su od naravi bili šutljivi, prijalo im je, da se nađu jedno uz drugo posve blizu, posve toplo, a da ne treba trošiti riječi. U Nacijevoj glavici šumjelo, brujalo i klicalo: Ostala je ista! Ostala je jedina vjerna moja sestrica! — Ali onda je kritično premjeri. Nešto se ipak u njoj promijenilo: Nešto posebno žensko, što on ne može nikako dokučiti. Nešto onako, kako bi rekao, sigurno, odraslo, a ipak — povjerljivo. O da, posve povjerljivo! On je nije izgubio! — A napokon stali čavrljati. Tek malo pomalo otkrile se duše, jedna pred drugom. Nijedna nije imala što da skriva, ali svaka misao, svaka nevina željica bila im važna i prevažna.

Marija kao i dosada vazda se osjećala starijom i zrelijom, pa je svog brata i njegove goleme muke zarad nespretnog učitelja glazbe smjesta dokučila. I ako ju je boravak u Gracu u mnogočem promijenio, otvorio joj nov vidik u svijet i ljudske ćudi, ipak joj je srce ostalo u domovini svom ljubavlju i sa svim nježnim sponama. Njezina spoljašnjost, otmjene kretnje, umno i promišljeno izražavanje misli, sve su to bile nove odlike, što su istančale prirođenu joj ćud, koja se po majci vazda uzdizala nad običajnu purgarsku prostotu.

One se večeri Naci dugo nije mogao otkinuti od sestrice. Njezina blizina, dodir blagih njezinih ruku, kad bi mu pogladila svijetle pramove, sve ga je silno usrećavalo i oduševljavalo. Mirni romon njezinih riječi osvajao ga kao jutrena svježina šume, koja bi mu hladila uzrujano rosno čelo. Besvijesno ljubio je Mariju sentimentalnom svojom dušom ne kao rođenu sestru, već kao drugo svoje »ja«, koje se je u njoj odsijevalo. Ta hormonija njihovih duša s vremenom se gotovo splinula u jedno mišljenje, jedno osjećanje. Čudna njihova sličnost u spoljašnjosti mora da je imala duboko svoje značenje. Uza svu rodbinsku povjerljivost vladao se spram nje vrlo viteški, s mnogo poštovanja, ali se opet uz nju prislanjao svom svojom nestalnošću i nesigurnošću, u čemu mu je ona bila jak potporanj za cio život. Ovo gotovo bolesno obožavanje sestrice nije ga ostavilo ni u muževnoj dobi.

Bez Marijine zamisli, bez posebnih njezinih zahtjeva ušao je u

patrijarhalni hrvatski taj dom ipak neki novi duh. Njihov život, koji je dotada tekao lagodno između svagdanjih događaja, poprimao je sada pomalo novo značenje, viši interes, naročito oko glazbe i moderne knjige, oko domorodnih događaja i prvih naprezanja Ilira. Naoko tiha i čedna djevica nije se zadovoljila jedino malenim kućnim poslovima i ručnim radom, već se velikim zanimanjem ogledavala širom, sravnjivala i zamjećivala smjesta, koliko joj je domovina zaostala za svjetskom prosvjetom i napretkom. Djevojačka joj duša nije svoje sumnje i opažanja nikome otkrivala, jer joj se to činilo preuzetno, ali kad bi došli Nacijevi drugovi, da im on koju zgodnu njemačku pjesmicu »u muziku stavi«, ona bi se vrlo rado razgovarala s odebelim niskim Ivanom Trnskim, koji bijaše neobično poletne duše, onda s rječitim Škenderom Fabkovićem, koji se spremao za preparandiju, da bude učiteljem i vođom hrvatske mladeži, i s Aleksom Kavićem, koji je kovao zgodne kajkavske pjesmice. Jednog dana donijeli su Naciju kajkavski jedan kuplet, možda prvi po njemačkom uzoru, neka ga stavi u kajde, da ga oni pjevaju na »veselici« u »građanskom strelištu« (Streljani). Autorska je slava pripadala njima zajedno. Pjesmica je glasila:

1.

»Čudno živu varoštjani
I pametjom diče se,
A ja velim, da moždjani
Nim po glavi verte se.
Ta ni čuti »dragi brate«,
»Bog na pomoć!« »Ostaj s Bogom!«
Nek kak konji draplju s nogom,
A to znači, »Kak su kaj?«
A to znači, »Kak su kaj?«

2.

Od gospode mnogi u kmici
Stoprom idu na obed,
Vnog je čerlen na vulici,
A v posteli žut i bled.
Ala lepog gospodarstva,
Svakoj moraš reč freylica,

Sramota je bit devica,
Jer to nije gospodski,
Jer to nije gospodski!

3.

Ljubav mere po cekinih,
Priateljztwa prez nih ni,
Gdo niš nema duge čini,
Ter je nigdar ne plati.
Gdo zna dobro tu meštriju,
Od mode se čovek zove,
Al mene bi slave ove
Čak do groba bilo sram,
Čak do groba bilo sram.«

Da li je Nacijev pokus u komponiranju te pjesmice uspio, ne možemo danas znati. Svakako nije bio osobit, inače bi ga Marija bila spremila. Možda je i sama u tom kompozitornom pokušavanju sudjelovala. Ona bi rado sjela posve povjerljivo u sredinu tih mladića, pa zažarenih obraza slušala njihovo pričanje o narodnom propagatoru dr. Gaju, o otmjenom grofu Draškoviću, o muzičaru kajkavskih napjeva Ferdi Livadić-Wiesneru u Samoboru. A tada bi u ženskoj njezinoj duši poput molitve ozvanjalo: »Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo!« I ako je pričanje zanosnih dječaka smatrala izlivom budnih im duša, ipak se naumice tješila: Možda će ta odlična gospoda ipak nešto postići! Možda će s vremenom ipak uspjeti, da siromašnom hrvatskom jeziku pribave neko dostojnije mjesto u krugu kulturnih naroda! Ali kad će to biti . . . ?

Za Nacijevu zapretanu dušu značio je Marijin povratak neko novo objavljenje. Sestra ga je odvela do prekrasnog svog modernog glasovira, pa ga je stala svojim blagim načinom temeljito poučavati u glazbi. Time mu procvao na sestrina usta nov život. Otkrivali se pred njim glazbeni misteriji. On je doduše trebao više vodstva no pouke, jer nije bilo za njega nikakovih poteškoća, napredovao lako i sigurno sa žarkim zanosom i silnom zahvalnošću spram sestre. Njenim zagovorom prešao je Naci u ruke vrsnog orguljaša i učitelja na muškoj preparandiji, Sojke. Ali se otada odveć bavio glazbom, tako da su mu lijepe svjedodžbe na gimnáziji stale nazadovati.

Glazba ga otuđila otada još više od spoljašnjeg svijeta i ljudi, pa

i od samih drugova. Kako je bio vičan, da svoje djetinjstvo pa i momaštvo zarad bolesne noge provodi ponajviše u očinskom domu, uz samilosne žene iste krvi, to se i čitavo njegovo mišljenje, njegov način života stao njima prilagođivati. U momačkoj svojoj dobi, dok kod mladića sve kipi žarkom osjećajnošću, vrelom željom za životom i njegovim zavodljivim čarima, u Nacija je sva ćutilnost duboko drijemala što od slabašne krvi, što od jednostranog odgoja i navika. Sanljive fantazije i iluzije o životu, kako ih rađa momačka vruća krvca, splele bi se u njega u harmonije sentimentalne glazbe. U tome je nalazio mladić najprirodniji izražaj prepune i prebogate svoje duše, pa i svu utjehu. Kao da je neka viša moć bdjela nad njime, da se neobični talenat ne izgubi, ne okalja, već da stupa čistom stazom prema svome usavršivanju. Nad čitavom njegovom pojavom utjelovio se dah čistoće i velebnog glazbenog duha. To se odražavalo u njegovoj spoljašnjosti, u kretnjama, u modulaciji grla; sve bijaše odveć mekano, odveć žensko. Uza to je ostala njegova narav skroz pasivna, donekle spora i troma, bez odlučne volje, bez muževnih poriva.

Orguljaš Sojka nađe u svog učenika toliko glazbenog dara, da je isprosio u roditelja, neka ga više ne sile na učiteljevanje, već da ga pošlju u Preg na konservatorij. Tomu je najviše prinijela Marija, koja je bila svijesna, da mu je sama priroda odredila taj put života. Dan na dan provodili bi njih dvoje najljepše svoje časove uz glasovir, gdje bi mu ona tumačila ljepote i dubinu njemačke klasične glazbe, dok bi ga Sojka pripravljao pomnjivo u teoriji, pa i donekle u harmoniji. Za slabašnu nogu bijaše uporaba pedala velika muka. Tad je dosjetljivi domaći stolar izgradio neke vrste šljake sa dvjema limenim izdubinama, koje su ovite remenjem sezale tik ispod koljena, pa ih je Naci obično nosio, a da to nitko nije primjećivao. To mu je podalo siguran čvrst potporanj.

Sad bi Naci za vrijeme nedjeljne školske mise često zamijenio boležljivoga orguljaša sv. Katarine. Starinske orgulje s istrošenim mijehom, koje bi vazda glasno škripale i jecale, uzalud su očekivale temeljit popravak. Ispod Nacijevih produhovljenih ruku nekako bi se ukrotile. Momak je često svirao mimo strogi crkveni stil, posebnim bi načinom satkao neobične modulacije, kojih umjetnička crkvena glazba u nas tada još nije poznavala. To bijahu prvi samonikli motivi, reminiscence na hrvatsku seljačku pjesmu, kako su mu iz najnježnijeg djetinjstva u

II.

srcu ostale. Ali bi izlazili nekim prijegornim molom, koji je ostao za sva vremena glavna značajka njegovih kompozicija.

A tada su za nj nastajali oni časovi, kako ih je sebi nekoć snatreći zamišljao. Za vrijeme orguljanja, dok bi u preludiranju ovako zastranio, gledali su ga u čudu profesori i đaci i slušali zaneseno, kuda ih to blijedo momče vodi, čime ih to opaja. On bi se onda u beskrajnoj ekstazi otkinuo posvema od svijeta, u dubokoj pobožnosti snažno razvezao registre, pa bi tada začuo glas Gospodnji, koji mu odgovara na vrući njegov vapaj ...

Gotovo još više omilio mu glasovir, na kojem je nalazio toliko mogućnosti za izražavanje višeglasnih temata kao pripravu za orkestralne radnje. Inače mu nije podavao velike važnosti, pa se ni kasnije nikad nije trudio, da glasovirsku dionicu kao pratnju pjeva pomno izradi. Najvolio bi pratiti sestru, kad je zvonkim svojim dobro iškolovanim glasom pjevala. Njih oboje bi se tada često tronuti pitali: »Zašto naš hrvatski jezik nema tako uglađenih kompozicija kao njemački i franceski?«

U tihim časovima zabasao bi on gotovo stidno među neuke domaće pjesmice, pa bi ih kušao harmonizirati, dok ih je sestrica tihano pjevala. Tad bi znao reći: »Svojim sam bistrim razumom kod umjetne glazbe, ali ludo srce ne može da se otkine od svojega!«

Život u Fuchsovoj kući nastavljao se s nekim promjenama, koje su se Nacijeve sanjarske ćudi jedva dotakle. Pokćerka Anka Prettner, jedra slovenska jabuka, udala se za čestitog knjigovežu u »Seidenspinngasse«, kasnijoj Preradovićevoj ulici. (Narod je bio privikao njemačkim imenima ulica, pa ih je ća i slavni magistrat u svojim spisima i nacrtima njemački bilježio.) Brat pak Jakov pošao u svijet, da se tamo ogleda i opskrbi. Oboje ove slovenske djece bilo je mnogo krepčije krvi, jednostavnijih životnih zahtjeva, pa se bez unutarnjeg kidanja u životu dobro snašlo.

Pepi je ostao kod kuće i zamjenjivao u svakom poslu oca, koji se već jedva pridizao. Poradi toga moradoše Fuchsovi napustiti sve veće trgovačke poslove, kupovanje konja i blaga na veliko. Tada urediše u svom dvorištu mesnicu, u kojoj je veseli Pepi mišićavim svojim rukama sjekao meso za zagrebačke građane.

Marija je međutim dosegla one godine djevojaštva, u kojima se imade ispuniti prirodno njezino određenje. Ona je o tome vrlo rijetko

maštala. Riješivši se zavodske stege, našla je kod kuće svu slobodicu i udobicu. Jedino bi joj zasjeklo u srce, kad bi gledala oca, kako očito gine, i majku, što bi uz njega sjedjela, pa mu sv. pismo ili njemačku knjigu čitala. I majčica stala je blijedjeti. Kako ona svojih boli nije nikada otkrivala, već sve nijemo patila, to su se jedino modre njezine oči ispod umornih vjedja zastrle i obložile sjetom.

Za toplih dana otkinula bi se Marija od njih, pa bi pohrlila u vrt, da se nadiše trpke svježine, što je izbijala iz bujnih greda i natopljene crne zemlje. Tad bi sjela pod staru mirisavu dunju sa debelim kvrgastim granama i pahuljastim lišćem, pa se najvoljela zadupsti u knjižicu njemačkih lirskih pjesama. Kad je sunce titravim zrakama sve smjelije poigravalo oko svježe njene pojave, oko razgaljenih ramena i zaobljenih lakata, pa ih milovalo, tad bi se Marija odveć ugrijala pa i njezina mašta. Da se tome otme, skočila bi do plota susjednog vrta, pa bi zaviknula: »Stano, čuj, Stano!«

Na susjedna vratašca bi tad ispalo garavo djevojče, Stana Wernerova, kćerka krznarova, po ocu Slovenka, a po materi Ličanka. Susjedi su se od starine lijepo pazili, kumstvom se tijesno zbližili, a otkad je Werner kupio kuću ispod Fuchsove, sve su brige zajedno nosili. Djeca su im gotovo zajedno odrasla, premda je Stani bilo pet godina više nego Mariji. U zavodu u Grazu bile su djevojke zajedno tek jednu godinu. Stanina nemirna krv, neobuzdana ćud i izraziti nagon za nevezanom prirodnošću nijesu se mogli prilagoditi zavodskom zaptu. Odveć samostalna njezina narav vazda se opirala svim sponama.

Mimo tadanji običaj djevojačke posvemašnje ovisnosti odabrala je ona sebi pristalog i umnog momka, Vjekoslava Lipovčića, sudbenog činovnika, ali zbog mršave plaće nijesu se jošte mogli uzeti, pa su čekali već treću godinu.

Vijoglava ta djevojka danas je neprestano draškala Mariju stasitim nekim momkom, koji bi pod večer stidno obilazio Fuchsovu kuću, ne bi li gdje uhvatio Marijinu sjenu. Ova ga je dobro poznavala, premda nijesu jošte izmijenili nijedne riječi; ali kod nedjeljne mise znali bi se njihovi pogledi sukobiti, pa bi oboje preplašeno poniknulo, uhvativši se kod teškog grijeha, što mole bez sabranosti.

Taj momak bijaše Franjo Weigelhofer, rodom iz Graza, a bio je namješten u najodličnijoj zagrebačkoj željeznariji imućnoga Pavla Hatza na uglu Harmice (od 1868. Jelačićev trg). Mladić je bio svijestan,

da usprkos svome pomnjivom njemačkom odgoju nije vrijedan da podigne oči do otmjene djevice. Zato je tiho u srcu čeznuo za njom, u svojoj dokolici pjevao joj pjesme i čekao vjerno i pouzdano, da će ga jednom koje čudo dovesti do željene mete.

Marija nije pred prijateljicom odala toplog svog zanimanja za ljepušnog mladića, koji joj se sviđao bolje od sviju ostalih. Kako je Stana danas odviše peckala i draškala, Marija je zažarenu glavicu sagnula duboko nad knjigom. Najednom baci joj djevojka u krilo ružičast listić, zapečaćen žarkim crvenim srcem, probušenim zlatnom strelicom, pa joj dovikne obijesno: »Evo čitaj! To ti šalje on!«

Djevojka se živo lecne. Stana ju je nagim svojim laktima uhvatila oko vrata, živo je izljubila pa se nestašnim hihotanjem zavukla za vrtna vratašca i obijesno njima zalupila.

Marija ustane i zadrhta. Onda pridigne ružičasto pisamce, turne ga u njedra i ode zamišljeno u kuću. Bilo joj je, kano da stupa po mekanim oblačićima. Prvi ljubavni listić! ... Dašto od njega! od koga li?

Tekar kasno u večer, kad se je zavukla u svoju sobicu, otvori pisamce, pa ga stade čitati:

»*An Marie.*

Von der Agramer Mädchen allen
Hat nur MARIE mir gefallen,
MARIE ist mein Stern, mein Glück,
Ob ich wache, ob ich träume,
Schwebt durch nah' und ferne Räume
Stets nur sie vor meinem Blick.

MARIE flüstert jede Linde,
Leis' bewegt vom Hauch der Winde,
MARIE tönt der Waldgesang,
MARIE murmelt jede Quelle
Und des Baches Silberwelle,
MARIE ruft der Hörner Klang.

Wunderbar ist mir geschehen,
Seit ich MARIE hab' gesehen,
Lacht die Welt mich schöner an.

Freundliche Gestalten ziehen
Und die düstern Nebel fliehen,
Holder Scherz und Frohsinn nah'n.

Liebentflammt in diesen Hainen
Mich mit MARIEN zu vereinen,
Ist der heissen Sehnsucht Ziel.
Um es schneller zu erringen,
Leih' mir, Amor, Pfeil und Schwingen,
Du, Apoll, dein Saitenspiel.

Fr. W.«

Djevojka spusti iz ruku tanano pisamce, a ovo otprhne do njezinih nogu. Ona ga brzo pridigne, pomilova rukom ne znajući kamo da se djene. Je l' grijeh, što ga je primila . . . ? Što ga čita . . . ? Što ga drži tajnom . . . ?

U glavi joj čudno brujalo, obuzela je neka slatka omara, neka tjeskoba, stid i neodlučnost, a onda opet neko milo nježno raspoloženje, što joj sili suze na oči. Isto ono raspoloženje, što ga je osjetila na mahove tamo u crkvi, u njegovoj blizini. Je l' to ljubav . . . ? Je l' to grijeh . . . ?

Sva presvojena time stala se je razodijevati. Raskopčavši struk osjeti na grudima svilenu sličicu, skapulir sv. Gospe de Monte Carmeli, što joj ga je majka ovjesila oko vrata, kad ju je prvi put poslala u Graz, neka je slika čuva od grijeha i napasti. Djevojka se dosjeti majčine tople brige i pritisne sličicu na usne, vjerujući tvrdo u moć te malene svetinje. Onda pristupi do staklene posudice sa svetom vodom, što je visjela na vratnici, umoči drhtave prste, pa se prekrsti. Tek sada joj odlane. Savjest joj se primiri, pa ona legne oslobođene duše u meku svoju posteljicu, dok je u razbuđenoj joj mašti između čipkastih zavjesa sveđer lelijao i lepršao nestašni maleni Amor.

Godine 1837. spremao se Naci, da položi gimnazijsku maturu, pa da onda krene na konservatorij u Prag. Roditelji privolješe na to tim radije, što su mu svi profesori priznavali neobičnu darovitost, duševnu zrelost i osobito glazbeno shvaćanje. I sami su drugovi maturanti slutili, da se u tihom, prečednom drugu krije neki posebni genij, kojega dobuše nijesu pravo shvaćali, al su ga osjećali u Nacijevoj blizini, naročito u predivnom orguljanju.

Vatreni kolovođa »nadobudne mladeži«, maturant Ivan Tèrnski, koji bi idealne svoje pjesmice potpisivao »Ilir iz Horvatske«, odlikovao je druga Fuksa svakom prilikom, jer se pouzdano nadao, da će taj jednom upotpuniti kitu ilirskih glazbotvoraca, štono su se u ono doba stali javljati. Kako se u stihovima i napjevima pokazivalo vrlo malo istinitih talenata, mnoga se mlada duša osjećala dužnom, da prinese svoj obol na žrtvenik narodne prosvjete. Kao neka tajna sila, koja se pripravlja kroz stoljeća, drijemala je hrvatska narodna svijest ispod mukotrpne zemljice dugo, vrlo dugo, dok nije pribrala silnu snagu i našla odvažne apostole, da se onda jednim mahom razbukti. Bez toga odlučnog zamaha ne bi ilirska ideja zahvatila svom snagom tolike krugove širom slavenskog juga, ne bi bila istupila tako mlada i zamamna, ne bi zavladala kao sjajna zvijezda »Danica«.

Prilog k »Narodnim novinama ilirskim«, koje je vrlo spretno uređivao dr. Ljudevit Gaj, udomio se pod imenom »Danice ilirske« u svakoj rodoljubnoj kući. Bilo je doduše teško slijediti njezin književni jezik i pravopis, koji se u početku češće mijenjao, dok se nije napokon ustalio štokavski govor i novi organički pravopis. U toj se »Danici« štampala i mnoga vrlo čedna pjesma, što doduše nije ni iz daleka dosegla razinu Ivana Mažuranića, Vraza, Demetra, Mihanovića, Rakovca, ali u ono doba trebalo je manje talenta nego žarkog osjećaja; trebalo je naročito zanosnih težnja za ostvarenje novih ideja. Ovim idealnim oružjem kanili su ilirski vođe da pobude mar u čitalačkom općinstvu, pa da mu s vremenom dokažu, kako se može i u hrvatskom jeziku pisati i pjevati.

U Fuksovoj kući našla je svaka nova stečevina živahan odjek, pa bi se »Danica« čitala posebnom pažnjom. Poslije večere, koju bi majka Anka dijelila, čim bi pao mrak, ostala bi sva porodica na okupu oko okruglog starinskog stola. Otac bi sjedio u dubokom svom naslonjaču s visokim zaslonom, sav zagrnut mekanim gunjevima, pod nogama mu vrući crepovi, koje je majka svaki čas vadila iz ogromne trbušaste peći. Marija bi za to vrijeme pomno bdila nad očevom lulom. Kadgod se vatra u njoj gušila, djevojka bi je t. zv. kresivom opet potpalila. Majka bi opet uhvatila svoju preslicu, omotanu blistavim domaćim lanom, jer je bila sramota, da ženske ruke u krilu počivaju.

Jedini Josip morao bi uvečer ostaviti kuću, pa se rasvijetljenim

svojim »lampašem« žurio do »Jägerhorna«, gdje su ga čekali znanci i trgovci. Ondje se utanačivale narudžbe, raspitkivali se o sajmovima u Karlovcu i Varaždinu, premda se ponajviše trgovalo sa Velikom Goricom.

Naci i Marija ostali bi uvečer ponajviše uz roditelje. Uljanica na vitkom mjedenom stalku blago je svoje svijetlo širila ispod zelenog zaklona išaranog ružama i gorskim predjelima, pa je svojim titravim svijetlim kolobarom zahvaćala uzani krug, dok bi sve ostalo tonulo u prijatnom sumraku. Neki bi mutni sjaj padao tada na obje plavokose glavice. Što bi se zamišljeni otac dublje u njih zagledavao, to mu se bolesničkom zamućenom vidu više pričinjalo, da se nedužne te glavice sve više zbližuju, u svojoj se čudnoj sličnosti u dva posve jednaka obličja stapaju, a oko njih kao da treperi svetačka patnička aureola. Bilo neko priviđenje...

Tada bi im Marija zvonkim svojim grlom čitala »Danicu«, pa se mnogo trudila, da naglasak što prirodnije iznese, premda joj je uho naginjalo po majci staroj zagorskoj kajkavštini, a po ocu sličnomu slovenskomu narječju. Svi su je slušali nekim ponosom i tihim ushitom, jer se zaista pokazivalo, da hrvatski jezik riječju i duhom snažno napreduje. Jedne ih se večeri duboko dojmila priprosta pjesmica pod imenom »Pervenac« od Dragoile Vočinčićeve, pseudonim Ilirke iz Vočina. U ono su se doba rado pjesnici krili pod sličnim imenima, označivši naprosto kraj, gdje im je zanesena duša prve plahe stihove pjevala.

Marija je čitala gotovo pjevajući:

»Ružice, oj ružice zelene!
Kuda ste mi, kuda ste milene?
Da bi si ja, da bi si ja mala
Mali věnčac iz vas plesti znala.

Kada pojdem malena i mlada
U planine, kuda rěka pada,
Kuda pada niz stèrme pećine,
Niz pećine moje domovine.

Gdeno Vile, gdeno *naše* Vile
Kolo vode, Ilirkinje mile,

Tamo pojdem, u kolu ću stati,
Pèrvi put ću u njem poigrati.

Ružice, oj ružice zelene,
Kuda ste mi, kuda ste milene?
Da bi si ja, da bi si ja mala
Mali věnčac iz vas plesti znala.

Ja bih si ga u kosicu splela
I med vile pěvajući letela.
Jadno vrěme! Kada traje zima,
Koja cvetjah i ružicah nima.

Kako ću sad bez ikakvog cvita
Pojt u družtva vilinska čestita?
O jur znadem, znam što tamo traže:
Što se rečjom i sa sercem slaže.«

Djevojka je utihnula. Svi su bili razdragani ne znajući, zašto ih te priproste riječi tako doboko diraju. Kano da te stihove nije ispisalo ljudsko pero, već da je zapjevalo neuko pastirče u kliktavoj svojoj slobodi na nepreglednoj slavonskoj ravni. Dugo su svi šutjeli. Jedino cvrčak iza stare goleme peći stao dizati sitni svoj glasić, a onda se snažno raspjevao.

Najednom zalaje na dvorištu kudronja. Teška kućna vrata zaškrinu, a na pragu se pojave susjedi i kumovi Wernerovi, koji su u posljednje doba sve češće dolazili, da pozabave milog bolesnika. Krznar Werner ponio je dugačku svoju lulu, jer se uz nju dalo najprijatnije čavrljati. Iza kuma unišla njegova žena, lijepa Ličanka visoka, bijela čela i guste crne kose, što ju je do ušiju nategla u dva stroga glatka prama. Na podlaktici počivala joj preslica, bez koje nije ona nikome pošla na domjenak. Iza roditelja ukazala se nasmijana Stana, koja se za nekoliko dana imala vjenčati.

»Hvaljen Isus! Dobar večer!« zagrmi dobroćudni kum Werner iz snažnih širokih prsiju.

»Na sve vijeke!« — odvrate mu u zboru, a mladež poskoči, da starijim izljubi ruke. Onda svi prijatno posjedaju, pa razvežu običajni svagdanji razgovor. Kako nije mladeži priličilo, da u prisustvu sta-

rijih progovori bez upita, u Stane bi kipjela svaka žilica od dosade i nestrpljivosti, pa bi svaki čas ispod stola zadirkivala nožicom. Ako joj se Marija nije htjela odazvati, stala ona Nacija drpati za rukav. Oni se smjesta razumjeli, pa nečujno pošli u gostinsku sobu do novog glasovira. Kroz pritvorena vrata dotalasao je domala Stanin krepki pjev:

»Ukraj puta rasle sitne vrbice,
Pomakni se, dušo, k meni mrvice,
O..j, o..j, dušo, o..j!...

Nije to bila jedna od onih umjetničkih pjesama, koje bi koncertnom dvoranom uz burno povlađivanje ozvanjale, već vjerna stara lička pjesma, koju nije nitko zapisao ni riječima ni kajdama, nego je samo žagorila u spominjanju na čistim usnama majke Ličanke, kad je malenu Stanu uspavljivala. Drevna ona pjesma, čista kano lička hrid, šarolika kano cvjetnati zobunčić.

Nacija je danas obuzelo posebno neko dirljivo raspoloženje, koje se rodilo, dok je sestrica čitala »Pervenac«, a pod dojmom Stanine pjesme sve se većma razgaralo. Ovladalo njime ujedno silno nezadovoljstvo sa svom umjetničkom poezijom u pjesmi i glazbi. On osjeti snažnije no ikada, kako mu je teško da se otkine od ove jedine čiste i prirodne muzike, koja ga toliko osvaja. No on će morati ubuduće da pregne svim silama, da zaplovi onom strujom, koja vrijedi kao umjetnička. Duša mu je otada kolebala između dva idola. Kako je pak bio premlad i prečedan, da bi se pouzdao u vlastite svoje osjećaje, u zdravi svoj sud, silom bi ih zabacio. Traci slobodne misli, koji se pred njim na mahove razotkrivali, opet bi se naskoro zastrli.

Naci se poslije takovih časova nebeskog objavljenja osjećao silno nesretnim. U njegovoj bi se duši tada sve uskomešalo, pa bi jadan klonuo sav slomljen i uništen. A zatim bi ozbiljno posumnjao o glazbenim svojim sposobnostima. I nastala bi najtragičnija duševna borba, spor između misli i volje. Doista, njemački klasici, talijanski melos treba da mu budu uzorom i putokazom. Ta i sami Česi, narod najsjajnijih glazbenih odlika, slijede jedino ove struje. Priprostoj seljačkoj pjesmi, bez klasične prošlosti i dostojnog ruha, nema mjesta u umjetnosti.

*

Jednog jutra nađoše oca u postelji mrtva. Ležao je nauznak, posve spokojno, jamačno nije bilo ni samrtne borbe, ni mučnog opiranja. Bio je za svog života pravednik, pa je čistim srcem pošao Bogu na istinu. Stari Werner, u čijoj se kući upravo spremali svatovi, dohrlio prvi. On je našao Anku i Mariju u posvemašnjem nepoimanju goleme za njih nesreće. Obje su žene čučale uz milog pokojnika, drhturile i zurile napeto u ugasle oči, ne bi li opet progledale. Naci je stajao do prozora, grčio se od jada, a stotinu mu nesretnih misli presijecalo mozgom. Strani hladni život sjeo na njihov prag, pa ih ovdje čekao. A on, odrasli sin, majčino buduće ufanje, stoji pustoruk, kano veliko bespomoćno dijete. Jao!...

Werner je na hodniku s Pepijem izmijenio nekoliko važnih riječi o pogrebu, pa se onda žurio, da sve dostojno izvede. Pepi je pak stupio zabrinutim srcem među mile mu očajne duše. Sve troje uprli su suzne oči u njega. Mladić priprost, vrijedan radnik; hod mu miran i odmjeren, a u svakoj mu kretnji neka prirodna sigurnost i promišljena odlučnost. Tvrdo mu se čelo rijetko mrštilo, tek danas se ovilo iskrenom tugom.

Bez ijedne riječi klekne pred milenog oca, izmoli usrdno »očenaš«, a tada poljubi hladnu desnicu, koja mu je za života pokazivala vazda čestiti put. Iz nje prima on danas skrb za troje nejakih stvorova, što se ovdje savijaju u boli, koje neka nikada ne saznadu za surovu, trijeznu borbu života. Pepijeve su usne podrhtavale u zagušenom plaču, dok je ocu nijemo zadao tvrdu vjeru, da tih milih duša nikad ostaviti ne će, pa makar ga stajalo i vlastite sreće.

Pepi nije smagao lijepih riječi, stoga nije prekinuo šutnje. Izljubio se srdačno s Ankom, koja ga je vazda ljubila kano rođena mati, zagrlio zatim Mariju i Nacija, koji se pred njim gotovo zastidio. On je naime iz bratovih odlučnih pogleda odgonenuo, što je u toj priprostoj zlatnoj duši progovorilo.

Pepiju je u tim teškim časovima porasla snaga. On ustane svečano i reče: »Ne bojte se, mili moji! Dok je u mene života i snage, nema za vas nevolje! I dragi će nam Bog pomoći!«

On je stajao pred njima kao isklesan kip od tvrda granita, iz kojeg izbija vječna prasnaga, ali onda se brzo udaljio, jer se svoje premoći zastidio.

Domala dođe gospođa Mare Wernera. Ne pitajući, ne nudeći se nikome, preuzela je za danas kućanstvo u svoje ruke, da poštedi Anku u golemoj njezinoj žalosti. Zatražila je ključeve od smočnice i podruma, da im dom ne ostane bez svagdanjeg poretka, dok njime toliko šarenog svijeta prolazi. Odredila služavci prigotavljanje ručka i večere, izvagnula zob i kukuruz za konje i sitnu živad, uredila sa slugom gostinsku sobu, u kojoj će postaviti odar. Sve je to vršila mirno i promišljeno, bez ijedne suvišne nagle kretnje, stisnutih usnica i ozbiljnog pronicavog pogleda. Nije kukala za premilim kumom, već svoju žalost nosila duboko u njedrima kao prava lička žena.

Naskoro su prispjele stare žene, koje su imale mrtvaca umiti i preobući. Ali nitko živ nije smio dirati u nj, dok ga nije pregledao mrtvozor. Napokon je došao i taj čovjek, po zanatu brico. Razgalio je Andrijine grudi, prisluškivao mu srce, pipao mu bilo, pa onda pomnjivo počešljanom glavom mudro kimao. Zatim je iz njedara izvukao perce, pa je njime draškao pokojnika ispod nosa i pazuha. Onda je zahtijevao svijeću i pečatnog voska, pa puštao, da mu kaplje na želudac. Kako se nije Andrija ni sad trgnuo, to u njega zaista već nije moglo biti ni trunka života. Brico se ogledao u krugu, kao liječnik, u koga svi upiru oči, odmahnuo rukom veleći: »Gotov je!« i ostavio kuću primivši plaću u srebru i bocu domaće rakije. Gospa Mare iznijela je tada kumovo svečano crno ruho od čvrstog štajerskog sukna, u kojem se on prije jedno dvadeset godina vjenčao. On se vazda radovao, kako će za koju godinu u njem opet stupiti pred oltar pa lijepoj svojoj Anki na plave uvojke staviti srebrni vjenčić. Međutim mu je sada to odijelo služilo za onaj put, »kud za vazda gre se«.

Zvonar sv. Marka donio je crne zavjese i vela, što ih crkva upotrebljava na veliki petak, pa je vještom rukom postavio visok odar, kao za svečani Requiem, zatim škropionicu sa srebrnim škropilom, pa i veliko raspelo. Bogati zagrebački željeznar, Pavao Hatz, poslao je međutim svog momka u štajerski Gradac, da brzo dopremi lijes od prave kovine.

Mnoge ženske ruke vršile su oko odra nježne, malene dužnosti, postavljale svoje oleandre, razno šareno cvijeće u loncima i teške srebrne svijećnjake sa debelim voštanicama. Mlade su djevojke plele vijence, ogrnule ih crnim velom, pa ih ovjesile naokolo po zidovima. Domaći tapetar iz Duge ulice i sedlar iz Vlaške ulice resili su i kitili

mrtvačka kola po svome ukusu, jer će biti svečani sprovod, kako ga svijet rijetko pamti.

Pred kućom skupila se čitava gomila prostoga puka, ponajviše ženâ i djece, diveći se uz glasne primjedbe svakoj stvari, što se u kuću nosila. Majka Anka i Marija savile se u duboku korotu, koja je svijetle njihove pojave još jače isticala. Glave su po domaćem običaju obložile svilenom crnom koprenom, koju udovica treba da nosi kroz čitavu godinu korote. Anka je nije nikad više odložila.

A tad su one morale poći u blagovaonu, da primaju znance. Gospa Mare priredila je staru šljivovicu, a za žene slatku rakiju. Prijateljice su pak i susjede poslale sitnih kolačića i medenjaka. Time se napunio čitav hrastov stol, za kojim je otac tek pred malo dana zadovoljno sjedio. Otmjena gospoda, malograđani i obrtnici, svaki je došao da se pokloni gospi Anki, a svaki je nastojao, da u spomen čestitog sugrađanina ispriča lijep koji čin iz njegova života. Bogataši i plemići su pak poručili, da će na sprovod poslati paradna svoja kola.

Tad uniđe na vrata neobično krupan, visok čovjek, dostojanstven i ozbiljan. To bijaše uvažena ličnost, Pavao Hatz, gradski zastupnik, bogat vlasnik mnogih zemljišta i kuća, pa i najveće željeznarije u vlastitoj kući na Harmici. Pročelje svoje dvokatnice okitio je nasred krova velikim željeznim »Merkurom«, neka svijet znade, da mu je to željezo poštenim radom donijelo mnogo zlata i svakojakog imućtva. Gospodin je Hatz danas poveo sobom svoga miljenika, mladog Franju Weigelhofera, koji je od nekog doba upravljao njegovom trgovinom, a on se odmarao u svojim vinogradima u Bukovcu i Sv. Duhu, gdje je posadio rijetke plemenite voćke.

Kad je gospodin Hatz unišao, svijet se ispred njega rasklanjao od velikog poštovanja, a on je pristupio k domaćici. Mladi Franjo slijedio ga je dršćući na čitavom tijelu, jer je danas stupio prvi put u milu tu kuću, koju su njegovi pogledi tek izvana milovali. Gospodin se Hatz prema tome gradio nevještim, ali je ipak dobro znao za tu tihu, postojanu ljubav, isto kao i majka Anka. Hatz je rado uhvatio tu zgodu, da mladića uvede u kuću, dok je ova pristupačna svakomu strancu, a da se njegovim dolaskom ne može povrijediti ničija osjetljivost niti stid.

Hatz poljubi domaćicu u ruku a poslije običajnih sažalnih fraza reče značajnim pogledom: »Mila gospo, taj mladić, što vam ga danas prikazujem, osjeća za vrijednu vašu porodicu vrlo toplo nagnuće. On

će biti presretan, ako mu date prilike, da vam u tim teškim danima pokorno služi. Odavna sam želio, da vam ga dovedem u vaš lijepi dom, pa mi stoga oprostite, ako se to slučajno dešava u takovom žalosnom času«.

Majka Anka i Naci pružili su mladiću ruke, ali Hatzove su ih se riječi danas malo dojmile, jer im je duboka tuga zastrla vid i bistro mišljenje. Marija pak, ugledavši mladića iznenada u rođenoj kući, zadrhtala silno, a srce joj zakucalo sve do grla. Ona se zavuče pod duboki posvođeni prozor, pa sjede iza bijele zavjese, sva iznemogla u nekom slatkom i tjeskobnom uzbuđenju.

Franjo ju je opazio, čim je unišao, ali nije znao, kako da se miljenici svoga srca približi. Napokon je ipak stao pred nju, duboko se naklonio i u velikoj smetnji nekoliko sažalnih riječi izustio.

A onda su se sastale njihove ruke plaho i nježno kao prvo bojažljivo milovanje. Jedva su se opet rastale. Dvije se mlade duše zagledale prviput izbliza, dugo i ljubopitno, kao da se još nikad vidjele nijesu. Marija se prva trgla iz svoje plahosti. Puna soba stranog svijeta, naokolo sve mrmori i žugori, pozdravlja se, raspitkuje i odgovara, hoda amo tamo, svak zaposlen i zabavljen. U toj se vrevi zavukla Marijina ljuta bol za ocem u najdublji kutić djetinjeg joj srca, pa se sa svakim razgovarala mirno i sabrano. Ali sada pred mladićem, koji eto prvi put pred njom stoji, dok ga njezina mašta gleda u sijaset preraznih prilika, osjećala je mahom, da između njih dvoje odavna nema ništa strano, da odavna žive istim, ili bar sličnim mislima i nadama.

Svijetla se njezina glavica s plavim odugačkim uvojcima izdizala iz crne haljine i tananog prozirnog vela kao blijed ljiljan. A kad su se isplakane njezine modre oči uzdigle k njemu i dirljivim ga titranjem plaho gledale, tad bi Franjo bio najvolio, da smije kleknuti pred nju, pred Madonu, koje lice nije vrijedan da gleda.

Marija mu je tad bistrije pogledala u oči, naslađivala se njegovom muževnošću, zdravom zagasitom puti, lijepom valovitom crnom kosom, žarkim tamnim očima, nad kojima se vijugali lukovi gustih obrva, pa se usred čela sastali nekim demonskim snažnim potezom.

Što da govore? Čemu? ... Nijedno nije našlo zgodnih riječi. Oboje je osjećalo, da su doista dužni raspresti neki razgovor, jer to učtivost zahtijeva. No umjesto riječi sve ih je preko volje sililo na smiješak

blažene sreće, koji je u današnjoj tuzi bio posve neumjestan. Ali ga ipak nijesu mogli zatomiti.

Besvijesno sagibale im se glave sve bliže i bliže. Bila neka neodoljiva snaga, neko lagodno, slatko strujanje, neko milovanje, koje ih je zavilo. Napokon su ipak našli nekoliko običajnih fraza:

»Koliko li svijeta! Dolaze li tako čitav dan?«

»Jest«, — dahnula je djevojka.

»To mora da vas silno umara!«

»Da!«

Što od stida, što od prevelike sreće opet umukoše. Jedino oči nijesu mogle da se otkinu. U dugom, vječnom pogledu sastale im se čiste, mlade duše, da se sjedine, pa su besvijesno i nečujno progovorile:

— Ljubo moja! ...

— Mili moj! ...

Tad se Marija silom prene. Tihim grlom stala mu pričati o ocu, o mnogim njegovim plemenitim nakanama sa Nacijem, kako joj je milo čuti, da ga svako preko groba štuje i hvali. Franjo je pratio svaku njezinu riječ nježnim, povjerljivim pogledom, pa se djevojci odjednom pričinilo, kano da ju sâm dobri otac k tomu mladiću vodi, u njegov naručaj i pod njegovo okrilje. Ta nenadana misao toliko ju je raznježila, da nije više mogla suspreći suza. Ali to ne bijaše gorko ridanje, već izliv ženske preosjetljivosti. Za oproštaj poljubio ju je Franjo u ruku, sigurnim, dugim cjelovom, a u duši mu zabljesnula nada, slatka i čarna.

Tada su ih pridošlice rastavili. Mladić je nastojao, da se neopaženo udalji, jer ne bi bio podoban, da ičim pomuti presjajnu sliku, što ju je danas okom uhvatio. Naročito je gledao, da izmakne gazdi Hatzu, koji bi ga smjesta ispitivao. »Što da mu kaže?« ....

*

Grad Zagreb imao je tada šest groblja. U njima su se njegovi stanovnici dijelili po staležima ća i u vječnim svojim počivalištima. Gornji grad, sijelo plemića i gospode od varmeđe i magistrata, imali su otmjeno svoje groblje s lijepom kapelicom sv. Jurja iznad Nove Vesi. Za nedjeljnih popodneva voljeli su Zagrepčani onamo polaziti na šetnju, da se nagledaju ponosnih spomenika, isklesanih od bijela kamena sa čitavim anđeoskim pojavama ili tužnim djevicama, što bi mili grob

kitile kamenitim cvijećem, pa onda željeznih spomenika, visokih i vitkih kao kapelice, načičkanh bogatom pazlatom, a od vrha do zemlje ispisanih tužnim njemačkim pjesmama.

Trgovci i građani donjega grada sazdali su sebi groblje na istočnom brežuljku kod sv. Roka, dok je seljački i radnički narod najvolio počivati kod sv. Duha. Vlaškouličanci pak, koji su od pamtivijeka od ostalog grada bili odijeljeni, na poseban svoj patrijarhalni način živjeli i zasebnu svoju politiku vodili, imali su i posebno svoje groblje u Lašćini nedaleko od crkve sv. Petra. Do njih su počivali židovi, a bilo je još i spomenika iz turskih vremena. Siromašne one duše, koje nijesu pripadale nijednom građanskom staležu, dobile su od grada trajni svoj domak na Žaverskom obronku (iznad današnje »Zvijezde«) na t. zv. »Armenfriedhofu«.

Andrija je prema svome staležu spadao pod sv. Rok. Kum Werner, koji je smjesta preuzeo skrbništvo nad porodicom, pripravljao je pogreb prema domaćem građanskom običaju. Svi cehovi, njima na čelu mesarski, zatim stolarski, kolarski, opančarski, kotlarski, lončarski, čoharski, gumbarski, tkalački, zlatarski itd. sudjelovali su u dugačkoj povorci sa prerazličitim starinskim svojim cehovskim barjacima.

Iza dugačkog reda gospode i građana stupala je odmjerenim korakom »Tuga«. Bila je to visoka, vitka djevojka, sva zavita u crninu, a bijele su joj razgaljene ruke lomile utrnutu voštanicu, znak ugaslog života, dok joj se vrlo dugačka raspletena plava kosa ispod crnog vela blijeskala u jesenskom suncu kao ostarjelo potamnjelo zlato.

Iza nje stupale su »Uspomene«, tri mlade djevojke u bjelini, ovjenčane svježim bijelim cvijećem, a svaka je od njih nosila po jedan crveni jastuk. Na prvom Andrijin slovenski molitvenik i bijele njegove rukavice, na drugom svježa naranča usred vjenčića ružmarina, a na trećem dvije patamnjele kolajne, što mu ih je nekoć za Napoleonovih vremena sâm general na junačka mu prsa prikopčio. Njeg. ekscelenca g. Aleksandar Alagović, biskup zagrebački, poslao je četiri svoja vranca iz plemenite madžarske ergele, da čestitog i vrlo pobožnog građanina isprate na počinak. Tužnoj je pak udovici poslao pastirski svoj blagoslov.

Kad je sjajna ta šarena povorka krenula kroz Ilicu, nagrne narod, da se iz omašne košare domogne debele voštanice. Ovu je trebalo zapaliti, pa cijelim putem svijetlo podržavati, dok se nije nad pokojnikom zagrnula zemlja.

Dok je Pepi iskrenim zadovoljstvom sve te pripreme pratio, jer se poštenim svojim ocem i preko groba ponosio, to su Anka i njezina djeca neizrecivo teško patili. Čitav su dan morali stajati na biljezi, primati strani svijet, od kojeg su se dosada vazda rado klonili. Kad su im iz kuće odnijeli miloga oca i zaštitnika, pa opet u domu sve utihnulo, pričinilo im se, kao da se kod njih pustošilo, kao da nijesu više gospodari na svojem. Svako se od njih zavukao u svoj kutić u potpunoj klonulosti i iznemoglosti.

Za osam se dana obavljalo u susjedstvu Stanino vjenčanje sa mladim sucem Vjekoslavom Lipovčićem. Sve se ondje izvelo tiho i skromno, da se kod Fuchsovih jedva primijetilo. Majka Anka bila im je za taj nježni obzir vazda zahvalna. U večer, kada su kola došla po mladence, a Stana se živahnim riječima od rođenog svog doma opraštala, otvorilo se u Fuchsovoj kući malo okance, a plavokosa glavica provirivala. S one strane ceste gledala su kroz mrak isto tako čeznutljivo žarka dva crna oka ispod vijugastih snažnih obrva....

Za nekoliko dana navratio se kum Werner u Fuchsovu kuću. Bilo je nekim svečanim načinom, kao da je svaku riječ pomnjivo pripravio. A ipak nije jadan znao, kako će pred tim siroticama razotkriti kritični njihov položaj. Nitko živ ne bi bio pomislio, da je očeva bolest uzdrmala lijepo imućtvo. Ni sâm kum Werner nije dosada o tome bio na čistu, jer je Andrija jedan jedini put pred njime spomenuo svoje brige i bojazni. U kući se nije našla nijedna trgovačka knjiga, jer se u ono doba obično samo pamtilo sve, što je važno.

Ovdje su se nekoć sastale dvije imovine. Oveću svotu ponio je Andrija iz Kranjske, premda se u tamošnje zemljište nije smjelo dirati, jer je bila rodbinska zajednica. Miraz, što ga je Anka donijela u kuću, pripadao je samo njoj i rođenoj joj djeci, dok bi Pepi ostao kratkih rukava, da nije posljednjih godina napornim radom uzdržavao čitavu porodicu, pa i bolesnog oca, a time stekao oveće pravo. Kao svi pravi purgari plašili su su Fuchsovi fiškala, suda i ostavinske rasprave. U velikoj svojoj rodbinskoj ljubavi nijesu ni htjeli, da itko bude prikraćen. Tad se kum Werner dosjeti, da će najbolje biti, da im zet Lipovčić sudi po srcu i umu.

No prije no što se je mladi sudac mogao prihvatiti posla, istupi

pred njega Pepi odlučnom riječi: »Ja sam u kući najstarija muška glava. Svojim sam rukama dokazao, da sam vrstan hraniti porodicu, pa tako neka ostane i nadalje. Dok se Marija ne uda, dok Naci ne svrši škole, ostat ćemo zajedno! A inače dijelite, kako znate!«

Kad je došlo do dijeljenja, pokaže se, da je kuća prezadužena. Ni to nije moglo da smuti Pepijevu odluku. Bilo mu je tada tekar jedno dvadeset i tri godine, ali snagom i vedrom voljom nadmašio je mnogog zagrebačkog gospodičića. Kadgod bi se sjetio svoje zakletve, ćutio je ponos, što je blagopokojnom ocu održao svoju vjeru. A tad bi upr'o sve misli, sve sile, kako bi svoj posao razgranio, da svojim milima pribavi udoban život.

On je bio svijestan, da je na mlada svoja pleća navalio pretežak teret, ali se vazda pouzdavao u neobičnu svoju snagu i u Božju pomoć. Jedino kad bi prolazio Vlaškom ulicom, kud bi ga poslovi često vodili, pa kad bi ondje na nekom niskom prozoru iza šarenih lonaca cvijeća ugledao tkalčevu kćerku Ljubicu, od muke bi mu zastao dah i na mahove obuzela ga duboka sjeta. Ljubica bila je bijela i rumena kao jabuka petrovača, a Pepi bi je bio od srca rado ubrao, pa na široke svoje grudi privinuo. Ali zakletva! ...

Naciju je tada bilo osamnaest godina. Preokret u kući nekako ga je preko noći razbistrio. Ove je godine upravo svršio maturu, pa je za nj počeo nov život. On je silno žalio Pepija, jer mu se činilo posve nepravedno, da taj dobri mladić čitav teret za uzdržavanje porodice posve sâm prti. Stoga odluči jednog dana, da ne će poći u Prag, već će se upisati u zagrebačku pravoslovnu akademiju, pa da će se negdje smiriti u činovničkoj službi.

Oklijevao je vrlo dugo, dok mu nakana nije napokon dozrela. Znao je, da će time ražalostiti majku i Mariju, al se ipak povjerio sestri, neka mu pomogne. Napokon su odlučili, neka Naci nastavi studije, a uz to neka se bavi izučavanjem glazbe, koliko mu dostaje vremena. Marija će ga i nadalje poučavati u glasoviranju, dok će harmoniju i komponiranje učiti kod Wiesner-Morgensterna, koji je bio na glasu kao vrstan skladatelj i učitelj viših glazbenih nauka.

Ankina mirna duša nije znala za strastvene osjećaje, ni za duboke radosti ni boli. Vruća joj njezina pobožnost pomogla, da se naskoro pridigne, pa je već za koji dan opet marno brigovala za svoje kućanstvo. I ostali su nastojali, da »poleg Božje mudre volje« ne očajavaju, već

se svako trudio, da svoje potrebe stegne na najmanju mjeru. Svako je od njih nosio u srcu po jednu veliku čeznutljivu bol, ali su nastojali, da je u sebi tiho čuvaju, e da ne bi ražalostili mile bližnje.

U večer bi opet mila majka kao i prije zapalila plamečak ispod starinske slovenske slike »Ecce homo«, svi bi posjedali oko orahova stola, uljanica ih blago obasjavala, a Marija bi im čitala iz očeva sv. pisma. Iako im nijesu duše uvijek bile sabrane, premda im se u srcima koji čas poizdizale čarne želje, ipak su se stalnim ufanjem pouzdavali u dragoga Boga, neka ih vodi, neka riješi zagonetku buduće njihove sreće.

Učitelj više glazbene nauke, Wiesner pl. Morgenstern, kojemu se Naci kanio obratiti, bijaše priznat virtuoz, a ujedno i jedan od prvih kontrapunktista u monarhiji. Rodio se od njemačkih roditelja u Celju, pa se za Napoleonova pohoda sklonio u Samobor. Ondje ga upozna grof Erdödy pa ga odabra za tajnika poradi prelijepog pisma, što je tada kod plemića bilo vrlo »slaba strana«. Ponajviše pak primamila je grofa Wiesnerova odlična glazbena sprema, jednaka na glasoviru kao i na drvenim i limenim nastrojima.

Za oštroumnog tog Nijemca bijaše boravak u Erdödy-jevu dvorcu tek nužna jedna stepenica do materijalne i umjetničke neodvisnosti. Budnim je okom pratio općenitu situaciju, upoznao zaneseno raspoloženje Iliraca, živahno kretanje oko probuđivanja narodne svijesti, naročito s pomoću pjesme i glazbe. U ono je upravo doba najviši crkveni dostojanstvenik, biskup Vrhovac, posebnom poslanicom pozvao svećenstvo, neka u narodu skuplja starinske kajkavske pjesme, da ne zamru, nego da iznova uskrsnu za zlatna usta ilirske omladine.

Kod svečane jedne gozbe u grofovu domu približi se Wiesner-Morgenstern prijaznomu biskupu, odsvira mu nekoliko pièça na glasoviru i fruli, pa time steče »najvišu« pažnju. Iza po godine zauzeo je spretni Nijemac odlično mjesto koralista u prvostolnoj crkvi u Zagrebu.

Pokraj tolikih mladih zanesenjaka, koji su se podali pjesnikovanju i komponiranju bez ikakove umjetničke spreme, postade Wiesner-Morgenstern naskoro uvaženi autoritet, koji je odličnim znanjem i objektivnom kritikom bdio nad glazbenim ukusom, da ne zastrani. Time je stekao potpuno pouzdanje izobraženih hrvatskih pri-

jatelja glazbe. Ovi se nijesu dali huškati protiv »gizdavog Nijemca«, već su ga svakom prilikom tražili, da ih podučava, da im domorodne pjesme udesi za više grla, da melodije harmonizira, ili njihove skladbe instrumentira.

Jednoga je dana Naci, koji se sada nije više pisao Ignac već Vatroslav, ali za prijatelje i rodbinu za sav svoj život ostao »Naci«, pokucao na vrata starinske dvokatnice u Dugoj ulici, da potraži pouke i savjeta u majstora Wiesner-Morgensterna. Krepko, osorno »Herein« dozva mladića unutra. On se našao usred prijatne sobe, prenatrpane stalcima i pretincima, na kojima su počivale omašne knjižurine, dostojanstvene i mnogo upotrebljavane, u koricama od debele svinjske kože. Po stolu bile su porazbacane partiture i glazbene skice, u sredini stajala omašna tintarnica, pokraj nje kalež sa pijeskom za posipavanje, a oko nje mnoštvo zašiljenih guščjih pera, kao da je preko sobe preletjelo jato bijelih gusaka.

Po zidovima visjeli su poredani u točnoj simetriji starinski požutjeli bakropisi, portreti Händla, Pergolesa, Palestrine, Orlanda Lassa, a nad glasovirom markantna glava »oca Bacha« i uvaženog mu sina Hristiana, koji je u svoje doba umjetnošću gotovo oca zasjenio. Između slikâ bijahu poredana starinska glazbala, rijetki jedan Rebeli, Trumscheit, Viola d' amour, vitka lutnja, kratka harfa Louis 16. i dražestan jedan virginal, najstariji oblik glasovira. Čitava soba odavala je čudnovat zadah po burmutu i nekoj zasićenoj toplini, kano da se ovdje vrlo rijetko zrači.

Prislonjen do prozora stajao je Wiesner Morgenstern, impozantna osoba širokih prsiju, u dugačkom kantorskom kaputu tamno-smeđe boje, sa širokom bijelom ogrlicom, kojoj su se mekani nabori stisnuli oko mesnatoga podvoljka, gdje ju je svilena crna maramica skupila u umjetan čvor. Na maestrovoj glavi počivala crna baršunasta čepica sa svilenom kitom, koja se oko masnih ušiju ljuljala, pa se ispod nje razmahali odugački sijedi čuperci. Maestro bijaše tip njemačkog muzičara.

Kao da je vičan primati ovake plahe momčiće, obrati se bez okolišanja na došljaka: »Was gibt's, Junge?«

Vatroslava se ta glazbena atmosfera vanredno ugodno dojmila i naskoro ga oslobodila prirođene plahosti. Čudio se sâm odvažnim svojim riječima, kojima je ponosnomu maestru prozborio, umolivši ga, da ga poučava u harmoniji i kontrapunktu.

»Kann er denn überhaupt schon etwas? Bei welchem Meister hat er das Klavierspiel gelernt?«

Ovo je nenadano pitanje Vatroslava nekako zbunilo. »Kod moje sestre! Ona je vrlo vješta, jer je učila u Grazu kod jednog profesora konservatorija.«

»Wollen hören«, — majstorov se lijevi kutić usnice porugljivo nakrivio, — »wie weit die Weisheit der Schwester reicht!... Setze er sich ans Klavier und spiele er mir etwas vor! Welcher ist denn eigentlich sein Lieblingsmeister?«

»Haydn!«

»Haydn...? Hm!« promrsi starina očitim zadovoljstvom i potpraši velikim uživanjem oširoke nosnice burmutom. »Lass er's hören!«

Momak sjedne do tananog »Tafelklaviera«, pa se zamisli. On ne bi znao reći, čime ga toliko privlači upravo ovaj njemački skladatelj slavenskog podrijetla. No činilo mu se, kao da se taj velikan približava istom onom glazbenom idealu, što ga je i on maljušan u svom srcu nosio; ni veličanstven, ni heroičan, već iskreno izražavanje pobožne duše u slavu Božju i na radost ljudsku, bez taštine, bez ambicijâ, da svijet zadivi i osvoji.

Možda je Vatroslava privlačila i Haydnova priprosta čista duša, koja je ća u najozbiljnije svoje kompozicije, kao u veliki »Requiem« i u »Missa solemnis«, unijela toliko vedrine, kao da na nju padaju široki pramovi proljetnog sunca. Koliko se i to Haydnu uzelo za zlo, vidi se po tome, što je bečki knez-nadbiskup grof Hohenwart zabranio izvedbu jedne Haydnove mise, jer je »komponistu kod stvaranja odveć živahno u grudima poskakivalo srce«.

Umjetnička okolina u prijatnoj starinskoj sobi obuzimala mladića pomalo nekom maglovitom opojnošću. Vanredno raspoložen izvađao je s potpunim glazbenim razumijevanjem rječiti allegro sonate, impozantni adagio, zatim prpošni menuet i vrlo temperamentni finale s melodijom na široko razvedenom. Prema ličnom svom shvaćanju istaknuo je svaki isprepleteni motiv markantnim nuanciranjem. Pričinilo mu se, kao da čitava ta muzička okolina s njime diše, da u njoj krv ključa istim ritmom kao u njegovim napetim žilama.

Odugački gipki prsti, tek naoko prenježni i slabašni, prebirali su po požutjelim tipkama gotovo besvijesno, bez napora, bez ikakvog hotimičnog naprezanja, pod jakim utjecajima glazbenih mislî. Proširene

zjenice bistrih modrih očiju zagledale se u dostojanstvenu sliku »oca Bacha« s prkosnim usnicama i dugačkom allonge-vlasuljom. Gotovo se pričinilo, kao da mu strogi leipciški kantor Thomasove crkve stavlja svoj dugački kažiprst na nemirno mlađahno srce, koje se u svojim snovima tako daleko zanosilo.

A tad umuknu posljednji akordi u primirljivom duru.

»Hm«, zakašljuca maestro i pomakne svoju čepicu na lijevo uho. Zatim potraži komadić partiturnog papira, zabilježi na nj nekoliko lakih motiva i upita: »Könnte er mir das harmonisieren?«

»Možda«, uzvrati Vatroslav, a obrazi mu se živo zažare.

»Blamiere er sich aber nicht! Lasse er sich Zeit!«

Vatroslav pregleda pomnjivo skicu, sjedne do velikog stola pa se zadube u posao. Wiesner je međutim nastavio svoj posao, kopiranje partiture, pa bi koji čas nježno k sebi privinuo odebelog crnog mačka, koji mu se umiljavao oko šije i ramena. Onda bi opet omašne svoje naočare s debelim rubovima od crne kosti maknuo navrh čela, pa bi se zamišljeno zagledao u to neobično momče.

Naci je nečujno u duši gunđao melodiju, da joj nađe karakter. Domala je našao oprečnu melodiju istoga stila, prepleo ih u dvoglasnom kontrapunktu, u valovitom izmjenjivanju, u kome bi čas jedna čas druga glavnu temu prihvatila. A tad mu se činilo, da taj jedini pokušaj nije dostatan, da bi se maestrova skica još drugačije dala izraditi; stoga ju je uzeo obrađivati i na drugi način, te ju popratio poput melodije sa zvučnim akordima, arpegiranima kao u harfe.

Wiesner pristupi bliže, pregleda kritički taj posao, ispravi neka mjesta, što su se kosila sa strogim pravilima harmonije. Napokon reče: »Nicht schlecht! Aber Schulle fehlt! Also... wir können mit dem Unterrichte bald beginnen. Die Stunden werden aber voraus bezahlt. Hat er die Mittel dazu?«

To pitanje bijaše kao neka vrlo neprijatna disharmonija, koja je osjetljivo zadrla u divan sklad momentanog raspoloženja. Mladić je naprosto kimnuo glavom, a tim se maestro očito zadovoljio. Kao da ga njegova nazočnost nimalo više ne zanima, nastavio je starina svoj posao oko kopiranja, ne obazirući se ni na duboki naklon. Tek kad je momak ostavio sobu, podbočivši se na svoju krupnu palicu, lecnuo se maestro. Nepravilan ritam u Vatroslavovu stupanju svojim je topotom smetao osjetljivu uhu starog kontrapunktista...

Otada bi dolazio gotovo redovito kroz više godina svake sedmice po jedanput. Starina ga uveo u strogi njemački glazbeni stil, sa diferenciranim njegovim osebinama, koji je vladao tamo od Bacha i Händla pa sve do najnovijeg doba. Ta ukočena njemačka šablona nije mogla mladiću ući u volju. Učitelj nije imao osjećaja, kojim bi trebao slavensku glazbenu ćut voditi, već se konzervativnim svojim nazorima hvatao jedino teorije, stare i prokušane. Za njega bijaše to sveta tradicija, koje ne bi nitko smio narušiti.

Vatroslav se podavao tom studiju svom marljivošću i prirođenom savjesnošću. Trudio se s velikim zanimanjem oko rješavanja zamršenih glazbenih problema. Što mu nije bilo smjesta jasno, mučilo bi ga do kasne noći. Uz tu teoriju uvela ga Marija pomalo u potpuno razumijevanje glazbenih velikana i tumačila mu ljepote i finese njemačke odlične glazbe. Ostala mu je do rane svoje smrti najboljom i najtankoćutnijom učiteljicom.

Prvi Vatroslavovi samostalni pokušaji u komponiranju nosili su poradi toga izrazito obilježje njemačke škole i njezina duha. Ali mladić bijaše vazda potišten i sâm sa sobom vrlo nezadovoljan. Njemačka glazbena nauka ostala je za nj samo vanjski utjecaj, posve neproćućen, a da nije nalazila odziva u duši njegovoj.

Što je dalje kročio, to su mu u duši nastajale sve veće protivštine. Dojmovi pučke hrvatske glazbe bili se udubli u njem, kao vječno neko svijetlo, koje nikada ne gasne. Oni su se često javljali kao stidan razgovor siromašnog stvora, ali s tolikom toplinom i intenzivnošću, da ih njemački presjajni elementi nijesu mogli istisnuti.

Tankim svojim oćutom kušao je tada da izgradi narodni umjetnički napjev, ali mu nije polazilo za rukom, pa bi svaki takov pokušaj smjesta uništio. Tad se utekao majci, s koje je ustâ u najranijem djetinjstvu naučio svetu zagorsku pjesmu ljubiti i štovati. No majku je vezao zavjet, da iza očeve smrti nikad više ne dira u gitaru i ne pjeva. Lijepo to njezino glazbalo, koje je nekoć djecu opajalo, visjelo je do glasovira ostavljeno i zapušteno, dok nije pukla struna za strunom.

U tom nejasnom uzaludnom traženju i pokušavanju bez unutrašnjeg udovoljenja našao se Vatroslav kao da je ostavljen od Boga. Kao da vruća njegova molitva ne dopire do nebesa, nego luta po zemlji bez snage i topline, poput niza biser-krunice, kojoj se nit raskinula, a zrnca se rastepla...

U listopadu zapisao se Naci u filozofiju i time svukao za vazda dječački svoj haljetak i prenaivnu svoju ćut. Otada bi se jedino kod njemačkih pisama i dokumenata potpisivao »Ignatz Fuchs« (staru ortografiju »Fux« promijenili su u »Fuchs«, a kasnije u »Fuks«). Sada se volio potpisivati Vatroslav Fuchs.

Najednom se našao u kolu mladih akademičara, koji bijahu zagrijani ilirskom idejom. U tom bučnom društvu nije se mogao lako snaći, jer je bilo protivno njegovim težnjama, mirnom naučnom radu i skromnom životu, kojemu je bio iz djetinjstva privikao. Patriotsko gibanje, što je zahvaćalo pomalo i šire krugove, palo je na Nacijevu dušu najprirodnijim odsjevom, vrućom željom za narodnom glazbom. Kad je drugovima napokon uspjelo, da ga primame u svoje kolo, izvanjski su ga događaji stali doduše zanimati, no mnogo više kao prijateljskog posmatrača, negoli kao sudionika njihove momačke mašte i žarkog naprezanja.

Jedne su ga večeri poveli sobom na književno-patriotski sastanak kod grofa Janka Draškovića na uglu Poštanske i Kazališne ulice (Opatička ulica br. 29., financijalno ravnateljstvo). Vatroslav se ondje našao po prvi put pod starim feudalnim krovom. To ga obuzelo nekim čarobnim maštanjem, kano da taj čas proživljava jedno poglavlje iz viteškog romana starih vremena.

Prostrani saloni sa visokim gotskim prozorima bijahu obloženi debelim perzijskim sagovima, lašteni pod bio je sastavljen od raznobojnih daščica u čudnoj ornamentici, teške portière oko vrata od debele orahovine, baršunaste tamne zavjese oko dubokih posvođenih prozora, a sitni rokoko-stolići i stoci na tananim vijugastim nožicama, obloženi čistim zlatom. Usred svakoga salona visio je sa stropa stakleni venecijanski svjetionik sa bezbrojnim prizmama, u kojima bi se svijetlo voštanica u tisuću šara lomilo. Do zida visjelo je kućno zvonce, kojega je žica bila privezana uz debelo pozlaćeno uže sa svilenim resama.

Po potamnjelim zidovima sa fantastičkom slikarijom prošlih vremena redali su se portreti junačkih Draškovićevih predaka, odličnih vitezova, svećenika ili lijepih gospođa napudranih glava, u ukočenoj svečanoj pozi, ali vrlo bezazlenih očiju, malo ispupčanih kao u zrelih višanja, dok im se na usnama odražavao posve konvencionalan smiješak. Ovdje bijaše slika hrvatskoga bana Ivana baruna Draškovića, pobožnog mu nećaka Gašpara, koji je oko g. 1670. polučio naslov grofa za se, za svoje bratiće i za sedam divnih sestara. Ovdje ih je naslikano samo šest, jer je sedma, Cecilija, prema porodičnom zavjetu pošla u samostan Klarisa i bila im prva abatisa. Uz sliku grofa Gašpara i žene mu Veronike smješkala se prelijepa mlada glavica jedine im kćerke Euzebije, supruge hrvatskoga bana Nikole Zrinjskoga, praunuka sigetskog junaka.

Između ovih uspomena slavne porodične prošlosti kretali se izvježbani sluge u niskim cipelama s omašnim kopčama i bijelim čarapama, u žutim livrejama sa velikim srebrnim pucetima a na njima sa grofovskim grbom. Brzim tihim koracima prolazili bi sobama nepomičnih lica, pa bi se klanjali učtivo uz tiho šuštanje odijela.

Do pisaćeg stola dočekivao je mlade akademičare duševni vođa narodnog osvješćenja grof Janko Drašković od Trakošćana, c. kr. komornik i poklisar »ilirskih Slavjana kraljevine Horvatske, Slavonije i Dalmatinske na saboru ugarskom i horvatskom«. Otkad je on g. 1836. ispjevao prekrasnu budnicu u petnaest kitica pod imenom »Mladeži ilirskoj«, priznao je pred svijetom, da od domaćeg podmlatka mnogo očekuje.

Grof Janko Drašković bijaše u kolu hrvatskih boljara neobična pojava: visok, suhonjav, neobično plastičnog čela, pronicavih umnih očiju, isticao se vrlo uspravnim držanjem, gospodskim mirnim kretnjama, prirodnom elegancijom i tanko izobraženim navikama. Savršeni grandsegnieur. Primičući k očima lorgnet na tankom zlatnom držalcu pozdravio bi svakog gosta ljubaznim smiješkom, ali izrazito njegovo dostojanstvo prisililo bi došljaka posve nesvijesno, da mu se duboko pokloni.

Grof Janko rodio se u Zagrebu, koji mu je nada sve omilio. Svršivši u Beču filozofiju pošao je poput sviju predaka u cesarsku vojničku službu, pa je uz Laudona vojevao i kod Beograda. Kao bogati njegovi plemićki vršnjaci boravio je i on za mlađih dana često u inozemstvu, sad uz odličnu svoju suprugu Franjicu rođ. Kulmer, sad opet u pratnji svog komornika i mladog tajnika. On je najvolio Pariz i umjetničke stare talijanske gradove sa bogatim arhitektonskim spomenicima i gradnjama iz doba renesance, gdje je umjetničko nagnuće nalazilo mnogo podražaja. Usred raskoši svjetske kulture odjednom bi se znao sjetiti tužne svoje malene domovine, koja čami u tmini i neznanju, a

tad bi ga na mahove zahvatilo toliko čeznuće, da bi smjesta odredio: »Sutra putujemo u Zagreb!«

Grofov sluga privikao se odavna tim nenadanim odlukama, pa bi smjesta spremio kovčege i vreće i naručio poštansku diližansu, jer je znao, da to nijesu tek prolazni hiri, već tvrda odluka, koje grof ne bi nikada porekao. On se nije u domovinu nikada vraćao pustoruk. Bilo da je nosio nove ideje za kulturni koji pothvat, bilo da je naumio žrtvovati oveću svotu za boljak narodnoga procvata, vazda je darivao kneževskim raskošnim porivom. Duhovitim svojim retoričkim darom i vještim perom znao je svoju okolinu oduševiti i predobiti. On je vazda pokazivao nove putove, kojima treba da krenu oni, koji imaju njegove ideje ostvariti. A kad je sve pomno pripravio, opet bi ga iznenada nestalo, da izmakne slavi i zahvali.

Grof Drašković živio je često u Rečici, ali bi se vrlo rado svraćao u Zagreb. Za njegova boravka u glavnom gradu razmahao bi se u njegovoj palači vrlo nemiran život. Plesovi, »thé dansant«, maskerade, prerazne zabave za plemićke porodice i uglednike, redali se tada u kratkom razmaku. Tom je prilikom grof neodoljivim svojim kavalirskim načinom unesao u naše aristokratske krugove svježu ideju Ilirizma, što mu je i potpuno uspjelo. Mnogi su ga rado slijedili na toj novoj čarobnoj stazi, to je za njih bila neka dražesna »nova moda«, pa su se stali u društvenom saobraćaju pomalo služiti i ilirskim frazama.

Otkad je grof Janko ostario, volio je jedino još ozbiljne zajedničke večeri uz poznate pokretače Ilirizma, uz mlade pjesnike, glazbenike i akademsku mladež. Svaki mu je od tih dobro došao. Pa i danas osjećao se u tom krugu vrlo voljko, bio je sjajne volje.

Dragutin Rakovac, ilirski pjesnik i suradnik »Narodnih novina ilirskih«, prikazao je grofu nekoliko poznatih mladića, pa i Vatroslava Fuchsa, »vrlo ozbiljna mladića, koji se razumije i u muziku«. Vatroslav se jedva usudio da prihvati pomnjivo gojenu desnicu sa omašnim pečatnim prstenom na tankom kažiprstu. Čim se desila prva prilika, povukao se do visokog prozora, iza debelog svilenog zastora, gdje je našao prijatno mjesto, odakle je za čitave večeri nesmetano mogao pratiti živahno kretanje došljaka.

Na tim književno-patriotskim večerima želio je grof Janko da čuje na usta pjesnika najnovije njihove ilirske pjesme, crtice, priče i ras-

III.

pravice, što ih je zanesena mladež prema najnovijim Babukićevim gramatičkim oblicima sastavljala. Tu se našle krupne protivštine između »slavonske štokavštine« i hrvatske kajkavštine, dok su još veće poteškoće izbijale u naglašivanju. Malene lijepe pokušaje primao bi rado dr. Ljudevit Gaj, pa bi ih u svom tjedniku »Danici ilirskoj« štampao. Ta on je jedva smagao prikladno štivo, vazda je morao pabirčiti po stranim ponajviše sjeverno-slavenskim knjigama i časopisima.

Danas se u Draškovićevoj palači sastao lijep broj hrvatskih umnika. Osim Rakovca bijahu ovdje slavist Babukić, nježni slovenski lirik Stanko Vraz, svršeni medicinar i pjesnik dr. Dimitrije Demeter, zatim skladatelj Gajeve »Još Horvatska ni propala« vedri Wiesner-Livadić Samoborski, koji je svojim napjevima oduševljavao staro i mlado; a osim tih zrelih muževa bilo je i nešto mladeži domorodne krvi.

Pjesnik, koji bi svoje djelce čitao, postavio bi se na estradu, uzdignutu na tri stepenice, prekrivenu crvenim baršunastim sagom, pa bi ondje predavao ili deklamirao. Svi su ga slušali usrdnom željom, neka mu rad uspije, da bude malen prinos domaćoj mršavoj literaturi. Nitko nije oštro kritizirao, već je svako tražio, da iz malenoga toga pokušaja izbije po koju lijepu misao, koju je vrijedno zabilježiti.

Prvi je danas bio na redu maleni Ivan Trnski, rodom iz Banovine, koji je učio u Grazu. Da hrvatski narod upozna s njemačkim klasicima, uzeo je sebi zadaćom, da prevodi Schillerove balade, koje su svojom sentimentalnošću, čistim idealizmom i slobodnjačkim pregnućem odgovarale tadašnjem ukusu. Svaka ih je građanska kuća čitala u originalu, a tomu je trebalo naći protulijeka. Stihovi Trnskoga, bilo izvorni ili prevedeni, odavali su velik mar mladog rodoljuba. Danas je recitirao svoj prevod »Rukavice«, povijesti od Schillera, i time ubrao mnogo hvale.

Drugi po redu bio je Ljudevit pl. Farkaš, s pohrvaćenim imenom Vukotinović, prvi anakreontski ilirski pjesnik i grofov bivši jurat na saboru u Požunu. Taj ga je vrlo volio, odlikovao ga očinskim svojim prijateljstvom, a kasnije poglavito na njegovu ponuku primio predsjedništvo ilirske čitaonice u Zagrebu, za kojom su naskoro nikle jednake u Karlovcu, Varaždinu, pa i »Narodni kasino« u Križevcima.

Vukotinović, rodom Križevčanin iz plemićke porodice, čiji je brat Šišman, septemvir, bio neko vrijeme intendantom narodnog hrv. ka-

zališta, bijaše vitak mladić prelijepih modrih očiju s bezazlenim umiljatim smiješkom oko sočnih usana. Dok je ljubavne svoje pjesmice deklamirao, što su bile prožete prirodnom dražesti i vedrinom, padali bi mu svijetli uvojci na lijepe oči, pa su ih zasjenjivali nekom slatkom elegičnom tugom. Kraj književnog tadašnjeg siromaštva dobro su Gaju došle i njegove novele i crtice, kojima se mladić s vremenom dovinuo do imena prvog hrvatskog beletrista i jednog od ponajboljih feljtonista.

Vukotinović obuče bijele svoje rukavice, uspne se na estradu, zagleda se naokolo po dvorani, a tad mu se pogled zaustavi pun tihe ljubavi na grofovom licu. Taj mu namigne, a mladić počne:

STANAK ZA CERNOOKU.

Stanak sam ti napravio,
Cernooko mila;
Ne bi li ga pogledati
Sada izvoljila?

Nije soba pozlatjena
Duga i široka,
Samo da će u njoj stati:
Ja i Cernooka.

Ljubav věrna je kod vratah
Nježnost kod obloka,
Njome vazdan u sobici:
Ja i Cernooka.

Okol' stanka krasnih ružah
Kitica visoka,
A u stanku celovajuć:
Ja i Cernooka.

Trista bělih golubicah
Guču tam po krovu,
A po věrtu se slavići
Milovajuć zovu.

U sobici ogledala
Četir' istinita:
Naše oči, u njih svaki
Do dna duše čita.

Sladak cělov nas probudi,
Kada jutro zori;
Sladak cělov nas uniha,
Kad se noć odtvori.

A na sverhi* pod zemlicom
Jamica duboka,
U njoj složno spavajući:
Ja i Cernooka.

Pod konac stalo je mladićevo grlo žalovito treperiti, valja da je stihove ispjevao u času, kad su mu gotovo sami navirali iz srca. On je polagano sišao s estrade, dok mu je raznježena mladež burno odobravala. Sijedi grof Janko, koji je bio prevalio već i šezdesetu, gledao je u svog miljenika vlažnim očima. U njegovoj se mašti probudile čarne uspomene, koje su se zavile u neku prijatnu tugu i odricanje. Nije bio vrstan da izrekne ijednu riječ, već je milom juratu usrdno pružio obje ruke, a taj ih ganuto izljubio.

U Vatroslava je svaka žilica podrhtavala. Melodija dražesnih stihova podavala mu se posebnim ritmom, onim istim, što je vazda kušao, da ga u glazbi izrazi. Brzom je rukom nekoliko takta nabacio na papir, da uhvati rijetki taj ugođaj. Pričinilo mu se, da će napokon ipak naći pravo rješenje, ako svakom prigodom prisluškuje prirodnom glasu hrvatske pjesme, bila ona seoska ili umjetna. Možda bi on u toj inspiraciji bio ispjevao prvi svoj zaista hrvatski napjev, da ga nije prekinuo novi prizor.

U taj čas najavi sluga dr. Ljudevita Gaja. Svačije se oko nato zakresilo, sviju se usta nasmiješila od zadovoljstva i radoznalosti. U dvoranu stupi čovjek vrlo prijatne i otmjene spoljašnjosti, estetskih kretnja, vrlo odmjerenog hoda kao u ljudi, koji svakim korakom moraju da omjere i svaki svoj čin. Pogled iz tamnih očiju bijaše mu miran,

* Konac.

sabran, produhovljen, a ipak umekšan nekim slavenskim blagim odrazom dobrote. Unišavši u salon, nakloni se pred grofom sa mnogo poštovanja, ali bez ikakve poniznosti.

Ovaj mu pođe nekoliko koračaja u susret i zagrli ga toplo: »Da ste mi zdravo, spectabilis! Vašu smo odsutnost teško osjećali! Treba da i vi čujete najnovije pjesme naše mladeži, pa da ih svojom kompetencijom prosudite!«

»Illustrissimus ih je valjda već izvolio ocijeniti«, odvrati doktor Gaj uz vrlo učtiv smiješak, pa se pred grofom lako nakloni.

Domaćina smjesti odličnog došljaka do sebe na desno u udoban naslonjač od mekanog baršuna. Kako je žarko svijetlo sa venecijanskog svjetionika padalo izravno na Gajevo visoko čelo sa tamnim čupercima, te su gotovo svi primijetili, da se ovo ovjenčalo nekom teškom brigom ili tugom. Bili su vični, da gledaju u nj s mnogo ufanja, pouzdavali se u svakoj borbi u njegovu žilavost i postojanost, kojom je provodio veliko narodno djelo, premda mu se rado podmetao kamen smutnje. Na bečkom dvoru bio je »persona grata«, a to je mnogo značilo.

U dra. Gaja bila je tajanstvena moć velikog informatora. Kad bi se on uz snažnu svoju duhovitu riječ u kolu mladeži digao, a pogled mu nekuda segnuo u nedoglednost, svi bi osjetili divsko njegovo pregnuće. U čvrstoj ga je falangi opasao bedem ilirstva: ozbiljni Babukić, zanosni pjesnik Rakovac, plemenita helenska duša dr. Demeter, čelični Kurelac, zanosni župnik Pavao Stoos, vatreni borac Ivan Kukuljević, genijalni pjesnik Ivan Mažuranić i dr., a oko ovih čitava hrvatska omladina. No svu brigu i odgovornost za veliki ilirski pokret uzeo je na se Ljudevit Gaj, koji je snovao, da provede bratstvo sviju slavenskih plemena na jugu, pa da po mogućnosti zbliži njihova narječja i stvori jedinstveni književni jezik.

Prema netočnoj historiji držao je Gaj kao i gotovo svi Ilirci, da južnoslavenska plemena potječu od onog ilirskog naroda, koji je u drevna vremena nastavao balkanski poluotok i koji je govorio »lingua illyrica«. To da je bilo stablo kasnijih Hrvata, Srba i Slovenaca. Pogotovo kad je Napoleon pod konac 18. vijeka osnovao kraljevinu Iliriju oko Jadranskoga mora, mislio je Gaj prema Vitezoviću i nekim drugim povjesničarima, da su Iliri bili pređi južnih Slavena.

U Vukotinovićevu domu na Kapucinskom trgu stvorila se osnova, da se domaći jezik ima širiti izdavanjem dnevnika, pa su tako nastale

»Narodne novine ilirske«, koje su se kasnije pod silu prekrstile u »Narodne novine horvatske«. Njih je neko vrijeme uređivao Dragutin Rakovac, dok je Gaj posvećivao najveću pažnju nedjeljnom prilogu »Danici ilirskoj«. To bijaše prvi vanjski znak hrvatskoga preporoda.

Nad tim pokretom bdila je velikodušna ruka grofa Janka Draškovića. On se je već godine 1832. tako zagrijao za ilirsku ideju, da je napisao glasovitu svoju »Disertaciju iliti razgovor gospodi poklisarom saborskim«. Ta rasprava bijaše od zamašne važnosti za čitavi hrvatski politički život. U njoj su iznesene po prvi put političke ideje na modernoj narodnoj osnovci. Drašković je u njoj tražio »Veliku Iliriju«, naime političku cjelinu Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Vojne Krajine, Rijeke i Bosne, a kraljevom milošću neka im se pripoji Kranjska, Štajerska i Koruška. U toj jedinstvenoj državi neka u kraljevo ime vrši vrhovnu vlast ban, a tu vlast neka ovaj steče narodnom voljom i povjerenjem. Tom disertacijom prekinuo je Drašković predaju o samovladi latinskog jezika u javnom životu, jer je to bila prva politička brošura napisana ilirskim, t. j. štokavskim narječjem. Grof Drašković našao je za odvažni svoj pokušaj naskoro radostan odziv, kadno je 11. studenoga 1832. potkapetan kraljevine general Rukavina u saboru prvi put progovorio hrvatskim jezikom.

Ta disertacija nije doduše tada donijela drugoga ploda, jer je latinski jezik ostao do 1847. na snazi, ali je utvrdila slavu grofova imena i pobudila pozornost i povjerenje kod čeških i ruskih političara i jezikoslovaca.

Premda se je grofova krvća s vremenom prilično smirila, ipak mu je ostala tanka osjećajnost za sva idealna narodna nastojanja. U krugu ilirske mladeži nalazio je najprijatnije svoje časove. Zaronjivao je u njihove nakane i smjele pothvate, a velikaškim svojim imenom znao im je pribaviti poštovanja i u stranim višim krugovima. Tada se osnovalo »Društvo prijatelja izobraženosti ilirske«, iz čijeg je krila kasnije nikla »Matica ilirska«, zatim »Narodni muzej«, »Gospodarsko društvo« itd. Svakomu je takovom zavodu bio Drašković prvim predsjednikom, dok se oko realiziranja ponajviše trudio Gaj uz pomoć svojih drugova.

Prožet iskrenim zanimanjem obrati se domaćina ove večeri Ljudevitu Gaju: »Što nam dobra danas nosite, dragi spectabilis? Zacijelo nešto novo?«

Gaj se nasmiješi: »I te kako novo! Javljaju nam se Slovaci! Po-

zdravljaju iskrenim veseljem našu misao o uzajamnosti svekolike slavenske braće. Ujedno nam šalju neke svoje slovačke narodne pjesme u hrvatskom prevodu svoga pjesnika i učitelja Štura, da ih štampamo u »Danici«.

»Živjeli Slovaci!« — zaori dvoranom.

Tad će grof Drašković: »Spectabilis, ne biste li nam izvoljeli pročitati te pjesme? Vrlo bi nas zanimale!«

Dr. Gaj stane pretraživati džepove, ali utaman. »Nažalost, nijesam ih ponio. Čitav sam se dan zadržao u štamparnici, radeći s Babukićem. Možda su pjesme u tebe, Babukiću?«

Šutljivi jezikoslovac odmahne glavom. Bio je kao obično zauzet vrlo ozbiljnim mislima, pa ne bi ni danas bio došao amo, da ga nije toliko zanimalo pjesničko nastojanje mladarije, u koju se i on mnogo pouzdavao.

Gaj nastavi: »Trudimo se, al nijesmo jošte na čistu, kako da našu kajkavštinu privežemo uz slavonsku štokavštinu. Dok brat brata ne razumije, ne može ni njegove knjige da čita. Treba da to ozbiljno promislimo, a tomu nam treba pomoći vas sviju, koji ste dosada s nama snovali i gradili. A drugo je pitanje: bismo li pristali uz našu braću Srblje i njihovu ćirilicu ili ne?! Prijatelj Andrija Brlić drži, da ćirilsko pismo, kojim se služe braća Srblji, Rusi i Bugari, narodnom našem jeziku najbolje odgovara.«

»A što mislite vi o tome?« neobično živahno upita stari grof.

Gaj nije smjesta odgovorio, al će iznenada R a k o v a c: »Mi nijesmo dosada o tome uvjereni! To bi značilo naš puk opteretiti trećim pismom. Zašto da Ilir napusti lijepu svoju latinicu, u kojoj čita jedinu svoju utjehu, molitvenik i koledar? Ili da ostavi gotiku, koja mu njemačkim štivom obrazuje um?«

Nato se javi Gaj, kojemu su se usnice prkosno nabrale: »O tome treba, da se izjavi svaki umni Ilirac, a onda ćemo tek pristupiti k djelu!«

»Ja se pak bojim, — primijeti grof, — da bismo se ćirilicom ogradili protiv kulturnog zapada visokim bedemom! Što više, puk bi se od nas odbio!... A još ga nijesmo ni predobili! Isto kao ni ženski svijet!... Rec'te i vi svoju, dragi Babukiću!«

Ni grof Drašković nije bio vrstan, da šutljivog slavista izmami iz njegove rezerve. Babukić je dublje nego itko drugi osjećao, od kolikog je zamašaja ova odluka za budućnost naroda. U nazočnosti tolikih ilirskih prerazličitih duša nije bio sklon da o tome raspravlja, pa je odvratio udvorno ali odrešito: »Tako zamašno pitanje ne da se na brzu ruku raščistiti!«

I opet će živahni Rakovac: »Zar nijesmo svome puku već zadali dosta poteškoća, dok smo ga sklonili na novi pravopis? Pratio nas je dirljivim pouzdanjem kroz sve stadije lutanja i traženja... a sad da ga iznova izmučimo novotarijom, o potrebi koje ni sami nijesmo još uvjereni?!... Svak je dosada pisao svojim pravopisom kroz stotine godina, pa ga uza nj veže čitava ljubljena tradicija. Dalmatinac pisao je prema talijanštini, Hrvat prema madžarskom načinu, Štajerac i Kranjac prema njemštini. Svak je od njih nama za ljubav morao da popusti, a sad... da ih opet silimo na promjenu?... Puk nije tako okretan kao učen čovjek. U njegovoj se duši svaka misao vrlo polagano premeće! Izgubit će u nas povjerenje, čim opazi našu nestalnost, našu lakomislenu igru s narodnom svetinjom!«

Rakovčeve su se sanjive zjenice širom rastvorile, kao da gleda u tmurnu budućnost. Crna svilena brada trzala se oko finih usana, a ruke se besvijesno sklopile kao na vrelu molitvu. Vatroslav ga je gledao iz svoga skrovišta kao mladog prekrasnog genija, srodna njegovoj duši, koji ne će da vrši druge zadaće, nego da od milog svog naroda otklanja tmurne brige i oblake, pa hoće da krilatom svojom pjesmom razdraga i razveseli svakog Hrvata.

Svi su gledali izvjedljivo u zažareno pjesnikovo lice. A on, kad je već jednom progovorio, htjede da izrekne sve, što mu je bilo na duši, pa nastavi: »Nama nedostaje nešto drugo! Riječi, riječi, gospodo! Dajte nam riječi, izraza, usavršujte naš siromašni jezik! Naš poštovani dr. Gaj neka nastavi u »Danici« započeto vrlo potrebito djelo »Slovar manje razumljivih rěči«, koje je tako lijepo započeo. Pa da onda vidite, kako ćemo se lijepo sporazumjeti, makar jedan pisao kajkavski, drugi štokavski, ovaj latinicom, onaj ćirilicom. U duhu, u mislima ćemo se lako sporazumjeti, kad budemo znali jasno izražavati svoje misli«.

Odjednom se prene Babukić: »Eto, u tome se slažemo! Zato je naš Gaj u »Danici« ostavio uz štokavštinu i kajkavštinu, narječje ikavsko uz ekavsko i ijekavsko. Time se naš narod približava i uzajamno upoznaje, dok se napokon na prirodan način ne složi i ujedini.«

Gaj mu dobaci vrlo zahvalan pogled. Helenski gorostas dr. Demeter

zanjiha glavom: »Otkuda riječi, kad ih u narodu nema? Zar da ih kujemo? Gdje nema kulture, nema ni kulturnih izraza! ... Treba da taj posao naprtimo našemu Kurelcu! On će ih ipak negdje naći! Ili će ih pozajmiti u Rusa!«

Svi se srdačno nasmijali, jer je Kurelac već bio poznat kao vatren pristalica staroslavenskih oblika. On je za to našao malo razumijevanja, premda su ga svi voljeli poradi vanredne njegove čednosti.

Demeter nastavi: »Lako Srbljima! Oni imaju svoga Vuka Karadžića, a narodna junačka pjesma čitav im je jezični slovar!«

Iznenada zavikne Gaj: »A kraj svoje ćirilice znadu se služiti i latinicom, koja im je most do zapadne prosvjete! Nedavno mi se javila srpska jedna žena, kneginjica Anka Obrenovićeva, koja mi je poslala latinskim pismom neki svoj prevod iz njemačkoga. Ali joj je članak krcat njemačkim izrazima, dašto u zagradi. Nijesu ni Srblji još na meti!«

Rakovac dometne smiješeći se: »Ja bih na tvojem mjestu štampao taj članak sa svim njemačkim izrazima! ... To je zaista zanimljivo, da se je i srpska žena dala na suradnju u jezičnoj našoj borbi!« A onda uzdahne nekom zavidnošću: »Sretne li Srbije!«

Grofovo je oko zabljesnulo. On pridigne glavu, prekosi živim pogledom prijatno svoje društvo i reče vrlo značajnim naglaskom: »Jesu li naše gospođe krive, što se još ne javljaju u »Danici?« Jesmo li ih ikada pozvali na suradnju? ... Koja bi, osim odvažne Karlovčanke, Dragojle Jarnevićeve, našla toliko smjelosti, da se nama javno pridruži? ... A ipak smo uvjereni, da se u njihovu šutljivom tabernakulu krije po koja čuvstvena pjesmica! ...«

Te su se obzirne riječi galantnoga grofa svakoga dojmile, osobito Stanka Vraza. Svak je rado slušao toga Slovenca, jer je kajkavština s njegovih usana izvirala zvonkom slovenskom modulacijom. Lijepi taj pjesnik, ljubimac sentimentalnih Ilirka, bio je vrsniji nego itko, da odgovori na osjetljivo to pitanje. »I te kako lijepo pjevaju! ... Ali samo tajni ključić ljubavi, koji otvara njihova srca, razvezuje im kojiput i plahi njihov govor! Usudio bih se gotovo da ustvrdim, da u većine naših Ilirka imade pjesničkog dara! Ali tko je za to dosada mario?«

Grof se spusti dublje u svoj naslonjač, prekrije rukom visoko nabrano čelo, a svi su oko njega šutjeli. U svačijoj duši kao da su stale ključati nove misli. Dvoranom kao da prolazi tihi šum vremena ...

Napokon izvadi on iz njedara malen rukopis, išaran sitnim slovima

i počne nekim svečanim tonom, kao da na njegova usta progovara sudbina domovine: »Evo, mili prijatelji! Štogod mi srce vruće želi i od naših Ilirka očekuje, to sam zapisao u ovoj knjižici, koju kanim štampom izdati. No ... nemojte mi zamjeriti, napisao sam ju — njemački! ... «

Mnogi se neugodno lecnuli. Grofovo je pozorno oko to smjesta primijetilo, stoga nastavi jasnim glasom: »Bi li naše gospođe posegle za tom knjižicom, da sam ju napisao pučkim domaćim jezikom? Sumnjam! ... Al' ju nije napisao grof Janko, velikaš i veliki obožavatelj gospođa, već Ilir Drašković, koji od njih još vrlo mnogo očekuje, zahtijeva, da sudjeluju u našoj narodnoj borbi! ... Na četrdeset i osam stranica predočujem im našu prošlost, o slavi koje one ništa ne znadu, pa onda naše književne i društvene potrebe. Budim ih i pozivljem, neka se ponose svojim rodom, neka se osvijeste, pa neka pristanu uz nas, da nas svojom ljubavi i razumijevanjem jačaju i krijepe, da u borbi ne smalakšemo!«

Neki se odvažiše, da grofa umole: »Illustrissime! ne biste li se udostojili, da nam pročitate bar nekoliko stranica?«

Grof odmahne rukom: »Još ne! To je prevažan korak! ... Možda sam bio i odveć smion!«

Na to će Gaj: »Uzalud se otimate, illustrissime! Naše su duše danas tako razbuđene, da nam se ne smijete okrutno ustezati! Zaista, čemu da u tuđini tražimo saveznika, dok nam najmiliji i najvjerniji sjedi uz toplo ognjište? Naša ruka treba samo da posegne za njim!«

Grof nastavi mirnije: »Pravo rekoste, spectabilis! Nijesam smio razbuditi vašu radoznalost!«

»A naslov knjižice?«

»Naslov ... Sudite sami, da li je umjestan! »Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste Regeneration ihres Vaterlandes«.

»Prekrasno«! — zaviknu neki mladići.

»Poznato vam je«, nastavi grof Drašković, »da nijesam obišao svijeta slijepih očiju. Svuda, bilo u Parizu, Londonu, Rimu, svuda sam u otmjenom salonu našao umne žene, oko kojih bi se kupili učenjaci, crkveni dostojanstvenici, političari, pjesnici i muzičari. Svak bi od tih žena otmjenog duha primao pobude i moralne pomoći. Tad sam pomislio na naše gospođe ... i srce bi mi zaplakalo ...«

»Ali ih ne smijemo koriti«, nastavi grof, »njihov je život dosada

tekao, kako smo im ga mi odredili! ... Mi smo se zadovoljili njihovim milovanjem i vjernošću, njihovom ljepotom i njemačkom uljudbom! ... Kad sam s vremenom upoznao čeličnu radljivost našeg Ilirca, pomislio sam, kakova će tek biti Ilirka, kad ju jednom probudimo ... Ako joj je srce vruće, dok ljubi, kojim li će žarom tek onda planuti, kad uzljubi svoj jezik i svoju domovinu! ... Na tu svetu zadaću moramo ih pomnjivo pripravljati, da ne promašimo! S početka ne će možda uz nas pristati, što od stida, što od uvriježenih predrasuda. One su odveć zadojene njemačkom knjigom i uljudbom, ali pravi Ilir ne smije se plašiti nikakovih poteškoća. Predobiti naše Ilirke znači postaviti najsigurniji temelj sretnoj budućnosti Hrvatske. Kad naše kćeri jednom uzljube ilirski svoj jezik, kad budu čitale svoju knjigu, onda će na mekanom svom krilu odnjihati novo pleme, ilirske sinove i kćeri.«

Grof je Drašković u toploj svojoj uzbuđenosti ustao, pa je sada stajao usred salona, zanesenim pogledom zurio u budućnost, gdje izilazi nova nada, zvijezda roda ilirskoga.

Oko njega poniknule su glave, kao da su primile novo svoje posvećenje. Grof je završio sav dršćući: »Al' sad vas molim, ne tražite danas više! Neka mila naša mladež zapjeva koju pjesmu, da se primirimo i okrijepimo!«

Sluge, što su odavna zavirivali, požurili se sada, pa se kao maleno jato po salonu nečujno rastrčali, noseći na velikim srebrnim pladnjima razne hladne zakuske, crnu kavu i pelinkovca. Dvoranom je sada strujalo toplo razpoloženje, a mladež nije više mogla da miruje.

Domaćina namigne Wiesner-Livadiću: »Naprijed, prijatelju, ovjenčajte nam lijepu današnju večer domorodnom pjesmom! Evo, mladež vas već nestrpljivo čekâ!«

»U zao čas, illustrissime, ranjena mi je ruka. Kako da ih pratim na glasoviru? ... Možda znade koji od vas? ... A ja ću vam dirigirati! ... Al' gle, nema ni notâ!«

Svi se stali ogledavati neodlučno, zabrinuto. Tad poskoči Stanko Vraz: »Ako ste pjesme upamtili, ne treba vam notâ! No gdje nam je naš maleni prijatelj Vatroslav Lisinski? ... On će vam naći lijeka!«

Vatroslav protrne. Čitavo je ovo veče prosnatrio, gotovo i na se zaboravio. Po prvi put se opajala osjetljiva duša na svijetlim patriotskim idejama, oduševljavala se svakim govorom domorodaca. Patriotizam! Ta krilata riječ, koja mu je dosada bila gotovo nemila, jer se vezala

uz poznate glasne iskaze, odjednom je u njegovoj duši našla odjeka. Bilo mu je da zaplače. Sav opojen besvijesno se bio zgurio u svom kutiću, slijedio sliku za slikom. Tad ga odjedared Vrazove riječi nemilo trgnu, a ujedno i uznemire.

Silom moradoše ga dovesti do glasovira, postupajući s njime kao sa plahim dječarcem. Tako se je Vatroslav našao u punom svijetlu dvorane, usred odličnika, pa se s mukom uspravio. Tad začuje Draškovićev glas: »Ne boj se, momče, nijesi u koncertnoj dvorani. Ne će te nitko strogo suditi! Samo naprijed!«

Te riječi kao da su Vatroslava ujele u dušu. Probudio se u njem očajni ponos, a time mu je porasla i volja. Sjedne do glasovira i zametne kratak preludij. Livadić je međutim svrstao pjevače, odabrao za prvu pièçu Vukotinovićevu »Nek se hrusti šaka mala«, koju je on uglazbio, a zatim su zaredale: »Zaspal Janko pod jablankom«, »Doletiše kukavice«, a naposljetku najmilija im himna »Još Horvatska nij' propala«.

Prateći zborni pjev stao je Vatroslav improvizirati zgodnu harmonizaciju. Ona nije odgovarala običajnoj, koju su udesili naši skladatelji, ali je svojom invencijom izazvala veliko zanimanje, a u dirigenta iskren ushit. Livadić je tu mladenačku sanjarsku glavicu uhvatio objema dlanovima: »Ma reci mi, sinko, gdje si se ti dosada krio? ... Ne ćeš mi više uteći! U tebe je sva sila osjećaja za narodnu muziku. Ti si našao onaj pravi put, što ga odavna tražim. Moraš me naskoro pohoditi u starom mojem orlovom gnijezdu u Samoboru, da se sprijateljimo!«

Tad istupi mladi Križevčanin Ognjan pl. Štriga, poznat po prekrasnom svom baritonu. On stavi na Vatroslavovo rame snažnu svoju desnicu: »Ne ćemo ga više pustiti s vida! Ne će on sav svoj život provoditi u zapećku, pa se maziti oko majčinih skuta!«

Vatroslav se jadno nasmiješio. Pristupila su sada k njemu razna lica, ispitivali ga koješta, sipali na nj prvo cvijeće slave. Ali se to njega nije dojmilo toliko, koliko čitava ona maglovita atmosfera, protkana kliktavim ushitom razgaljenih srdaca. Odjednom je osjetio vruću želju, da i on danas prinese lijepoj zabavi. U dobar ga čas umoliše, da im nešto zasvira.

Svi su opet posjedali, a on se podao časovitom snatrenju. Obuzela ga neka unutarnja sunčana vedrina, intimna i mirna, a glasovir ju je izražavao u melodičnom fantaziranju: Mlada se duša našla na širokoj

poljani, tamo negdje oko savske obale. Voda talasa u lagodnom ritmu, tjera čamac ribara, koji se snažno raspjevaju, dok im obijesni guščari i malene nasmijane guščarice s obale u pravilnom dvopjevu odgovaraju. Tad je sunce stalo pomalo tonuti iza zapadnih bregova, preko poljana struji večernji umirni povjetarac, sva priroda liježe u tajnovite neodređene šare, a zemlja izbija prijatnu toplinu... Posljednji su akordi zamirali u isprekidanom nježnom pianisimu, kao tiho disanje umornih stvorova...... Vatroslavove su bijele ruke počivale na tipkama još i dalje, u nekoj slatkoj iznemoglosti.

U salonu je zavladala duboka tišina. Narodna je duša ovdje progovorila u prvim svojim plahim drhtajima. To je svak osjetio. Pod tim dojmom oprostili su se od domaćine, pa se mirno razišli.

Kad se je Vatroslav pred grofom duboko naklonio, odmjeri ovaj slabašni mu uzrast, a u oku mu nešto vlažno zacaklilo. On poljubi momka u čelo i reče: »Hvala Ti, sinko, mi ćemo se češće vidjeti!«

Pred palačom složili su se mladići, da uz pjev domorodnih budnica krenu kroz Mesničku ulicu u donji grad. Vatroslav im se silom oteo veleći, da će posve polagano za njima, al je onda zakrenuo gospodskom ulicom, mimo stari toranj, pa na istočnoj strani Grića sjeo na staru pognutu klupu, te se zagledao u mirnu noć.

Na istoku je drijemao stari potamnjeli toranj katedrale, blizu njega tvrda kula Bakačeva, odakle se vukle bijele ceste, što se u tromoj mjesečini blijeskale, kao da su posute srebrnim šljunkom. Starinske kuće, na koje su sjeli visoki krovovi, kao da će ih poklopiti teškom svojom kapom, tvrdo su spavale. Onkraj Save plamsalo je kroz noćne maglice nemirno svijetlo sa ciganskih ognjišta.

Mekana mladićeva duša osjetila je svu milotu rodnog kraja, ali i svu njegovu bespomoćnu slabašnost, kao da čeka, hoće li ga snažni sinci na svojim rukama dignuti iz prostote i siromaštva. Iz mlade se duše izvijala vruća molitva, neka joj dobri Bog dade snage i znanja, da svojom umjetnošću jednom pomogne procvatu domovine. Današnja joj je večer razotkrila svrhu budućeg života.

Kad je Vatroslav silazio niz široke izglodane stepenice, što su zapremale gotovo čitavu širinu Bregovite ulice, izdaleka je dopirala do njega snažna pjesma mladih Ilira, slaveći pobjedu nad mrtvilom.

Jednoga se dana k Fuchsovima svratila Stana, pristala žena suca Lipovčića, koja je od nekoliko mjeseci na svom krilu njihala rumeno čedo, plavokosu Kloticu, kasniju Vatroslavovu darovitu učenicu. Došla je, da najavi posjet Franje Weigelhofera, koji kani isprositi Mariju. Svi su ukućani odavna slutili, da mu je ona od svega srca sklona, ali kako je stalna njezina ljubav, za to nije znao ni sâm Vatroslav, jer ju je sestra u djevojačkoj stidljivosti pomnjivo krila.

Vatroslav je upravo vrlo dobrim uspjehom svršio filozofiju, pa se upisao u pravoslovlje, jer je bio željan temeljite naobrazbe. Poznavao je tada već hrvatski, njemački, franceski i latinski jezik, a ponešto češki i ruski, pa se pouzdano nadao, da će postići unosnu službu, koja će njega i milu majku obezbijediti. Pred očima mu je lebdjela vedra i mirna budućnost: Marija udomljena, Josip riješen sviju porodičnih obveza, mila majka u sinovu domu, gdje će ju on maziti i čuvati od svake oskudice. Čitavu će pak svoju dokolicu posvetiti glazbi, od koje se već ne bi mogao odbiti ni za koju cijenu.

U nedjelju prije podne došao je zaista Weigelhofer, odjenuvši se svečanim crnim ruhom, a u ruci mu bila kita svježih bijelih ruža. Majka Anka dočekala ga je u gostinskoj sobi, opasavši svilenu svoju pregaču, koja bi joj služila jedino kod svečanih zgoda. Oni su se bili već odavna bliže upoznali, jer je Franjo majčinim dopuštenjem nju i Mariju češće pratio kući sa nedjeljne mise, ali samo do praga, nikad dalje, da ne bude zloglasnog ogovaranja. Kad je Marija bez ijedne riječi tananu svoju ruku stavila u pouzdanu snažnu desnicu, razlilo se po svim srcima toplo raspoloženje, utješljivo i primirljivo.

Poslije zajedničkog ručka pozove Josip mladoga vjerenika u pokrajnu sobu, gdje su se zajedno s kumom Wernerom posavjetovali o imućtvenim prilikama. Franjo je izjavio, da bi doduše mogao preuzeti staru trgovinu Hatzovu, ali bi ga kroz mnoge godine teretile znatne obveze. U Marijinu pak domu neka ne bude mjesta brizi i strahu. Stoga je pozvao u pomoć starijeg svog brata Weichhardta iz Graza, a taj je rado pristao, da se zajednička njihova očevina uloži u osnutak moderne željeznarije.

Josip mu je na to priznao, da se je odlučio na veliku žrtvu, kojom želi Mariju obezbijediti. Za koji dan potpisat će kupoprodajni

ugovor s fiškalom sestara sv. Vinka, koje žele kupiti donju polovinu Fuchsova prostranog zemljišta, da na njem sagrade crkvu, samostan, bolnicu i djevojačku školu. Izgradnja će doduše trajati više godina, ali je za grad Zagreb od prijeke nužde. Otkad je naime car Josip II. otjerao iz Zagreba sestre Klarise (1786.), nema više u njem djevojačke škole.

Prodajom tog dijela Fuchsova zemljišta raskinula se ponosna očevina: plodne one njive, koje su porodicu vjerno hranile, dođoše u druge ruke. Brazda za brazdom, bujna i sočna, nizala se u velikoj širini od Iličkog druma kraj Savske ceste sve do poljane, na kojem se marvinski sajmovi obdržavali (Sveučilišni trg). Očeve su ih marne ruke nekoć uzorale. Josip nije nikome odao, koliko mu srce za time krvari. Kroz čitavi niz godina obrađivao je s tolikom ljubavlju tu svoju grudu, pa se uz nju bio priljubio priprostom vjernošću i zahvalnim srcem.

Za tri mjeseca obavilo se vjenčanje, po majčinoj želji posve tiho i skromno. Po starom običaju imućne građanske kuće gizdava se je porodična škrinja napunila mirisavim platnom. Na domaćem tkalačkom stanu isprele su i satkale marljive ženske ruke sve, što nevjesti u mladom domu treba, jedino tanane košulje i rupčiće naručili su u glasovitoj tvornici Rumburškoj. Majka i Marija isplele su i bijele pamučne i končane čarape, pa izradile još i bezbroj sitnica za ukras stana. Djevojačka oprema bijaše tada najveća dika i ponos čestite kuće.

Stari Fuchsov prijatelj na Savskoj cesti, stolar Dijaneš, izrađivao je posoblje, komad po komad, oblagao ga mahagonijem i intarsijskim uresom. Po Andrijinoj narudžbi počeo je majstor u ono rano doba, kad se mala Marija s Nacijem još rado verala po njegovoj radionici loveći ispod blanje vijugavu ostružinu, kojom su se djeca onda kitila.

Marijinu svadbenu haljinu izradio je majstor Rauch. Taj se je nekoć doselio iz Štajerske, kao i većina zagrebačkih obrtnika njemačkog imena. Rauch bijaše krojač na glasu. Znao je u jednoj minuti sašiti tri rifa tkanine, ako bi uz njega bila bočica domaće rakije i napunjena burmutica. S obzirom na osjetljive svijetle tkanine služio se samo bijelim »Schneebergerom«. Ovaj put stvorio je spretni majstor divno remek-djelo, tananu haljinu od bijela batista, vrlo široku i valovitu, opšivenu svu sitnim volančićima, što ih je obrubio srebrnom žicom, pa se sva blijeskala kao proljetna rosa. Nevjestin pojas, kojemu se u

ono doba podavalo osobito simbolično značenje, satkala je vjerna Stana na ručnom svom malenom stanu.

Vjenčanje se je obavilo u ranu zoru u prijatnoj staroj kapelici sv. Križa na Kipnom trgu. Ta je crkvica Zagrepčanima bila osobito mila radi prastarih svetih relikvija, što su se ondje čuvale. A tad uvede Franjo milokrvnu svoju nevjestu u gospodski svoj dom.

Odlaskom Marijinim nastade u kući mrzovoljna tišina. Svuda je izbijala sjena, koja je tužno podsjećala na umilno to biće. Prvih dana slala je majka za njom mnoge one bezvrijedne sitnice, uz koje se djevojačko srce bilo priljubilo, neka mu sada dočarava blizinu očinskog doma. Tako odnesoše i lijepi njezin novi glasovir, a bratu ostade stari, što su ga bili na tavanu spremili.

Vatroslav je iza sestrina odlaska zapao u istu onu nepojmljivu krizu, kao nekoć iza prvoga njezina putovanja u Graz. Po čitave je sate znao sjediti u pustoj njezinoj sobici, kud je postavio i svoj glasovir. Pritvorenih bi očiju prisluškivao šuštanju njezinih haljina, pa bi je svuda tražio bolnim čeznućem i zapadao gotovo u paroksizam. U svom očaju sjeo bi tad uz glasovir, u tihanom bi fantaziranju milovao tipke, po kojima su nekoć za djetinjstva vitki njezini prsti prebirali, a tad bi mu se duša gušila u neizrecivom vaju, u beznadnom odricanju. U toj ekstazi osjetio bi tanane te ruke, koje su običavale gladiti svijetle njegove pramove, a kad bi uzdigao zamućen pogled, zagledao se u posve slično lice — majčino.

Često je zalazio k Mariji. Stanovala je u Ilici broj 7, u kući pravoslavne općine, nazvanoj »Griechisches Gebäude«. Na desno do glavnog ulaza bijaše željeznarija, moderna i prostrana sa dva izloga, a na lijevo u prvom spratu veliki stan od pet soba. Našao je sestru po običaju spokojnu i zadovoljnu, a u očima joj se sjalo blaženstvo ispunjenih želja.

On bi sjeo uz nju, tijesno i povjerljivo, držao njezine ruke u svojima i slušao, kako mu stidljivo priča o novom životu i o Franjinoj dobroti. Tada bi uporno šutio. Pa da je i progovorio, ne bi znao reći, što ga toliko muči. Sestra mu se nije ni u čem otuđila, postigla je životni svoj cilj, čemu se i on raduje. Vatroslav nije bio svijestan, da je svemu tomu kriva jedino žalovita njegova narav, skroz pasivna, nestalna, bez samosvijesti i energije, koja svuda traži uporišta i koja svaki čas zapada u beskorisno sanjarenje. Ako je pak mislio, da ipak

koji put čini, što hoće, morao je kasnije primijetiti, da ga nešto neviđeno odostraga gura i nemilice tjera naprijed na rad i svagdanje dužnosti.

Marijin pronicavi ženski nagon borio se vazda s tom bratovom mlitavošću. Često ga je nagovarala, neka potraži veselo mladenačko društvo, da mu duša ojača i da se razvedri, pa onda neka prione što bliže uz trijeznog i praktičnog Nijemca Wiesner-Morgensterna.

Brat je njezine želje vazda rado ispunjavao, a k staromu kontrapunktistu je i onako najvolio zalaziti. Ovaj mu je jednom prilikom iskreno priznao, da je u njega našao neobičan dar, koji se jedino još nije oslobodio do samostalnog poleta. Bodrio ga je, da ostane kod akademskih svojih studija, jer odlična naobrazba koristit će mu kasnije kod stvaranja umjetničkih djela.

U sadanjim Vatroslavovim kompozicijama našao se tu i tamo po koji originalni motiv, pa i narodan, ali i premnogo trivijalnosti, dosta nespretnosti u izražavanju. I ako je tanko njegovo glazbeno uho prisluškivalo narodnom pjevu puka, ipak u zagrebačkoj okolici nije našao nenatrunjenih pučkih pjesama. Povrh toga se je u prvim svojim kompozicijama toliko zanio za vokalnim djelom, da je posve zanemarivao glasovirsku pratnju.

Wiesner-Morgenstern pratio je najtoplijim zanimanjem prirodni taj razvitak, ali ga je ipak odveć sapinjao u okove i upućivao mladića na njemačke uzorne klasike i talijanski operni stil. Često nije bio zadovoljan tim pokušajima, ali je ipak osjetio, da se ovdje krije poseban genij, koji pogdjekada izmiče iz učiteljevih ruku. U takovim časovima nije ni sâm starina bio sa sobom na čistu, stresao glavom, odmahnuo rukom i primijetio: »Pa napokon, sinko, radi kako ti duša pjeva! No ipak je glavno, da mi se ne ogriješiš o pravila harmonije!«

*

Mjeseca travnja 1838. prirediše Ilirci prvi svoj narodni koncert »kanoti na predvečerje blagdana od rodjenja Nj. Veličanstva našega premilostivoga cara i kralja Ferdinanda, na korist naše poplavom od Dunava u nesreću veržene dèržavne bratje ugarske u ovdješnem teatru obdèržavane. Predislovje, složeno od g. Ivana Mažuranića, govorio g. Roxandić. Onda slede muzikalni predmeti«.

»Varoški teater« nije još nikada doživio slične slave. Ulomci iz opere »Norme«, »Zauberflöte«, »Majdane«, pjevali su se prvi put u

ilirskom prevodu, a na usta odličnih plemića i mladih plemkinja: Sidonije grofinje Erdödy, Milice grofinje Keglević, Vilhelmine pl. Misinger i Dragojle grofice Sermage. Orkestrom i zborom ravnao je Kirschhofer, »samoigrač kod ovdješnjeg skladboglasnosti družtva filharmoničkog«, što ga je složio Wiesner-Morgenstern, t. j. preustrojio iz prvog hrvatskog seksteta znamenitog gitarista Padovca.

»Zatim je pjevana«, piše »Danica ilirska«, »od gori spomenutoga plemenitoga zbora sa sprovadjanjem svega mnogobrojnoga občinstva narodna ilirska pjesma »Bože živi našeg kralja«. Ovaj pèrvi od visoko plemenitih gospojah u duhu ilirske narodnosti uredjeni koncert biaše od sve nazočne gospode toliko radi dvostruke već u naslovu naspomenute svèrhe koliko radi ovdje još nikada nečuvene slasti narodnoga jezika u višjoj muziki s neizmèrnim uznešenjem primljen, i probudio je kod mnogih sasvim nove pomisli o vrědnosti isto čistoga ilirskoga naréčja i nove domorodne želje.«

Najveće začuđenje probudio je pak čudan pojav, da su se »umne djevice plemenitoga staleža« stavile u službu dobrotvornosti, te »junački svladale prirodjenu žensku stidljivost i pjevale na očigled mužkoga i svakojakoga světa. A da one znadu, kako se ilirske rěči u njihovih krasnih usnah prelěvaju, dvojimo da bi ikad u drugom jeziku pěvale«.

Na taj smioni pothvat mogle su se odlučiti jedino djevojke visokoga roda, do kojih ne dopire sumnja i malograđanski zlobni jezici. Ali se one ipak ne bi bile odlučile na to, da ih nije u dno duše dirnula knjižica grofa Janka Draškovića »An Illiriens Töchter...«. Hrvatski plemići bijahu doduše u svako doba narodne vođe, ali njihove su se žene i kćeri ipak krile u starim svojim dvorovima. Tek mnogo slavljeni grof Janko delikatnom svojom kavalirštinom i biranom njemštinom svoga djelca mogao je u njima probuditi nove žice. Čitajući zaigrala je u tih gospođa ponajprije mašta, da će jednoličan njihov život poprimiti novo značenje i zanimljivu promjenu. Kako je svaki njihov plahi pothvat našao muško okrilje, to su one postale sve to smjelije, pa je u osjetljivim njihovim srcima s vremenom procvala iskrena domorodna ćut i stalna ljubav za novi narodni duh.

Draškovićeva se knjižica odsada čitala svuda, u palači kao i u građanskoj kući; svakoj je ženi i djevojci odjeknuo u srcu plameni poziv, svakoj je prijao galantni stil i grofovo pouzdanje u žensku snagu.

»Kako to« — piše grof Drašković — »da upravo velikodušne žene naše zemlje, gdje su ugledale sunce života, za jezik svoga naroda tako slabo mare? Bez sumnje nije tomu nitko drugi kriv, nego mi muškarci. Time, što smo latinski uveli kao poslovni i dikasterijalni jezik u velikom dijelu Ilirskè, prepustili smo naš materinji jezik tek narodu, a tako je morao lijepi naš spol ljubicu, što skromno ukraj puta cvaťe, materinji jezik, pustiti s vida, dok su gotovo bile prinuždene, da iz strane književnosti traže hranu za svoj duh, jer nažalost u domovini mogu malo ili ništa naći.«

»Otuda dolazi, mile ljepotice, da inozemstvo vrlo dobro poznajete, ali da zapravo ne znate, od kojega naroda potječete. Ime »Ilirija« mora da Vam je čudno, premda se pod ovim imenom u klasičnim djelima staroga vijeka, kao u analima sviju vijekova, dapače u našim zakonodavnim djelima, razumijevaju svi Jugoslaveni. No kako je moglo drugačije i da bude, kad su gotovo sva spomenuta vrela zapisana u latinskom jeziku, koji vam nikad nije bio pristupačan?«

A onda svršava grof svoj uvod: »Ne sumnjam, kad pročitate ove listiće, da ćete se primiti domorodnog rada s onom svetom srdačnošću, koja je svojina tankoćutnih Vaših srdaca. Ne ćete htjeti da zaostanete iza žena drugih naobraženih naroda, u najuzvišenijem čuvstvu, u ljubavi za domovinu, nego ćete posvjedočiti radom, da ste vrijedne kćeri najstarije loze onoga plemena, koje vuče svoje ime od riječi »SLAVA« — — —

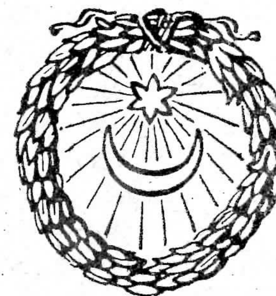
U isto vrijeme ispjevao je Nikola Zdenčaj, kasniji »vrhovne zagrebačke varmeđije veliki župan« poletnu svoju odu »Na poklon svim pravim Ilirkam«, a uz njega su se mladi pjesnici natjecali, da umiljatim sonetima pozdrave milokrvne svoje nove saveznike. Stariji se čestiti ljudi krstili i snebivali od čuda, pobojavali su se zarad kolegijalnog druženja djevica sa mladićima. Oni su naime bili vični slijediti staru hrvatsku riječ: Momku jakost, djevi krepost pristoji.

Teške njihove brige rastjerao je naskoro vrijedni pop Đorđe Nikolajević, koji je za ilirske mladiće napisao djelce: »Spasonosna knjižica, kako treba mladić da se izobrazi u pravilah čednosti, blagopristojnosti, dužnostih spram sladkih roditeljah, bratje i sestarah i Boga, da se nikomu nezaměri, i kako se s današnjim světom ima dèržati.« Tu je knjižicu svaki čestiti mladić uza se nosio, zahvalnim srcem iz nje crpao

pravila pristojnosti, da se pred svijetom, naročito pred gospođama, ne osramoti.

Svim time bijaše posijana prva široka brazda narodne sjetve, al na tako krepkom tlu, da je to moralo pogodovati hrvatskoj misli i razvitku zanemarene knjige. Stoga se od godine 1840. ilirski osvit postepeno primicao k svome zenitu. Zanos pojedinaca kao i čitavih skupina stao je svijetlim idejama graditi kulu, na kojoj se je sjajio grb »Danice ilirske«.

Idealni župnik pokupski, Pavao Stoos, čija se preosjetljiva duša kasnije zavila u melankoliju i sumrak, ispjevao je žarku onu pjesmu »Poziv u kolo ilirsko« sa značajnim početkom:

U ilirsko kolo, mili,
Vratite se srodni puci,
Što su stari gvoždjem bili
Nek su duhom sad unuci! . . . .

Na čelu pjesme, što je obuhvatala 44 kitice, dizao se ilirski grb »Danica ilirska«. Rodoljubi su ga našli na starom hrvatskom novcu za vrijeme Arpadovića kao i u grbu grada Zagreba. Ta zvijezda od šest trakova nosila je sada imena: Horvati, Slavonci, Dalmatini, Dubrovčani, Istrijanci, Korušci, Kranjci, Štajerci, Medjumurci, Podunavci, Bačvani, Banatjani, a u srcu joj bijaše lozinka: »Bog pomozi k našoj slozi!« Ispod zvijezde širio se polumjesec s imenima onih južnih pravoslavnih Slavena, što su čamili pod turskim handžarom: Srblji, Bošnjaci, Cernogorci, Hercegovci, Bugari.

Kad je »Danica ilirska« objelodanila Stoosovu pjesmu uz novi ilirski grb, nasta silno komešanje i oduševljenje. Pod novim ovim

stijegom svako se mlado srce ugrijalo, a staro se osvježilo. Drevni slavonski grad Požega, u kom je kao u svoj Slavoniji madžarski i latinski jezik zavladao među činovništvom i vlastelom, prenuo se lavljim zamahom i uhvatio objeručke svetu novu zvijezdu nade i sloge. Neke tamošnje rodoljubne žene, probuđene knjižicom Draškovićevom i pjesmama Dragojle Jarnevićeve, primile se novog posla. Stale su srebrnom tananom žicom izrađivati ilirsku zvijezdu, neka se svako ilirsko srce njome okiti. Tada se taj grb sloge i nade nosio kao pribodača, u zapučku, kao ures na čalmi ispod gizdave perjanice, žene i djevojke kao privjesak minđuša ili na zlatnom lančiću oko vrata, a od jakog prosrebrenog lima navrh barjaka i kao kopče na surkama.

Ilirsko komešanje dojmilo se naskoro i zagrebačkoga biskupa i banskog namjesnika dr. Jurja Haulika, rodom Slovaka, koji je tada svome kleru izdao pastirsko pismo: »... Neka svaki nastoji, da se u narodu podignu narodne učionice. Neka se nitko ne boji, da će onda puk sa svojim staležem nezadovoljan biti ili svojim poglavarom nepokoran, ako nauči čitati i pisati.« Velikim svojim biskupskim dohocima stao je Haulik snažno podupirati sve narodne potrebe, podignuo i prvo hrvatsko dobrotvorno društvo »Pjestovalište«. On je s vremenom stekao toliki popularitet u građanstvu, da se o prigodi njegova preminuća čitav Zagreb, naročito školska mladež i žene zavili u korotu.

Međutim se i Austrijanci u Beču stali zanimati za čudno gibanje na jugu »na turskoj granici«. Najednom su počele u bečkom nekom časopisu izlaziti u njemačkom prevodu »Ilirske narodne pripovijesti«. Sabrao ih je prijatelj Slavena, Ivan Nep. Vogl, koji je te priče slušao iz ustiju nekog Slavonca Petra Tomaševića. Austrija se tada krstila od čuda, kolike li bujne fantazije u tog »divljeg naroda«. U Beču su i mnogi mladi Hrvati crpali višu znanost, premda ih je velik broj rado polazio u Požun, kud bi naši poklisari išli na »državno spravište«. Tamo se među Hrvatima i Slovacima razvijao živahan narodni duh, kojemu je stajala u opreci madžarska mladež, pa je dolazilo i do ozbiljnih kreševa.

Uz Ilire iz Hrvatske priljubio se svom dušom slovenski lirski pjesnik Stanko Vraz, kasniji »pohrvaćeni Sloven«, kako ga je Prešern, jedan od slovenskih književnih vođa, nazivao. Ali ga je krivo sudio. Vraza je bila presvojila ilirska ideja u širokom njezinu značenju, koje obuhvata sve Slavene. No kako je Zagreb bio gnijezdo, pravo ishodište

te ideje, to mu se taj stari kulturni grad na jugu činio i najpodesnijim mjestom, odakle se uspješno može širiti i razgranjivati svaka kulturna misao. Od čitavoga toga pokreta, kojemu je bila glavna svrha prosvjetno ujedinjenje, naročito stvaranje jedinstvenog narodnog jezika, zanimala je Vraza ponajviše narodna poezija sviju slavenskih ogranaka. Propotovavši mnoge slavenske krajeve monarhije, sabrao je to sakriveno blago uz napjeve, pa ih izdao štampom pod naslovom »Narodne pěsmi ilirske«, sakupljene u Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i na zapadnoj strani Ugarske.

Znameniti taj glazbeni diletant tankim je svojim uhom i glazbenom spremom osjetio sve osebujnosti narodnog ritma, pa je mnoge pjesme stavio u note i dodao im originalne riječi. To bijaše prije Kuhača prva oveća zbirka jugoslavenskih narodnih pjesama. Ujedno je Vraz spremio za štampu prvi svezak svojih »*Djulabija*« (u Turaka znači đulabija plemenitu vrstu crvenih slatkih jabuka), pa ih je nudio na prodaju pod istu čednu cijenu kao Vukotinović svoju liriku, trideset krajcara u srebru. Nad svim tim književnim izdanjima bdila je sveđer darežljiva ruka Draškovićeva.

I stari grad Sisak, koji je kroz stoljeća prigibao šiju pod turskim gospodstvom, pa zato posve zanijemio, iznenada se prenuo. Načelnik sisački, vrijedni gazda Lovrić, trudio se toplom riječi, da građane digne iz mrtvila. Kad su tamošnjoj mladeži dospjela u ruke Demetrova »Dramatska pokušenja« sa plamenim predgovorom, tad je ona prije Zagreba podigla »Ilirsko kazalište«, u kom se žarkom ljubavi odigrao Kukuljevićev »Juran i Sofija« sa glazbom Livadića, »Ilira iz Samobora«. Nato su Siščane pozvali u Zagreb na gostovanje.

Iza njihova prikazivanja u zagrebačkom »varoškom teatru« zamislio se zagrebački direktor teatra, Börnstein, ne bi li se i u Zagrebu moglo osnovati stalno kazalište u narodnom duhu. Dosada se je hrvatska riječ javljala na pozornici kao rijetka gošća, bilo kao prevod koje talijanske operne arije, ili kao pjesma budnica u međučinu. Pod inicijativom dra. Demetra stavio je tada Börnstein slijedeći poziv u »Danicu«:

»... Pa zar ne bi bilo moguće, ovdi u glavnom gradu kraljevine Horvatske, u središću stare Velike Ilirije, gdě se toliki muževi neumèrlih zaslugah glede materinskog svog jezika kupe, podobnoga što utemeljiti kao Čehi i barem pokusiti, da se narodni ilirski teater uvede? U ov-

dašnjem teatralskom družtvu ima više Slavjanah (Čehah i Poljakah), koji bi kao i ja, sudělovati kadri bili, da se dakle nadje samo sedam do osam ljubiteljah umětnosti, koji bi sposobni ali i zanešeni za ovu domorodnu stvar bili, to mogli bi, budući da teatra uresah, oděla, kora i orkestra već imamo, srěću pokušati, mogli bi domorodni koi predmet n. pr. zaslužnoga Kukuljevića lěpu dramu »Juran i Sofija« za pèrvo prikazivanje odabrati....«

Međutim se Gaj odvažio na odulje putovanje, da kao predstavnik Ilirstva živom riječi propovijeda novo evanđelje. To evanđelje bilo je jasno i kratko: narodno jedinstvo, priznanje materinskog jezika, slavenska sloga. U Hrvatskoj, napose u Zagrebu i Zagorju, naišao je njegov apostolat na velik i oduševljen odziv. Mladež je listom grnula pod Gajevu zastavu i svuda se javljalo žarko uzbuđenje i nesebična požrtvovnost za narodnu stvar. Za Hrvatskom se skoro povede i Slavonija, koja se rado, u koliko nije bila otuđena, hvatala u ilirsko kolo. A za ovom ne htjede zaostati ni Bosna, koja je zaslugom mladih Franjevaca objeručke prigrlila Gajevu misao o narodnom jedinstvu i gospodstvu materinskoga jezika. Samo Dalmacija kao da je oklijevala, da se pridruži ilirskom pokretu. Zato se Gaj zaputio onamo, da razbudi duhove i rasplamti srca za narodne ideale. Poznato je, kakovo je slavlje slavio u slavnom Dubrovniku i po ostaloj Dalmaciji. Tada je i u kolijevci Hrvatstva stala svitati zora narodnog preporoda. No Gaj nije mirovao poslije prvih tih uspjeha. Malo zatim krene na put u prosvjetna središta slavenska, da tamošnje narodne prvake i glasovite učenjake uputi o težnjama ilirskoga pokreta. Ali tu je bio slabije sreće. Svuda su ga doduše lijepo primili i počast mu iskazali, ali to je bilo više radi ličnog poznanstva ili njegova ugleda, nego zbog zajedničkih slavenskih interesa. U Petrogradu, Moskvi, Varšavi, pa i u samom Pragu morao se na žalost uvjeriti, da samo odabrani pojedinci imaju smisla za slavensku zajednicu. Među tim rijetkim duhovima bijahu u prvom redu dva umna Slovaka, Jan Kolar, pjesnik i filozof, pak profesor Pavao Josip Šafarik, sveslavenski učenjak, u kojega su svi upirali oči, kao u najmjerodavnijega učitelja.

Od sviju slavenskih plemena priljubili su se Ilircima najtoplije Slovaci iz zapadne Ugarske. Njihova su srca od ilirskog pokreta očekivala čudesa, koja će i njima donijeti slobodu jezika i narodnosti. Svoje velebne snove i žudnje izražavali su u dirljivim narodnim pjesmama, koje bi glavni njihov predstavnik, učitelj i profesor Štur u Požunu, glavnom žarištu slovaštva, prevodio na hrvatski i slao »Danici Ilirskoj«. U tim pjesmama jeca narodna duša u ranjenoj svojoj dubini:

NITRA.

I. Nitra, mila Nitra, ti visoka Nitra,
Gdě su oni časi, u kih si ti cvit'la?
Nitra, mila Nitra, ti slovačka mati!
Kad pozriem na te, moram zaplakati.
Ti si bila negda svih dèržavah glava,
U kih teče Dunaj, Visla i Morava!

II. Ti si bila stanje kralja Svatopluka,
Kada tu vladaše njeg'va moćna ruka,
Ti si bila sveto město Metodovo,
Kad tu našim otcem kaza božje slovo.
Sada tvoja slava zakopana leži,
Tako vrěme měnja, tako svět taj běži!

Hrvatsko bratstvo sa požunskim prvacima podržavao je kroz dugo vremena duhoviti mladi Bogoslav Šulek, koji se je kasnije preselio u Zagreb i postao najodličniji publicist, prirodoslovac i stvaralac najboljeg njemačko-hrvatskog rječnika.

Međutim je Gajeva »Ilirska novinarnica« na Kapucinskom trgu neumorno štampala novine, koledare i razne knjige prerazličite vrijednosti. Ilirski se književnici nijesu mogli lake ruke oprostiti od utjecaja njemačkog i latinskog, pa su se vodile i ljute jezične borbe. Ni sami glavni predstavnici nijesu se u početku u znanstvenim ili političkim raspravama znali služiti novom štokavštinom, već bi svaki čas zapadali u latinštinu, a u društvenom saobraćaju u njemštinu.

Domaći je jezik svejednako čekao na savjesnog slavista, koji bi umio na narodnom temelju izgraditi književni jezik. Još sveudilj morao je Ilirac sebi priznavati, da bez njemštine nema uljudbe, a time je preporodno naprezanje ostalo još uvijek sentimentalno.

Draškovićeve i Gajeve ideje o preporodu zahvatile su naravno tek obrazovane slojeve, onaj uži krug, koji se je ozbiljno bavio knjigom i naukom. Tužna Hrvatska bijaše još uvijek politički raskomadana,

osamljena, od srodnih zemalja otuđena, pa nije marila ni za svoj jezik, ni za narodnost. Svud se živjelo u nekoj mukloj neizvjesnosti, u tihom nekom strahu, jer je ljudima propast sjedila gotovo za šijom. Trebalo ja zato rosne, živahne pjesme, ognjenih junačkih napjeva, što ulaze u srca kao žarka ljetna zraka, da rastopi i najledenije duhove.

Tad se pojavi u horu »narodni pjevač« Alberto pl. Štriga. Rodio se u Križevcima od oca županijskog fiškala i majke Cecilije. Novim svojim domorodnim mislima povukao je domala u svoje kolo čitavu križevačku omladinu, pa i same svoje roditelje i živahnu sestru Matildu, kasniju Miholićku, koja bijaše majka zagrebačkog profesora Stanka Miholića. Materinji im je jezik bio čista štokavština, pa se u njihovu domu čitali pjesnici s potpunim umjetničkim shvaćanjem.

Kad je g. 1848. narodni ban Josip Jelačić obredao drevne hrvatske gradove i sela, pa došao i u Križevce, slijedili su ga za petama strani plaćeni špijuni. Matilda pl. Štriga nalazila se tada u onoj noćnoj djevojačkoj straži mladih plemkinja, što su sa sabljom u ruci čuvale prag banova konaka. Bile su uvjerene, da nema zločinca, koji ne bi pred takovom svetom stražom uzmaknuo. U blizini tih djevojaka dremuckala je u udobnoj plemićkoj kočiji dična gospođa Amalija Bubanović kao garde-dame. Djevojke su pak čuvale svoga bana vjerno do rane zore, stupajući gore dolje u paradnom koraku, izmjenjujući se tek svaku drugu uru. To bijaše dragovoljna žrtva hrvatskog ženskog gostoprimstva.

Otkad je Štriga polazio u Zagrebu filozofiju, oživjela je čitava gradska okolica. On bi sa svojim drugovima pošao u šume i livade, da ih uči »po naški« pjevati. Divnim svojim snažnim baritonom zapjevao bi mladić starinske pučke napjeve, pa bi na pastirski način zavlačio, da bi šume i gore odjekivale. Otada bi prolazila muška mladež i gradskim ulicama pjevajući. Svaki bi Ilir zastao pred njima ganuta srca, a mnogi bi i skinuo kapu. Naskoro su i u kućama ozvanjala djevojačka grla u mladenačkoj svježini i bezbrižnosti, a u crkvama se budile stare nabožne pjesme, ponajviše zagorske. Tad bi mladež zastala češće ispod prozora slavnih svojih vođa, pa bi im se pjesmom klanjali. Pod oknom pak miljenice zastrujala bi u mjesečini stidna ljubavna pjesma uz umilne akorde gitare.

Jedno predvečerje, dok je vani harala silna oluja, lomila i drveće i kidala crepovlje sa krovova i zvonika, uklonio joj se Štriga u

IV.

Fuchsovu kuću. Kad je zastao na pragu, gorostas u prkosnoj mladenačkoj ljepoti, a oko idealne mu glave odugački uvojci, zasjala je upravo munja i zaurlala grmljavina, pa se zatravljenom Vatroslavu pričinilo, kao da je pred njega stupio sam slavenski bog Perun. Neodoljivom ga snagom vazda nešto privlačilo k junačkoj toj prikazi, koja mu se nedavno kod grofa Draškovića prvi put približila. Otvorene rane mlade duše bile su sklone, da se dadu cijeliti od ruke, koja mu donosi nov poziv. U njegovu su se životu opet jednom javile vile-suđenice, pa je kasnijih godina znao govoriti: »Štriga je sudbina mog života!«

Došljak zagrli Vatroslava kolegijalno: »Došao sam, da iskupim zadanu svoju riječ. Ti moraš u naše kolo! Svi te željno čekamo! . . . Vila pjevačica, što je odavna umukla ispred gizdave tuđe pjesme, pozvala nas, da mlađahnim svojim grlom probudimo i osvijestimo mrtve duše, da uznesemo narodnost hrvatsku, pokazujući joj pogibao, u koju je zapala, da svladamo predsude i da se opremo sebičnosti«.

»Od mog grla slabe vam pomoći«, nasmiješi se Vatroslav.

»Al' od glazbene tvoje vještine, kojom ćeš nas voditi, i od tvoje ruke, koja će nam pjesmom ravnati! Ti ćeš bit naš musikdirektor!«

Vatroslav se prepane: »Zar ja? . . . U mene nema nikakove vještine. Tek sam početnik!«

»I mi smo tek početnici«, odvrati tvrdokorno Štriga. »A i čitav naš pothvat je tek u začetku!« Snažna se desnica spusti na krhko rame. »Ne ćeš nam uteći! Mi te trebamo!«

Iz tog energičnog mladića izbijala je neka tajnovita nadmoć, nedokučiva ona prasnaga provokatornih duhova, kojima rodi svako veliko doba, da se njima služi kao najjačim oružjem. Njima se ne može nitko oteti, a kamoli Vatroslavova sanena ćut. Neodlučno odvrati on Štrigi: »Ako misliš . . . da vam mogu služiti . . . pristajem od srca!«

»Evala«, — zagrmi Štriga. Porukovaše se snažno i sklopiše kobno prijateljstvo za čitav život.

Sad je došao red na Vatroslava, da u narodni vijenac uplete prve svoje ruže.

*

U prvoj polovini četrdesetih godina uskršavalo je pomalo ilirsko doba u glazbi. U »varoškom teatru« kao i na sjajnim zabavama u »građanskom strelištu« ozvanjale su ilirske pjesme i potpuri i između či-

nova u talijanskim operama, što su se najvećim dijelom još uvijek pjevale njemački. Kao što je Ilirstvo stvorilo mnogo rodoljubnih pjesnika, tako je sada i u glazbi procvjetao po koji izredni talenat: t. zv. »Künstlerbaron« Karlo Prandau, koji je svojim »Jelačić-maršom« raspaljivao vojničke duhove; zatim tužni Ivan Padovec, izumitelj gitare na deset struna, s kojom je obredao Beč, München, London i svu Italiju, a napokon životario od godišnje potpore od ciglih 50 for. i umr'o ostavljen u najvećoj bijedi. Još tužniji bijaše udes fratra Fortunata Pintarića, koji je u Međumurju skupljao starinske nabožne pjesme pa ih složio u veliko djelo »Crkvena lira«, ali je poslije nagle njegove smrti služilo lajicima za omotni papir.

Bolje su sreće bili plameni napjevi Rusanovi, Juratovićev »Veliki Requiem«, koji je stekao na bečkom konservatoriju prvu nagradu, a u isto doba je Čačković-Vrhovinski predivnim svojim frulanjem iznenadio bavarski dvor. Ali majka Ilirija nije jošte marila za to oruđe, »koje probija i najtvrđi led«, prepustila je glazbene svoje sinove nemilom udesu, pa su naskoro pali u zaborav kao i zanimljive njihove kompozicije.

Međutim je majstor Kirschhofer u Zagrebu zauzeo dirigentsku stolicu, a Wiesner-Morgenstern preudesio Padovčev sekstet, sastojeći se od gudaša i frulaša, postavivši se na čelo društva, iz kojega se kasnije razvio glazbeni zavod.

Jedini Nestor hrvatske umjetničke pjesme t. j. njemačkog glazbenog stila uz hrvatske riječi, Ferdo Wiesner-Livadić, koji je slavensku ideju u glazbi pokrenuo, uživao je rijetku zadovoljštinu, da su mu se kroz sav život klanjali u ljubavi i poštovanju odličnici jednako kao i narod, svi ga rado pohađali u gostoljubivom njegovu domu u Samoboru. Najpopularnija davorija »Još Horvatska nij' propala« po Gajevim riječima a prema prvim taktovima poljske budnice u njegovu se je srcu probudila pa sve Ilire na noge digla. Prvi poticaj, da stvori hrvatsku umjetnu pjesmu, primio je od svoje žene, Katice Preisinger, rodom iz Graza, koja ga je vazda oduševljavala. Livadiću je doduše nedostajala duboka glazbena inteligencija, koja je plamsala u Vraza i Lisinskoga, on nije imao bistrog osjećaja za narodnu pjesmu, jer je prema njemačkom stilu stvarao tehnički zamršene kompozicije; ali je o tom nedostatku bio potpuno svijestan, pa je znao reći: »To su pokušaji jednog naturalista. Možebit da će koj drugi mlajši, nadareniji i sretniji kod ove svakako za izobraženje naroda potrebite svèrhe nas sviuh najželniji ciel sa zasluženim priznanjem svega slavjanskoga svieta sretno doseći«.

Međutim je u svoj čednosti i tišini procvalo 1840. prvo ilirsko pjevačko društvo, dok je duhovna mladež u »črnoj školi« već od 1835. imala svoje. Štriga, koji bijaše Vatroslavov drug na filozofskom fakultetu, sazvao je neke večeri sastanak na »Gričkim Goricama«. Ondje se skupili osim akademičarâ nekoliko juratošâ, književnikâ, pjesnikâ i drugih mladića, a u svih bijaše svježe grlo i toplo srce. Bistrim su duhom spoznali veliku važnost domorodne pjesme, pa su se predali Štrigi sa svim povjerenjem i potpunom odanošću.

Od toga dana zalazila je živahna družba u tihu šumu Tuškanačku, koje se kultura još nije dotakla, pa je svako drvce raslo u nesputanoj prirodnoj ljepoti. Zeleno svodovlje starih stabala služilo im za krov pokusne dvorane, odrubljeni stari bukvini panjevi za sjedala, bujna živica za stalke nota, a božje bi sunašce kroz grane titralo, treperilo ljupko i obasjavalo svojim čarnim zrakama prostranu zelenu dvoranu.

Tu i tamo posjedali bi pjevači neiskusnih mladih srdaca, dok je nijema sudba nad mnogom glavom kružila, navješćujući buduću krvnu žrtvu. U svim bijaše svijetla nada u »Veliku Iliriju«, kojoj su bili vjerna djeca. Stoga i njihova zanosna pjesma postade naskoro živim trobojnim stijegom, koji se uzvijao do neba.

Usred kruga stajao Štriga, silnik u snažnoj ljepoti, prožet jednom mišlju, da pjesmom probudi narod, da ga jača i oduševi za trajni otpor protiv stranog jezika. Taj mladić nije znao za slavenski sentimentalitet, ali je vojevao njime, da narod spase. U njega bijaše nešto posve pozitivno, tvrdo i bezobzirno. On nije mario za osjećaj individua. Svaka ilirska duša bijaše za njega mač, koji mora da pomogne, e bi pod snažnim udarcima padali bedemi predrasuda i tlačenja.

Iz tog kruga digla se po koja snažna glava. Divnim tenorom osobite mekoće očaravao je akademičar Pihler, a zvonkim baritonom Aleksa Kavić, pjesnik-diletant i kasniji juratoš u Požunu. Vječitim svojim humorom i zgodnim dosjetkama zabavljao je družbu maleni Škender Fabković, preparand i kasniji učitelj na učiteljskoj školi u Zagrebu, originalni pedagog, koji je mimo školsku disciplinu svu djecu smatrao svojom rođenom, pa iz škole stvorio prijatan dom uz nevezanu slobodu misli i govora.

K ovima se pridružio elegantni zagorski vlastelin juratoš Paja-

nović, koji je u srpnju 1845. dopao teških rana. Naskoro pridošao i Stanko Vraz. Premda su u njega bila »slaba prsa«, kobna njegova bolest, ipak je strastveno ljubio pjev i »tanec«. Uz njega bi obično sjeo duhoviti Kamilo pl. Wiesner-Livadić, sin Ferde. Svršivši akademiju u Pragu i Dresdenu vratio se po očevoj želji kući, da ustaljenim svojim znanjem koristi domovini. U njega bijaše divan bas, kao u dubokog zvona najplemenitije smjese. Tek od nedavna vježbao se u gudenju viole, da njome prati jednoglasni, a naskoro dvo i troglasni pjev svojih drugova.

Usred junačkog tog kola sjedio bi maljušni »musikdirektor« Vatroslav, kano dvanaestgodišnji Isus među snažnim učenjacima. Bljedilo njegova lica i modrina prelijepih očiju ispod zelenog su refleksa stabala odavali nešto svetačko, djevičanski čisto. S usana mu se točila ushićena riječ o narodnoj pjesmi, o drevnim samoniklim njenim ljepotama, a zaboravivši na čas okolinu, misli bi mu se zaodjenule u ekstatičan pjesnički govor. Zatim bi tumačio počela glazbene teorije, note i ritam. Često bi ga prekidao temperamentni Štriga, ne mogavši se obuzdati, pa bi junačio družbu na »gromko« pjevanje.

U tuškanačkoj tišini, gdje je odasvuda lagodno lepršalo, zujalo i lahorilo novim životom, sve je Vatroslava opajalo nepoznatom snagom, podizalo u njem krepku samosvijest i ponos, a duša mu udisavala uz šumsku svježinu potpunu slobodu. I ako je bio najslabiji i najnježniji, ipak su svi bili očarani njegovim bićem, naslućujući i u njem neki proročanski duh, koji im progovara na blijeda usta patničke te pojave.

Jednog popodneva, kad su se poslije pokusa svi razišli, ostali su u šumi na samu Vraz, Štriga i Vatroslav. Danas je mladahni zbor bio pjevao s tolikom vještinom i sigurnošću, s tolikim iskrenim uživanjem, da je ovoj trojici bilo naprosto nemoguće, da se tome čaru smjesta otmu, pa da se vrate u gradsku buku.

Oni su pošli do onog proplanka navrh Tuškanca, odakle se širi krugom predivan pogled na Zagrebačka brda, na jasne crte Okića i na srebrnu vijugastu vrpcu titrave Save. Bilo je ljetno predvečerje, a sunce igralo u žarkim mnogostrukim šarama. Mladići legli u travu, pa se tromo ispružili, jer ih je odasvuda draškala ljetna omara, vitki batići ivančice i crvene metlice divlje kiselice, dok bi ljetne mušice, tanane kao časovita misao, u njih prponšo dirkale.

Vraz i Vatroslav zurili preda se pritvorenih očiju, uživali u tišini i žedno usrkavali lagodnost i bezbrižnost toga časa. Jedini Štriga ne

mogaše se posve smiriti. Neumorni njegov duh neprestano je snovao i kovao. Govorio je drugovima koješta, što treba pokrenuti i poduzeti, no ona dvojica nijesu ga pravo ni slušali.

Štriga se naglo uspravi: »Reci mi, Naci, zašto se ti još uvijek pišeš njemačkim imenom Ignatz Fuks? Toga si se trebao odavna okaniti!«

Vatroslava je to pitanje silno iznenadilo. On porumeni i reče: »Pa to je ime časno i meni milo! Nosili su ga slovenski moji pređi, a još i danas ga nosi mila moja majka!«

»No da, al' nisi li ti nikada pomislio na to, da bi svijet po tom imenu mogao suditi o podrijetlu i narodnom tvojem osjećanju?«

Vatroslava oblije rumen mlaz. »Pa zar da se radi neosnovane sumnje iznevjerim svojem imenu? ... Da slijedim modu? ... Kao što grofovi Vojkovići, sadašnji Vojkfy i neki drugi? ... Ja sam čovjek građanskog kova!«

»Kod njih su drugačiji, možda politički motivi ... Ti se ugledaj u našeg milog Ilirca Vrkotinovića! Bi li vatrenom pjesniku danas jošte pristajalo plemensko njegovo ime Farkaš? ... A je li se on rodu iznevjerio? Zar ga Križevčani ne kuju u zvijezde? ... I te kako!«

Vatroslav okrene glavu polagano prema prijatelju Stanku Vrazu. Njihove se srodne duše odavna splinule u zajedničko osjećanje. Vjerno ih prijateljstvo vezalo sve do rane njihove smrti.

Vraz bijaše potomak slovenske seljačke porodice, pa je prijateljevu preosjetljivost potpuno razumio. On je osjetio nijemi taj pogled, koji je na njem drhtao tražeći pomoći, pa se zamislio. Tad reče melodioznim svojim donekle prekrivenim glasom:

»Čuj me, prijatelju! ne ću da ti savjetujem! Možda bismo kasnije oba požalili! No taj put se sa Štrigom zaista slažem! ... Ti si naš glazbeni vođa ... No, no, ne brani se, zaista je tako! ... Ne laskam! Tvoja je narodna misija možda veća, no što ju danas itko od nas sluti. Da ti je ime ikoje druge narodnosti, no što jest, ne bi ti nitko savjetovao, da se pohrvatiš. Ali ono će se možda kasnije mnogo spominjati, možda će ga zabilježiti i historija ...«

Sva se trojica slatko nasmijali. Ni sâm Vraz nije vjerovao u svoje riječi.

Tad će Vatroslav: »Nemoj tako! To su pretašte misli!«

Nato poskoči Štriga i stane živo mahati rukama: »Čujte, ... kako bi bilo »Lisovski« ... ili »Lisjanski«? ... Ne, ne, to miriše na poljsku, a

ti si naše gore list... Stante, stante... eto... našao sam... »Li-sin-ski!« Eto, brate, kako to prijatno zvuči: »Lisinski!« He?«

Vraz se nasmiješi. »Doista, vrlo prijatno!«

Štriga nastavi: »A sad ćemo maknuti za uvijek i glupo tvoje dječačko ime »Naci«! Ignatz! ni to ne valja! Da si mi se zvao jedino »Vatroslav«. Jesi li čuo? Vatroslav, koji u nama uspiruje svetu vatru ilirske pjesme! Sama ti je sudba to ime dodijelila!«

Ovaj šapne zamišljeno: »Vatroslav Lisinski! Zaista melodiozno... a i čista mu je ritmika!« No svejednako ga nešto u srcu zaboljelo, kano da ruši svetinju, koja mu je u djetinjstvu mila i predraga bila.

Štriga stane po poljskom cvijeću nemilosrdno tapkati pa zapljesne živo: »Ti naš Naci, nijesi dakle više Naci, već naš vrijedni Vatroslav Lisinski! Pa basta!«

Prijatelji živo zagrliše i izljubiše milog prekrštenika, koji je stajao zamišljen i neodlučan, kao obično u velikim časovima. Slegao ramenima, pa se zagledao u zalazeće sunce. Ono nije više pržilo ni žarilo, upokojilo se. Tuškanačkom livadom prolahorilo nešto svježe, što oživljuje i hrabri, što nemirnoj duši daje nade i pokoja.

Lisinski oćuti u tom času ponovo, kako su mu potrebni ovi prijatelji. Oni se za njega bore i njime gotovo vladaju, a on se može na njih osloniti pouzdano kao na svoju krepku štaku, što ga kroz sav život vodi. On u tome nije nalazio ništa, što bi ga ponizivalo, već mu je ta misao davala sigurnosti i utjehe.

Dok su sva trojica silazila po širokoj cesti, jer se Lisinski ne bi mogao verati po kvrgastim puteljcima, svak se zadubao u svoje misli, ali su se nijemo slagali u tome, da Lisinski imade zaista narodnu misiju. Za Štrigu je on bio skupocjeno sredstvo za svrhe narodne propagande, koje treba iskoristiti. Njegova ljubav za slabašnog muzičara bila je iskrena i požrtvovna, ali lih žarad velikoga blaga, što on u sebi krije.

Vrazovo prijateljstvo bijaše naprotiv posve lično. On je našao u Lisinskoga najnježniju i najmiliju svoju umjetnost, muziku, pa se tomu divio pjesničkom svojom dušom i velikim svojim zanimanjem za tradiciju narodne glazbe. Ali on je jednako zavolio i kao čovjek čestitog i umnog mladića prenježnih osjećaja, pa se za njega vječito pobojavao. Kadgod bi Štriga poslije burnog kojeg vanjskog uspjeha Lisinskoga silio, da se što naglijim tempom svome cilju približi, tad bi blijeda pjesnikova ruka odvraćala i otklanjala od njega prenagli napor.

Putem kroz drvored ispod platana, dok su se približavali »građanskom strelišću«, zagrli Štriga iznova prijatelja pa reče:

»Čuj, Naci, hej, Vatroslave, još mi je nešto na duši!... Znaš, da naš dični Gaj putuje Dalmacijom, koju hoće da predobije za ilirsku ideju. Na tom putu najtvrđa je kula Ragusa, sad joj kažu Dubrovnik. Tamo su ga, hvala dičnom Bogu, primili kao kneza svih Ilira. Kod sjajne gozbe u otmjenom domu Budmanićevu svaki ga je gost, rođeni pjesnik, pozdravio vlastitom svojom pjesmom. A sad će naš Gaj skoro krenuti kući. Pavao Stóos ispjevao mu u slavu divnu pjesmu, koja će cijeli Zagreb oduševiti. A ti ćeš, mili naš Lisinski, tu pjesmu u muziku staviti. Mi ćemo je pjevati, da će ti srce od veselja u grudima poskakivati!«

Vatroslavu zastane dah. »Što luduješ?...« Za tu svečanu zgodu? Tu su drugi glazbenici, vještiji i iskusniji!... Podaj pjesmu Livadiću!«

»Ne ću!« zagrmi Štriga. »Ne budi vazda malodušan! Zar nema u tebe baš nikakove ambicije, da se proslaviš? Nikakovog ponosa?...«

Zatim izvuče iz džepa listić, pa stane zvonkim svojim glasom čitati:

»Iz Zagorja od prastara
Čeha, Leha, Meha grada,
Zvězdo! kom se lěpa 'tvara
Svim ilirskim vilam nada.
Sretno došla s puta tvoga
Dalmatinskih od planinah,
Gdje Ilirah starih sloga
Bjaše slava svih Slovinah.«

Štriga je pjesmu recitirao tolikim muzikalnim ritmom, da je Lisinskome već i u uhu zvonila. Kako je bio uvjeren, da mu je svaki otpor uzaludan, cijelim je putem šutio, pa se u tu smjelu osnovu zamislio.

Štriga ga svaki čas prekosio pogledom i čekao, dok se osjetljivi mladić smiri. Trajalo mu predugo, pa htjede nastaviti, ali ga prekine Vraz: »Čuj me, Vatroslave! Znam, da ne ideš za slavom, niti za neumrlošću! Tebi je muzika svrha i cilj života! Tvoj je glazbeni genij zaista dar Božji!... Ti si zato dužan, da ga primiš zahvalnim srcem, pa da ga i slijediš! Neka ti je to dragovoljna žrtva, najidealnija za spas domovine!«

Lisinskome se zasuze oči. On poljubi prijatelja tiho i dugo, a tad izlane preko srca: »Hoću!« ...

Prva ova njegova kompozicija, što je izašla na javu, pobudila je u Iliraca silno oduševljenje. Od dana u dan rastao je u Tuškancu broj mladahnih grla, što su po sluhu vježbali pjesmu, a banda u »Strelišću« pod dirigiranjem Morgensterna, koji je i orkestralnu dionicu priredio, marljivo ih pratila.

8. srpnja 1842., kad su pjevači stali pod Gajeve prozore u Gospodskoj ulici, praćeni od plamtećih bakalja, što su ih nosili tisuće naroda, uznesla se pjesma nebu pod oblake, da je čitavi Zagreb od ganuća uzdrhtao.

Ilirski je vođa živo izljubio Lisinskoga, pa mu je rekao značajne riječi: »U kolebajućoj lađi padne samo onaj, koji mirno stoji, a ne onaj, koji se giblje! Ne pusti, sinko, vile umjetnice, koja te toli ljupko za ruku primila!«

Kasnije se domislio Dimitrije Demeter, da bi ta pjesma prigodnica, koja se sada svuda pjevala, opet utihnuti mogla, a na štetu preljupke melodije. Da je otme zaboravu, stvorio je pod dojmom toga napjeva nove riječi »Prosto zrakom ptica leti«. Time je kasnije postala slobodnjačkom himnom, hrvatskom marseillaisom.

U posljednjoj godini filozofije našao se Lisinski na raskršću svog života. Dvije staze, obje jednako zamamljive, njegovu su dušu opčarale i dozivale ga; svaka je od njih tražila, da njome bezuvjetno krene. Jedna bijaše glazba, a druga činovnička karijera, da opskrbi majku. Prva ga je osvajala svom opojnošću i neiskazanim blaženstvom, ali druga ga takodjer uhvatila na dnu njegova bića, u zanosnoj djetinjoj ljubavi spram roditeljice. Misao, da će joj moći povratiti vlastito ognjište, naplatiti joj svu ljubav i nijeme velike žrtve, da će ponosno za nju raditi, pa joj dobitak u milo njeno krilo sipati, ta ga je misao u dubokoj dobroti zavila u svijetle vizije, da nije ni časka kolebao.

Velikim marom svladao je akademske svoje nauke, polagao ispite odličnim uspjehom, o čem su sačuvane dvije svjedodžbe u propisanom latinskom jeziku. U prvom učevnom godištu pravoslovlja 1841.-2. polučio je ove redove:

TESTIMONIUM SCHOLASTICUM

Nomen, et Cognomen, Aetas, Religio	Gens, seu Natio, Locus Natalis, et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejusque Conditio, et Habitatio	Annus, et Schola, quam frequentavit	Doctrina Religionis	In Literis, et Scientiis (CLASSIS)	In Studio Linguae Hungaricae	In Moribus

Iz općenite statistike evropskih država . . . . prvi red
Iz statistike austrijske monarkije . . . . . . » »
Iz ugarskog rudarskog prava . . . . » »
Iz narodnog prava . . . . » »
Iz ugarskog javnog prava . . . . » »
Iz ćudoređa . . . . » »

U drugom učevnom godištu pravoslovlja 1841.-2., kad je bio navršio 19. svoju godinu, polučio je svjedodžbu, koju donosimo u prilogu (str. 81.)

U prevodu glasi ta svjedodžba:

Iz ugarskog građanskog prava i kurijalnog stila prvi red
Iz ugarskog kaznenog prava . . . . » »
Iz političke znanosti . . . . » »
Iz političke ekonomije . . . . » »
Iz financijalne znanosti . . . . » »
Iz trgovačko-mjenbeog prava Ugarske . . . . . » »
Iz ćudoređa . . . . prvi red s preporukom

Sa spisima suglasno:
Dr. Pavao Muhić v. r.
ravnatelj pravoslovne akademije.«

Latinski originali tih svjedodžba pohranjeni su u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Kad je Vatroslav konačno ostavio akademiju, pobrinula se mila prijateljica Stana, da mu po svome mužu Lipovčiću, koji je bio dosegao mjesto prisjednika banskog stola, pribavi službu privremenog prislušnika. Bilo je doduše mjesto besplatno, ali je bilo izgleda za promaknuće, koje je odgovaralo Vatroslavovoj stručnoj naobrazbi.

Iste godine iznenadio je Lisinski svoga dobrotvora čestitkom, koju je prema tadanjem ukusu sâm ispjevao i dolično opremio. To je opet jedan od slabašnih pokušaja onog doba, kad je gotovo svaki mladić pjesme kovao. Originalna knjižica kaligrafirana od ruke Lisinskoga nalazi se u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Tanka ta knjižica od crvena ripsa, iscifrana baršunastim arabeskama, uvezana je od vrlo vješte ruke, možda od samoga Lisinskoga. Prva stranica nosi iznutra naslov i posvetu u pedantnoj kaligrafiji:

ISKRICA LJUBAVI
BLAGORODNOMU I VISOKO UČENOMU
GOSPODINU GOSPODINU
VĚKOSLAVU LIPOVČIĆU
Presvětle Tabule Banske PROTOKOLISTI i Varaždinske Varmegje Sudbenog stola Prisědniku
k
SVĚTKOVINI GODOVNOJ
dana 21. Lipnja 1842.
spěvana
po
Lisinski-
u
Pěsničtva slišaocu
u
Zagrebu.

Naličje naslovne strane u položenom pismu od ruke Lisinskoga nosi ove retke:

Věkoslave, živi mili,
Věk u blage sreće krili.
V. Lisinski.

Zoro lěpa, zoro běla,
Zlatnim stubom nebo uresi,
Zrak objavi, Dan donesi,
Hodi vedra, hod' vesela
I današnji god proslavi.
Gundulić.

Na trećoj su strani zapisane četiri kitice:

Prispeć k svàrsi noćno kolo
Jasnih zvězdah světla odviše
Blagdan svemu světu okolo
Jur Carica objaviše.

Zaštitniče, dragi, mio
Slavskoj věnčac u dubravi,
U kom sam ti ja savio
Primi sada u ljubavi.

Znajuć u njem ništ' da nije
Krome vrućeg plama svito,
Ki mi za Te sàrce grije
Zboreći Ti istinito:

Da u krilu blage sreće
Ti provadjaš život světa —
I kud rodno cvati cvětje
Da gre putem mnoga lěta;

Na četvrtoj stranici nastavlja:

I znaj, sinja da će mora,
Prie pučina suva biti,
I da će se gusta gora
U raj divni pretvoriti:

Nego li će ljubav moja
Prestat čine Tve slaviti,
Nek li će spomen tvoja
Grudi moje ostaviti

Pače kad Te zakon smàrti
Sej ostavit svět prisili,
I u grob Te svali otpàrti
O, ja ću Ti tada mili

U znak sladke uspomene
I zahvale dužne Tebi
Plesti věnce neuvene
I slat vruće molbe k nebi!!!
Živio . . . !

Lipovčić bijaše duboko ganut, pa je te retke rado čitao još i onda, kad je slabašnog pjesnika već daleko preživio. On ga je uveo u ured banskog stola, smjestio ga u malenu sobicu, kuda nije sunce nikada

dopiralo, ali kako nije bilo prijatnijeg mjesta, to se je Vatroslav zadovoljnog srca nastanio, pa se primio suhoparnog posla svim marom. Za njega nije nigdje bilo dosade, jer ga je svuda i vazda tješila glazba.

Muzičnu svoju nadarenost nije nikada smatrao genijalnošću. Bio je donekle svijestan, da se njegove kompozicije u mnogočem razlikuju od pokušaja ostale ilirske braće, ali bio je i na čistu, da ni on još nije zagudio pravom narodnom žicom. U tome mu je bio najvrsniji kritik prijatelj Vraz. Ovaj je prvi i jedini slutio, kolika se glazbena snaga u tom krhkom tijelu razvija.

Za vrijeme posljednjih filozofskih studija kao i u oskudnoj dnevničarskoj sobici nastale su ipak neke znatnije kompozicije, koje nijesu bile tek ishitrene, već pomno izrađene. Jedna od ponajboljih bijaše barcarola »Oj talasi, mili ajte« po pjesmi prijana Trnskoga za jedno grlo i glasovir. Kad ju je Štriga jedne večeri u međučinu u kazalištu pjevao, odjeven u mornarsko ruho, zaorilo je gledalištem tako gromko klicanje, da se jedva utišalo. Kasnije je Lisinski tu pjesmu preradio za muška četiri grla, pa su ju plemićka gospoda na svečanom jednom koncertu pjevala.

Tad se pojavi u Zagrebu »oberlajtnant« Bogunović od Brodske regimente. U njega bijaše posebna vještina za priređivanje plesova. Kao što je nekoć Čeh, imenom Rath, glasoviti majstor plesa, donio u Paris »polku«, pa se odanle širila po cijelom svijetu, tako je Bogunović donio u Zagreb »slavonsko kolo« misleći, da će njime mlade Ilire usrećiti, a lijepi taj narodni ples po svim slavenskim zemljama raširiti. Al gle, nasta ljuta borba. Stariji ljudi, napose protivnici novotarija, okrstili su taj ples »Bärentanz«, spočitavali mu prostotu i jednoličnost i nazivali ga »novo bezumno čudo Iliromanije«. Poradi te porazne kritike starijih možda bi »kola« naskoro iz salona nestalo. Ali se najednom odvažila malena Ilirka, grofinja Sidonija Erdődy, koja je tada brojila tekar četrnaest godina, pa kod velike »narodne večerne zabave družtva domorodaca« (1842.) zaigrala kolo sa svojim drugovima i družicama, pa ga i sama vodila.

»Kolo« se tada sastojalo samo od dva lika. Kako nije bilo zgodne glazbene pratnje, to je društvo umolilo Lisinskoga, neka je priredi. Na taj način nastalo je njegovo »slavonsko kolo«, a kasnije i hrvatsko. Za tu istu svečanu večer skladao je u čast domaćice, generalice Ši-

munić, »valcer«. Glazbena mu je vrijednost osrednja, ali je ipak oduševila društvo, pa su akademičari malenoga »musikdirektora« digli na ramena te ga nosili po dvorani, premda se on očajno opirao.

Prama izričitoj želji nekih juratoša, priređivača javnih zabava, skladao je tada »Annentänze«, posvećene visoko rođenoj gospođi Ani pl. Paravićevoj rođ. Vojkffy. Čedna ta bilježnica, ispisana pedantnom rukom Lisinskoga, našla je mjesto u »gradskom muzeju«. Mnogo više temperamenta pokazao je skladatelj u valcerima »Samo napred«, koji po Kuhačevu sudu podsjećaju na bečkog kralja valcera, Straussa, ali je ovaj obradio taj motiv mnogo kasnije.

Jedne večeri osvoji Lisinskoga žarka pjesma Tome Blažeka »Dusi, koji rod svoj ljube«. Tad je sjeo u vrt pod istu onu granatu dunju, gdje je nekoć Marija prvo svoje ljubavno pisamce čitala. Stvarajući napjev u noćnoj tišini, navirala mu melodija iz svježeg vrutka unutarnjeg preobilja pa se zaoblila do tople domorodne pjesme. Bez ijednog ju je ispravka predao svome narodu, a kako je to bio trenutačan izliv, pjesma je svuda i svakoga zanijela, munjevitom se hitrinom širila po sunčanoj Slavoniji, gdje su je mome primijenile srodnoj svojoj »Šeto sam se gore dolje«.

Stanko Vraz je u tim pjesmama našao mnogo više od ostalih prijatelja glazbe Lisinskoga veleći: »Pjesme Lisinskove pokazuju, koliko imade miline i nježnosti naš jezik, i kako je prikladan također i za očitovanje junačkih i muževnih misli.«

Odjedared nalazio se maleni musikdirektor u središtu pažnje i sveopćih simpatija, pa bi možda bio zapao u tešku smutnju glede svoga budućeg poziva, da ga od toga nije odvraćao poseban momenat. Spoljašnji uspjeh i bučna slava nijesu ga nikada mogli ugrijati, nijesu mu donijeli ni tračka svijetla. Stvarajući pod glazbenim nadahnućem Lisinski je osjećao, kako se odvaja od realnosti, materije, bez koje umjetnik nikoje druge struke ne može da izvede djelo. U njem se tada utvrdila slutnja, da se komponist približava Najvišem, Najsvetijem, što ljudska duša dokučiti može. Na tom putu uživao je najčišću radost, najveći ushit duše; stoga je bio sretan jedino u stvaranju, a nikad u konačnom spoljašnjem uspjehu.

Pod jesen god. 1842. dosjetiše se Iliri, da je upravo minulo šest stotina godina, otkako je Hrvatska s iscrpenih ramena Evrope skinula krvavi jaram Mongolâ i Tatarâ, a Zagreb od zahvalnog kralja dobio slobodu i znatne povlastice. Stoga se obratiše rodoljubi na čitavi narod ilirski, da ga pozovu na dičnu proslavu te obljetnice:

»... Priatelji narodnoga izobraženja obvezani su veoma slavnom magistratu grada Zagreba, što je on pàrvi uveo svečanosti u našu domovinu: On bo je, kako smo to već prie u naših listovih objavili, jednodušno opredělio, da se ima slaviti šestolětna uspomena važne godine 1242., u kojoj je glavni grad horvatski Zagreb od zahvalnoga kralja Bele IIII. na slobodni kraljevski varoš podignut.«

»Strašna ona doba, kad se je divji i okrutni aziatski narod Mongolah i Tatarah pàrvi put u Europi pojavio, morala bi u dogodovštini svih Slavenah kàrvavimi slovi naznačena biti, jer nijedan narod na světu, prie ni poslě, nije toliko pretàrpio niti toliko žàrtvovao za obću prosvětu i slobodu svojih narodah, koliko naši praotci u ono doba. Uspomena groznih bojevah kod Kalke u Ruskoj, kod Lignice u Poljskoj, kod Olomuca u Moravskoj, i kod Grobnika u Hàrvatskoj morala bi svakoga čověka, koi bolja ćutjenja u pàrsih nosi, dirnuti do plača, Slavena pako, koi na ona vrěmena pomisli, napuniti udivljenjem i ushitjenjem, što su njegovi praotci ipak odoliti mogli onomu silnomu narodu, koj je cělom Aziom zavladao i Europi s uništenjem prětio.«

»Horvati, Slavonci i Dalmatini najviše su k uništenju ovih nakazah dopriněli, i tom prilikom zadobili su hrabrostju svojom najlěpša svoja prava i najobširnie sloboštine od kralja Bele IIII., koga su gostovito u svojoj zemlji primili i na Grobničkom polju vratili mu već otetu krunu i razvaljenoj dàržavi ugarskoj ne samo uništenjem njezinih porušiteljah, nego takodjer zlatom i naselbinami podpomogli.«

»Stanovnici grada Zagreba izkazali su se takodjer u ono užasno vrěme věrnostju i hrabrostju svojom i pretàrpěli mnogo za kralja, věru, dom i slobodu. Usled česa po srětnom povratku kralja Bele u Ugarsku, zadobiše oni od svojega zahvalnoga i milostivoga vladaoca zlatni list gradjanske slobode ...«

Na taj način stekao je Zagreb časno ime »slobodni i kr. varoš Zagreb«. Historija svoga roda i doma bila je tada malo kome poznata. Izobražena mladež i učena gospoda poznavali su bolje Tacita, Homera, Vergilija, grčku i rimsku povijest, negoli dogodovštinu svoje domovine. A sada je pobudom ovog proglasa, što ga je donijela »Danica ilirska«, poraslo u svakom srcu silno ganuće »do plača«, žaleći svoje pradjedove, i »suze radosnice« radi njihova junaštva, koje je zasjenilo i sâm grčki heroizam. K ilirskom rodoljublju pridružio se sada i ilirski ponos, i time je čitava ta epoha postigla vrhunac svojega sjaja.

Helenski pjesnik blagozvučnih stihova, dr. Dimitrije Demeter, ispjevao i izdao je upravo u ono vrijeme svoju velepjesan »Grobničko polje«. U četrnaest slikâ i divnim prikazivanjem junaštva opjevao je veličajnu pobjedu Hrvatâ nad Tatarima, koje je vodio krvoločni Baku-Han, dok se živinska njihova snaga nije napokon skršila u »ilirskom primorju« na Grobničkom polju. Ondje su bile bačene kocke sudbe, kojom se ugarsko-hrvatska kruna imala za uvijek uništiti, a Evropa barbarskim tim plemenom poplaviti. Ilirski su pradjedovi besprimjernom svojom snagom i srčanošću sudbinu Evrope spasili!

Ova divna epska pjesan izašla je u prvom dijelu novog ilirskog časopisa »Kolo«, članci za književnost, umjetnost i narodni život«, što su ga pokrenuli odlični suradnici Dragutin Rakovac, Stanko Vraz i Ljudevit Vukotinović.

Demeter je stari varoš Zagreb proslavio ovim riječima:

»Ti pak grade, kom u ognju od ljubavi
Prema kralju, prema otačbini
Děd izgori, Ti pokaži čini
Iz pepela toga, da si Feniks pravi.«

Uspomena na junačka djela pradjedova svezala je sada sve slojeve pučanstva u jedno kolo, jer je bila želja zajednička, da se stari Zagreb prvi put pred cijelim svijetom ponosno digne i u klicavoj radosti pokaže kao vrijedan potomak slavnih pređa.

Dok su obrazovani staleži pripravljali programe svečanosti, govore, mjesne posvetnice, primanje gostiju, u čem su im iskusni ljudi pomagali, koji su prošli svijetom, dotle se cehovske ruke odavna marljivo micale, da mili svoj Zagreb i časne njegove stanovnike dostojno opreme i okite.

Medičari i voštari pošli čak u Sisak i Petrinju, da nakupuju dosta loja, pa onda lijevali prerazne sitne svijeće lojenice i pleli fitilje za uljene malene lampice, što su ih oblagali crvenim papirom. Treba da bude jošte neviđena i bajna rasvjeta grada.

Zidari marno popravljali i iznova ličili gospodske kuće, a narod u donjem gradu i Vlaškoj ulici, — grad je bio razdijeljen na tri jurisdikcije — zasukao rukave, krečio i mazao pročelja svojih kuća, da se stari Zagreb u malo dana gotovo pomladio. Vješti su pak knjigoveže sa nekojim domorocima vrele krvi pripravljali transparente, koje će svijet zadiviti svojim lijepim slikama i napisima.

I čohari i gumbari imali su posla dan i noć. Starija su doduše gospoda, što bi polazila u Požun i pred kralja u Beč, imala svoje svečano odijelo po kroju madžarskih velmoža. No akademičari i juratoši ne htjedoše za njima zaostati, pa je trebalo na brzu ruku prirediti odijelo crno i prostrano kao u madžarske plemićke mladeži, pa sve bogato prošiti gajtanima i resama.

Gradski se panduri imali pouzdano nadati, da će na svečani dan osvanuti u novom narodnom odijelu. Dosada su nosili kao isluženi vojnici svak svoju uniformu, koju bi ponio kući iz regimente, a bila je zaista istrošena i izblijedjela, pa i od preraznih bojâ i krojeva kao historijski muzej. Varoški su oci svoj dvanaestorici na broju naručili modre uniforme po kroju Jelačićeve regimente i dali okititi glave visokim crnim tulcima, što su ih presvukli voštanim platnom. Zatim su ih opasali dugačkim teškim sabljama, pa se vrijedni gradski panduri osjećali, kao da su oficiri, i prema tome udesili dostojanstven svoj hod i držanje.

Međutim su marne majke i milokrvne kćeri pripravljale sjajne svoje haljine za svečani ples. Trebalo je strpljivom rukom na hiljade sitnih rubića i šavova izraditi, ali je mladima tekao posao od ruke spretno i veselo, jer bi pri tom uvezle slatke i tašte nade, hoće li se vojno približiti, hoće li ljupku koju riječ prišapnuti . . .?

U predvečerje 12. rujna objavila je pucnjava mužara sa »Gradskog brijega«, da je proslava »Šestolětne svečanosti« započela. Na taj je znak stao Zagreb čarnim svijetlom odsijevati: užigala se svjećica za svjećicom, kao što se u sutonu na vedrom nebu javlja zvjezdica za zvjezdicom.

Najraskošnije okitio se ponosni gornji grad sa starinskim domo-

vima svojih plemića. Prema gradskom »Plan der königl. Freystadt Agram in Croatien im Jahre 1845.« nosile su sve ulice njemačka imena, velikom iscifranom gotikom tako nejasno ispisana, da ih je narod teško pamtio, pa ih sâm sebi domaćim imenom prekrstio. Tri velika požara, što su posljednjih stoljećâ u gradu pustošila, poštedila su ponajviše samo tvrde starinske kule, kao »Popov turen« od god. 1260., Kamenita vrata, nazvana »Steinthor« sa čudotvornom kapelicom sv. Marije iz 16. stoljeća i drevni habernik, nazvan »Feuerthurm« na Gričkim goricama. Poradi toga nema nijedna starinska plemićka kuća izrazita i jedinstvena građevnog stila, jer se poslije svakoga požara moralo krpati i dograđivati.

Ponosno se danas okitila i zasjala u čarnom svijetlu prostrana palača grofa Janka Draškovića na uglu »Theatergasse«, zatim starinska odugačka kuća kasnijeg bana Jelačića, na uglu »Banusgasse« (Kazališna ulica) i kapucinske, a njoj nasuprot originalni dom veselog i vatrenog rodoljuba Jurice grofa Oršića s visokim doksatom na tri kata, okićenim grbom grofova Oršića i Vojkfy-a sa tri krune, a ispod njih hrabra desnica s mačem. Na uglu »Prevendargasse« (Lisinskova ulica) i »Fleischhauergasse« rasvijetili se skupocjenim antičnim girandolima i masivnim svjećnjacima prozori tihog otmjenog doma baruna Raucha, a Gajeva kuća na uglu »Herrengasse« i »Trommelgasse« (Vitezovićeva ulica) sva se u bjelini, svijetlu i cvijeću prikazala.

Veliko je udivljenje pobudila varoška kuća. Bila je gotovo posuta plamtećim svjećicama, a na prozorima prvoga kata prikazali se začuđenom općinstvu dva velika transparenta sa slikama »sretno vladajućeg« kralja i cara Ferdinanda V. i kralja Bele IIII.

Južna strana na Gričkim goricama ukazala se kao cjelovit visoki gorući bedem, iz kojega se neslomivom snagom uzdiže sijedi »habernik«. Njemu je pripadao velik dio današnje slave, jer je jedina živa uspomena iz vremena mongolskih pustošenja po Zagrebu. Iako je bolno jecao i stenjao pod tatarskim handžarima, ipak ga nisu mogli oboriti, jer je sagrađen na vječna vremena. Sitno njegovo zvonce »lotršćak«, koje je najprije bilo na tornju »varoške kuće«, otrgnula je tada pogana ruka, pa ga je bacila u duboki greben, ne bi li zašutilo za uvijek. Ali vjerne su ga ruke opet našle, a kako je to milo zvonce tom prigodom puklo, purgari su ga odnijeli u staru ljevaonicu g. 1457., rastopiše ga i iznova sališe. Pomlađeni i ojačani »lotršćak«, nazvan »Lumpen-

glöckerl«, smjestiše sada na toranj »habernik«, pa je on opet porugljivo ozvanjao i prijetio se zakasnjelom građaninu, što se usred mraka, u ruci sa lampašem, svome domu žurio.

Usred »habernika« sjao se one večeri golemi natpis »Jubileum«, okružen sa stotinu svjećicâ, a navrh prkosne glave sjajila se ilirska zvijezda Danica s mladim mjesecem, kao znak mlade rodoljubne misli. Razdragani građani, što bi se oko milog starog znanca gurali, čitali su s ganućem posvećenu pjesmu od čestitog građanina Heržića, što se je ispod »Jubileja« krijesila.

»Ostanak je ova jošte stěna
Od onoga preslavnoga vrěmena
Evropu Horvat kad izbavi,
To neka ga k novoj bodri slavi.«

Na istočnoj se strani šetališta širila »kr. akademija naukah« (gornjogradska gimnazija) i sjala u bezbrojnim titravim plamečcima daleko preko juga, kao da žarkim svojim svijetlom širi krasnu hrvatsku prosvjetu.*

I neki uvaženi građani pobudili su transparentima na svojim kućama opće zanimanje. Tako »slovolěvac« Župan (kasniji nakladnik akademije). U nekoliko zbitih redaka objavio je čitavo historijsko značenje toga dana:

1242.

Tatari porušitelji ugarske kraljevine.
Od Hàrvatah na Grobničkom polju potučeni.
Ugarska Tatarom oteta i protěranom kralju Beli IIII.
velikodušno poklonĕna.
Zagreb slobodnim gradom po kralju Beli očitovan.

Kako su transparenti na kućama odlične gospode najvećim dijelom latinske i njemačke napise nosili, to je silan ushit i glasno klicanje pobudila hrvatska pjesma na kući žarkog rodoljuba Gavra Jakopovića.

* Kao bajno sunce s istoka pozdravljao je Zagrepčane u plamenom svijetlu stari toranj katedrale na četiri ugla, što ga je sagradio god. 1091. ugarski kralj Ladislav, kad je zagrebačku biskupiju utemeljio.

(oca uvaženog zagrebačkog liječnika Bogdana Jakopovića). Bile su dvije ploče. Prva je nosila ilirski grb i riječi upisane starinskom glagolicom:

Kreposti platja ne mine.

Na drugoj pak ploči u modernom latinskom pismu:

Oj Zagrebe, bĕli grade,
Bĕli, dok svĕt bude stao,
Bĕlio se i penjao,
Jer s hrabrosti tve vrag pade.«

Čitave gomile ljudstva valjale se polagano kroz Dugu ulicu u donji grad, gdje je i stara Ilica s preraznličitim svojim kućama, većinom prizemnima, svečanim se ruhom obložila i prema prilikama svojih vlasnika dostojno se rasvijetlila. Bajan bijaše pogled na Harmicu. To je ime poteklo od madžarske riječi »harmincz«, a značilo je »tridesetnicu«, »Dreissigstzoll«, što su je građani imali kao porez plaćati. Iako su Ilirci često prosvjedovali protiv tog stranog imena glavnog im trga, ipak su ga pridržali sve do godine 1866., kadno su na njem narodnom svojem banu Jelačiću postavili gizdav spomenik i tim imenom ga prozvali.

Čim se posve zamračilo, stala je »gradska banda« pred magistratom rodoljubne pjesme svirati i praćena mnogobrojnim građanima mnoge ulice obredala. Ugledna su gospoda sa svojih prozora slušali i pozdravljali prolazeći narod i glazbu sa »Vivat«. Pjevale se i svirale što pučke pjesme, koje je Štriga u Zagrebu širio, što opet lijepe umjetne popijevke Livadićeve, Lisinskove i Rusanove, koje su u srcu Iliraca čvrstu klicu uhvatile.

Sutradan u ranu zoru objavio je tutanj topova, da se svečanost nastavlja. »Varoška vojska« postavila se sa svojom bandom pred magistratom i pratila dolazak ugledne gospode u gradsku vijećnicu. Veliki varoški bilježnik Bedeković pročitao je kraj širom otvorenih vrata i prozora u latinskom jeziku sadržaj »Zlatopečatnice« ili »bulla aurea«, kojom kralj Bela IIII. varošu Zagrebu poklanja sloboštinu za sva vremena. Snažno grlo preštimanoga gospodina velikoga bilježnika zvučalo je na daleko i široko.

Narod vičan slušati nerazumljiv mu jezik dikasterijalni, popraćao je čitanje dobrodušnim »Živio!« Ali najednom nasta komešanje. U veliku dvoranu stupe svečano tri oficira-građanina, da u ime prevrijednoga građanstva zagrebačkoga umole slavni magistrat, neka se ta drevna povelja pročita još jednom na materinjem jeziku. »Malo tko razumije latinski, a ipak se te sloboštine tiču najviše građana, stoga žele oni sadržaj »bule aure-e« točno saznati.»

Junačke te riječi popratilo je općinstvo gromkim klicanjem, koje se jedva utišalo. Ali opće poštovani varoški sudac gosp. Štajdaher našao se u silnoj neprilici; to više, što je baš on bio pokrenuo misao, da se stvori hrvatska terminologija uredovnog jezika, pa se tim poslom mnogo mučio i znojio.

On je junačkim riječima pozdravio smjele poslanike naroda i priznao, da su u potpunom pravu. No »bulla aurea« ima predugačak tekst, a da bi ju ikoja ilirska učena glava na brzu ruku mogla prevesti. On će međutim nastojati, da se varoški magistrat odluči na taj veliki posao, pa će se onda prevod štampati i u hiljade primjeraka zagrebačkom građanstvu kao uspomena na taj slavni današnji dan besplatno dijeliti. Općina je bila vična, da klasične njegove lijepe govore s najvećim pouzdanjem prima, pa je stoga preštimanoga svoga varoškoga suca s velikim klicanjem pozdravila.

Tad se slavni magistrat i svi govornici otpute na svečanu misu u župnu crkvu sv. Marka. Da se ta časna crkva nije od starih vremena obložila tvrdim oklopom potamnjelog kamenja, od kojeg je svaku gromadu po osam volova u gornji grad vuklo, ne bi ni ona odavna na tom mjestu stajala. Nijedna pogana ruka, ni najstrahovitiji požar nije ju mogao do temelja porušiti, ali je već više puta bila do nutrine teško oštećena.

Ovdje se danas pjevala divna misa Haydnova nazvana »Nelsonmesse«, a mnogočasni varoški prebendar gosp. Ignac Vrbanić iznenadio je odlično općinstvo prodikom na narodnom jeziku, što je svakoga duboko dirnulo, jer se dotada samo propovijedi za puk i gospođe u domaćem jeziku držale.

U dva sata popodne sastalo se oko 200 gostiju, što ih je varoški magistrat pozvao na svečan objed u veliku svoju dvoranu u varoškom teatru. Bila su tu najodličnija gospoda s ove i s one strane Drave, mnoga historijska imena, što su ovjenčana neumrlom slavom. Mnogi je nosio madžarsko plemićko ime potvrđeno po samom nesretnom kralju Beli IIII.

Bilo je sjajnih jela i svečanih zdravica, a svaku bi popratila pucnjava mužara i glasno klicanje naroda pred varoškim teatrom. Silan ushit i oduševljeno burno klicanje popratilo je domorodni proslov, što ga je ispjevao i deklamirao jedan od ilirskih vođa, pjesnik Ivan Kukuljević-Sakcinski. On bijaše jedan od rijetkih neustrašivih boraca za narodna prava, navlastito za narodni jezik. Često puta i odveć glasan, odveć smion, ali time je sebi pribavio ugled i popularnost u svim slojevima. Tvrdokornim i nepopustljivim nastojanjem njegovim stekli su Hrvati god. 1847. željkovano priznanje i uvedenje hrvatskog jezika u sve urede i škole.

Treći se dan zaključila svečanost sa »sjajnim građanskim balom« u krasno urešenim dvoranama varoškog teatra. Onamo je bilo pozvano do hiljadu gostiju. Sad je napokon i mladež došla do svojega prava, pa je igranjem narodnog kola, pjevanjem zborova i zanosnim nazdravicama dala oduška vrućem svom domoljublju.

Na tribini, udešenoj za velmože, sjedio je uz dra. Gaja stari grof Janko Drašković. Tjelesne su ga sile već pomalo ostavljale, ali mu danas pred očima pukla slika, koju je toliko godina u srcu nosio i svakim svojim djelom žrtvujući sav svoj imutak k zbilji primicao: Hrvatska probuđena, jezik materinji u svim ustima, ća i u ženâ! Opet mu iz srca izvirala pjesma kao nekoć za snažnih mladih dana, pa ju je zabilježio u svoju knjižicu:

»Ako se V i znanjem uresite,
Činom, voljom duše nakitite,
Ter starinsko zbudite poštenje;
Uzdajte se! jerbo kad spasenje
Svemu světu blagi Bog odluči,
Neće niti da V a s dugo muči.«

* * *

Poslije sjajne proslave drevnoga varoša ostala je neka junačka uzbuđenost duhova, koja se nije više umirila. U županijskom spravišću dolazilo do raznih trvenja, koja su obje protivničke stranke do krvi upalile. Jedino diplomatskim taktom biskupa Haulika se zapriječilo, da nije došlo do ozbiljnih sukoba.

Za Ilirce bijaše časovit grozan poraz, što je car i kralj Ferdinand I. otpisom od 18. januara 1843. zabranio ime ilirsko za novine, javne

spise, škole i javne rasprave. Gajeve »Narodne novine ilirske« morale se prekrstiti u »horvatske«, a isto tako i »Danica« dobi naslov trojedne kraljevine. Uz njih štampala se u Gajevoj tiskarnici » K. k. Agramer politische Zeitung« s neovisnim političkim programom.

Na bečkom se dvoru našlo ljudi, koji su ilirska nastojanja stali izvraćati i tumačiti tako, da su za hegemoniju monarhije vanredno opasna. Stoga se svim mogućim sredstvima podupirala struja, koja je išla za tim, da se u Hrvatskoj u javnim poslovima uvede madžarski jezik. U tim tjeskobnim časovima istupio je Dragutin Rakovac s vrsnim svojim djelcem »Mali katekizam za velike ljude«, u kojem je posve jasno zastupao i tumačio ilirsko ime i pravo domaćeg jezika.

»Hrvati i Slavonci ne će primiti madžarski jezik već za to, što se od starine služe latinskim, pa u tom jeziku imadu napisane sve svoje spise. Ako bi već do toga došlo, da bi se morali odreći latinskog jezika, volimo za naše poslove uvesti svima razumljivi ilirski jezik, nego narodu nerazumljivi madžarski. Ilirima, a ne isključivo Hrvatima, zovemo se za to, jer hoćemo da imamo literaturu, a znamo, da tri hrvatske varmeđe sa granicom hrvatskom, ne mogu imati literature. Dakle literatura treba da se protegne na ostalu braću po krvi i jeziku, naime na Slavonce, Dalmatince, Srblje, Kranjce, riječju sve jugozapadne Slavene . . .«

Zabrinuti Ilirci sastajali su se svake večeri u svojoj čitaonici do Kamenitih vrata u starinskoj kući Dömötörfyevoj, da vijećaju, kojim bi se načinom oduprli užasnom nasrtaju na njihov jezik i slobodu. Tad se odvaži sijedi grof Janko Drašković na junački korak, da usprkos svojoj staračkoj bolesti ide u Beč pred kralja, pa da izmoli, neka se zabrana ilirskog jezika ukine. Nitko od hrvatskih plemića nije bio tako vješt i podesan, da tu tešku zadaću izvrši, jer je grof uvjerljivim svojim govorom i otmjenom pojavom gotovo svuda osvajao duhove.

Na bečkom dvoru su Draškovića primili doduše vrlo prijazno, ali mu ipak bijaše sav trud ualudan. Protivna stranka t. zv. horvatsko-madžarska, ili kako ju je narod zvao »madžaronska«, imala je više ugleda i moći poradi prijateljskih i rodbinskih sveza oko prijestolja i u Pešti. Njima je bila doznačena zadaća, da pobiju, pače, ako je moguće, da iskorijene Ilirstvo. Kao protivni tabor ilirskoj »Čitaonici« uredili su oni u Zagrebu u kući grofa Amadéa (prirodoslovni muzej) svoj »horvatsko-madžarski kasino«.

To čvršće svezali su se sada Ilirci u osviješćeno kolo, a uz njih su rado pristali mnogi plemići a i svećenstvo, koje je time mislilo ujedno braniti i katolicizam od protestanata. U ožujku istupila je ilirska stranka po prvi put u županijskom spravišću i izvojštila golemi triumf.

Vođa madžaronske stranke Antun Daniel Josipovich, komes turopoljski, koji bijaše preodan Ugarskoj i njezinu plemstvu, doveo je na spravišće oko 2000 turopoljskih seoskih plemića, da narodnjake zastraše svojim pištoljama, sabljama, puškama, štapovima, sjekirama, željeznim maljevima i kosama. U svome latinskom govoru rekao je Josipovich, da se Turopolje smatra neodvisnim od zagrebačke županije, da priznaje samo jednoga višega gospodara i prijatelja, a to su Ugri. Međutim je barun Levin Rauch, kasniji hrvatski ban, nadopunjavao taj govor, navalio na Ilirce s premnogim objedama, a mladoj njihovoj stranci doviknuo, da je njihov vođa, Ljudevit Gaj, »nesretnim mozgom obdaren«.

Došlo je do sve žešćih prepiraka, a napokon i do tučnjave. Ban Haller nije se od neprilike znao snaći. Radi svoje pohlepe i kukavštine nije u Hrvatskoj uživao nikakovih simpatija, pa se nije mogao nadati ničijem prijateljstvu, ni vjernosti. U kritičnim bi časovima sav blijed i zastrašen stajao pred moćnim komesom, koji je nad njime po volji zapovijedao, ali se i ljuto bojao ilirskih pesnica, da mu ne poruše i zapale banske dvore.

To se spravišće svršilo krvavim bojem, u kojem su sudjelovali i najmlađi Ilirci, đaci iz »Crne škole«. Otada se nije borba vodila jedino za očuvanje domaćeg jezika i njegova širenja, već pod stijegom političkih razmirica razdvojene jednokrvne braće.

* * *

Međutim je građanski život u Zagrebu tekao nesmetano svojim običajnim tokom. Žene i djevojke pratile su što uzbuđenjem, što sa strahom sve događaje posljednjeg vremena, šaputale i drhtale, što će se iz toga izleći. Sada bi se češće sastajale, da se porazgovore i o mnogočem posavjetuju. Starije bi gospođe ponijele vitke svoje preslice, dok bi mlađe iz najtanjeg konca plele bijele čarape, vezale narukvice i lance od zlaćane ili garave kose mile koje pokojnice, ili bi pak duhankese i novčarke protkivale šarenim biser-cvijećem. Domaćica bi ih nudila kavom i sitnim domaćim kolačima, a stare se gospođe

darivale jetkim burmutom. Ta je navika ušla toliko u običaj, da su se s vremenom izlegle čitave »šnupfpartije«, kod kojih se je dalo uz veselo kihanje prijatno čavrljati.

Jedan od glavnih razgovora kretao se oko »loto-kolekture«. Čitav Zagreb, pa i druga oveća mjesta pomahnitala su za igrom na loteriji. Na tri broja, što su se obično vadila iz sanovnika, stavljale se često oveće svote, pa i čitava prištednja. Onda se najvećom napetošću očekivala srijeda, odnosno petak, kad su se u glavnoj trafici izvješali brojevi, što su bili izvučeni u Beču, Pragu ili Brnu.

Mariji, sestri Lisinskoga, nalagale su građanske dužnosti, da također u svom domu priredi »južine« za gospođe svoga staleža. Bilo joj je isprva vrlo mučno, jer nije nikad bila sklona društvu. Ali Stana Lipovčićka pomagala joj je energičnim svojim načinom i uplivala u toliko, da su se gošće bar trudile, da kod Marijinih južina umjesto ispraznog naklapanja razviju ozbiljniji razgovor. Marija je nastojala, da ih što više zagrije za glazbu, a kako je u ono doba svaka žena i djevojka, pa i mnoga sluškinja svirala na gitari, a neke i na glasoviru, to su Marijine južine naskoro nalazile dobar glas i veliko zanimanje.

Njezinom pobudom stale su se gospođe zanimati i za podupiranje zagrebačkih siromaha i nesretnika. U svakoj se je građanskoj kući petkom mijesio kruh za cijelu sedmicu, a odsada bi domaćice dobra srca drvenom lopaticom zagrabile nešto dublje u mirisavu škrinju na tri odjela, pa uz pobožnu riječ namijenile omašan hljeb i onome, koji oskudijeva.

Po Marijinoj uputi ne bi se taj kruh dijelio komegod. Svaka je kuća imala stalne svoje siromahe, koji su bili dostojni pomoći. Prema slabim svojim silama i sposobnostima morali su tad za uzvrat u vrtu svoje dobročinke pljeviti, sjemenje čistiti, perje čehati, čarape potpletati, od starog platna čupati šarpiju za čišćenje rana itd. Time se u svakog siromaha podizao ponos, jer nije primao milostinje, već zaslužen kruh.

Stana je imala lijepi svoj dom u jednokatnici, nazvanoj »Dianabad«, koso nasuprot Marijinu stanu. Prijateljice su se znale dogovarati priprostim telegrafom, služeći se bijelom maramicom, koju bi na razne načine razapele u oknu. Lipovčić bijaše sada već predstojnikom Lisinskomu, pa se trudio, kako bi mladiću za marljivi njegov rad namaknuo i dostojnu plaću. Dvije je već godine služio besplatno kod

sudbenog stola, a da nije mogao naći boljeg uspjeha van pohvalu za spretni svoj rad. Tada mu Stana povjeri kćerčicu svoju Klotildu, neka je poučava u glasoviranju. Djevojčici bilo je tekar šest godina, al je u nje bilo zanimanje za glazbu neobično razvito. Lisinski se dao na taj posao najnježnijim marom, pa se i sâm divio, kako se u tog plavokosog pupoljka pomalo rascvjetava majčina glazbena duša.

Staninom su pobudom prizvale s vremenom i druge imućne porodice mladog majstora, da im poučava kćeri, i na taj je način ušao u zagrebačko društvo i tu se nekako ugrijao.

Marija je najvoljela sjedjeti uz kolijevku svog prvorođenčeta Tonke, kasnije udate Cvijić. Trajalo je više sedmica, dok se pridigla od slaboće, jer joj se u kritičnom času gotovo prekinula nit života. Po majčinu osvjedočenju spasila ju je drevna čudotvorna slika »Ecce homo«, što ju je pobožna mati donijela, da kćerku spase. Franjo je pak u kobnom času pohrlio k redovnicama, sestrama Korduli i Anđeli, da se mole za spas najmilijeg mu stvora.

Mlada se majka pomalo pridizala, ali je na njezinoj blijedoj pojavi ostao žig smrti. Nalikovala je na eterični tip s onog svijeta, a sličnost s bratom bivala sve znatnija. U njih bijahu i čudnovate ruke neobično dugih, vitkih prstiju, a kad bi po glasoviru prebirale, tad se izdaleka činilo, kano da se po njem njišu ljiljani.

Marija je jamačno slutila, da joj je odmjeren kratak vijek, jer ga je htjela iskoristiti sa mnogo ljubavi i pažnje za milenu svoju porodicu. Svoje je dječešce njegovala svetom brigom, pjevala mu tiho hrvatske uspavanke ili mu svirala Mendelsohnove slađahne pjesme.

Franju su međutim stale mučiti teške brige. Njegova se je trgovina pred svijetom prikazivala vrlo otmjenom i imućnom, ali nije nosila toliko, da bi podmirila potrebe kućanstva i otplate bratu Weichhardtu. Marija nije poznavala razumne štednje; to je bilo njezinoj naravi posve protivno, pa nije marila za vrijednost zlata, kao ni njezin brat. Stoga ih je život koji put iznenadio okrutnom zbiljom u onom času, kad su to najmanje očekivali. Nitko živ nije slutio, kako se Franjo u besanim noćima od teških briga previja, jer je sve svoje velike neprilike pomnjivo krio.

Ni Lisinski nije bio upućen u te tihe borbe, pa kadgod bi se našao u nevolji, vazda se obraćao na plemenitoga šurjaka. Napornu službu u tmurnoj uredskoj sobici stao je mladić teško osjećati, ali nada, da

će jednom opskrbiti majku, olakšavala mu je sve muke. Po njegovu mišljenju trebao je jedino da prebrodi još nekoliko godina, a onda ih čekaju svijetla vremena u prijatnom domu. Stoga je radio marno i vršio sve svoje dosadne dužnosti vrlo dušno. Koji put bi usred rešavanja spisa navirali zamamljivi glazbeni motivi, ali on bi ih tjerao od sebe kao zle napasti. Prva je zato godina njegova službovanja u glazbenim radnjama bila najmršavija. Ipak je morao s vremenom svojoj muzici donekle popustiti, jer mu se javljala sve tvrdokornije, pa je otada nosio uza se bilježnicu, u kojoj bi lijepe motive smjesta zabilježio.

Godina 1844. rodila je nekim vrlo lijepim radovima, naročito kompozicijama za četiri muška grla. Neke su postale i popularne kao: »Vrijeme je već, zadnja je već doba«, »Putnik strani hoda putem«, prevod Trnskoga »Tam gdje stoji gradić bijeli« i najpopularnija »Predivo je prela«.

Prijatelj Vraz budnim je okom nad njim bdio i s ushićenjem zamijetio, da je mladi skladatelj stao slijediti ritam i intervale pučke narodne pjesme. Po njegovu se kritičnom sudu narodna umjetnička glazba sastojala u tome, da se pučki pjev ne oponaša, nego da umjetnik s narodom jednako osjeća, s njime jednako diše.

*

Jednog popodneva poslije pjevačkog pokusa navratio se Lisinski k Mariji, gdje je obično nalazio i majku. Obje su žene opazile, da je vrlo potišten.

Marija mu reče prijazno: »Je l', Naci, što ti je sjelo na dušu? Ajde pričaj, bit će ti laglje!«

Majka ga pogleda zabrinuto, misleći, da bi mogao uzrujati sestru, koja je bila vrlo slabašna, otkad je pod srcem drugo čedo nosila, pa dometne brzo: »Čemu da se za nj brineš? Naci je muškarac, neka nosi sâm brige!«

Ali Marija nije popuštala: »Nut, mali moj brate, što je?«

Lisinski izlane gotovo očajno: »Štriga me sili, da stvorim ilirsku operu!«

Svi su se zagledali osupnuti. U taj par bane na vrata Stana i zavikne običajnim živahnim tonom: »Operu! Naci! Operu . . .?!«

On se spusti u niski naslonjač, noge su mu klecale, sav je drhtao. Podlaktio se, prekrio rukama blijedi obraz i šaptao: »Da, operu!«

Majka ga gledala napeto: »A ti, sinko?«

»Ja, majčice...?« slegne on nevoljko ramenima i uzdahne: »Ja tomu nijesam naprosto dorastao!...« A tad nastavi neobično uzbuđeno: »Poslije prvih mojih malenih uspjeha, poslije tolike dobrote i obzira, kojim su ilirska gospoda i gospođe slabe moje pokušaje primali, pa me dalje bodrili, bilo bi upravo nezahvalno, gotovo podlo, da ih darujem slabim jednim djelom pod imenom „opere". To je umjetničko djelo, koje moje sposobnosti daleko nadmašuje. Za Boga miloga, opera, to nije šala!«

Marija upita: »A kako to Štriga sebi zamišlja? Gdje mu je libreto, pjevači, veliki orkestar? A što će na to reći tvoj učitelj Morgenstern?«

Lisinski slegne ramenima: »Ne bih se ni usudio, da ga upitam! On bi me otjerao! Sad smo tekar svršili nauku o harmoniji, počeli kontrapunkt i nauku o komponiranju, onda još treba da upoznam orkestralna glazbala i njihove zvukovne osebine, grla pjevača, zatim nauku o instrumentaciji, napokon treba da studiram uzorne partiture talijanskih opera... Ludo je, upravo ludo, što Štriga od mene traži!« — Na oči mu navirale žive suze.

Svi su šutili. Tad će Stana: »Štriga nije uradio ludo! Sad je doba smionih čina i odvažnih pothvata. Ta pomisli, Naci, na silni svoj uspjeh sa Gajevom pozdravnom pjesmom. Tisuću si dobrih Iliraca razdragao i ojunačio! To ne će oni zaboraviti, doklegod svijet stoji! Pa onda lijepa tvoja barkarola „Oj talasi!" Sjećaš li se nezaboravne one večeri u teatru, kad ju je Štriga božanstvenim duhom pjevao?... Tvoju je braću dragi Bog obdario snažnim grlom i jakom pesnicom, ali tebi je dao još više! I u silovitog Turčina ima tjelesne jačine, ali rijetki su u narodu talenti. Tvoje pjesme koriste domovini više od topova i bajuneta, zato si ti od Boga odabrani ilirski apostol muzike... Treba da to cijeniš i da se u svoju snagu pouzdaš!«

Marija je gledala uporno u brata, a majka brisala suze. On se pak s udivljenjem zagledao u lijepu gospođu Stanu, koja mu je sada stala nježno gladiti mekane pramove i htjela ga primiriti. Stajala je pred njim ilirska žena i mati, sva zadahnuta domorodnim žarom i velikom ženskom dobrotom. Svaka njezina misao išla je za tim, da vrši dužnosti, što ih domovina od Ilirke traži.

Ljuta je njegova tjeskoba stala jenjavati. U Staninim je riječima našao podboda, kojega mu je u svakom ozbiljnom času trebalo. Stao je mirnije promišljavati i reče: »Operu stvoriti ipak nije laka stvar! Doduše... Štriga misli, da ne mora biti opera velikog stila, već samo koncertno djelo. Nekoliko arija solista, recitativa, na koncu čina četveropjev, nešto zborova, a k tomu pratnja na glasoviru ili nekoliko gudača i frulaša iz našeg glazbenog društva. Pa onda... on misli, da se ne mora izvađati u teatru, gdje je odveć oštra kritika, nego kod našeg dobrotvornog prijatelja preštimanog gospodina Zengevala, comesa episcopalis, koji mi je vanredno sklon«.

»A libreto?« upita Marija.

»Libreto? Štriga se je za njega pobrinuo. On je našemu drugu, pjevaču Janku Caru, ispričao neki događaj, koji se nekom njegovu znancu desio, pa ga je fantastički iskitio, da mu poda karakter opernog libreta. Car je posao već i dovršio.

»Poznaš li sadržaj?« — upita opet Marija.

Pročitali smo ga kod pjevačkog pokusa. Naslov je operi »Ljubav i zloba«, a svima se vrlo sviđa. Neki ilirski juratoš zaljubio se u djevojku plemićkog roda, al mu ju drugi hoće da otme. Dolazi do ljutih borba, zamršaja, kleveta, prevara i zlobe svake ruke. No ljubavnik ne popušta, dok se napokon sa miljenicom svoga srca ne sjedini... Ima zaista dosta dramatske snage, pa i prilike za ilirske napjeve, ali...«

Marija prekine brata: »Čuj, Naci, reci nam po istini i savjesti, osjećaš li ti, da je u tebe dosta odlučne volje, da se odvažiš i da do kraja izvedeš ozbiljno djelo... Ako Štriga od tebe ne traži operu talijanskog stila, za koju treba vrlo mnogo vještine i savršene spreme, onda je ta stvar mnogo laglja, no što si je isprva prikazao. Možda bi to bio čedan pokušaj, da li se uopće u ilirskom duhu i jeziku dade stvoriti opera, ili nešto slično! Ilirci kao i Česi zavide Rusima za njihova Glinku! Da nas ti daruješ ilirskom operom, to bi bilo zaista nešto uzvišeno!«

Lisinski se duboko zamisli. Marija nastavi zarumenjelih obraza: »Pomislimo, kolike su goleme pobjede odvažni Ilirci u posljednjih deset godina izvojštili! Jesmo li se ikada nadali, da će ta šačica oduševljenih srdaca rasplamtjeti tolika slavenska plemena? To je uspjelo dušama tvrde vjere u svoju svetu snagu. Danas ne smijemo prezati ni pred jednim smionim pokušajem!«

Stana je živo zagrli. »Oj ti moja bijela golubice! Bodri ga, tjeraj, vidiš, da nikada ne vjeruje u sebe. Bez tebe i bez Štrige ne bi on ni koraka naprijed!«

Marija reče na to ganuto: »Krhka ti je stvar takova umjetnička duša! Ako ona u sebi ne osjeća poziva na novo djelo, uzalud svaki savjet... Al pazi, Stano, on će se osvijestiti. Ja ću bdjeti nad njim, još pomnije negoli dosada, još ću ga strože kritizirati, možda će mu djelo uspjeti! U njega je toliko bogato vrelo melodija, toliko invencije... pa onda... nad mojim dobrim Nacijem bdije i Bog!...«

Lisinski je pogleda pun ljubavi i šapne: »Ti ćeš mi pomoći?«

Ona će mu smiješeći: »Zar ti još treba pomoći? Ti bi već odavna morao biti mnogo samostalniji. Nijesmo više djeca kao nekoć, kad si krio glavicu u moje krilo, da ne čuješ grmljavine. Tebi je već dvadeset i pet godina!

»Bih li se zaista odvažio?«

»Mili moj sinko«, progovori napokon majka, »tko bi znao, možda je to božja sveta volja. On ne bi zaista dopustio, da svijet od tebe traži više, no što ćeš smoći!«

Lisinski se nagne duboko nad majčinu ruku, pa je toplo poljubi: »Kako Bog dao, majčice!«

Tad ode u pokrajnu sobu, sjedne do glasovira, pa se na njem raspjeva. Svi su ga slušali s ljubavlju, ali Marija je razumjela i svaku njegovu glazbenu misao. Pjevao je u svojim fantazijama o velikoj svojoj čežnji, o dalekom cilju umjetnosti, koji je tako nedostiživ, da mu se na najnižoj stepenici u skrušenoj poniznosti klečeći klanja. Plačući pjeva glazbenom Parnasu svoj slavospjev, jer je u suzama sretan, sretniji negoli u smijehu...

A tad je počeo stvarati prvu svoju operu »Ljubav i zlobu«. Radio je u fizičnim patnjama, bez jakih umjetničkih impresija, koje umjetnika sile na stvaranje, bez teoretske sigurnosti, bez uvjerenja, da je u njega dozrela umjetnička sposobnost. Neki je tajni strah njegovom mišlju ovladao, u njem vječito uspirivao »dužnost« i »narodnu žrtvu«. »Ljubav i zloba« jest djelo jadnog roba, koji se kida u svojoj savjesnosti i odgovornosti, koji hoće bolje nego što može. Lisinski bi kasnije koji put uzdahnuo: »Uboga moja prva opera!«

Narod stvara katkada veća i trajnija djela s pomoću lakokrilog zanosa neiskusne mladeži, negoli promišljenošću zrelih muževa. Ilirski pjevači, napose Štriga, imali su na umu, da treba složiti hrvatsku operu, koja će duhove milozvučnom popijevkom razdragati, a svijetu pokazati, da je ilirski jezik podesan i za ozbiljne umjetničke svrhe. Gotovo besvijesno položili su time prvi temeljni kamen za domaću operu na slavenskom jugu.

Za tadanje književne i glazbene prilike bila je ideja presmjela i preuranjena, ali je kao rodoljubno sredstvo pala narodu u dobar čas u krilo. U tome leži historijska važnost prve opere Lisinskoga, toga prvog glazbeno-dramskog ilirskog pokušaja. Kako ju je Lisinski skladao pod pritiskom tuđe želje, to ide upravo glavna zasluga Štrigu, koji je prikazivanje njezino silnim žrtvama omogućio.

On je tada već bio svršio filozofiju. Neko je vrijeme bio juratoš u Požunu, gdje je zastupao Josipu groficu Oršić. Uza svakog su tada zastupnika bila po jedan do dva jurata, mladi plemići, što su ih županije odredile, da budu uz narodne vođe u tu svrhu, da se u Požunu upoznadu s političkim životom.

Štriga se je ondje upoznao s idealnim Slovakom Šturom, pa se uz slovačku pjesmu ondje orila i ilirska, a radi toga je katkada došlo do tučnjave s madžarskim juratošima. Tada je ban Haller opozvao Štrigu, imenovao ga kancelistom zemaljskog arhiva u Zagrebu, i to uz vrlo čednu plaćicu. Mladić je svejednako bio žarke volje, budio i bodrio svuda, stajao na biljezi, pripravljao koncerte, dobrovoljne predstave, na kojima je predivni njegov bariton izazivao bure oduševljenja.

Najteža mu je sada bila briga, da bdije nad Lisinskim, da ne smalakše u preteškom svom pothvatu. Bilo je za mladića zaista premučno breme. Od g. 1842. služio je još uvijek besplatno, a kako nije htio da sa svojih dvadeset i šest godina bude na teret dobrom Josipu i majci, prehranjivao se poučavanjem u glasoviranju i pjevanju. Često bi kasno uvečer sav izmučen sjeo da komponira. Da nije u njega bilo toliko neiscrpljiva bogatstva melodijâ i toplih želja, da prijatelje ne razočara, nikad ne bi bio svršio tu operu.

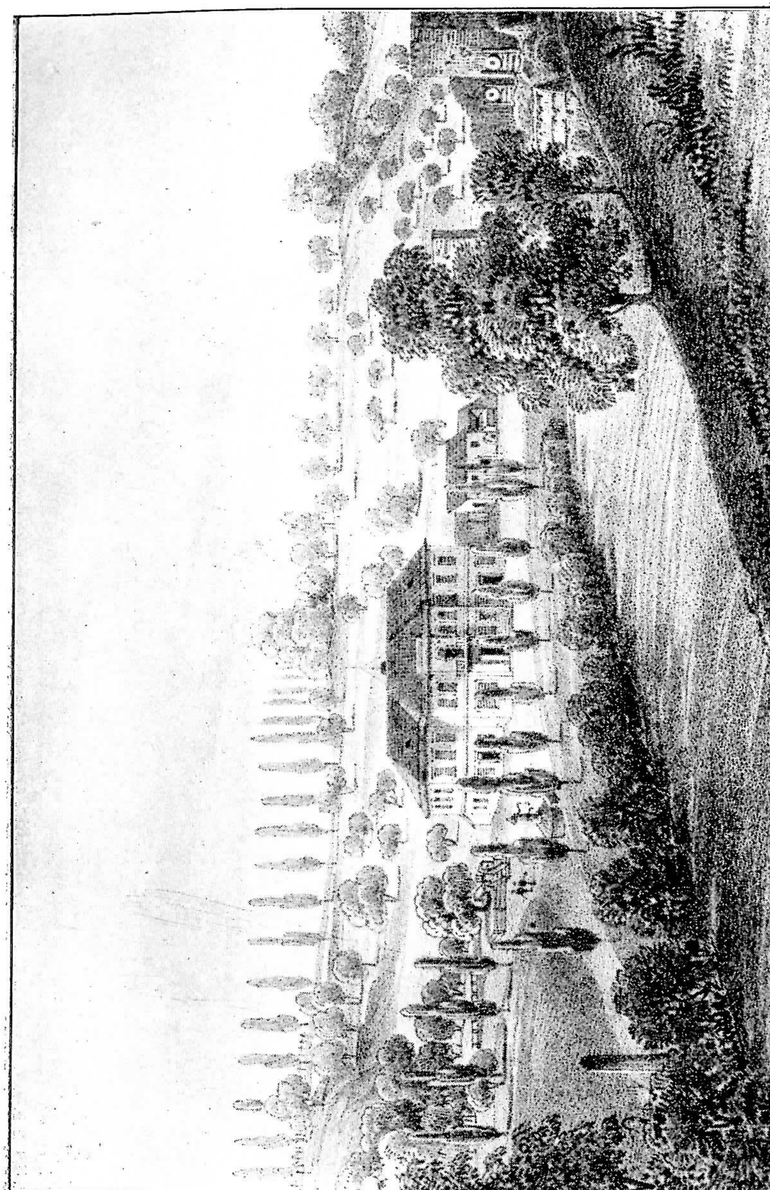
Sam libreto zadavao mu sto muka. Janko Car kolebao je, kao većina domaćih pjesnika, između kajkavskog i štokavskog akcenta, povrh toga nedostajala je stihovima poletna snaga, kratkoća i lirička nježnost,

a čitava se radnja kretala u najjednostavnijim prizorima, bez efekta i raznolikosti.

Unatoč svemu tome dovršio je Lisinski prvi čin za tri mjeseca, pa ga prama čednom svom znanju i instrumentirao. Svom iskrenošću priznao je prijateljima, da nije stalan, je li mu pokušaj uspio. Stoga su umolili Frasinelli-a, tenora talijanske opere, što je u Zagrebu gostovala, neka u međučinu komedije »Sieben Uhr« pred općinstvom otpjeva ariju »Ali ona opet moja mora biti«. Općinstvo je time bilo silno razdragano, pa je svoje odobravanje burno očitovalo.

Mnogo dublji dojam proizveo je Štriga, kad je u međučinu »Don Juana« ispjevao ariju iz drugog čina »Ljubavi i zlobe«: »Da me mila bi ljubila«. Okitivši se raskošnim narodnim odijelom, nastupio je kao osvajač, čijoj lavljoj pojavi i zamaljivom grlu nije nitko mogao odoljeti. Sedamnaest su ga puta izazvali, a kritika je tada pisala: »Gospodin pěvalac, nadaren od naravi bistrim krěpkim, milozvučnim glasom, koj on po pravilah umětnosti izobraziti nije propustio, i sada vàrhu toga prekrasnom našom narodnom oděćom nakitjen, tako je slušaoce uzhitio, da je na svestrano zahtěvanje pěsmu opetovati morao«. No da mu je pjesma ponajviše dirala u rodoljubne žice, očitovalo se u ovim recima: »Kao što s jedne strane pozornost ova, koju su domorodni stanovnici Zagreba i ovom prigodom prama narodnoj umětnosti izrazili, na čast im služi i jasno dokazuje, da se ljubav napram narodnosti širom širi: isto tako izvire odatle sveta dužnost za sve, kojim je stalo do narodne slave, da svetu onu iskru rodoljubja goje i njeguju, i da stanovnikom ovdašnjim naskoro nekakvu potpunu kazalištnu zabavu priprave«.

Pod jesen 1844. mjesec dana iza sjajnog prvog uspjeha prirediše pjevači-dobrovoljci, kako se društvo sada nazivalo, muzikalno-deklamatornu zabavu u građanskom strelištu. Ovaj put su se mladići odvažili, da nasnube grofinju Sidoniju Erdődy, koja je međutim pošla za plemića Rubida, e bi im pjevala neke arije iz partije »Ljubice«, glavne sopran-dionice iz nove opere, pa i nekoliko dvopjeva sa Štrigom. Divno iškolano njezino grlo, otmjena i svježa njezina pojava, zanijeli su općinstvo do »rajskog uživanja«. Kritika je tad završila s vrućom molbom: »Oj da bi htěla prevrědna ova domorodka za predstavljanje ove opere se zauzeti i sudjelovati, tad bi se zacělo još ove zime predstavljala! Zahvalni bi domorodci kovali onda njezino ime i njezino rodoljubje u zvězde!«

V.

Slušajući izvađanje opernih svojih napjeva strogim kritičnim uhom, uvjerio se Lisinski, da ga ne smije zavesti općeniti zanos. One su naime večeri izbili mnogi nedostaci, pa je odlučio, da u ovom ruhu ne će nikako da preda djelo javnosti. Gotovo dvije sedmice nosio je to svoje nezadovoljstvo tiho u grudima, a da se nije mogao odlučiti, da razočara Štrigu. Najbliži mu pak prijatelj Stanko Vraz boravio je tada u Bistrici, pa se Lisinski morao odvažiti, da tu stvar sam na čistac izvede.

Čuvši ga Štriga silno je planuo, od srdžbe zaplakao, bjesnio i bučao, pa svu krivnju na jadnoga muzičara svalio. Kako nije umio prosuditi tehniku djela, bilo mu je jedino do vanjskog uspjeha, a taj je bio presjajan, kudgod su ozvanjale skladbe Lisinskoga.

Vraćajući se jedne večeri preko promenade sretnu oba druga dr. Demetra. Štrigi sune u glavu misao: slavni pjesnik »Grobničkog polja« i pisac »Dramatskih pokušenja« znao bi možda pomoći, jer se je Lisinski odlučno branio, da djelo dalje izrađuje na osnovi tog manjkavog libreta. Demetar je bio smjesta pripravan, jer se i on sâm zgražao nad nespretnim stihovima. Za mjesec dana preradio je prvi čin, a drugi morade posve nanovo ispjevati. Prema tome morade komponist i nove pjevaće dionice stvarati, pa je neke, što su se već i na koncertima pjevale, nemilosrdno izbacio.

Opera se pomalo približavala svome utjelovljenju. Orkestar se sastojao od građanske bande i nekojih vrsnih profesora i diletanata, zborovi od članova pjevačkog društva i mnogih prijatelja ilirske glazbe. Za ženski su se zbor združile kćeri otmjenijih porodica, među njima i kasnija vjerenica Lisinskoga sa starijim svojim sestrama. Sve su za volju domorodne opere svladale svoj stid i bojažljivost pred zloglasnim kazališnim kulisama. Grofice supruge Janka Draškovića i Jurice Oršića stroge su im bile »pridvorne gospođe«.

Desilo se slučajno, da je mladi ljekarnički asistent Stöger, kasnije pohrvaćeni Stazić, rodom iz Budima, gdje je živio među Hrvatima i Srbima, došao amo iz Bjelovara, da se svježim svojim tenorom ponudi kazalištu. Bio je prirodan pjevač, bez glazbene naobrazbe. Kako je Lisinski nekoć Štrigino grlo izobrazio, tako se sada s oduševljenjem podao školovanju visokog tenora svijetlog timbra. Stazić bio je bez ikakovih materijalnih sredstava, a kako Štriga toga dragocjenog ptića nije htio pustiti iz ruku, to se je odlučio, da ga uzme na svoju brigu, dijeleći

s njime sobicu i krušac. Osim toga uzeo je jadni »mecena« predujam na dvomjesečnu plaću.

Kad je Stazić velikim trudom svladao počela umjetnog pjeva i donekle upoznao teoriju, započeli su pokusi solista u Marijinu stanu. Ona ih je velikom strpljivošću na glasoviru pratila, istančanim glazbenim ukusom pomagala i savjetovala. Otkad je bila majkom garavog dječarca Franje, očito je ojačala, pa se svom voljom podala mučnom korepetiranju.

U Stazića, momka od dvadeset godina, bila je velika mana, silna prirođena plahost. Ta ga nije ostavila ni onda, kad su ga kasnijih godina slavili na dvorskoj operi u Beču, Pragu, Pešti, Parizu, Madridu i Bukareštu. Marija se za njega vrlo pobojala, pa mu je savjetovala, neka prije première nastupi u koncertnoj dvorani s istim svojim opernim napjevima, da se predstavi općinstvu i da se donekle riješi treme.

Za to se naskoro našla prilika. Koncem veljače 1845. nastradao je od silne poplave slovački narod u Oravskoj županiji. Štriga se dosjeti, da u svrhu brze bratske pomoći priredi »monstre-koncert« u Streljani, u kojem bi sudjelovali članovi glazbenog zavoda i vojnička glazba. Tom prilikom neka općinstvo sudi o Staziću. Mladenačkom smionošću pokucali su i na feudalna vrata grofice Erdödy-Rubido, da ona, premda je plemićkog roda, stupi na »kazališne daske«, a prije toga da pjeva »Ljubicu« i na koncertu.

Kritika je o toj večeri pisala: »U nekom smislu može se ova zabava smatrati kao kušnja ili ogled narodne napomenute opere. Buduć da je ovaj pokus toli za rukom pošao i toli jasno talente i věštinu mladih naših umětnika i umětnica posvedočio, nimalo ne sumnjamo o sjajnom uspjehu iste opere, i zato već sada pozorne činimo sve rodoljube i na ovu pèrvu u svojoj svàrsi narodnu nasladu. Bože daj, da nam bar doleti! ... Glasa se, da će nam skoro u dio pasti veselje čuti cělu operu »Ljubav i zloba« od g. Lisinskoga, (pàrvu u našem jeziku i po rodjenom Hàrvatu sastavljenu), ako se plemenita gospoja Rubido-Erdödy neuztegne u njoj sudjelovati. Nedvojimo, da će ona svomu narodu, prama kojemu toliku ljubav goji, tu žàrtvu rado priněti, koj će ju za to u zvězde kovati! ...«

U Lisinskoga rodi se neki novi osjećaj. Uzljubio je svoju »siromašnu operu«, premda ju je uvijek nazivao »nedonoščetom«. Kako su napjevi u novom dotjeranom ruhu svu kritiku i glazbene stručnjake

posve zadovoljili, to je mimo svoju čednost stao vjerovati u njezinu valjanost, a da nije posvema promašio. Zajedno sa Štrigom počeo je praviti nacrte za prizore i slike, opredijelio glazbene stavke, kako se imadu uvrstiti, a da instrumentacija bude potpunija i bujnija, umoliše Wiesner-Morgensterna, neka im bude vođa i pomagač.

Nakon vrlo nepriličnog cjenjkanja i konačnoga uglavljenja odrediše, da će mu isplatiti honorar kod predaje dogotovljene partiture. Lisinski je međutim opet daleko napredovao, jedino nije znao za slavenski operni stil, jer ga još nije bilo. Odatle je potekla i njegova nesigurnost, jer je nailazio na slabe strane, labavosti, a kritičnim je duhom razabirao, da bi se mnoga mjesta dala savršenije izraziti. Kod instrumentiranja s Morgensternom došlo je zato do čestih nesuglasica, pa je trebalo mnogo prijegora, jer starina nije htio ni zere da popusti od njemačkog svog ukusa.

Vrijeme je naglo odmicalo, općinstvo svom napetošću čekalo, a Štriga od nestrpljivosti izgarao. Dirljivom je požrtvovnošću pripravljao sve u tančine, namaknuo sredstva, utrošio posljednje svoje pare, zadužio se preko glave. Kod posljednjeg pokusa u kazalištu stajali su Marija i Vatroslav pred nevjerojatnim čudom, što Štrigina tvrdokorna volja može postići.

Premièra bila je urečena za svršetak sezone, posljednji dan mjeseca srpnja, kadno jednim mahom prekine svu radost kobni dan 29. srpnja 1845., dan bijesnih strijela i nedužno prolivene krvi.

Ban hrvatski, grof Franjo Haller de Hallerkeö iz Szent Pála, bivši komornik ugarskog palatina Josipa, odredio je restauraciju ili obnovu županijskog najvišeg činovništva. Konačna pobjeda narodne (ilirske) ili pak horvatsko-madžarske stranke imala je odlučiti o sudbini Hrvatske i njenoga jezika. Obje su stranke s vremenom porasle do jake moći, ali i međusobne žive mržnje, a ipak su obje bile prožete uvjerenjem, da idu pravim putem, koji će slabašnu domovinu usrećiti i umiriti. U političkom programu bili su posve oprečnih nazora.

Tako zvana »horvatsko-madžaronska« ili zapravo stranka starijih plemića branila je starinu s aristokratskim uređenjem, spojenu sa znatnim povlasticama i kmetstvom. Njoj bijaše jak oslon trajna sveza s Ugarskom. Ona je zapravo išla za ukinućem hrvatske municipalne samostalnosti i za madžarizacijom svoga naroda. Time je dospjela u

jaku protimbu s mladom demokratskom strankom pod vodstvom Draškovićevim i Gajevim, koja je u tijesnoj svezi i zajedničkoj upravi s Ugarskom nazrijevala glavnu zapreku razvoju narodnih težnja i odvažno branila pravo materinskog jezika. Kad je ova stranka odabrala sebi novo geslo pod tuđim imenom ilirskim, mjesto domaćega hrvatskog, jamačno nije slutila, da je time zapala u najveću svoju pogrješku. To je ime prostom puku bilo strano, a vladi sumnjivo, jer da u sebi krije misao sveslavenske zajednice.

Taj stranački razdor zavukao se kao žilav crv i u same porodice iste krvi, rastavljao oca od naprednog sina i narušavao potrijarhalni ugled i mir rođenog doma. Pa i braća od jedne matere često su bili oprečnog mišljenja, pa se pridružili protivničkim taborima. Korteširalo se ljuto, žestoko, nesavjesno do krajnosti.

S takovom nakanom dođe jednog dana madžaronski korteš Franjo Pogledić u pohode k turopoljskom seoskom plemiću, čija se zadruga ponosila starinskim svojim poveljama i posebnim plemenskim svojim grbom. Seljak je učenog gospodina slušao i šutio, svoju lulu mirno pušio i malim očima lukavo žmirkao. Kad se korteš dostatno uznojio, upita ga Turopoljac: »Čuju, gospon, a kaj im je po pravici Dragutin Pogledić, koji je sada u Jamnici?«

Franjo se Pogledić osupne i reče smeteno: »Brat mi je, rođeni brat!«

Seljak potegne zamišljeno iz odugačke svoje lule, da su mu se nosnice voljko nadimale, a tada reče polagano: »Znaju, gospon, nihov brat županijski notariuš, su nam tu politiku čisto drugač ispelali. Mi znamo sad, koga imamo birati, pa i za kaj! . . . Dragi gospon, čast im, ali kad nemreju ni rođenoga brata nagovoriti, da bude ž nimi, bormeš ne buju ni mene!« — i okrene mu leđa, kao da ga više i ne vidi.

Vođe t. zv. madžaronske plemićke stranke bijahu stari grofovi: Josip Nepomuk Erdödy, Aleksandar grof Drašković, sinovac Jankov, barun Levin Rauch i zloglasni turopoljski komeš Danijel Antun Josipović, koji je predobio za se čitavo turopoljsko seosko plemstvo time, što mu je kazao, da Ilirci idu za ukinućem plemićkih njihovih sloboština. Time je danomice rasla mržnja Turopoljaca protiv pomlađenog Zagreba.

Na velikogoričkoj skupštini izjavio je komeš u ime seljačkih plemića, da oni doduše žele da sačuvaju svoju hrvatsku narodnost, no ako bi došlo do toga, da se s njome moraju da rastanu, onda svakako vole da

budu Madžari, negoli Iliri. Nato su zaviknuli Turopoljci: »Mi smo Horvati«, ali im je Vukotinović odvratio: »Vi ste kanton madžarski!«

U županijskom spravištu mjeseca maja pripravljali su Ilirci tlo za srpanjsku restauraciju. Tad je ustao neustrašivi mladi Ivan Kukuljević, pa je izrekao prvi zastupnički svoj govor, kojim je tražio, da se hrvatski jezik uvede kao diplomatski umjesto mrtvoga latinskoga. Rasplamtjelim je žarom ovako završio:

»Pitam s poniznim dopuštenjem, za kakovu će korist i svrhu biti učenje našega jezika? Kakovim uspjehom? Kakovom posljedicom? Ako sa znanjem njegovim ne bude nikad nikakovo dobro skopčano? Ako mi nikad ne ćemo pomisliti, uvesti ga u javni život? Zaista on će ostati kao i dosada u tmini . . . Znam ja, da mi kako smo ovdje skupljeni, s veće strane naš jezik dobro ne znamo i da se u cijeloj domovini našoj ličnosti obojega spola lako na prste prebrojiti dadu, koje u svom materinskom jeziku dobro govoriti, čitati i pisati znadu, a šta je tomu uzrok nego to, da ga mi u javnom životu i u poslovima nigdje ne upotrebljavamo i s njim se samo natoliko zabavljamo kao gizdavi gospodar sa svojim plaćenim slugom. Još ne zna veća strana našega naroda, kakova je to višja slast i milina, svojim rođenim materinjim jezikom govoriti moći i smjeti. To samo onaj iskreno može ćutiti, koji je duže vremena među tuđimi narodi u tuđih državah stanovati i živeti morao. Mi svoj jezik čuvamo još uvijek za družinu i za naše kmetove. U javni život i u poslove uveli smo u onih još barbarskih vremenih, kad na cijelom svijetu jedini jezik latinski za izobraženi i izdjelan držao se jest, taj jezik. U društveni život i u familiju našu uvukao se je s vremenom jezik njemački i promijenio rođenu našu narav i način mišljenja otaca naših, u Primorju pako učinio je to jezik talijanski. Šta smo mi postigli po tom nego to, da smo se otuđili samom sebi, da smo se odcijepili od susjedne jednokrvne braće svoje i da mnogi od naroda našega ni ne znadu, od kojega su naroda i koji puci po rodu, po krvi i po jeziku spadaju k nama! Mi gledamo svaki dan kako nam domovina sve dublje i dublje propada, kano imanje one djece, što su pod svakojakimi tutori. Svaki tutor utakne nešto sebi u džep, svaki nešto sebi prisvoji, napokon djeci ne će ništa ostati. Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Madžari, i malo Slaveni, a ukupno iskreno govoreći nismo baš ništa! Mrtvi jezik latinski i živi madžarski, njemački i talijanski, to su naši tutori!

Sada imamo još toliko snage, da se suprotstavimo mrtvom, a zamalo ne ćemo moći nadvladati žive, ako se čvrsto ne stavimo na svoje noge, t. j. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i ne postavimo ga vladajućim«.

Kukuljevićev je govor rasplamtio vrelu krv mlađega plemstva još više. Oni su ga nato imenovali jednim od svojih vođa i nadali se pouzdano daljnjim uspjesima. Najvećim ga je nepovjerenjem gledalo visoko plemstvo s banom, pa je izjavilo, »da je Kukuljevićev rad prožet idejama neiskusnog mladića sa pretjeranim reformama i novotarijama«.

Ivan pl. Kukuljević bio je sin Antuna, hrvatskog nuncija i vrhovnog ravnatelja sviju škola u Hrvatskoj. Svršivši normalku u Varaždinskim Toplicama, stupi u kadetsku školu u Kremsu, a svuda se odlikovao neobično samostalnim mislima i neustrašivom postojanošću. Njemački vojnički duh nije bio podoban, da potisne žarko rodoljublje mladoga Hrvata, koji se kao časnik kraljevske garde usudio, da stupi na dvorski ples u Beču s revolucionarnim riječima, što ih je dao urezati u svoju sablju: »Za slobodu i Slavjanstvo«. Vojničke ga dužnosti odvedoše u Milan, slučajno u onu regimentu, u kojoj je služio Preradović. Njih se dvojica tijesno sprijateljiše, pa je Kukuljević nagovarao druga, neka se okani njemačkog pjesnikovanja, kako ga je i on sâm napustio, pa neka kuša graditi hrvatske stihove.

Riješivši se vojništva, postade začasni juratoš varmeđe zagrebačke, a naskoro bude izabran u sabor, gdje se iz smjelih njegovih usta čuo prvi hrvatski govor, što ga je ushićena plemićka omladina širila po cijeloj zemlji.

Najmilije svoje časove boravio bi on u dražesnom Tonimiru, poznatoj vinogradskoj vili nad Varaždinskim Toplicama, koju je otac Antun za svoju porodicu sagradio. Ondje su nastale najpoletnije njegove pjesme, pa i drama »Juran i Sofija«. Kukuljević bijaše jedan od onih rijetkih Hrvata, koji nije nikad klonuo duhom, nikad pao žrtvom protivničkog spletkarenja, nikad požalio ikoji svoj čin, nikad prignuo šiju...

26. srpnja 1845. počeli su izbornici dolaziti u Zagreb. Narodnu stranku dopratila je jastrebarska banda, svirajući žarke ilirske budnice, dok im se na barjacima vijala prkosna riječ: »Odlučili smo!« a vodili su ju mlađahni korteši, ponajviše đaci i juratoši, njima na čelu Štriga, dok je Ivan Kukuljević za njihov doček u gradu sve pripravljao. Oni

su se utaborili u Streljani i u nekim gostionicama donjega grada. Njihove su se vođe po običaju sastajali u »Paradajzlu« u Jurjevskoj ulici 6, gdje se u hladovini prostranog dvorišta mnoga lijepa ideja rodila. Madžaroni su došli sa križevačkom bandom, koja je svirala Rakoczymarš, a nastanili se u dvorištu Josipovićeva dvora na Katarinskom trgu, u drevnom nekoć sijelu hrvatskih kraljeva nasuprot tornju.

Prema Hallerovoj odredbi nijesu ovaj put izbori bili u staroj županijskoj zgradi, već u »zemaljskoj kući« (banskim dvorima), gdje je sve bilo brižno pripravljeno, ako bi došlo do nemilih sukoba. Desno dvorište bijaše određeno za narodnjake, lijevo za madžarone, dok je u hodniku, što oba dvorišta spaja, ban postavio svoje prijestolje.

29. srpnja započela je restauracija. Sva banska palača, hodnici, komore, tavani i podrumi, bijahu napunjeni talijanskim četama 13. pukovnije Wimpfenove, kojoj bijahu Hrvati mrski tamo iz talijanskog rata. Svaka puška bila nabita, a povrh nje se blijeskao oštar bod.

Iza svečane službe Božje kod sv. Marka započelo je biranje prvoga podžupana, kojega će političko mišljenje odlučiti smjerom budućeg zemaljskog vodstva. Nedavno je vlada s tog razloga svrgnula idealnog rodoljuba Nikolu pl. Zdenčaja. Drhtavim je glasom pročitao ban pozdravni svoj politički govor u propisanom latinskom jeziku, a njegov ga je tajnik smjesta preveo na hrvatski, da ga izbornici razumiju. Tada je proslijedio izbor, nad kojim je naročito Josipović oštrim okom bdio. Čim je opazio, da sreća kreće na stazu narodnjaka, s njihovim kandidatom Benkom pl. Lentulajem, koji je prije nekog vremena podžupanijsku čast kroz šest godina obnašao, doveo je moćni komeš iz svog tabora nekoliko stotina Turopoljaca, ne pitajući, da li ih po zakonu ide pravo glasa ili ne ide. Time je spasao madžaronsku vlast, pa je Hallerov štićenik Josip Žuvić izabran većinom na odgovorno to mjesto.

Uz gromki »Vivat« odnesoše Turopoljci novoga podžupana na svojim ramenima kroz stražnja vrata banskih dvora, gdje nije bilo ni straže ni vojništva, ni naroda, sve do »madžarskog kasina«. Tamo bijaše ban Haller predsjednikom, pa su pristaše novoga prvoga podžupana burnim pozdravom dočekali.

Taj se izbor svršio u sedam sati na večer. Potišteni Ilirci htjedoše mirno otići iz opasnog tog dvorca, u kojem su nekoć slavni hrvatski banovi »po izboru naroda« stolovali. Al se silno uplašiše, kad nađoše

sva vrata zakračunana osim glavnih prema Markovu trgu, gdje su se birači odjedared našli usred vojničkih sabalja.

Ivan Kukuljević pozove jastrebarsku bandu, što ih je čekala na uglu kazališta, pa i ilirsko pjevačko društvo, da se poredaju i dalje da pođu. No prije no što su krenuli kroz Kamenitu ulicu, ne mogoše obuzdati razjađena srca, pa su digli desnice protiv banskih dvora vičući: »Balaša-ban, Balaša-ban!« (Franjo Balassa de Gyarmath bio je najokrutniji ban, što ga povijest pamti, a vladao je u Hrvatskoj posve kratko vrijeme). Kad su pak Ilirci na prozorima ugledali madžaronske izbornike, što su ih posprdno gledali, dovikivali su im: »Izdajice klete!«

Jastrebarska banda krenula je tada glasnom svirkom prema Dugoj ulici, a pratio ju je silan narod, dok se pjevači ne mogoše oteti bojazni, da će njihove šake na Markovu trgu još imati posla. Štriga ih je držao na okupu, uza nj Stazić, pa je silno žalio, što se Stanko Vraz za znamenitih ovih dana nalazi u Pragu, da ondje uz pomoć svoga prijatelja književnika Erbena priredi izdanje svojih pjesama. Njegova bi zanosna riječ u tom kritičnom času vrlo nužna bila.

Kad se jedan dio narodne povorke udaljio, puče odjedared iz Feričeve kuće (zemalj. blagajna na uglu Markova trga i Mletačke ulice) hitac iz puške ili pištolje i rani nedužno jedno momče, malenoga đaka. Rubidičin brat, Jurica grof Erdödy, mladić neobuzdane rodoljubne krvi, nasrne sa svojim drugovima na sumnjivu kuću, pa htjede da u nju prodre i ubojicu da uhvati. Ukućani su bili na to očito pripravljeni, jer su se iznutra pomnjivo ogradili. Sad stane razjareni narod lupati prozore, vičući i bjesneći raspojasanom ogorčenošću.

Ban Haller stajao je međutim sa svojom pratnjom, velmožama, i nekim plemićkim gospođama do prozora svoje palače, pa kao da je stvar po njegovu programu povoljno tekla, mahao je rukom, te je vojska sve ulaze u pokrajne ulice zatvorila, a narodnjaci su ostali u zamci.

Gradski kapetan i neka građanska gospoda umoliše nato zapovjednika bataljuna, neka pusti narod, da svaki k svojoj kući krene, a oni da jamče, da će se razići bez buke. No talijanski su vojnici sa svojim oštrim bodovima svejednako potiskivali ljudstvo prema zidovima, ne puštajući ga u pokrajne ulice.

Tad zavikne mladi advokat Slavoljub Vrbančić: »Za Boga miloga, nemojte probadati siromašne ljude, koji sami ne znadu, gdje su i kuda

VI.

će! Smilujte im se, ako ste krštene duše!« Mladić je od silnog uzbuđenja zaplakao.

Ali će mu talijanski časnik Callogera posprdno: »Bene, bene! ancora sarà meglio!« (Dobro, dobro! Bit će još bolje!)

Sa više strana stala su padati vojnička taneta. Pred varoškom se kućom srušio čestiti purgar i mesar Janko Pišta; pogodila ga taneta iz puške od četiri mjesta. Videći ga ranjena priskoči mu u pomoć idealni pjesnik Mirko Bogović, raspali se silno i zavikne zapovjedniku: »Vi ste ubojice i banditi, a ne vojnici, kad ubijate nedužne ljude!«

U taj par osjeti mladi pjesnik snažan udar za šijom, mlaz krvi ga oblije, pa se sruši na tle. On pribere slabašne svoje sile, da se na klecavim koljenima odvuče bar do varoške kuće. No isti onaj bijesni časnik svali ga na zemlju i rani ga duboko u nogu.

Prijatelj Vrbančić htjede mu priteći u pomoć, kadno se jadnik bez oružja sruši od vojničkog taneta, što se zadrlo u nogu. Klone na okrvavljenu zemlju i opazi uza se ranjenog mladog odvjetnika Celinića. Oprezno uhvati prekrasnu tu glavu, stavi ju u svoje krilo, u kojem je iznemogli prijatelj naskoro izdahnuo. Vrbančić mu je u dubokoj žalosti zaklopio oči, podignuo tada raskriljene krvave ruke prema tornju sv. Marka i zaridao: »Zar nema na nebu pravice?«

A tad je legao do druga i pričinio se mrtvim, jer se time nadao izbjeći dalnjim napadajima. Ispruživši se u svojoj i Celinićevoj krvi, zažmiri očima i opazi na prozorima banskih dvora društvo visokog plemstva i začuje razjareno grlo ljutitoga bana: »Nur niederschiessen die Hunde!«

Na snažni taj poticaj pucnjava je postajala sve žešća. Omamljen u toploj krvi ležao je tamo pjevač Stazić, blizu njega s nastrijeljenom nogom mladi trgovac Franjo Solar, a nekoliko koračaja dalje u samrtnim mukama najljepši i najotmjeniji mladić zagrebački, sin velikog suca varoškog, Štajdahera, pa još nekoliko momaka, seljaka, đaka i građana, nedužne srpanjske žrtve. Neki se spasili jedino time, što su skočili u duboke jame iza Markove crkve, u kojima su majstori obično palili vapno, a sad su one bile na sreću isušene.

Odjedared dospio je i Kukuljević u najžešću vatru. Kao plemić imao je pravo glasa, pa su ga protivnici od prvog časa paljbe uzeli na nišan. Žestoka pucnjava, kojoj se nije mogao ukloniti, opržila mu predivne svijetle uvojke, o kojima je mnoga zagrebačka djeva snatrila. Opaljena

obraza i zatiljka dospio je teškom mukom do vrata županijske kuće. Čim se zavukao u vežu, puknu strijele u zatvorena vrata, ispred kojih je jedva spasao skupocjeni svoj život. Za tri dana piše mu Stanko Vraz iz Praga:

»Čuo sam danas strašnu nesreću, koja se je zbila dne 29. pr. mj. u Zagrebu. Bože daj, da tu nisi i Ti patio pri toj nezgodi! Čekam sa strahom i nemirom sutrašnje novine. Bože mili, kad će jednom svanut sunce i pred naša vrata!«

Iste noći htjede razjareni narod da juriša na banske dvore i na madžarski kasino, u kom je junačina novi podžupan prenoćio, jer se nije usudio da izađe. Narodni su vođe teško umirili građane veleći, da bi došlo do nove uzaludne borbe, ako se ne bi mirno razišli. Vijećali su čitavu noć, a sutradan krenuo je odbor odličnih lica pred kralja Ferdinanda u Beč, da mu prikaže nepravde i grozote banovog tiranstva i da zatraži, da se brutalna Wimpfenova regimenta iz Zagreba makne.

Haller se silno bojao osvetničkih bajuneta, pa je iste noći poslao stafetu u Križevce, neka mu graničarska križevačka regimenta pohrli u pomoć, jer mu se Wimpfenovi nijesu činili dosta pouzdani, ako bi došlo do ljućih okršaja.

Zagrebački su tada trgovci, gostioničari i građani poveli prvi svoj bojkot, otkad stoje stare kule. Svim su Wimpfenovim časnicima otkazali stanove, uskratili im svaku »žlicu juhe i kruha«, pa i »kupicu domaćeg vina«, dok im trgovci nijesu više dali robe ni za groš.

U kasnoj noći, kad je kiša taneta prestala, preobrazila se odjednom slika na Markovom trgu. Mirna mjesečina obasjavala je prizor, što su ga gledali ranjenici i sumrtvi, kao da im delirij dočarava bajan san. Ilirke, drhtave i zaplakane, u kućnim svojim jednostavnim haljinama, opasane bijelim pregačama, dolazile su iz susjednih ulica u pomoć: »Mamica« ilirskih pjesnika, Josipa pl. Vancaš, sa svojom kćerkom Otilijom, iz pokrajne kuće žena uvaženog gradskog fiškala Franje Bana sa svojim kćerima, pa onda Bertićevi, Malinovi, Pogledićevi, Žigrovićevi i mnogi drugi. Odasvuda su dopřhavale mile pojave vjernih ruku, pa su uz pomoć muškaraca žrtve rodoljublja odvukle i odnijele u svoje kuće, da im operu i povežu rane, dok još ima spasa.

Među njima bijaše najhrabrija Julijana pl. Lentulajeva, kćerka bivšega podbana, koji je danas kao ponovni kandidat Iliraca kod izbora propao. S prozora svoje prijateljice gledala je djevojka, kako usred

vatrene navale crvenkapa za crvenkapom klone, kao glavice cvjetnatog maka, kad ih kosa britkim zamahom sa zemljom sravni. Julijana se neobičnom ženskom srčanošću otputila među redove boraca, snažnim rukama izvlačila jednog ranjenika za drugim, pa ih predavala svojim drużicama, koje su u vežama čekale.

Tom prilikom pade joj u naručaj Mirko Bogović, u teškoj nesvjestici i smrtnoj bljedoći, kao da mu se žarka poletna duša kani otkinuti s prelijepog tijela. Ugledavši ga Julijana, nešto u njoj zabljesnulo: bar sada u oči smrti neka bude časak zajedno s milim mladićem, koji o njezinoj ljubavi jamačno ništa ne sluti.

Ona izvuče iz gostionice »Fortuna« nasuprot banskim dvorima ručna teška kolica, isprosi u susjedica jastuka i gunjeva, položi uz mušku pomoć umirućeg mladića na mekani taj ležaj, pa ga odvuče, posve sama, korak po korak, do svog doma u Kapucinskoj ulici i položi ga na bijelu svoju postelju.

Dok ga je namještala, uhvatio se pjesnik u posljednjem naporu izgubljene snage za topli vrat lijepe Ilirke, a onda uzdahnuo, kao da je posljednji put... Proslijedili su tihi časovi, u drhtavoj tjeskobi i časovitim nadama, koje su bivale sve svjetlije i hrabrije. Kad je iza nekoliko dana pjesnik opet bistrije progledao, sreo se sa predivnom slikom milosrdne djeve, umolio je, da mu dade komadić papira i olovku, pa joj ispjevao ove stihove:

Prami svioni smedje kose
Krase děve vedro čelo,
A nje oči modre nose
Za me u sebi nebo cělo.

Tu nježnu ispovijest stavio je u njezinu ručicu, koju je cjelivao dugo i vruće. To im bijaše zavjera za cio život. Zajednički njihov dalnji život bio je jedna jedina kliktava žrtva domovini duhom, tijelom i imutkom.

Zagreb se zavio dubokom korotom. Lijepo maštanje Iliraca o »oslobođenoj domovini«, o »sankcioniranom pravu narodnoga jezika«, sve se to na mahove rasplinulo pod turobnom zvonjavom sviju zagrebačkih zvona, koja je tri dana trajala. Svaki se sat javljalo i duboko Ladislavovo zvono Sv. Kralja polaganim teškim udarcima, a njegovi su zvukovi dopirali sve do preko Save, do zlaćanih poljana turopoljskih, kao

da ih podsjeća na zavedene duše, što se predale na milost okrutnom vođi komešu. U polaganom je ritmu udaralo: »Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa!«

U varoškoj se kući sastavio nacrt, a na njem je označeno sitnim križićima, na kojem je mjestu Markova trga pao koji junak. Taj se nacrt iz Gajeve ostavštine čuva sada u gradskom muzeju u Zagrebu.

Svuda se čitala osmrtnica, naštampana srebrnim slovima na crnom papiru, jer gotovo svaka je kuća imala udjela u velikoj toj žalosti. Ona je Ilirce u zajedničkoj tuzi još tjesnije sjedinila a ispod zapretanog žara novu vatru budila.

Osmrtnica je glasila:

»Roditelji, bratja, sestre i svi ukupno domorodci s raztuženim sàrdcem javljaju prežalostnu viest, da su im rodjena dieca, bratja, rodjaci i vierni drugovi i jedne zemlje sinovi, na dan 29. Sàrpnja l. t. (ljeta toga) koje odmah pali, koje pako od smàrtnih ranah sliedeće dane ovaj sviet sa boljim promienili.

Tielesa pokojnih, do 16 na broju, pokopat će se danas poslie podne u 5 urah na Jurjevom grobju, k čemu se svi rodjaci pokojnikah i domorodci pozivlju.

Zadušnice obdàržavati će se na dan 8. kolovoza l. t. u župnoj càrkvi sv. Marka.

U Zagrebu dana 1. kolovoza 1845.«

Čitav je dan na Harmici stajalo mnoštvo naroda, u dubokoj im se potištenosti ledenile duše, pa se samo tiho žagorilo, kano nemirno more, kojemu se u dubini nešto bijesno valja i potiskuje. Kadgod bi u bolnici Palancegera (popularno ime za »Barmherzige«) junačka koja duša izdahnula, javljao bi to Štriga tronutim glasom. Vijest se širila po cijelom trgu, pa bi preko Harmice prešao jedan drhtaj, jedan jecaj u prigušenom plaču.

U dvorištu bolnice stavljahu na odar trinaest mučenika, trinaest majčinih sinova. Umjesto mrtvačkih pokrivala pokrili su ih narodnim barjacima, probušenim od izdajničkih taneta, okrvavljenim svetom krvi. Zagrebački obrtnici pripremiše mrtvačka kola, a žene i djevojke okitiše

ih cvijećem iz domaćih vrtova. A tad položiše na kola ljesove, samo osma kola ostadoše prazna, jer će putem primiti još dvije žrtve.

Plačljivo zvonce Palancegera javljalo je tada puku, da povorka kreće. Viđeni građani i juratoši iznesoše na snažnim ramenima bijele ljesove, građanska banda zasvira žalobnu koračnicu, a sva zagrebačka zvona složiše se na posljednji pozdrav.

Silan val naroda svrstao se u dugačku povorku, da otprati svoje sinove kroz Dugu ulicu prema Jurjevskom groblju. Na čelu povorke nosili su mladići narodne barjake, ovite crnim velom, za njima su stupali gradski siromasi, starci i starice sijedi kao ovčice, zatim građani i plemići otkrite glave, bratovštine zagrebačkih samostana, građanska uniformirana četa sa svojim časnicima i glazbom. Onda se nizala dugačka povorka djevojčica, građanske kćeri u svježoj bjelini. U svakoj je ruci drhturila zapaljena svijeća, plamsala kao da roni suze, cijedila se u debelim kapljama.

Iza toga tužnog lanca stupao je s povijenim ranama Ivan Kukuljević. Ispod krvavog mu čela, koje se je od boli još i sada mreškalo, blijeskalo se oko pritajenim žarom. Uz njega je išao Jurica grof Erdődy u raskošnoj boljarskoj odori. Oba su prijatelja na gole svoje sablje natakli naranče.

Za njima su nosile odrasle djevojke i momci na tanjurima svježe cvijeće. Pred mrtvačkim kolima stupali su koralisti prvostolne crkve i pjevali potresni svoj »Miserere«, a za njima tri svećenika u velikom ornatu. Svaka su kola pratili s obiju strana juratoši u crnim surkama, nosili plamteće duplire i držali okrajke bijelih vela, što su provirivali iz ljesova. Svaki je u grudima nosio tvrdu vjeru: Hrvatska je malena i slabašna, samo vjerni je sinci mogu uzveličati.

Iza svakog lijesa hodali su rođaci i prijatelji, pa i jadne majke. Njihova se žalost nije dala ni s kojom boli porediti. Stupale su kao nijeme kariatide, vične da muklo nose teret života, bez ijedne glasne žalbe. Na dnu srca grčile se od vaja, cvokotale stisnutim zubima, pa bi se koja od slaboće i zanjihala. Ali nijedna nije htjela da ostane kod kuće, u bolima je sinka rodila, u bolima ga opet predaje majci zemlji. Trinaest sokolova, trinaest zakopanih nada!

Na pô puta kroz Dugu ulicu zastala je povorka, da primi još jednu žrtvu, mladoga odvjetnika Celinića, biser-momka, zlatnu vjernu dušu, a u Poštanskoj ulici snažnoga mladića Dragutina Štajdahera. Jadna

mu majka klecavim je koljenima teturala za lijesom, ne ispustivši iz ruke ni časka bijelo velo sa lijesa, kao da sinka posljednji put vodi za ruku.

Kad su pred večer došli do Jurjeva groblja, gdje je pred kapelicom bila izgrađena duboka raka, otkriše sa ljesova pokrivala, a začuđene oči ugledaše na njima osvetničku prijetnju, što se udubla u bijelo drvo debelim crnim slovima: »Hodie mihi — cras tibi!« (Danas meni — sutra tebi!). Svaka se riječ upila u ogorčena srca, upamtila u rasplamćenom mozgu, da se ne zaboravi, kad kucne hora.

Na zadušnice kod sv. Marka skupio se opet silan narod. Kleknuo je na vruću onu zemlju, koja je upila krv njegovih sinova, cjelivao je u vrelim suzama, a onda dizao pesnice prema banskim dvorima. Tamo su sva vrata i prozori bili zastrti i zakračunani, a iza njih je drhtao ban Haller de Hallerkeö.

Sa kora starinske crkve razlijegala se tužaljka iz ustiju pjevačkog društva, kojim je ravnao Lisinski. Još nikada se sa potamnjelih svodova nijesu odbijali toliki suzni glasovi, još nikad se pjesma nije uzdizala tako vruće i pobožno: »Gospodine, izbavi nam domovinu, ako smo tvoje milosti vrijedni!«

Kad se narod donekle umirio, sastale se plemićke gospođe oko grofice Vilhelmine Oršić, koja je obitavala u drevnom svom dvorcu u Gornjoj Bistrici. One su izdale poziv na sve imućnike, neka se saberu sredstva, da se »srpanjskim žrtvama« postavi dostojan spomenik. Tome su se mnogi odazvali radosna srca, al ispunjenje njihove želje prekinule su ratne godine 1848.-9., a poslije njih okrutni apsolutizam, koji je svaku slobodnjačku misao u zametku ugušio. Tek g. 1855. podigao se gizdav spomenik od livenog željeza: Lav, koji počiva na teškom sarkofagu, podsjećajući na spomenik Leonide u klancu termopilskom...

Poradi tih događaja morala je vlada prekinuti restauraciju, koja se nastavila kasnije u svoj tišini, bez javnog interesa, i to u staroj županijskoj zgradi. Nije se više glasovalo pojedince, nego per acclamationem.

Čudno jest, da su se iza strahovitih događaja naskoro čuli glasovi pomirbe. Vjerni Ilirac Ljudevit pl. Vukotinović upravio je u »Narodnim novinama horvatsko-slavonsko-dalmatinskim« prijaznu riječ madžarsko-horvatskoj stranci u Turopolju pod naslovom: »Rieč u svoje vrieme«. On je u tome članku naglasio, da bi se ljute protivničke stranke lako

pomirile, kad bi prihvatile načelo: Domovinu ljubiti, ustav čuvati i pod krunom ugarskom ostati! On pače dopušta, da bi hrvatsko dijete u Ugarskoj moglo i madžarski govoriti, ali kod kuće nikada. »Koliko štujemo Madžare, toliko neka oni štuju nas. Kod vas dakle, turopoljska gospodo, stoji, da pokažete, jeste li pravi Hrvati...«

Hallerovo je gospodstvo ubrzo prestalo. Odmáglio je u Ugarsku, pa kasnije vojevao u Italiji. Njegovo mjesto zauzeo privremeno opet biskup Haulik, dok nije 1848. ušao u banske dvore »narodni ban« Josip Jelačić. Tekar 1847. ishodili su Hrvati jednu od većih svojih tečevina: priznanje hrvatskog jezika u uredima i školama. Ivan Kukuljević prodro je tada u saboru i pred kraljevskim prijestoljem sa zahtjevom, da hrvatski jezik postigne službenu vlast. Ujedno se na akademiji osnovala stolica hrvatskog jezika, koju je zasjeo zaslužni jezikoslovac Babukić.

Tolike borbe ipak nijesu bile podobne, da utišaju i izravnaju protimbe između političkih stranaka. Ta nesloga, taj »jal« u domaćem gnijezdu bili su vazda zaprekom, da se Hrvatska podigne i učvrsti. Mirko je Bogović opjevao u značajnoj pjesmi svu našu bratsku neslogu:

»Naše zlo.

U Hàrvatah od vremenah davnih
Uz krěpostih nekih puno slavnih,
Jedno stalno zlo baš ko baština
Věk prelazi od otca na sina.
Zlo to izvor svih je drugih zalah,
Uzrok mnogih kod nas jur pečalah,
I ko nekoć tako baš i sada
Kudgod gledaš, svuda zlo to vlada.
Bolje skoro sve nadvlada ćudi,
Jer ko jastreb Prometea hudi,
Svakom poseb sàrce kljuje,
A u obće cio nam narod truje,
Raskidajuć svaki savez bratski,
Prirěčje jur posta: »*Jal hàrvatski!*«

Dok je u ilirskim srcima neutješljiva bol ječala još uvijek jednakom žestinom, budila se što od prkosa, što od ljubavi čežnja, da se pri-

pravljena »narodna opera« što prije izvede. Umjetnost neka slavi pobjedu nad okrutnošću, suzna pjesma neka odgovara na zveket pušaka i sabalja. »Ljubav i zloba« poprimila je novo značenje, postala tješilicom i krepilicom.

Narodno-prosvjetna borba Hrvata, koja bijaše ishodištem i ciljem cijelog ilirskog pokreta, prodahnjivala je dušu Lisinskoga na poseban način. On je u posljednje pô godine sve do première osjećao sve više, kolika odgovornost na nj pada. Ponosno se i on sada brojio među narodne pregaoce, što se vedrog čela žrtvuju za opće dobro. Stanko Vraz, najstroži i najpravedniji kritik onog doba, promatrao je toplim udovoljenjem, kako se opera sve bolje ispravlja, kako se naročito u zborovima poizdižu motivi što hrvatski, što srpski, sad štajerski, sad kranjski, dakle glazbeni značaj sviju ilirskih južnih zemalja.

Za solo-pjevače bijahu doista silne poteškoće, jer se na svim vokalnim dionicama opažala neiskusna ruka komponista, koji od pjevača traži prekomjeran tjelesni napor i prevelik opseg glasa, naročito u visini. Prvi tenor morao mjestimice pjevati do visokog disa, premda se Stazić toj zamamljivoj kušnji pjevača talijanske opere potpunim uspjehom odazvao.

Instrumentacija Wiesner-Morgensternova naginjala je pak u tolikoj mjeri na talijansku maniru, da je izvježbano glazbeno uho smjesta opazilo dva razna komponista, posve oprečne nakane dvaju umjetnika, koji ne dišu istim ukusom ni osjećajem. Na sreću nije tada bilo tih glazbeno osjetljivih ušiju, već samo mnogo uviđavnosti i ljubavi.

U proljeću 1846. dođe napokon do izvedenja. Plemstvo i građanstvo, glazbeni diletanti, sinovi i kćeri odličnih kuća, svi su poradili prema svojoj snazi, da milu operu, koja je postala narodnom svojinom, što ljepše iznesu. U zboru bilo do šezdeset mladih grla, sama cvjetna inteligentna mladež. Gdjegod bi Štriga pokucao na vrata, bila feudalna ili građanska, nigdje ga nisu odbili. Svuda je naišao na pomoć i savjet. Sâm biskup Haulik, topli štovalac Lisinskoga, koji je običavao zimi svakog ponedijeljka primati društvo na »muzikalno-deklamatornu kućnu zabavu a uz to malen tanec«, predao je »za ljepšu sliku opere« skupocjeno starinsko oružje i sagove, koplja i štitove od neprocjenive historijske vrijednosti.

Osim kulisa, što su ih na papiru naslikali, sve je bilo originalno, bez pozorišnog varavog sjaja. Narodni se kostimi ponajviše posudili od

3

1

2

VII.

domaćih poklisara ugarskog sabora, dok su ženske raskošne haljine vadili iz starih plemićkih porodičnih škrinja, pa se prigotovile i nove prama domaćim portretima u velikaškim dvorovima. Krojač Milošević tolikim je pietetom i dosjetljivošću izvršio tešku svoju zadaću, da je time probudio u građanstvu novu domorodnu ideju: salonsko odijelo prema starinskoj nošnji 16. i 17. vijeka. Iza dvije godine, kad je »narodni ban« prvi put pribivao »sjajnom balu«, većina građana, a naročito gospođe usvojiše narodnu salonsku nošnju.

Neizreciv ushit probudili su dragulji, što nakit, što ures mačeva i pojasa, koji su bili od velike vrijednosti. Sama Rubidica nosila na sebi porodičnog blaga za kojih 60.000 forinti. Istim raskošjem bijahu odjeveni čitav ensemble i članovi zbora.

Scenskim aparatom i svim pripremama upravljao je Štriga tolikim naporom i troškovima, da su njegove sile daleko nadmašili. Operu je scenski režirao prema tadanjim primitivnim zahtjevima Hörnstein, član zagrebačkog njemačkog kazališnog društva, a orkestrom diletanata i vojničke glazbe ravnao je Angel, »meštar kapele, kojemu je velikim trudom pošlo za rukom, da rečeno sa muzikalnimi potežkoćami vrveće sačinjenje našeg mladjahnog skladaoca rietkom točnošću izvede, pa je orkestrom upravo majstorskom obazirnošću ravnao«.

Kazališna je cedulja javljala:

»Prva ilirska opera »Ljubav i zloba« u dva čina po stihovima dr. Dimitrije Demetra, od Vatroslava Lisinskoga, 4. travnja 1846. po jednom družtvu odličnih prijateljah i prijateljicah narodne umětnosti u zagrebačkom kazalištu prvi put predstavljena.«

Glavnu dionicu soprana pjevala je proslavljena grofica Sidonija Rubido Erdödy, I. tenora Stöger-Stazić, I. baritona Ljudevit Pichler, II. baritona Alberto pl. Štriga, basso-buffo Franjo Wiesner Morgenstern sin kontrapunktista, a bas Kamilo Wiesner Livadić. Kazališne cedulje za otmjene ličnosti štampale su se na bijeloj svili sa trobojnim okvirom, na čelu sa ilirskim grbom u zlatu. Svaka se takova cedulja iskupila dobrovoljnim darom za pokriće golemih troškova.

Opera se izvađala redom pet puta, pa se onda ponavljala 1848. i kasnije. Ime joj se i slava pronosili svim jugoslavenskim zemljama, pa je ljudstvo iz bližih i daljih krajeva grnulo, da se te rijetke slave nagleda i nasluša. Solisti i zborovi svaki bi put bili pozdravljeni živim klicanjem i čestim odobravanjem. U ono su doba vrijedili pjevači više

negoli orkestar, a najmanje komponist. Lisinskoga nije to ni najmanje smetalo, nije bio ambiciozan, a silno se plašio javnosti. On nije nikada imao smisla za bučne izlive patriotizma, pa je bio presretan, što je umjesto njega njegovo djelo progovorilo. Ali Rubidica, koja ga je vanredno cijenila, otkad je dolazila u Marijin stan na pokuse solista, pa ga bliže upoznala, nije se time zadovoljila.

Treće večeri ne spomenuvši komponistu ni riječi, da joj ne bi izmakao, priredila je lovor vijenac, a kad se svršio treći čin, odvukla ga je silom na pozornicu, pa ga ondje ovjenčala. Lisinskoga je taj neočekivani čin tako potresao, da se je iza toga tužio Mariji: »Kad su me izvukli pred općinstvo, ćutio sam tako grozan strah, kao da me vode na stratište.« Poslije toga bi vazda spretno izbjegavao svakomu zahvaljivanju.

* * *

Drevni, ispaćeni Zagreb opet je disao mirnijim dahom. Vlastela su se po Uskrsu preselila u stara svoja ladanjska gnijezda, ponajviše u Zagorje, Podravinu i Moslavinu, al' se otada po svim kućama često razlijegala koja pjesma iz »Ljubavi i zlobe«. Lisinski je odjedared postao slavan i popularan, a i svakomu mio zarad svoje čednosti, koja se u mladića vrlo cijenila.

Uspjeh bijaše ipak samo moralan, pa je Štriga bio vrlo ogorčen. Kad je Lisinskome i Staziću neznatnu nagradu dopitao, nije mu ostalo ni toliko, da goleme troškove podmiri. U njega je bio ponos plemićke krvi, pa se nije mogao odlučiti, da pokuca na vrata imućnika, gdje bi mu se zacijelo teret s ramena odvalio.

Na Lisinskoga je maleni dobitak od nekoliko stotina forinti upravo porazno djelovao. On se bio pouzdano nadao, da će ga djelo izvući iz teških obveza, što ih je u siromašnim svojim prilikama što iz neiskustva, što iz nepromišljenosti na se svalio. U očajnom jednom času, kad se u njegovoj duši časovito poremetili pojmovi o savjesti i poštenju, a kad mu je neki znanac, koji mu je pozajmio nešto novaca, zaprijetio, da će ga staviti u zatvor, poduzeo je očajan korak. Bez majčinog znanja odnio je očeve uspomene, zlatnu džepnu uru s lancem i prstenje nekom poznatom lihvaru u Dugoj ulici, pa ih tamo založio. Kako je kroz sav svoj vijek u novčanim prilikama bio neiskusan kao nejaki dječarac, tako se i sada bez grižnje tješio, da je tim tajnim činom

riješio majku teške brige. On će s vremenom komod po komad iskupiti, pa ga u pretinac spremiti, a da to dobra maja ni opaziti ne će.

Jednog dana pohodi taj lihvar majku Anku i izjavi, da mora skratiti rok, što ga je Vatroslavu dopustio, da iskupi zlatninu. To bijaše užasno otkriće. Majka je prema strogim svojim nazorima držala, da je Vatroslav izgubljen čovjek, potpuna propalica, krivila je novo njegovo »teatersko društvo«, koje je zaista bilo rozlogom, što je zapao u tu nepriliku. Kad je kasno uveče došao kući, ništa ne sluteći, našao je na stolu pisamce, da zarad »kradje ne smije majci pred oči«.

Sav shrvan probdio je čitavu noć u grdnoj besanici. Napokon se i njemu samomu činilo, da je »propalica«, koji nije vrijedan, da gleda božje sunce, a kamo li majčin mili obraz. Pred jutro zapalio je lojanicu, pa na komadiću uredskog zelenkastog papira napisao majci listić, u kojem se u očajnom priznanju i sâm okrivljuje.

»Theuerste Mutter!

Beschämt steht das ungeartete Kind vor Ihnen, betroffen erröthend wagt es nicht, Sie mit seinen Blicken zu betrachten. Verzeihung, nur Verzeihung bitte ich kniefälleg, schliessen Sie mich nicht aus von dem Bunde unserer Angehörigen, reichen Sie die segnende Mutterhand an das kindliche Herz, welches immer für Sie heftig schlug.

Ich wage es nicht früher die Schwellen des entehrten Vaterhauses mit meinem Fusse zu verunreinigen, bis das Wort »Verzeihung« aus ihrem Munde nicht zu mir gelangt, o Mutter, Mutter! i c h b i n w i r k l i c h n i c h t s c h u l d ! S Bogom, s Bogom!

Ignaz.«

Rano u zoru ostavio je dom, pošao u ured, pa ondje u neprijatnoj sobici proboravio čitav dan, bez jela i počinka, ništa ne radeći, već se neprestano zgražao nad svojim nepoštenjem. Kad je majka očajne riječi svog sinka pročitala, nije ga u dobrom svom srcu više krivila. Bit će zaista, zavelo ga društvo, ali posljednji reci: »S Bogom! s Bogom!« teško su je zabrinuli. To je zvučalo grozno! Da nije možda ..... Ona pošalje Josipa, neka potraži brata, i neka ga smjesta dovede kući.

Kad je Vatroslav stupio pred nju, u smrtnom bljedilu, sav ispaćen,

reče mu suznih očiju: »Oprostit ću ti, jer znaš, što si počinio. Mi ćemo tu stvar urediti, ali dok sebi nijesi očistio dušu od teškog grijeha, ne smiješ mi poljubiti ruke!« On ode još isti dan k sv. Marku i potraži ispovjednika. Stara kupola župne crkve rijetko je čula iskrenije priznanje. Trebalo je mnogo dana i noći, dok su se majka i sin u staroj svojoj povjerljivosti opet našli, ali tad je bila još tjesnija, još nježnija nego prije.

Mariji zavolju odlučio je Franjo, da majku Anku uzme pod svoj krov. Supruga mu za tu ljubav nije znala nikad dosta da zahvali. Ona je majčici uredila sobu do dječje, a kad bi ju Vatroslav pohodio, našao bi ju vedru i spokojnu uz preslicu ili uz vezivo tananih čarapa, ili bi pak umorna sjela u očev naslonjač, pa bi sitnim franceskim kartama stavljala patience. Tad bi u sinovoj duši opet uskršavala silna želja, koju nikad za života iskupio nije: majčicu da što prije uvede u vlastiti svoj dom.

Velika ova želja davala bi mu opet nade i poticaja, da se pridigne, pa da marljivo obilazi kuće, gdje mu se poduka u glasoviranju i pjevanju plaćala starom »cvancigom«. Najvolio je zalaziti u kuću Lipovčićevu, gdje je Klotica sjajno napredovala, pa svog učitelja vazda nekim zatravljenim izrazom u očima gledala. Pa onda u Banovu kuću (Opatička ulica 19.) niže Vancaševih, gdje mu je sudbina priredila najveće blaženstvo života.

Otac Franjo Ban, impozantna visoka pojava s dugačkom svilenom gustom bradom, bio je viđen varoški fiškal, dobrog glasa, a ujedno ilirska korenika. Burne one srpanjske večeri, dok se je on nalazio u varoškoj kući, donijele su mu žena i djeca u kuću dvije ranjene crvenkape. On je svoje kćeri za to junaštvo poljubio u čelo, što se vrlo rijetko desilo, premda je mnogobrojnu svoju djecu vruće volio. Kad je pak pregledao nejake momčiće zavezanih rana, stao ih ljubazno miriti i tješiti, pa mu nijesu smjeli ostaviti kuće, dok nijesu posve ojačali i s njime iskapili bilikum.

U njegovoj se kući čitala mnoga dobra knjiga, pa i svaka rijetka ilirska, a sedam se njegovih kćeri i četiri sina morali baviti glazbom, »koja oplemenjuje dušu i od svake opačine i zloduha čuva«. On je silno zavolio čednoga Lisinskoga pa mu povjerio glazbeno naobražavanje svoje djece. Čim je Ban dočuo, da se komponist treba seliti iz bratove kuće, jer se ondje raspušta kućanstvo, uredio mu je u prostranoj svojoj

kući u prizemlju malenu sobu. Time je htio da pomogne sakatom sirotanu ponajviše za to, da se ne mora svaki dan uspinjati u gornji grad, gdje su otmjene porodice sa glazbenim zanimanjem stanovale.

Sva su Banova djeca bila vrlo darovita i snažnih grla. U najstarije kćerke Roze bilo je već onda kompozitornog talenta. Njezine mise i kantate pjevale se kasnije u Berlinu, kamo je svoga muža slijedila. Najljepše grlo bijaše u Valpurge, diletantkinje operne pjevačice, a malena tad još Dragojla, kasnije udata Vodvařka, bila je prva, koja je kod première »Zrinjskoga« u Trstu pjevala »Jelenu«. U sina Franje bio je snažan tenor, a Šandor, kazališnim imenom Slavan, bio je kasniji operetni tenor i glumac, kojega su Zagrepčani vrlo zavoljeli.

U živahnom tom domu samih vedrih srdaca kod dolaska Lisinskoga nije bila nazočna jedino Hedviga. Roditelji su nestašnu kevicu poslali u Turopolje k prijateljima Vernićevima, jer joj se spremala prva dugačka haljina, »u kojoj bi se djevojka odveć nespretno kretala, pa bi se pred svijetom izvrgla ruglu.« Prva dugačka haljina značila je tada vrlo važan momenat, stidljiv djevojački skok iz bezbrižne kratke suknjice u dostojanstvene skute. Kod Hedvige bilo je doduše malo nade, da će se u tom jednom mahu uozbiljiti, jer za nju je bio život zelena livada natopljena suncem, po šarenilu koje se razlijegala pjesma njezina lijepoga gotovo dječačkog alta.

Jednog dana, kad je Lisinski izašao iz svoje sobe, dojuri s ulice djevojka u bijeloj batistastoj haljini protkanoj sitnim modrim ružicama. Opaljenim rukama pribrala je predugačke skute, a desnica joj mahala slamnatim šeširom, što joj je visio na širokoj modroj vrpci.

Njih je dvoje besvijesno zastalo, pa se zagledalo nijemo i ljubopitno. Ona se po franceskoj modi graciozno nakloni, pa ga stane promatrati pogledom naivnog djevojčeta, čiji život nailazi svuda na zanimljiva iznenađenja. Pupoljci ljubavi u njezinu su srcu bili još tako čvrsto stisnuti, kao i jedre opaljene njezine šačice, kojima je dizala nespretnu dugačku haljinu.

Hedviga je slutila, da pred njom stoji Lisinski, jer ga je spazila iza kulisa, kad je uz starije sestre sudjelovala u zboru njegove opere. A i pisali su joj od kuće, da su mu dali mjesta u prizemnoj sobici.

U prvom je času zaboravila, da se predstavi, jer ju je odveć zanimala nova haljina, u kojoj je danas pošla, da se prikaže kumi. Sada uhvati šiljastim prstima mekane nabore, pa se kliktavim dječjim

smijehom gizdala: »Gledajte, gledajte, imam dugu haljinu! Je l' te, kako je lijepa!«

Onda spusti skute, da su joj sezali do zemlje i zapljesne živo: »Sada sam dama, odrasla dama!«

Ona se zažarenih obraza stala kretati i previjati mekanim djevojačkim tijelom poput mlade mace gibljivih kostiju, u čem je izbila sva neobuzdana ženska prirođena koketerija. Ali onda zastane preplašeno, sva zastiđena, jer se dosjetila, da se jedno drugome nijesu još prikazali. Od neprilike ošine je topao mlaz pa joj zarumeni obraze i nagi zatiljak, na kojem je tamna dugačka kosa bila zavita u bezbrižan jednostavan čvor. Ona izlane: »Oprostite, jeste li vi možda slavni glazbotvorac Lisinski?«

Vatroslav ju je sveudilj gledao sav zatravljen, kao da je ta djeva za nj malen nasmijani poslanik časovite varave sreće. U dvadeset i sedmoj godini oćutio je prvi put nešto preslatko mladenačko, u krvi mu nešto procvjetalo, prema suncu stalo žeđati vrućim bezobzirnim zahtjevom, kojim čovjek traži svoje pravo.

Na usnama mu osvane smiješak, prva plaha cvatnja ljubavi: »Jeste li vi možda gospojica Hedviga?«

»Da, da«, nastave čavrljava djevojačka usta. Krupne tamne oči zabljesnu iznova od radoznalosti života. »Da, da, to sam ja! Zovu me kod kuće Heda, Hedica, a samo kad me grde, onda mi kažu strogo i svečano Hedviga! Ha ha ha! Ali to već ne smije biti! Ne dam se više grditi, niti od Roze niti od braće!«

Ona se malko skuči, spusti nabore sve do zemlje, pa klikne iznova: »Gledajte, seže do zemlje! Kano mama! Je l' te? ... Kod Vernićevih sam već i smjela ostati u salonu, kad su došle vizite, a uvečer sam smjela čuti do jedanaest sati! Pomislite Anica, moja prijateljica, onda je kraj mjesečine do u kasnu noć čitala romane! Hahaha!«

Vatroslav joj pruži napokon ruku na pozdrav. Kako su stajali u mračnoj veži starinske kuće zastrte visokim stijenama, prošuljala se pomalo između zidina obijesna neka svijetla zraka kasnog popodnevnog sunca. Titravim im je šarama osvijetlila uzan put do sreće. Vatroslav još uvijek nije smogao riječi, tek mu jedna presmjela misao kao munja sunula kroz mozak: »Ona mora mojom ženom biti!«

Uporna njegova šutnja dovela je Hedvigu opet u nepriliku. Mislila je, da se nedostojno vladala, pa se stala izvinjavati: »Oprostite! ...

ali danas ne znam, što govorim! Oh, kako sam sretna! Ta haljina je zaista krasna! Je l' te?«

Ona stane svoje skute milovati. Onom sigurnošću, kojom se žena u neprilici mnogo brže snalazi negoli muškarac, nastavi nešto mirnije: »Izvolite, idemo gore!«

Čim je Vatroslav zakoraknuo, opazi ona hromu njegovu nogu i cikne bolno. On zastade, okrene polagano patnički svoj pogled prema njoj. Osjetio je teret svoga života gorče no ikada.

Hedviga pritisne prstić na neuljudna usta, nosni su joj listići zadrhtali, gutala je suze. »Idem s vama!«

Oni su se stali uspinjati po uskim tmurnim stepenicama, korak po korak, u jednakom tegobnom tempu, uz muklo udaranje štake. Stupali su jedno uz drugo, opojeni nadama, vrućom nikad udovoljenom čežnjom, kroz svu svoju suznu mladost, sve do nakraj života Lisinskoga, dok im se vjerna ljubav nije napokon rasplinula u vječnom talasanju etera.

*

Lisinski je nato na živcima teško obolio. Bila je opet nervozna ona groznica, koja bi nastupila, kadgod je zapao u duboku duševnu depresiju. Osjećajni njegov život nije podnosio jačeg nasrtaja, u njega nije bilo dostatno snage ni volje, da s njime zametne borbu. Jedva što se jadnik našao na dohvatu ljubavnog blaženstva, koje život nikome ne bi smio uskratiti, rinulo ga u kraj, jer se stvorovi dijele na sretnike bez zasluga i na nesretnike bez krivnje.

On bi obilazio gradom sav porušen, ne sluteći, da ga mnogo oko brižno slijedi. Gospođa Ban prva je opazila razlog njegove potištenosti. To je bila mirna žena, brižnog i suviše blagog srca, vazda vedra i nasmijanih usana, jer uz čestitog muža nije znala ni za kakove jade i neprilike. Kuća joj je bila gotovo i pretijesna za toliku djecu, ali ih je ona primala kao dar božji, a kad bi joj se ispod srca opet sitan stvorak javljao, tražila bi pomnjivo po koledaru, kakovo da mu ime nadjene, i razmišljala, koga od najbližih prijatelja nijesu još pozvali za krsnog kuma.

Jednog je ona dana potražila Vatroslava u njegovoj sobi, napajala ga skršenoga malinovim sokom, što mu ga je priredila Heda »za slatku utjehu«, kako mu je po mamici poručila. Gospođa ga je milo tješila: »Što će vam to dijete? Još nije dorasla za ženidbu! Luda je i nestašna!

*

Kad jednom poraste, pa se opameti, pa ako bude vrijedna vaše ljubavi, onda, mili prijatelju, budite bez brige, ja ću se sama zauzeti, da u oca isprosimo privolu.«

»Ali kada, kada?!« — uzdahne on nestrpljivo.

Gospođa se zamisli tražeći zgodne riječi, da ga ne uznemiri. »Kada...? Recimo za dvije tri godine, dok kod banskog stola avansirate — ili dok vam muzika nosi toliko, da možete s Hedom živjeti bez oskudice.«

»Mislite li, da je zaista tako daleko?«

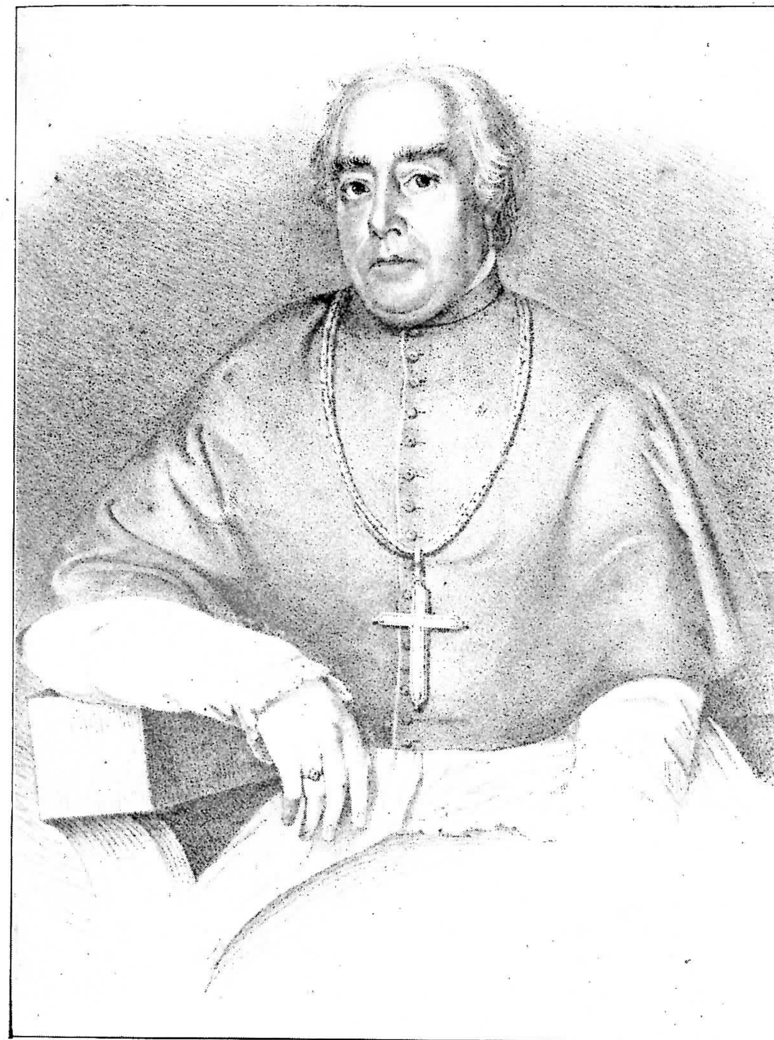
Gospođi se mladić silno dao na žao. Njegova naivnost bila je zaista ganutljiva. Ona mu pređe dlanom preko usijanog čela, pa ga stade opet miriti: »Za sada dosta! Suspregnite svoje osjećaje, da mi ne ožalostite Hedice! Sve je preuranjeno... Al' kad vam je srce prepuno čežnje, dođite k meni, ta znate, da vas volim kao rođena sina.«

Vatroslav zaplače tiho i poljubi je u ruku.

K majci i k Mariji običavao je dolaziti svake druge večeri. Sestru bi onda našao obično kod glasovira, kako uspavljuje djecu. U pokrajnoj bi se sobi mališi u malenim svojim posteljicama voljko stisnuli, pa bi drijemajući slušali poznate im zvukove Schumannova »Des Abends«, »Warum« ili koji Chopinov »Nocturne«. Glazba je dopirala do njih sve tiše, tiše, sve nježnije, pratila ih do čarnih nevinih sanja. Rumena ustašca, udovoljena krepkom mliječnom hranom, pravilno bi disala, dok su se punane šačice s utisnutim jamicama uhvatile za mekane perine.

Vatroslav ih motrio sa mnogo ljubavi. Za njega su značila djeca najraskošniji dar božji ljudima. Pogdjekada bi on sestru kod glasovira zamijenio. Jednom ga tamo obuzelo turobno snatrenje, pa se ispod njegovih prstiju rodila nježna fantazija. Bila je puna kliktavih jecaja, duboke samilosti i oplakivanja. Nad time je vladao motiv ženskog zbora iz »Ljubavi i zlobe«. Čuo je Hedičino grlo... Ispod pritvorenih vjeđa ukaza mu se milo priviđenje: iz djevojačkog zbora upravile su se na njega Hedine plamene tamne oči, gledale ga povjerljivo, a dvije se ruke opaljene od turopoljskog žarkog sunca za njim širile...

Ta ga je vizija obuzela tolikom vjerojatnošću, da je od prevelike sreće bolno uzdahnuo, a glava mu klonula na tipke. Marija ga je našla u lakoj omaglici. Ona ga je preplašeno digla, kadno mu iz njedara ispane garavi ženski uvojak obavit svilenom modrom niti. Ona se žurno za njim prigne, pa ga bratu stavi neopazice u njedra. Ali se onda

VIII.

na teškim nogama odvukla do dječje sobe, pa ondje gorko zaridala. Bratova fantazija na glasoviru i djevojački taj uvojak bili su za nju ispovijest nesretne njegove ljubavi.

Jednog je dana pohodi Stanko Vraz, da se s njome i s majkom posavjetuje, kojim bi načinom spasili prijatelja od očite melankolije. Tad se pjesnik dosjeti, kako je i on nekoć od beznadnih ljubavnih boli našao umirenja u Bistrici, kod Nestora kajkavske knjige, opata Ivana Krizmanića, u kojega bijaše prava hrvatska gostoljubiva kuća, naročito za književnike i umjetnike. Oni utanačiše, da će Vraz odvesti Vatroslava onamo, na slavno to mjesto, gdje su Ilirci nekoć prvo svoje kolo s Gajem zaigrali. Nadali se, da će Vatroslav ondje ozdraviti, čim mu misli krenu drugim smjerom, jer osjećajna njegova narav tražila je i onako vazda novih podražaja.

Nitko nije raspoloženje Lisinskoga shvatio vjernije od Vraza, koji se nalazio vječito u bolnim trzavicama neudovoljene ljubavi. On je vazda tražio žensko društvo, koje mu je bilo bliže no muško zaradi srodnosti s lirskom njegovom dušom. Svakoj se on ženi približavao najdubljim poštovanjem, tražio u nje duševnu milotu i ljepotu. Tri su žene pjesnikovo srce redom ranile. Svaka ga je nadahnjivala, da pjeva slatke lirske pjesme, ali nijedna se nije mogla uz njega privezati, jer je jadni pjesnik bio vječiti gost u tuđem gnijezdu: nije stekao dostatne zarade ni vlastitog doma.

Ljubica Cantillijeva u Samoboru bila mu nježna prijateljica, ali je ljubila vruće drugoga i pošla za nj, dok je pjesniku ostavila blistavu uspomenu u njegovim »Djulabijama«.

Mnogo dublji i trajniji bijaše njegov duševni vez sa Krizmanićevom sinovicom Dragojlom. Vraz ju je upoznao, kad je u narodnoj misiji došao s Gajem u Bistricu. Sestra se Dragojlina duhovita Pavlina na sâm badnjak s Gajem vjerila, a Dragojla je pošla za rodoljuba i vlastelina Stauduara, kasnijeg urednika i izdavača »Politische Agramer Zeitung«. Ostala je pak s malom svojom Gabrijelicom u bistričkom župnom dvoru, da upravlja opatovim velikim kućanstvom. Pjesnik se tada morao zadovoljiti idealnim njezinim posestrimstvom. Njegova se čista duša i tomu prilagodila, ali se nijesu mogli umiriti zli jezici, koji su ih na neko vrijeme rastavili, pa je Vraz opet smrtne muke patio. Tu svoju golemu sreću i nesreću opjevao je u drugom svesku svojih pjesama.

Ni treća njegova ljubav nije mu mogla zadovoljiti srca. To bijaše plavokosa Hildegarda, kćerka gradskog vijećnika Mirka Karvančića na Krvavom mostu. Vraz ga u svojim pismima nazivlje »pont saglant«. Ta djevojka nije sebi u svojoj čednosti nikada uobražavala, da je divno njezino glasoviranje i obožavanje »Djulabija« u pjesnika probudilo dublje osjećaje. Ona nije o tome vodila računa ni onda, kad ju je otac dao imućnom vojnom činovniku Josipu Czucziju, rođaku Lisinskoga po tankoj lozi majčinoj i kasnijem njegovu dobrotvoru. Od Vrazovih besnenih noći i suza od prijegora ostali su potomstvu nježni soneti, u kojima uzdiše: »Hilo, oj Hilo!«

Duhoviti pjesnik borio se kroz čitav svoj vijek, da nađe stalne zarade. Ilirsko doba, rumeni osvit, tražio je idealne radenike, ali ih nije imao čime hraniti. Otkad se Vraz preselio stalno u Zagreb, odvrnuli se od njega neki slovenski prijatelji, naročito Prešern, pa mu je presahnulo vrelo njihove gostoljubivosti. Kako se je bavio slavistikom, napose istraživanjem narodne pjesme i napjeva, to se nadao, da će u Zagrebu prvi zasjesti stolicu hrvatskog jezika na pravoslovnoj akademiji. To je mjesto dobio trudoljubivi i zaslužni Babukić, koji mu je prepustio tajništvo »Matice ilirske«. Time se Vraz barem pet godina prije smrti domogao čednog ognjišta u »Narodnom domu«, gdje bijaše muzej, knjižnica, novo osnovano »Gospodarsko društvo« i gostiona, sastajalište otmjenih narodnih duhova.

Ovdje se pjesnik presretan udomio, primao godišnju plaću od 300 for. A za izdavanje »Kola«, književnog časopisa za literaturu, umjetnost i narodni život, koji je uz to pomno gajio i beletristiku, napose godišnjih 200 for. Otada nije bar trebao da bude vječitim gostom kod tuđeg stola.

U izvanjskim i duševnim prilikama i nevoljicama bio je dakle prijatelju Lisinskome posve jednak. Besvijesno ih je to vezalo tjesnije no rođenu braću. U obojice je vapio ljudski jauk za srećom, al uzalud. Oni se znali ponajbolje tješiti, dok su zajedno zamišljali pjesme i napjeve.

Vatroslav motrio je posve apatično, kako mu prijatelj sprema kovčeg sa nešto otrcanog odijela i rubenine. A tad je s njime sjeo na seljačka kola, kao pod tuđom voljom. Kad su konji potegli, prekosi okom još jednom premilenu kuću, u kojoj mu je živjela dika, i opazi na malenom okancu neispavanu glavicu, a lijepe se oči zalile krupnim

suzama, dok su ručice za njim živo mahale. Čitavim je putem uporno šutio, a isto tako i pjesnik, koji se zamislio: Čemu je Bog dosudio ljudima vruću ljubav, ako ih time razapinje na muke?

Kad su prošli Kašinu pa izašli iz mirisavih starih šuma, pukao im je pred očima vidik na zeleno Zagorje, stvoreno za bezbrižno uživanje, a daleko tamo u maglicama pretpodnevnog sunca bijelila se Bistrica u božjoj ljepoti. Tad je pjesnik shvatio smisao ljudskog života: Čovječja duša mora biti sretna u mrvicama!

Marija Bistrica, ta cvjetna kita na grudima zagorske zeleni, starodavno je pokloniište pobožnih duša, što putuju k čudotvornoj slici »Majke Božje Bistričke«, da vrućom molitvom i obilatim darovima isprose spas duše ili lomnog tijela. Leži u slikovitom romantičnom kraju, gotovo na polovici puta između Zagreba i Varaždina. Onamo se sa sviju strana od ranog proljeća do kasne jeseni nižu povorke hodočasnika, pa onda dugim putem struje starinske nabožne pjesme, kojima nitko ne zna za začetnike. Ona se je kroz pokoljenja uhvatila za dušu hrvatskoga seljaka.

Župni dvor bistrički bio je vazda na glasu radi neograničenog gostoprimstva, ali za vrijeme opata Ivana Krizmanića, kajkavskog književnika i pokretača slobodoumnih ideja, bio je jednak grofovskom dvorcu. Snažni taj duh skupljao je oko sebe čitav vijenac najotmjenijih muževa, književnika i političara. Svaki bi pred njime nehotice sagibao koljeno, jer je Krizmanić bio jedan od onih jakih značajeva, koji privlačuju i zadivljuju.

On bijaše tipična pojava iz jozefinskog tolerantnog doba, zadojen krilatom lozinkom franceske revolucije »Liberté, égalité, fraternité«, u kojoj je nalazio snažan izražaj ljudskih prava. Ne mareći za vjersko shvaćanje ljutog protivnika katolicizmu, protestantskog engleskog pjesnika Miltona, latio se među ostalim svojim vrijednim prevodima i golemog posla, da prevede »Izgubljeni raj«, što više iznio je vjerno i sve one škakljive vjerske stihove, što bi ih njemački prevodioci obično ublažili ili posve ispuštali. Po njemu ušao je i Shakespeare po prvi put u hrvatsku literaturu.

Tjelesnom snagom i ljepotom natkriljivao je sve svoje predšasnike. Dok je u Beču studirao filozofiju, pa sa nekoliko otmjenih drugova

složio »Kolegij Hrvata«, ugleda ga jednom u seminaru papa Pio VI., koji se je ondje nalazio u pohodima caru Josipu II. Papa se nije mogao obuzdati, a da ne usklikne: »Belli Croati! Belli Croati!«

Krizmanić bio je kneževska pojava mirnih harmoničkih crta, duhovitih tamnih očiju, a vrlo sočnih usana, koje su odavale sklonost za lagodno uživanje, daleko od svetačke askeze. Najljepša njegova slika nalazi se u zem. arhivu u Zagrebu, litografirana i potpisana »Zahvalni rod«. On je vazda hodao polagano, oči bi pasao na vedroj ljepoti rođenog mu Zagorja, pa bi onda razblaženog srca raskrilio širom odugački svoj crni kaput. Reverendu bi obukao samo od potrebe, bila je odveć tuđa njegovim nazorima o slobodnom kretanju. Jednom je dapače prilikom, dok je predsjedao koroni stubičkoj, predložio rezoluciju, neka se ukine nošenje reverende i celibat. Kad ga htjedoše imenovati biskupom zagrebačkim, vrijedila mu nevezana sloboda u krilu zagorskog naroda više, no sve blistave časti i dohoci, pa je odbio poziv veleći: »Ja, koji stojim jednom nogom već u grobu, ne poznam slavohleplja«.

Na »višem mjestu« ubilježilo mu se više toga u zlo, jer su se njegove odveć tolerantne ideje kosile s tadanjim mišljenjem crkvenih dostojanstvenika. On nije ni pred kim drhtao. Za starijih njegovih dana osjetljivo su ga ponizili. Poslije nebrojenih godina došli su iznenada, da mu pregledaju župnu blagajnu. Premda su ju našli u potpunom redu, nije ponosni starac toga pregorio, oprostio se od ljubljenog svog kraja, tiho se zavukao u Omilje kraj Moravča, gdje ga je njegovala vjerna sinovica Stauduarka, dok se nije gotovo neopaženo preselio u vječnost, a da se jedva tko sjetio velikih njegovih zasluga.

Novu struju preporodnog gibanja susretao je isprva nekim konservativnim nepouzdanjem. On je dotada držao, da »ubogarska horvatska knjiga ne pokazuje za načitanoga čovjeka nikakovo zanimanje. Štokavština je pak tuđi jezik, iz kojega treba pametnu riječ tekar prevesti na kajkavski«.

Čim je ušao u bistrički župni dvor, trudio se smjesta oko izdanja kajkavske knjige za puk, koja mu je služila sve do konca 19. vijeka. U originalnom kajkavskom pravopisu glasio joj je naslov:

»Put Marianski Na Bestricu k Csudnovitomu Kipu Marie Bistricske. U Slavnom Kralyestvu Horvackomu. S spisanyem Pochetka. I uzdignute Kod Kipa Ovoga Poboxnosti. Putnikom Marianskim Sloxito, I Na Svitlo Dato Po Antunu Mihaly, U Gymnaziumu Poxeshkom Školah Grammatikalskih Jubilarnomu Profesoru. U Varaxdinu, Pritiskano Kod Janusha Sangilla 1822.«

Bogata župna knjižnica bijaše prenatrpana ponajviše njemačkom i franceskom literaturom, pa se i u župnom dvoru kao svuda među naobraženim svijetom gajila njemština. Jednog dana otkrije opat u zapuštenom nekom pretincu šutljivog arhiva spise Križanićeve i Mikleušićeve, pa se silno zastidi. Tekar u šezdesetoj svojoj godini upoznao je vrijednost hrvatskog jezika i historijskih njegovih prava. Otada ga je stala živo zanimati borba za jedinstveni pravopis, koja se kroz tolike godine vodila, pa se uz nju nizale važne nove misli.

Otada se je drevna Bistrica mogla nazivati ishodištem preporodnog osvita, kojemu bijahu na čelu grof Janko Drašković i Nikola pl. Zdenčaj. Do Krizmanićevih se nogu razvijala Gajeva reformatorska duša i raskrilila se ideja Ilirizma. Ondje je našao i Stanko Vraz drugu svoju domaju, pa se pod njegovim kumstvom osnovalo prvo hrvatsko gospojinsko društvo, za koje su odlične vlastelinke doprinijele velike žrtve, da se osnuje »Matica Ilirska«.

- Godine 1842. složile su se gospođe Ivana pl. Čačković-Vrhovinska, Dragojla Stauduarka i Paulina Krizmanićeva, te su pozvale imućne svoje posestrime, neka kupe prinose za uljenu sliku grofa Janka Draškovića, a ovu da poklone zagrebačkoj čitaonici, gnijezdu premnogih novih ideja, kojoj je bio predsjednik obožavani grof Janko. Ta se slika kasnije umnožavala kamenotiskom, a original resi galeriju znamenitih Hrvata u »Matici Hrvatskoj«.

Grof se je Drašković zahvalio zagorskim plemenitim gospođama ovim pismom:

Iz Zagreba na 5. Veljače 1842.

»Milostive, Ljubezlive Gospoje!

Da me ljeta ne obaveste, koliko me se prošla cena životovanja, i da mi dušno pripoznanje svagdan ne rekne, koliko zaostadoh činom za mojum željum i obštinskum potribum: doista Vaše milodarno pismo oholna bi me moglo učiniti — —, ele sad gdi pod moima očima toliko vode u Save i Kupe preteklo jest, treba da trezan ostanem, i da uzdignenje, koje meni živómu dosudiste, za sad odmečem, i da Vas molim za tai blagodaran čin (ako ga još kašnije zaslužio budem) na ono doba, kad moje slike žive več nebude — kad me cerna zemlica pokrivala bude.

— Da Vi meni nakan Vaš nesobčiste, onda bi bio mislio, da ste naumile dušmanskim smehom mene podverči, ele ovim putem niš mi ne ostaja, van Vama iskreno zahvaliti za Vašu dobru i domorodnu želju, i Vas moliti za trajanje Vaše milosti i prijateljstva protiva meni, osobito pako, i naiverhovnie mi nadleži Vas moliti, da u ovom svetom domorodnom duhu durma ostanete, i potomke Vaše u njemu vospitate.

Uzimljam si slobоštinu za znak iskrenog štovanja i prijatelstva ove nekoliko slike na spomenek priazni odaslati, i ostajam z velikim veseljem sebe dobročinstvu Vašem izručujući Prijatelj i sluga pokoran Vaših Milostih

Janko Draškovič.«

Mnogo je toga Vraz ispričao Lisinskome, dok su se približavali Bistrici, a duša mu se razvezala. »Jedno će te možda smetati! Župni je naime dvor vazda prepun gostiju. Živahni starac ne voli samoće, treba vazda novih poticaja i dojmova, voli smijeh i šalu, pa se tamo igra, pjeva, svira, kuglja i pleše, sve do u kasnu noć. Ima ondje i ženskog društva, otkada mu kućanstvo vodi sinovica Dragojla«.

»Tvoja posestrima?«

Vraz lako porumeni.

»Ne vodi za mene brige«, umirio ga Lisinski, »vrijedni me je opat pozvao na oporavak, pa me jamačno ne će prisiliti, da boravim u veselom društvu. Meni treba sunca, mira i dobre knjige«.

Krizmanić ih primi najsrdačnijom dobrodošlicom. Bio je spram blijedog umjetnika pun obzira i pažnje, jedino što ovoga nije moglo minuti, bilo je prve večeri, kad je morao iskapiti omašni bilikum u čast opatova doma.

Jednog jutra sjedio je Lisinski posve sâm u prostranom župnom vrtu, pa se nije mogao do sita nagledati rafiniranih nasada, što su se na ograničenom prostoru prikazivali kao miniaturni perivoj franceskog stila. Maleni nasmijani labirinti zelenih stijena vodili su do koketnih zakutaka s kipovima zaljubljenih pastira i pastirica. Zamišljenom se Vatroslavu pričinilo, kao da je ovdje zapao u vedra vremena »du roi soleil«, a kad se vijugastim puteljkom, što bijaše posut blistavim sitnim pijeskom, približavao Vraz, držao ga je u prvi čas trubadurom.

Ovaj mu dovikne: »Divi se, moj mladiću, toj ljepoti! Naš je opat u vrtlarstvu sladokusac, gotov arhitekt! U knjižnici ćeš naći diplomu

priznanicu, što ju mu je poslalo bavarsko društvo umjetnog vrtlarstva«.

Stanko sjede do njega, pa će od naglog hodanja jedva dišući: »Čuj, Naco, za koji dan slavi naš zagorski abbé osamdeseti svoj rođendan, pa se na tu proslavu sprema velika četa njegovih poklonika. Sinoć sam kod mjesečine ispjevao sonet, pa mi sad učini tu ljubav i slavi ga u muziku. Mislim, bit će najljepše za jedno muško grlo uz glasovir. Valjda će doći Štriga, pa neka nam tu rijetku slavu osladi svojim pjevom«.

Vraz mu stisne ruku. »Prekrasno! Daj mi čitaj sonet onako, kako si ga proćutio. Znaš, da se ne volim držati riječi, nego čitavog dojma!«

Vraz se postavi ispred bosketa s ostriženim zelenim paraventom, na dnu kojega je sjedjela kamena ribarica s koketnim šeširićem na omašnoj frizuri. Pjesnik počne polaganim valovitim naglašivanjem:

SONET.

U dvorovih bělih je rodila
Mužko čedo majka slavskog roda;
Nad zibkom mu kob budućih zgodah
Sbor proricao rodjenicah Vilah.

Pàrva veli: »Čut mu rajska bila,
Sàrce krěpko, pamet umnih plodah!«
»Služio Bogu, slavi!« druga doda.
»Svět ga ljubio!« tretja zaglavi.

Ovo Tebi Vile proricaše,
I tvoj angjeo čuvar Bogu podni,
A Bog reče: »I na mnoga leta!«

Tako je bilo, i mi uz zvek čaša
(Čim Ti danas slaviš dan rodjeni)
Sad kličemo: »Još na mnoga lěta!«

Lisinski se bio zagledao zaneseno u pjesnika. Plemenita zagasita glava s nekim bolnim byronskim odsjevom, odugačka mekana kosa i rumene usne podsjećali su u tom milieu-u na kasnu renesancu, na Tassa, dok princesi Eleonori čita u Ferari u perivoju žarke svoje sonete. U duši su mu odjeknuli pjesnikovi stihovi, pa ih je pod ovim dojmom

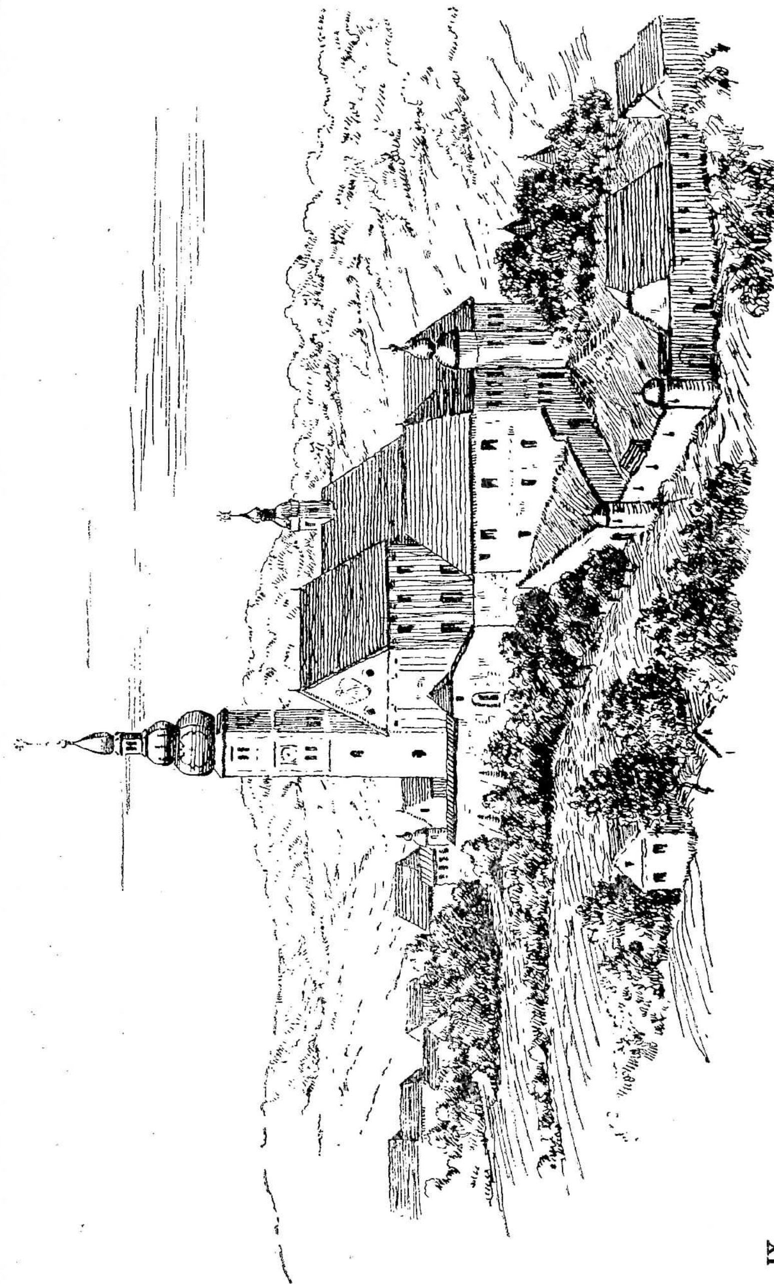
stavio u kajde. Zato ta pjesma iznenađuje muzikologa pretežno opernim karakterom »Hernani-a«.

Bučni dani Krizmanićeve slave potrajali su po hrvatskom običaju tri dana i noći. Bilo slavlja, glazbe, slavoluka i cvijeća, odličnih i purgarskih gosti, pa je izrečena i mnoga umna i vatrena riječ. Starina opat stavio je svome osamdesetom rođendanu najoriginalniji spomen: na svim vratima prostranog župnog dvora zabilježio je ispod običajnog »C+M+B« bijelom uljenom bojom po jednu jezgrovitu ilirsku lozinku. Jedva što je ta pravedna duša ostavila župu, morali su seljaci prema višoj odredbi napise odstraniti, »jer je sakrileg, koji budi negodovanje od strane štovalaca pobožne starinske kreposti«. Isto tako su morali posjeći franceski perivoj, pa ondje saditi bilje, »koje hasni i krěpi dušu i tělo«.

Lisinski je odahnuo, kad su posljednji gosti ostavili dvor. Sâm Stanko Vraz, koji je znao redom po više mjeseci ondje boraviti, spremao se u Zagreb veleći: »Ne mogu više ostati kraj tih lukulskih stolova, na koje dobrodušni abbé lijepe svoje škude i cvancige troši pa time u dugove zapada«.

Bistrica značila je za Lisinskoga novo vrelo inspiracija, koje je primao ponajviše od opata, a onda i iz naroda. Često su sada njih dvojica bili na samu. Za vrućih dana mnoge su lijepe časove prosjedili u mračnoj hladovitoj knjižnici ili u refektoriju, gdje je bio prilično dobar glasovir. Sva ta okolina, mirni bezbrižni život, daleko od ljubavnih uzrujavanja, vrlo su povoljno djelovali na slabašan ustroj Lisinskoga. Pabirčio je rado po starim knjižurinama, pa se divio mnogim nježnim izlivima nepoznatog njemačkog pjesnika. Stoga je u ono vrijeme unatoč ilirskim rodoljubnim sastancima kod opata, koji se i sad kod ozbiljnih rasprava služio njemštinom, stvorio toliko njemačkih napjeva. Ponajljepši su mu bili: »Einsam fliesset meine Thräne«, prevod prema Byronu, »Ich sah Dich weinen«, »Dort im Rücken jener Berge«, pa i sama oprosna mu pjesma »Gönner, Freunde, traute Brüder«.

Kasnije je Lisinski izjavio: »Bistrica mi je bistrila um, razotkrila mi narodnu dušu«. On je naime u toj dokolici stao istraživati narodni pjev, pa se silno začudio, da tu nema pozitivnih pravila. Narod slavi pjesmom svaku svoju igru, ples, smijeh i plač, pa mu se ritam podaje sam po sebi, prelazi mu u krv, a melodija se opet podaje grlu prema

IX.

duhu stiha, koji se rodi rekao bi istim dahom. Svaka se lijepa misao promeće u narodu u prirodnu melodiju.'

Tad se Lisinski dosjetio Vrazove pripomene: »Ne pogađa onaj narodni stil, koji narod oponaša, nego onaj, koji s njime jednako diše!« — pa se sada u njem probudila krv i žar. Vraz je kasnije o svom drugu zabilježio: »Lisinski bio prvi, koji je na temelju pučke glazbe zamislio slavensku umjetničku glazbu, i to na osnovu teoretske analize.« Radio je dakle svijesno, upoznavši temelj pučke glazbe.

Oporavivši se u Bistrici, salijetale su ga opet čarne fantazije njegovih ljubavnih želja. Kroz šarenu dugu, što ovaj svijet čini rajem, ugledao je opet Hedu. S lakovjernošću naivnog je srca očekivao, da će se zbiti neko čudo, koje će im pomoći do cilja. Ta život je prelijep, a da bi uvijek bio okrutan! . . .

*

Vrativši se u Zagreb, u milu svoju sobicu u Banovoj kući, podiđe Lisinskoga ljuti prijekor. Bistrica je visokim svojim nebeskim svodom, svježim bezbrižnim povjetarcem, što mu je vazda milovao lice, toliko razriješila njegovu dušu, da nije tako bolno ginuo za Hedom, kao prije. Zastao je sada u sobi, ogledavao se po milim uspomenama, što su ga opet na nju živo podsjećale, pa se pitao: »Jesam li joj bio nevjeran? . . . Zaslužujem li, da mi taj ljupki anđeo oprosti? . . .«

Plahim čuvstvom krivnje uspeo se u prvi kat, kadno dotrči pred njega maleni Šandor: »Nema Hede! Tata se odvezao s njome u Turopolje! Tamo će ona ostati dugo!«

»Ukraj, mali brbljavče!« zavikne iza njega gospođa Ban i odvede smetenog umjetnika u gostinsku sobu. Kad mu je ponudila mjesto, a on od iznenađenja sav dršćući gledao u nju, stala ga je miriti: »Dragi prijatelju, nemojte se čuditi našoj odluci. Morali smo poslati Hedicu u drugi okoliš. Posljednje je vrijeme bila vazda tiha i zamišljena, kano cvijetak, koji gine bez sunca i rose. Po čitave je ure sjedjela u svojoj sobici ili do glasovira, a da ne bi dirala ni u što, već bi samo zurila preda se. Moj me je muž salijetao, dan na dan, što je s djevojčicom, tako . . . ne zamjerite materi . . . morala sam mu otkriti međusobnu vašu simpatiju. On nije na to rekao ništa, već sutradan ukratko odredio, neka joj spremim robu, pa se s njom odvezao k Vernićevima. Tamošnje prilike i veselo društvo jamačno će je izliječiti, pa će nam se vratiti bezbrižna i obijesna, kakova je uvijek bila!«

Lisinski spusti glavu, da mu je odugačka kosa prekrila suzne oči. On promuca: »Ja sam velik krivac!... Oprostite! Vaša sam rijetka dobročinstva ružno naplatio! Ne mogu doduše sebi laskati, da sam osvojio srce gospojice Hedvige...«

»Recite po duši, jeste li joj o tome što govorili?«

»Bože sačuvaj! Kako bih se usudio, da to plemenito srce uznemirim!«

»Mi vas i ne krivimo! Vaše je ponašanje uvijek posve korektno! Sâm Bog bi znao, kako se to maleno djevojačko srce tako rano upalilo!«

»Ipak sam krivac, pa možda i moja čedna glazba, koja joj je zabavljala maštu, ili...« on zastane u neprilici, »možda sam ipak bio neoprezan, pa joj kojim pogledom odao...«

Obrazi mu se zarumenili, nešto ga tjeralo, natisnulo mu se bessvijesno na usta, da dobroj gospođi sve svoje jade otkrije. »Vaša milosti, zamislite se u moju dušu! Nijesam dosada nikad to čuvstvo poznavao!... Moji su me glazbeni ideali kroz svu moju mladost posve ispunjali, pa nijesam druge ljubavi ni tražio. A tad ugledah Hedu!... U prvom me je času tako opčarala, da mi se je potreslo čitavo biće. Ja sam tada osjetio: to ne će biti tek prolazna simpatija, nego ona tragična duboka ljubav, koja odlučuje čovječjom sudbinom!... Ja sam mislio, pa i moj prijatelj Vraz, kad odem u Bistricu, da ću se daleko od mile djevojke umiriti. Pa tako je i bilo! Ali... čim sam se vratio u istu onu njezinu preslatku okolinu, ne znam, što ću... kud ću... ne bi li bilo bolje, da se iz te kuće maknem?...«

Njegov je pogled pun straha drhtao na njezinim usnama. Gospođa je od neprilike trla ruke o bijelu pregaču, što ju je zaboravila skinuti, pa ga onda pogledala nježno i zahvalno: »Hvala vam, da to uviđate! Moj muž misli naime također... da bi bilo uputno, prije nego se Heda vrati... da se rastanemo!«

On protrne.

»To jest«, nastavi gospođa »ne posvema, samo iz kuće!... Ta znate što su zli jezici! Inače vas lijepo molimo, ostanite nam dobar i vjeran prijatelj, pohađajte nas često, pa ni djecu nam nemojte za Boga zapustiti. Svi već čekaju željno, da se obuka nastavi. Bili su marljivi, osobito Roza i Valpurga. Vidjet ćete, kako su im se prsti izvježbali!«

Lisinski je šutio, potreslo ga na dnu duše. Misli mu se verale u nesređenom kaosu. Da ne povrijedi pristojnosti, tražio je uljudnih fraza.

Gospođa nastavi nježno: »Pa i vi ćete se umiriti! Ta mladi ste, a to je bio prvi nasrtaj! To treba preturiti... I ja sam nekoć...« ona zastane, porumeni, a lijepa joj glava s osjedim pramovima od neprilike poniknula.

»Ne znam, kako ću«, zavikne on očajno, »znam samo toliko, da mi osjećaji nijesu ni lakoumni ni prolazni!... Nijedna me druga žena ne će nikad zanijeti kao Heda!«

Gospođa ga u čudu pogledala. Nije bila vična tolikoj odlučnoj riječi iz preblagih ovih ustiju, pa je razabrala, da to zaista nije ljubavna igra na laku ruku. Ona mu se pomakne bliže, pa mu reče povjerljivim smiješkom: »Znajte, dragi gospodin Lisinski, al vas molim, nemojte me odati... Moja je dapače topla želja, da se jednom kasnije, dok vam prilike budu povoljnije, oženite Hedicom!«

Njemu zabljesne pred očima, stao grcati od prevelike sreće, a ona nastavi: »Što ćete, mi smo žene kao djeca! Kad ljubimo, ne vidimo zapreka ni crne budućnosti! Za to se moraju brinuti muževi! Moja je želja, da polučite lijep uspjeh muzikom, a onda da stupite pred oca.«

»Mislite, da mi je sklon?...«

»Kako ne, ta on vas vrlo štuje! Njemu je samo na duši, da se dijete ne unesreći. S Hedom imademo i onako mnogo neprilika. Jedva je navršila šesnaestu, a toliki već uhađaju za njom!«

On zadrhta: »Je li možda koji prosac?...«

Gospođa se sama prekoravala, što je bila tako nepromišljena. »Ne bojte se! Heda još dugo nije na redu! Obje starije naše kćeri imadu prosaca, ali se još nijesmo odlučili, a djevojke ne mogu da progovore, dok ih ne pitamo. Čim budemo s time na čistu, upitat ću oca, što je nakanio s Hedom... Strpite se, bit će moja briga, da vam je nitko ne otme... Ludo to dijete, upravo je i smiješno, da već i na to misli! Bože, Bože, kad smo mi bili mladi, bio nam je u rukama molitvenik, kuhača ili preslica, a o ljubavi prije dvadesete godine ni čuti!«

»Svijet se mijenja, vaša milosti!... Ako je u vas trunka samilosti, sačuvajte mi Hedicu! Bez nje bio bih posve nesretan!«

»A lijepa vaša muzika?«

Njemu se zakrijese oči. »U Bistrici sam mnogo radio i prisluškivao narodnom pjevu. Zagorski narod imade neki posebni način! Po majci sam ga nekako naslutio, ali sada sa ustiju čeljadi u lagodnom pripjevu zvuči još ljepše!«

»Da čujem, molim, svirajte nam štogod!«

On sjedne do glasovira i stane preludirati. Iz kuhinje su nato dotrčale vesele kćeri zažarenih lica, spustile stidljivo zasukane rukave, otrle ruke, pa radosnim klicanjem pozdravile svoga učitelja. Bilo je mnogo čavrljanja, pričanja i smijeha, ali se naumice izbjegavalo Hedino ime. A ipak je iz svakog kutića provirivao vragolasti njezin posmijeh.

Kad se je Lisinski vratio u svoju sobu, spustio se sav slomljen u naslonjač. Što sad?... Kuda?... K Mariji?... Dobri šurjak Weigelhofer uzeo već majku na svoju brigu. Ovdje kod Banovih osjećao se kao rođeno dijete. Kako će mu biti bez tih milih ljudi, bez te kuće, u kojoj mu je svaka stepenica sveta, jer po njoj gazi Hedina nožica. Koliko li je puta prisluškivao njezinu koraku, što nestrpljivo juri gore dolje! Ili kad je nad njim po svojoj sobici tapkala pa pjevala kao jutarnja ševa! Ili se s braćom hrvala, a često ih snažnim svojim laktima oborila! Pa lijepe one večeri u porodičnom krugu, svi vedri, bezbrižni, zadovoljni. A onda prekrasne glazbene nedjeljne večeri u krugu rodoljuba, a na čelu im patrijarh kuće, gospodin varoški fiškal...

Činilo mu se, da netko kuca. »Valpurga!« Lijepa je djevojka stajala na pragu sva smetena. Obadvoje su bili u neprilici. Ona ga zbunjeno pozdravi: »Moram vam nešto reći o Hedi!«

»Ne mogu vas umoliti, da stupite bliže?...»

»Ne, hvala... ali samo dvije riječi. Heda je otišla pod silu. Otac se vrlo ljuti, rekao je, da mora ostati vani, doklegod nije zaboravila lude svoje misli. A ona je kasnije, pomislite, pred mamom rekla: »Ako čekate, dok ga zaboravim, onda ću morati ostati vani sto godina, pa ću se vratiti kao grbava, krezuba baba. Ako me dugo mučite, idem u samostan!..« Jest, Boga mi, tako je rekla — u samostan!«

»Heda u samostan?...«

»Da, naš je ispovjednik i onako nagovara, da pođe u samostan. On veli, da joj kraj njezine nestašne naravi prijeti u svijetu mnogo napasti!«

On je stao osupnut. Bi li povjerovao prenaivnim tim riječima? Je l' to izliv lude djevojačke mašte ili ozbiljan naum?...

Netko otvori izvana kućna vrata. Valpurga otprhne. Lisinski zatvori svoja vrata, pane u naslonjač, zalomi rukama i zarida: »Zar sunce nikad... nikad na moja vrata?... Što sam jadan skrivio životu?...

Dok je Lisinski u ubavoj Bistrici našao oporavka i glazbenog objavljenja, nije Štriga u Zagrebu mirovao. Spremao je prijatelju novu misiju, operu »Porin«. Imao je na umu, da se nezaborvne slavne večeri u drugoj nekoj slici moraju ponavljati, jer narodni fanatizam treba neprekidno podjarivati.

Za libretista odabrao je opet dra. Dimitrija Demetra, koji je prvu operu vještom svojom preradbom spasio, a svakom svojom pjesmom naročito »Grobničkim poljem«, tom dramatsko-epskom velepjesni, razbuktio u mladeži silan žar. Demeter obeća, da će do povratka Lisinskoga temu izraditi u toliko, da će komponist u tome naći podlogu za dramatsko-lirski razvoj. Ideja mora da bude svakako slobodnjačka, neko ratoborno snažno naprezanje potlačenoga naroda. Pjesnik odabere historijski događaj iz drevne prošlosti, da mu se fantazija može posve slobodno razmahati. Hrvati pod vodstvom svog junaka Porina odbacuju franački jaram. Tim libretom postade Demeter duševnim drugom Lisinskoga u stvaranju najvećeg mu djela, kojim je položio temelj hrvatskoj narodnoj operi.

Dr. Dimitrije Demeter bijaše u šarenom kolu Ilira jedna od najsvjetlijih glava. Helenska krv, što je strujala žilama njegovih roditelja, koji su pobjegli iz Maćedonije ispred krvoprolića Osmanlijâ, budila se rumenkastim fantazijama u dječjoj duši. On se je rodio u Zagrebu u porodičnoj kući na uglu Harmice i Duge ulice, gdje je pobožnim roditeljima bila prva briga, da u svom dvorištu sagrade pravoslavnu kapelicu za istovjernike, a u nju postavili čudotvorni ikonostas Djevice Marije, što su ga kao sveti amanet ponijeli kroz gudure i klance sa svetog brda Atosa.

U sumraku bi baka Afratija s djecom sjela pod tu sliku, pa bi im u titravom svijetlu plamečka pričala o čudesima helenskog junaštva, o krvavim žrtvama prekrasnih mladića. Te bi slike uljezle u Dimitrijevu dušu, pa se junačkom fantazijom izgrađivale kasnije do šarolikih dramatskih slika.

Svršivši medicinu u Beču nastavio Demeter nauke u Grazu, pa se ondje sprijateljio s đakom Ljudevitom Gajem, koji je nejasnom njegovom lutanju podao izvjestan smjer. Otada nerazlučno koracahu drug uz druga, održaše svoju prisegu »Sve za spas domovine«, žrtvovaše za nju svoj imutak i sami sebe, a oba doživješe napokon to, da im se narod

pod konac života odužio nezahvalnošću i nepriznanjem. Oba su umrla u samoći i bijedi, oba iste godine 1872.

Dok je Babukić gramatikom utirao put štokavštini, dotle je Demeter u istu svrhu pošao pjesničkom stazom i počeo pjevati u novoj štokavštini, koja nije još imala utvrđenih stihova ni srokova, a kamo li umjetničkog dramatskog dijaloga. Zato su njegovi stihovi zvonkim blagozvučjem, kao i otmjena dikcija njegove proze, smjesta zauzeli prvo mjesto.

Da se može podići kulturni napredak hrvatskog naroda, koji je u mnogočem zaostao, držao je Demeter, da je tomu najpodesnije sredstvo kazalište. U predgovoru »Dramatskih pokušenja« ističe, »da je potreba stalne pozornice, kraj koje se narod upoznaje s uljudnim običajima izobraženih naroda, s njihovim duhom, sa stupnjem njihovog prosvjetljenja, s njihovim mišljenjem, gradjanskim i domaćim vrlinama, s velikim pjesničkim značajima, koji mogu uznijeti narod za sve lijepe i korisne ideje. Naročito za naš narod je kazalište osobito korisno zato, što se u njem čisti i uči narodni jezik, bistri um, i najlaglje širi narodnost igrama, kojima se slave čini naših pradjedova...«

To bijaše tekar preludij za snažan kasniji istup, kojim je postao vođa i dramaturg narodnoga kazališta. Kako je njemački jezik gospodovao u drami i operi, svojski se trudio Demeter da skloni bana Jelačića, neka izda nalog, e bi se ustrojilo društvo na dionice, pa je u tu svrhu sastavio historijski onaj proglas, kojim se narod i mogućnici pozivlju na potpisivanje.

Kad je u pedesetim godinama narodna sila opet stala malaksavati, a mladenačke se zanos Iliraca iscrpao i sumračnim se mrtvilom prekrio, tad je Demeter s prijateljem Štrigom pribrao sva materijalna sredstva, pa su posljednjim naprezanjem ustrojili »Društvo zagrebačkih dobrovoljaca«, koje bi svaki mjesec po jedanput davalo dramske predstave sa pjevanjem opernih i domorodnih pjesama. Čist bi prihod posvetili narodnim institucijama. Poslije desete predstave gizdavo su već digli glavu, jer su dokazali, da »hrvatska pozornica imade mogućnosti svoga opstanka«.

Opet su se tada obratili na bansku vladu, neka mladom poduzeću osigura fond i godišnju potporu, a podban Lentulaj, otac Julijane Bogovićke, spremno je potpisao spis, kojim se svi veliki župani pozivlju, da skupljaju darove za osnutak kazališnog fonda.

A onda nadođe historijsko veče 25. studenoga 1860. a pred kazalištem se odigrao najuzvišeniji prizor njegove povijesti. Juratoši i patriotska mladež skupili se pred zgradom, da konačno obore bahatu premoć njemštine

Sa Markova trga približio se dr. Demeter. Svi ga gledali s ponosom. Gorostas dušom i tijelom, dostojanstven i miran. Ispod istočnjačke ruse kose zasjekla se u široko čelo dva duboka nabora, pod njima tinjala su krupna dva crna oka, a nad gustim zašiljenim brkom vječito su titrali listići plastičnoga nosa. Oko usana se pak usjekla neka sjeta, kao u mnogih Iliraca, znak miline i dobrote. Taj lav po snazi i golemoj ustrajnosti, znao je biti vrlo mekan i popustljiv, darežljiv kao Nabob, a odveć štedljiv zapravo nemaran za vlastite potrebe. Kad se je one večeri pred kazalištem porukovao sa mlađarijom, svi ga pozdravljali oduševljeno: »Živio Demeter! Budi nam danas vođom!«

»Djeco, naprijed! Pratio vas Bog!« — bio mu odgovor, a široke mu se grudi nadimale, u njima stalo grcati i vreti.

One se večeri bučnim načinom srušilo njemačko gospodstvo u hrvatskom hramu, pa se ujedno utvrdila i Demetrova sudbina. Prema pozivu bana Šokčevića preuzeo je sutradan upravu kazališta zajedno s prijateljem Josipom Freudenreichom. Ovdje su se sastale dvije snažne stvaralačke duše, jedna helenska s tananim osjećajem i poimanjem ljepote, a druga sangvinička, iskusni pozorišni glumac.

Sad je trebalo prije svega stvoriti ensemble. Našlo se nešto mladih kajkavaca, ponajviše nepismenih. U tih je bilo nešto talenta, nešto dobre volje, ali vrlo malo umjetničkog osjećaja. Al kad se Demeter sjetio, kako je dobroćudno zagrebačko općinstvo svakog stranog »umjetnika« opsipavalo hvalom i darovima, kad se taj udostojio, da u njemačko ili talijansko svoje prikazivanje uplete po koju hrvatsku frazu ili pjesmu, počeo je zahtijevati, da se domaći glumci početnici poštuju po zasluzi. Kritičarske napadaje na »svoju djecu« suzbijao bi vatrenom obranom i vrlo zaoštrenim perom. »Preko glumca nemojte mi psovati, oni su pošteni ljudi!« — znao bi često reći.

Općinstvo je dramskim predstavama u narodnom jeziku rado priviknulo, bilo je obzirno i uviđavno. »Danica« je tada pisala:

»Predstavljanje ilirskih komadah je od strane zagrebačkoga obćinstva bez primjera dobrohotnosti, kojom prima slaba pokušenja domaće Talije, podupirala, to je dokaz, da su u našem gradu

prava izobraženost i čisto rodoljublje neobični postigli stupanj. Tu se nije tražilo nikakva savršenstva, ni umotvora, nikakove potanke karakteristike, nego samo *jezik,* dostojan predstavljaćemu predmetu, i izrazi ponešto plemenitiji, nego što se po ulicah čuju, dobro znajući, da je svaki početak težak! Ništa drugo dakle nego pomanjkanje dostojanstva jezika i ukusa bilo je uzrok manjeg uspjeha nekojih komadah...«

Demetrovi prijatelji zahtijevahu, da iznese na pozornicu narodnu svoju historijsku dramu »Teutu«, koju je prije jedno petnaest godina napisao. To je djelo tražilo neobičan scenski sjaj, raskošne kostime i izvježbane glumce. Bila je sva sila zapreka i poteškoća, trebalo je prvi put prikazati i more. Stara pozornica bez dublje perspektive nije nimalo dočaravala scene prirode, pa je generalni pokus trajao do tri sata u jutro, kadno se Demeter u teškoj omaglici srušio na tle. Spretnomu i dosjetljivomu Freudenreichu je ipak uspjelo, da režiserskim talentom dotjera djelo do cjelovitog uspjeha.

U napornom kazališnom radu, vječitim borbama, uzrujavanju i velikim žrtvama odmicale su godine, a vrela se Demetrova duša prebrzo istrošila, prenaglo izgarala. On pade prije reda u nevoljice starosti. Mladi i jači pomalo su ga prestizavali, laskavim riječima otimali mu iz ruku posao za poslom. Umirovivši ga s neznatnom svotom i podijelivši mu kao zakrpu na ljute rane naslov »začasnog literarnog upravitelja«, otpustiše ga posvema. Naskoro ga istisnuše iz intendantske lože, pa mu dodijeliše sjedalo u posljednjem redu »partera«. Općinstvo se u teatru nije više obaziralo na nj.

Jedne večeri ostade i to mjesto prazno. Darežljiva duša Demetrova u čednoj svojoj sobici u Kipnoj ulici (produljena Duga ulica) u samrtnim se mukama previjala kao iznemogao div. Dijeleći i pomažući svakoga, utrošio je svu svoju gizdavu očevinu u kazališne svrhe, ostao na posljetku pustih ruku i zapao u lihvarske pandže.

Kad je izdahnuo, opjevao mu otac Ambrozije Pavlović na Jurjevskom groblju pravoslavno opijelo, a oko rake stajalo je nešto općinstva, nekoliko glumaca, zahvalnih njegovih učenika, koji su mu uz čedno spomen-slovo bacili u jamu potamnjeli vjenčić od filigranskog srebra, što ga je veliki dramatik kod première »Teute« primio. A tad ga zagrnuše toplom zemljicom, neka zaboravi, neka spava...

Iza mnogo godina, kad je sentimentalni Ilirizam u prelijepoj uspo-

X.

meni i zahvalnom spominjanju opet uskrsnuo, potražiše hrvatski književnici Demetrov grob. Bilo ga je jedva naći. Zimski vihor odavna je krhki crni križ razvalio. Tad se neki vjerni Demetrovi učenici, naročito šaptalac Tošo Daščarić, dosjetiše mjesta. Kad je britka lopata zadrla u ilovu grudu, zapne u dubini o modar rukav ilirske surke. Narodno se odijelo bilo priljubilo vjerno uz ispaćeno tijelo preidealnoga Hrvata. Uz pjesničke ditirambe i učene govore prenesoše ga tada na Mirogoj u arkadu »Neumrlih« . . .

*

Dan na dan polazio bi Štriga da pregleda, kako libreto »Porina« napreduje, premda to pjesnik nije volio. A čim je Štriga dočuo, da se je Lisinski iz Bistrice vratio, skoči još isti dan do njega. »Da si mi zdravo, Naco! No kako si? Zaplakan? . . . Hahaha! Stid te bilo!«

Vatroslav izmuca: »Ništa, ništa, ružan san!«

»Da, da, to su ti umjetnici! Idi do bijesa! . . . Al daj, da te pogledam! Gle, kako te je sunce opalilo! Nekako si mi postao čvršći, muževniji! . . . A što misliš, što smo mi međutim za te priredili? . . . He, operu! Novu operu!«

»Operu? . . . Operu veliš?«

»Ta pisao sam ti, ali od tebe dakako nikakvog odgovora! Sanjao si cijelo vrijeme, što li?«

»Bome sam radio! I bio sam sretan! Čuj, brate, dokučio sam napokon tajnu pučke glazbe! Našao sam njezin duh, njezin elemenat!«

»Gle, gle, a tko te to naučio?«

»Tko? . . . Nitko! Cijelo ti je Zagorje uzvišena jedna pjesma! I sama čeljad, nenatrunjena kulturom, bistra ti je božanska pjesma! Štogod ona misli i osjeća, to se smjesta zaodjene dirljivom nevinom glazbom. U prostoj tamburici leži čitava prošlost naše umjetnosti. Oh, da ih čuješ! Od miline bi čovjek proplakao!«

»Stani, Naco, tko bi s tobom?! . . . Ako si dakle nešto naučio, a ti pokaži! Stvori nam operu, koja će naše duhove usrećiti i zadiviti!«

Lisinski zastane: »Da li ću znati pučku glazbu primijeniti opernomu stilu . . . to baš ne znam! . . . Napokon to ovisi i o libretu!«

»Libreto, brate, nikad bolji! Nikad ljepši! Nažalost ne da nam Demeter, da zavirimo u nj. Sasvim se je zabarikadirao!«

»Pa ćemo čekat, ali ne dugo! . . . A kako si ti, Alberto, sproveo praznike?«

Ovaj slegne nevoljko ramenima. »Zasitio sam se te javne službe! Mrsko mi je robovanje! Ne mogu tuđe skute da ljubim! Nakanio sam da pođem u odvjetnike. Stari će me Celinić rado primiti... Tad ću ja pokazati bogatim prevejanim fiškalima, da mi ne će više guliti siromašnog seljaka! Sve ću poslove obaviti na brzu ruku! Bez piskaranja i skupih štempelja! Onako drakonski: »Ako si kriv, ajde u buharu; ako si nedužan, idi do vraga, neka te voda nosi!... A što si ti, Naco, odlučio?«

Lisinskomu se obrazi pomalo zarudjeli. On reče potiho: »Podat ću se posve muziki!... Radit ću svom snagom, da proučim teoretsko gradivo, a onda ću nastojati, da pođem u velegrad na ispite, da ondje stečem diplomu. Nadam se, da će me onda namjestiti u našem glazbenom zavodu. Ta mi nemamo ovdje nijednoga Hrvata, sami strani učitelji. A onda ću poučavati i komponirati. Oh, vidjet ćeš, kakov ću onda biti čovjek! Sretan i presretan!«

»Evala, tako, brate! To ti je junačka riječ!« Nato zažmiri lukavo: »A bi li ti, Naco, na konservatorij u Prag? He?«

Ovaj pređe rukom preko čela i reče bolno: »Ne šali se sa mnom.«

»Pa zašto bih se šalio? Ja ti obećajem, da ćeš poći u Prag!«

Lisinski ga pogleda preplašeno: »Ti buncaš!«

»Kad ti nešto obećam, onda svoju riječ i držim! Je l' tako?«

»Istina, priznajem! Štogod sam glazbom postigao, treba da zahvalim jedino tebi!... Ali... u Pragu treba za život i nauku najmanje...«

»Trebat ćeš jedno šest stotina forinti! A toliko ću namaknuti.«

»Šest stotina!! Čovječe! Sanjam li ili ludujem? Šest stotina!« Sav uzrujen mahao je živo rukama, hvatao se za glavu, za grudi: »Današnji je dan pun radosti i boli! Pun tlapnja i iznenađenja! Oprosti, Alberto, zaista... ne znam, što radim, što govorim!«

»Pa ti, brajko, lijepo sjedni, pa se primiri! Ne treba danas da se odlučiš! Ali tvrdu ti dajem vjeru, namaknut ću novac... a ti ćeš u Prag! Što rekoh, ne porekoh!«

»Vjerujem u te kao u Boga! Al' reci mi, otkuda ćeš...«

»To je moja briga! Pomisli na silan uspjeh »Ljubavi i zlobe«. Sav te svijet znade! Glasovit si već čovjek!... Tražit ćemo pomoći u bana, u glazbenog zavoda, koji te nužno treba, u varoškog magistrata, jer si domaći sin, pa u mogućnika, u plemkinja, koje se tebi toliko dive! Svaki nešto, pa će biti dosta! Ali, Naco, jedan je uvjet...«

»Pa bio kakov mu drago, tebi ću učinit sve! Ti si, Alberto, zaista...«

»Čekaj, čekaj! Obećaj mi, da ne ćeš to vrijeme u Pragu prosnivati, kako je to često tvoj običaj, kad treba da svršiš posao. Ti ćeš ponijeti libreto »Porina«, pa ćeš nam stvoriti djelo, koje će proizvesti narodni ushit, a naše kritičare posve zadovoljiti! Jesi l' čuo?«

Lisinski spusti glavu, pritvori oči, a vrele su mu se suze spuštale niz obraze. Štriga ga je gledao u čudu: »Naco, ti si veliko dijete!«

Taj šapne: »Ne mogu da vjerujem! Presjajna je to za me sreća!«

»Ako ne ćeš, a ti...«

»Oprosti, kako ne bih... Ti se toliko žrtvuješ za me! Kako ću ti ljubav naplatiti?«

»Operom, Naco, operom!... Jesmo li na čistu?«

»Jesmo, hvala ti, tisuć puta hvala!...

* * *

Prije zime smjestio se Lisinski u novom svom stanu. Bila je malena soba na tavanu Neidhardtove kuće (desni ugao prve hrv. štedionice), oskudna, bez peći, tijesna, pa je svoj glasovir morao prenijeti k Štrigi, što ga je silno boljelo. A opet je bio sretan, što je sad blizu majke, rodbine i Stane.

Dok je boravio u uredu, znala bi u njegovu sobicu doći Klotica s tanjurom kolača ili mesa, a potajno bi ponijela i nešto cvijeća, pa bi mu okitila sliku Majke Božje nad krevetom ili razasula grančice po njegovu stolu. Radovala se u sebi, da on ne će saznati, otkuda mu taj mirisavi darak.

Sad bi Vatroslav još češće boravio kod rodbine, gdje su ga djeca silno zanimala. Dok je svirao, mala bi Tonka sjela uz njega i neobičnom ozbiljnošću pratila glazbu. Za nj je ta sitna djevojčica bila mnogo više nego rodica. U slabašnih stvorova, kojih je život kratak, ima nešto vizionarno, kao da u maglicama naslućuju budućnost. U toga je djeteta naslućivao nešto srodno sa svojim bićem, sa svojom sudbinom, što li...?

Znao bi se zagledati u nju, pa ga je to milo lišce podsjećalo živo na Mariju, kako je nekoć sjedjela s njime do majčinih nogu i usrkavala zagorske pjesme uz pratnju gitare. Tonka je u svakoj dobi svog djevojaštva nalikovala vjerno na majku, pa i na njega, jedino što je u nje bila očeva garava kosa.

Između njih dvoje razvijala se neka čudna ljubav: s njegove je strane bio bratski osjećaj, a opet pun straha i brige, da li će se prelijepa ta malena duša raspupati nesmetano u poimanju blaženstva glazbe. Ovdje se je donekle nastavljala ljubav prema Mariji u suprotnom smjeru.

On je jedva čekao čas, da Tonka doraste za pouku u glazbi; svaki bi čas promatrao gipke te neobično dugačke prste, iste kao u njega i Marije. Uzeo bi ih među svoje dlanove, prigibavao do sto puta gore dolje, da joj zglobovi budu gipki i okretni, a sveđer se divio toj prirodnoj dispoziciji »glasovirskih ruku«. Nadao se pouzdano, da će one jednom stvarati čudesa. Jedva što je Tonka navršila četvrtu godinu, počela je glazbena pouka, naučila je pisati note prije nego slova.

Malenoga Franju uhvatio bi Vatroslav vazda na silu. To je dijete htjelo vazdan da riše prema prirodi, uz neobičan osjećaj za perspektivne mjere. Smrt je tog tihog dječarca zatekla u petoj godini, dok se svim žarom podao slikanju.

Vatroslav je djecu uveo u glazbu po idealno zamišljenoj metodi. Učio ih je pjevati i plesati, da im udahne osjećaj za ritam i čistu intonaciju. On bi im svirao oštrim ritmičkim naglašivanjem, a Marija prenježnom svojom vitkom pojavom kretala bi se među djecom, pa bi njih troje u bijelim kućnim haljinama, tankim cipelama i s nasmijanim licima, podavali neobično dražesnu sliku. Kad bi se Franjo pred večer vratio iz trgovine, koja je svu njegovu snagu iscrpala, znao bi zastati na vratima, pa tiho sjesti do njih, da mu se prelijepa ta slika ne izgubi s vida.

A tad bi djeca pjevala uz pratnju glasovira sitne narodne pjesme, koje je Vatroslav za njih još jednostavnije udesio, da im uđu bez muke u srce. Teško se onda bilo odijeliti. Tonku morade on svaki put dopratiti do posteljice, stajao uz nju, dok je klečeći izmolila svoj očenaš, a onda bi ona još dugo, dugo slušala, kako je privikla nježnom njegovu sviranju.

K Banovima je zalazio svake sedmice po dva puta, da ne zanemari poduke. Oni bi se njegovom dolasku vazda radovali, pa ga obično pridržali kod večere. Iz dana u dan se Vatroslav spremao, da govori s gospodinom fiškalom, pa da sebi osigura Hedicu za kasnije sretnije dane. No kadgod je htio da progovori, poremetile mu se misli, zastao mu dah, pa je opet šutio.

Jednoga dana, kad je kod njih ušao, opazi iznenada Hedu. Ona je ispražnjavala svoj putni kovčeg i spremala haljine u ormar. Oboje je zastalo, pa se nije moglo do sita nagledati. Tad se ona prene, i zapane u onaj jedri, kliktavi smijeh, koji je u sretnim časovima najprirodniji izliv duše. A onda se je raščavrljala, pričala mu koješta, preważne one sitnice, koje bezazleno srce zanimaju.

Vatroslav ju je gledao sav opojen, kroz uho mu strujale zvonke modulacije njezina grla. Odjednom opazi, kako iz njezine rubenine proviruje glava lutke. Bilo mu je neprilično, a ipak nije mogao otkinuti oka. Heda je napokon slijedila njegov pogled, bez zabune podigla lutku i uskliknula: »To je moja Dorica! Pomislite, što joj se dogodilo! Ankina se starija sestra Ljudmila udala, pa je svoju Doricu ponijela sobom. Jednog joj je dana poslala majka veliku zipku sa svim finim uređajem. Ona je stavila svoju Doricu u nju, da spava. Ali jednom su dobili živo dijete, pa su neke okrutne žene Doricu izbacile iz zipke. Anka je ne će, pa ju je poklonila meni.«

»Imate li vi, gospojice, možda više takovih... Dorica?«

»O da«, usklikne Heda veselo i otvori staru škrinjicu, u kojoj je sjedjelo pet napirlitanih lutaka, što su tupim staklenim očima zurile u svijet. »To su moja dječica! Anka, Regina, Milka, Zora, i...« ona nastavi tiše, »Vatroslava!«

»Ah?!«

»Šijem za njih haljine i šešire, pa sam tako naučila, da već šijem i za se«, nekako se izvinjavala.

U taj čas otvori vrata gospođa Ban: »Evo opet naše Hedice! Pobjegla je ispred snijega i zime kano košutica iz šume! Hvala Bogu, da nam se vratila živa i vesela!« Gospođa je spazila lutke, pa se gotovo ispričavala: »Dok se djevojka igra s lutkom, čista joj je duša, rekla je uvijek pokojna naša baka.«

Heda dometne: »Pa i Valpurga se kojiput još igra, samo ne će da se sazna!«

»A kad ćete vi, gospojice, prestati se igrati?«

»Ja? Nikada!« — klikne Heda i privine usrdno svih pet lutaka na bezazleno svoje srdašce.

Ilirska knjižnica i čitaonica u Zagrebu našla je 1846. godine dostojno svoje trajno mjesto. Bilo je to u palači grofa Karla Draškovića, u Opatičkoj ulici br. 18. iznad starinske palače grofice Sermage, a nešto niže nasuprot stajale su kuće Vancaševa (br. 21.) i Banova (br. 19.).

Ovo je mjesto imalo prevažnu prošlost, jer je palača bila sagrađena na garištu crkve sestara Klarisa. Kroz čitav niz kasnijih godina nazivao je narod ovo mjesto »cirkvište«.

Sestre su Klarise početkom 17. vijeka pobjegle iz Požuna ispred kuge i tražile zakloništa u Hrvatskoj, kojoj su po rodu pripadale. Pobožni grofovi Draškovići primili su ih na svom imanju Klenovniku, pa ih odličnim gostoljubljem susretali. Gašpar je Drašković tom prilikom s njima uglavio, da će im za gradnju samostana i crkve u Zagrebu namaknuti velik dio potrebne građe, nekoliko kmetskih radnika i 6000 for., ako se one obvežu, da će osnovati djevojačku školu, za kojom su Hrvati odavna čeznuli.

Kroz sedam se godina gradilo i dograđivalo, pa se samostan uzdizao u veličanstvenoj krasoti, obuhvativši tri pročelja (današnju čitavu državnu blagajnu sa pučkom školom, Popov toranj, Opatička vrata i palaču stola sedmorice). U tom hrvatskom zavodu primale su se kćeri plemenita roda, pa se pripravljale za život u čednosti, pobožnosti i korisnim naukama. Kad bi djevojka dosegla godine, da se vrati svojoj kući, pa da je roditelji vjere, onda bi se opet povratila u samostan, pa ostala sve do vjenčanog svog dana, a vjerenik primio bi je iz ruku matere Cecilije, Gašparove sinovice, prve abatise Klarisâ.

Neke su plemenitaške djevojke ostale u samostanu za sav svoj vijek, pa i najmlađa kćerka nesretnoga hrvatskoga bana Petra Zrinjskoga, imenom Petronela. Klarise su je zakopale u posebnoj grobnici u kapelici (mjesto dvoranskog prečca, što je samostan vezao sa crkvom).

Godine 1674. iznenadi ih silan požar, koji je uništio velik dio samostanskih zgrada, pa su ostale samo debele zidine i Popov toranj, taj stari zub, kojega nijedan vijek još nije izbio, dok su kićena crkva i kapelica gotovo nestale sa zemlje.

U ono vrijeme stanovali su na »Gričkim Goricama« bijeli fratri Kapucini, koji su svoj samostan proširili od tornja pa sve do Gričkog

vrta (preko današnje stare realke). Ti kavalirski Kapucini pozvali su tad Klarise, neka se sklone onamo, dok nijesu svoj samostan iznova podigle, a oni su pošli u Sv. Žaver, gdje su proboravili nekoliko godina u marnom vrtlarstvu.

Jedva što su Klarise silnim žrtvama domaćeg plemstva svoj samostan iznova sagradile, plane jedne burne noći 1706. najljući požar, što ga je Zagreb ikada doživio. Taj je uništio malone cijeli gornji grad osim najtvrđih kula. Sada nije više bilo sredstava, da se zgrada po treći put pridigne, jedino su popravili kapelicu. Sestre su Klarise u tim oskudno popravljenim ruševinama životarile sve do godine 1786., kadno je car Josip II. sve samostane ukinuo, a one potražile utočište u tuđini. Neke su našle ljubazno gostoprimstvo u dvorovima domaćeg zagorskog plemstva, gdje su onda vršile dužnosti bolničarkâ i učiteljica.

Banska je vlada prostrano to zemljište prekupila, gole zidine nanovo izgradila, pa u njih smjestila javne urede i c. kr. poštu. Na mjestu kapelice izgradili su prolaz do »Sto stuba«, što su ga kasnije nazvali »Dvoranski prečac«. Na ruševinama lijepe samostanske crkve podignuo je grof Karlo Drašković novu palaču. Bivša Nonnengasse (Opatička ulica) nosila je sada dva imena, donji dio do Dvoranskog prečca pridržao je staro svoje ime, a gornji do »Nordpromenade« (kasnije Vrazovo šetalište) nazvan bi Postgasse.

Godine 1845. preuzeli su Draškovićevu palaču hrvatski rodoljubi uz cijenu od 28.000 for. u srebru. Sâm grof potpisao je 120 dionica po 25 for. u srebru, a domala se skupilo u samom Zagrebu 13.000 for., a ostatak u Slavoniji i hrvatskoj provinciji. Narodna je dakle ideja svoje grane znatno proširila. Tada piše »Danica ilirska« ponosno: »Sada se mlađahni zavodi, naš muzej, knjižnica i gospodarsko društvo mogu umjestiti, ne moraju u svojoj domovini kao u tuđini tumarati, sklopilo se društvo horvatskih i slavonskih rodoljubah, koji umiše sredstvom akcijah kupiti kuću u Zagrebu. Evo možemo narodnosti našoj stan podići, ne možebit nizku kućicu, nego jednu od najsjajnijih palačah u Zagrebu.« Ovoj su nadjenuli ime »Narodni dom«, ili ukratko »Dvorana«.

Početkom 1847. godine, kad je društvo bilo poraslo na 500 članova, slavilo se svečano otvorenje. One se večeri čitav Zagreb sviju staleža, okolica do Varaždina, Križevaca i Bjelovara, pa dolje do Siska i Petrinje, sve se spremalo na tu rijetku narodnu slavu. Premda je bila silna mećava, kakvu su starci jedva pamtili, svak je hrlio onamo vesela srca.

Lisinski je možda bio jedini, u koga je srce tjeskobno drhtalo, jer je trebao da istupi pred svijet s nekojim novim svojim kompozicijama narodnoga stila.

Obukavši crnu svoju surku otputio se do Marije. Ona nije nikad voljela polaziti javne svečanosti, ali svome Franji i njegovu društvenom položaju za volju morala se ovaj put preko srca na to odlučiti. Vatroslav je našao šurjaka u salonu pred velikom konsolom, gdje se je pomno redio u novoj svojoj ilirskoj odori. Crne su mu uske hlače bile prošivene gajtanima i resama, a modra surka bijelima i modrima; ispod nje obukao je prsluk od crvena baršuna s omašnim okruglim srebrenim pucetima. Čizme u uskim sarama podavale su mu vrlo vitak stas. Kako je samo mladeži i plemićima pristajala ilirska crvenkapa sa srebrnom zvijezdom Danicom, to je on odabrao čalmu opšivenu crnim svilorunim ovčjim krznom.

Na raskriljena vrata stupila je Marija. Gotovo se i sama zastidjela nježne svoje ljepote. Obukla je široku bijelu svilenu suknju, nabranu oko struka u hiljadu sitnih borića, a ozdo opšivenu trobojnom vrpcom. Gipki joj struk obuhvatila bijela tanana košuljica od prozirne pređe sa vrlo širokim posve kratkim rukavima. Preko nje crveni svileni struk sav izvezen srebrom, sprijeda okićen okruglim srebrnim pucetima u dva reda, koje su spajali unakrst srebrni gajtani. Zarad studene večeri zagrnula se u toplu surku od bijela sukna, prošivenu crvenim i modrim gajtanima. Na dugačke pak plave uvojke namjestila je svilenu poculicu, svu isprošivenu šarenom svilom i zlatom, a podstavljenu crvenom kadifom. To bijaše novo salonsko ilirsko odijelo, kako su ga zagrebačke Ilirke prema starinskim plemićkim portretima umno sastavile uz pomoć domaćih čohara, krojača i gumbara, dok su poculicu poprimile ponukom gospođa Vancaš i Ban.

Sva se danas kuća sletila, sve se divilo toj krasoti, prelijepom paru Ilirca i Ilirke. Pred kućom čekala su ih kola prekrivena gunjevima protiv kiše. Kako je moda tražila vrlo široke suknje, to je bilo jedva mjesta za samu damu.

Lisinski je želio vruće, da na sjajnom tom plesu nađe i Hedu. Na žalost nije smjelo biti. Dok se dvije starije sestre nijesu udale, nije mlađa smjela stupiti u društvo. I Banovi su se narodnim odijelom sjajno okitili. Đevojke su bile predražesne u parti od crvene svile, koja im je krunila mlade nasmijane glavice. One su ih izvezle same biserjem i zlatom,

na čelu s »Danicom i polumjesecom«. Među garavim uvojcima lepršao je odostraga bujan stručak prešarenih vrpca kano u Šestinske nevjeste.

Samu slavu opisala je »Danica ilirska« prijatnim svojim stilom:

»Kada naznačena ura udari, zagèrmiše s galerie tri puta jedno za drugim radostno trublje i timpani navěštivajući željno očekivanu svečanost, a budući da se věrni Ilir pri svakom veselju zahvalnim sèrcem setja uvěk i na svoga dobroga kralja, pod kojega možnim štitom toliku bezbědnost uživa, zasvira cělokupni orkester odmah poslě rečenih radostnih navěstivajućih zvukovah svakom věrnom gradjaninu duboko u sèrce dirajuću pěsmu: »Bože živi našeg kralja!«, kada se pako ta svèrši, zamni muzikalni uvod k svečanosti pod naslovom »Věnac narodnih glasovah« na redu plesanja naznačen, u kojem gotovo svi poglavitii napěvi naših milih narodnih pěsamah umětno upleteni biahu.«

»S licah slušaocah sjalo je najsèrdačnie veselje, kada su se ovi toli omiljeli glasovi po prostranoj dvorani razlegali, čega radi nemože nam se na ino, nego na ovoj duševnoj razkoši iskreno se zahvaliti vrědnom našem domorodcu blagorodnomu gospodinu Franji Čačkoviću, koi je taj komad tako lěpo složio, i nadzirateljstvo nad muzikom kroz cělu noć na se uzeti dobrotu imao.«

»Još na veću radost skupštine zaori napěv k horvatskom kolu, preko dvadeset parovah něžnih gospodičnah i krěpkih mladićah stade izvoditi naš prekrasni narodni tanac, koi je i inostrancem već toliko omilio. Poslě toga slědili su obični europejski tancevi, nu rečeno k o l o biaše još dva puta igrano a isto toliko i slavonsko. Muzika tako k horvatskom, kao i k slavonskom kolu bila je složena po našem izvèrstnom skladaocu gosp. Vatroslavu Lisinskomu i posve narodna.«

»Veoma se dopade takodjer tako zvana serbska Quadrilla od Straussa, budući je sastavljena iz samih naših narodnih napěvah. Od ostalih slavjanskih igrah bila je Polka i Mazurka. Ta tko se je još pred nekoliko godinah samo pomisliti usudio, da će se kod nas u gospodske balove ikada naše k o l o uvesti, pa evo sad igraju ga svakom prigodom. Nesumljamo dakle, da će skoro i kod nas doći red na ostale slavenske igre. Hvala Bogu početak je učinjen, a to je bilo najmučnije«.

»Sakuplivše se društvo sastojalo je iz osobah od svakoga stališa i zvanja. Tu si viditi mogao naše najveće dostojanstvenike tako civilnoga kao vojničkoga stališa: velikaše, vèrhovne župane, plemiće, generale, pukovnike, dà i iste članove višjeg i nižjeg duhovničtva, nu i manje

činovnike, učitelje, pismene ljude, honoraciore, gradjane, tèrgovce, zanatlije itd., svi pako biahu po najnoviem ukusu oděveni i vladahu se tolikom uljudnostju i finoćom, da ih nisi kadar bio jednog od drugog razlučiti, znak: da se je kod nas hvala Bogu, barem izvanjska izobraženost već po svih stališih razprostèrla! — Gospoje i gospodične došle su gotovo sve narodnimi bojami i najboljim ukusom a više ih uprav uzorito i sjajno urešene. — Što se dvorane tiče, svaki mora priznati, da u obziru arkitektoničke savèršenosti i sjajnog urešenja, daleko nadvisuje sve ostale zagrebačke dvorane, a mi ih više imamo, koje zaslužuju uprav lěpimi nazvane biti. Premda nije odviš velika, ipak zajedno sa svojimi prostranimi galeriami može lahko do 1000 osobah primiti. Razsvětljena biaše sa pet prekrasnih pozlatjenih lusterah, od kojih je srědnji od ogromne veličine i neobične krasote; izvan toga biaše više ukusnih pozlatjenih svěćnjakah po duvarih poměšteno, što je lěpu světlost razprostranjivalo. Glasa se, da je odbor družtva nakanio još sa četiri lustera razsvětljenje povekšati, što mora uprav čarobni utisak proizvesti. Galeriami ogradjeni prostor predstavlja podpunoma pravilno četverokutje, od kojeg dve strane urešene su stupovi, koji obličje imaju, kao da su iz běla kararska mramora izdělani. Svaka strana ima po tri prekrasnimi nadglavicami nakitjena stupa, koji dvorani něko izvanredno obličje davaju, koje se tim čarobnie ukazuje, što je jedan od ova dva stupovi urešena duvara malo ne sàv staklom od ogledala zastèrt, i tako se u njemu zèrcali veća strana dvorane, što neopisivo krasan utisak na gledaoce čini, kada je dvorana razsvětljena i mnogobrojnim svečano oděvenim i igrajućim družtvom napunjena. Galerie vèrhu ovih dvih stranah nalazeće se imaju *bronzirane gatre* nad *pomramorenimi i raznimi po starinskom ukusu izvedenimi slikami* narešenimi nasloni. Veliku pozornost pobudilo je takodjer nebo od dvorane, koje je někim osobitim bi reć *slavenskim* načinom naslikovano i rešetkami, medju kojimi pozlatjena zèrna trepetju na devet malena četverokutja razděljeno. Onaj duvar, o kojem smo rekli, da je staklom od ogledala malo ne sàv zastèrt, na tri je jednake strane, na nalik ogromnih prozorah razděljen, od kojih su samo dve rečenim staklom pokrite, a jedna je prozračnim običnim staklom zastèrta, kroz koje staklo viditi je jednu sjajno razsvětljenu, prostranu, prekrasnim pokućtvom i dragocenimi, svilenimi, cèrvenimi zavesi urešenu sobu, koja je za konversaciu gospojah opreděljena. Ta okolnost povećava još onaj gore naznačeni po ogledalih iz-

vedeni čarobni utisak. Istim nakitom biaše urěšen prekrasni lěpo naslikovani i zidanimi stupovi ukrašeni hodnik, koi u dvoranu vodi, i kamo se po prostranih kamenitih stubah dolazi, koje su ovom prigodom sjajno razsvětljene i zelenom čohom pokrite bile. Ovdě je jedan dio odbornikah goste dočekivao, a drugi je gospoje uljudnim načinom u dvoranu pratio. Tu se nije ni na nikakovo gospodstvo ni preimućtvo gledalo, svaki gost bio je dobrodošao i istom uljudnostju primljen. Još u šest satih u jutro se je veselo plesalo u dvorani. Orkester bio je sastavljen stranom iz izvèrstne kapele ovdašnje posade, stranom pak iz najboljih naših gradjanskih glasbenikah. Da bi Bog dao, da bi se ono, što se u pěsmi tom prilikom razděljenoj izrazuje, čim prie obistinilo! Jeda nam pěsnik prorok bio!«

Ove se posljednje riječi »Danice« tiču one pjesme posvetnice, što ju je za tu zgodu ispjevao Dimitrije Demeter, pa se svakom došljaku na ulazu dijelila. Pjesnik svršava:

»Tim radosti nek se klik sad ori,
Nek zaigra sèrce svima nam:
Ne, danas se, bratjo, neotvori
Tek veselja, već i *sloge* hram!«

Hrvatska je tada trebala zaista mnogo ljubavi i snažne vjerne sloge, jer se na teškim nogama valjala godina 1848., koja je bezazlenoj radosti krutim zamahom mača učinila kraj, pa neiskusne duše potisnula u prve redove plamenog rata. Narodna je tada snaga porasla do vrhunca zanosa i požrtvovnosti. Svaki je Ilirac opojen odanošću nuđao za žrtvu razgaljene svoje tople grudi . . .

Od pet stotina članova, što su se prije otvorenja »Narodnog doma« bili upisali, bio je među mladeži najokretniji Alberto Ognjan pl. Štriga. Njegov organizatorni duh smišljao je vazda nova iznenađenja, kojom je tu rijetku slavu uzveličao. Kad je nezaboravne one večeri stajao na vanjskim stepenicama i ondje dočekivao gospođe u svojoj bogatoj plemićkoj narodnoj odori s visokim kalpakom, a modre se oči krijesile od sreće i udovoljenja, svaka bi mu plemkinja rado pružila ruku i stupala s njime u dvoranu, kao da je vodi ponosni kraljević.

Uz tegotne pripreme našao je Štriga još i vremena, da se one večeri brine za Lisinskoga. Kad je narodni ples »Kolo« uz predražesnu glazbu Lisinskoga uzvitlao buru ushita, potražio je skladatelja, silom ga uzeo pod ruku, da ga prikaže najodličnijim gostima. Čedni muzičar

u jednostavnoj crnoj surci, sa zanesenim pogledom i djevojački nježnim osmijehom, svakoga je zanimao. Velika gospoda i plemenite dame približili mu se s poštovanjem i stisnuli mu ruku. Vatroslav je ipak nastojao, da se što prije riješi tih stranih lica, pa se sklonio na galeriju, da izmakne čestitkama.

Ondje ga je opet našao Štriga pa mu prišapnuo: »Ne mari, sinko, ako ti je bilo i neprijatno, svakoko je u tvoju korist. Bez tih velikaša nema za te Praga! ... Sutra ćemo o tome nastaviti razgovor.« Žurio se dalje, da ne zapne program zabave i plesa.

*

Sutradan sjedjeli su njih dvojica u sobici na tavanu, a tad reče Lisinski: »Kako da ti se odužim! Bez tebe, Alberto, sa svojom bih muzikom propao!«

Štriga se glasno nasmije. »Budi bez brige, sinko, bit će prilike prije no što misliš!«

»Ti opet nešto snuješ?!«

Štriga pređe rukom kroz uvojke, nekako je zatezao, da ne preplaši plahoga muzičara.

»No?...«

»Naco, ... što bi ti rekao, da naš pjevački kvartet, koji se na tolikim veselicama i zabavama već proslavio, ode na putovanje, a ti da nam budeš muzikalni vođa! Hm? ... Ponajprije u Beograd, a onda u donju Ugarsku među Srbe.« On se digne i zagrmi: »Da probudimo istočne Slavene iz mrtvila, pa da im donesemo na pozdrav hrvatsku pjesmu! ... Hm, brate? ...«

Lisinski je sklopio ruke kao na molitvu i kimne nijemo glavom.

»A kad se onda povratimo, i ako nam Bog dade sreće, bit će puna kesa cekina, a ti možeš odmah u Prag ... A ujedno sam onda spašen i ja!«

»Kako... i ti?«

»Ej, mali moj Naco, ti dakako ne misliš nikada na tvrde pare! Ti bi volio prolaziti svijetom bez njih! ... Moram ti jednom svu istinu reći.«

On sjedne na nisku postelju pa će zamišljeno: »Što misliš, koliko vučem još dugova od »Ljubavi i zlobe«? Nitko nije dosada pitao, otkuda će Štriga silne te račune platiti? ... Uživam kredit jedino na čisti svoj obraz. Ali jednom treba ipak platiti! Pa onda treba da imamo i za

te u pripremi novaca, ako bi zapela supskripcija. U stranom gradu ne možeš ostati praznih ruku!«

Lisinski se trgne.

»Ne boj se, brate, rekoh samo onako! ... To je moja briga! Kako ću to izvesti, još ne znam, ... al ti ćeš svakako u Prag!«

Vatroslav se nagne nad Štrigino široko rame, pa bi ga najvolio poljubiti u ruku. Uzdao se u njega kao u snažan hrast; bio je i vičan, da bez pitanja pristane na sve, što ovaj želi. Iako ga je kojiput podišla laka uzbuna, da otrese sa sebe vječite te verige »narodne misije«, »domorodnih obveza«, osjetio bi se za čas odveć nezahvalnim, pa je opet radio, kako drugi snuju.

Početkom kolovoza 1847. krenuo je slavni zagrebački akademski kvartet: Stazić, Livadić, Pihler i Štriga sa svojim musikdirektorom prema Beogradu i Banatu. Prevalivši kolima prašan put do Siska, zadiviše se modernom putničkom parobrodu, koji je bio pred kratko vrijeme uveden. Oni ugledaše prošireno korito plovidbene Save, pa onda Kupu i Unu, koje jaka tamno-zelena struja treba vrlo dugo, dok se sa savskom vodom sljubi. Dospjevši do Mitrovice našli su konačište kod tamošnjih rodoljuba, pa ih kod zajedničke veselice svojim pjevom tako obradovaše, da su se od njihovih grudi jedva otkinuli.

Prama programu trebala je hrvatska pjesma da zaori prvi put u velikom koncertu u Beogradu, a odanle neka se tekar širi dalje. »Neka pjesma braću slavonsku i podunavsku dira u srce, da ih digne, da se otmu zaboravu narodnih uspomena.« Jedne su večeri ugledali Beograd. Prije četrdeset je godina stresao turski jaram, pa je za vječnu uspomenu navrh brijega ostala okosnica stare turske tvrđave, ispod koje Dunav i Sava bratske sebi ruke stiskuju.

Iako se u zemlji orilo političko komešanje, a Turci upravo svoj veliki mesopust ramazan obdržavali i svake se zabave klonili, ipak se je zagrebački kvartet neopisivim slavljem okitio. Bio je prvi, koji je u starom Beogradu »hrvatsku muzikalnu zabavu« priredio, pa ih svatko toplim bratskim zagrljajem milovao. Naši su pak Ilirci bili opčarani naročito srdačnim gostoprimstvom lijepih nevjesta u narodnoj odjeći, dok su im vatrenim očima i slatkim smiješkom stol prostirale.

Deveti dan njihova tamošnjeg boravka svršile su se pripreme, pa se priredila zabava, na koju je dohrlilo silno mnoštvo naroda. I sâm knez Karađorđe pribivao je sa cijelom svojom porodicom tom koncertu

i platio ulazninu zlatnim dukatima. Poslije koncerta, kad se bura zanosa nikako nije mogla sleći, pružio je vladar svakomu članu družbe ruku pa im rekao: »Drago mi je, da su nas braća Hrvati pohodili!«

Tad je proslijedio put po Dunavu do Pančeva, a svuda se ponavljalo isto slavlje. Prošli su kroz Novi Sad a na povratku do Mitrovice, da im prirede obećani koncert. Ploveći po Savi obredao je Štriga tužnim okom tiha uspavana sela, u koje narodna žica još nije dirnula i deklamirao lijepu poljsku pjesmu:

»Za rano, cvětku, za rano!
Jošte sěver sněgom duva,
U gorah nije spao plěsak
Dubrava još nije suha!«

Kudgod su prolazili, ostavili su u srcima spomen-dar, pa se mnogi rodoljub sada stao ponositi narodnim svojim blagom. Najdublji je ostao dojam ipak u Beogradu, gdje su cijenili više no igdje, da se pučka pjesma podigla do umjetničke vrijednosti.

Mladi putnici opajali su se i sami na tom čaru, što su ga svuda u srcima digli, pa od dana u dan svetijim žarom svoju misiju rodu nosili. S puta pisali su dru. Gaju:

»... Nije slavulju težko, izvoditi milozvučne glase, niti ševi zrakom pěvajući polětavati, nit je težko strunom svojom otajnom dražesti sèrca u raj dizati; jer je slavulju usadjena harfa miloga zvuka, jer je u ševi nešto spodobno srebèrnom zvončiću, jer na strepećoj žici počiva zatvoreni angjeo muzike. Al' je težko vlastniku zemlje čovjeku, koi nije ni kralj harmoniah, ni pěsamah, nadvisiti věstnika zore, ljubimca ruže i angjela muzike. Najteže je orudju prostoga zraka, stvarati svět čuvstva, što niti oko niti uho neshvata, nego porom (kožom) tjelesnom i najtanjom žilicom kao jeza probija. Čuvstvovanja takva, koja niti razkidaju grudi, nego utišavaju sèrcah uzdisaj, koja se razlivaju i u suzah progovaraju. Priměr ovakoga čuda nalazimo u *narodnoj muziki*.«

»Neda se niti izgovoriti niti opisati utisak, kog muzika narodna čini, jer u njoj ima nešta tako uzvišenog i dubokog, da čověk u onaj čas na sam sebe zaboravi i živi vas u jednoj samo noti, kao da bi čestica cěle harmonie bio. Narodna muzika daje se ponjati samo onda, kad se u pèrsih slušaocah potajno odzivlje, ona sama nota muzike, koja se je nekad u dušu pěsniku glasila... Da bi pak ovako oćutili i dosegli narodnu muziku, nije dosta samo cěloga světa muzikalne stvore znati na pamet, treba više, treba biti sasvim i dušom i tělom rodoljub, nužno je ljubiti domovinu, nužno je sve njezine dužnosti izvèršavati, i imati več u sèrcu odhranjenu pripravnost žèrtve.«

»Oh, kad biste viděli starce, nevěste i diecu, sa suzami slušajući naše narodne pěsme. U svakom čověku bi se još jedanput prodèrmao horvatsko-ilirski život, kad bi pohadjao slavenske zemlje, zabave puka prostoga gledao, milovidno kolo ne s tjelesnim očima nego s dušom smatrao. Oh! tad biste svi zaista svekolike orkestre zaměnili s gajdašem slavjanskim, koi kad bi vam najharmoničnie svirke narodne zasvirao, opominjajući vas na izgubljenu prošastnost i prenoseći vas u minuvše věkove...«

Na taj način opisali su tadanjim bujnim stilom mladi pjevači svoje putne dojmove. Mnogo dublje od svih uhvatilo se za dušu Lisinskoga. U mirnim časovima prisluškivao je on pjevu s obale Dunava i Save, nailazio ovdje na posve nove žice, na novi sklad, kako su ih rodili bogati nekulturni krajevi priprostog nepismenog naroda. Što je tamo zabilježio, upamtio je glavom i srcem, pa je kasnije, na novo proćućeno, upotrijebio u kompozicijama, naročito u drugom činu »Porina«.

Materijalni dobitak podmirio je jedva troškove putovanja, a ipak je Štriga krenuo kući vrlo zadovoljan, jer su izvršili svoju nakanu: »zbliženje Slavena sa Dunava, Save i Drine«. Vrativši se u Zagreb, našli su grad u silnom uzbuđenju. Ivanu je Kukuljeviću uspjelo napokon, da u saboru steče sankciju hrvatskog jezika kao službenog u uredima i školama umjesto latinskoga i njemačkoga, koji su tim danom stupili izvan kreposti. Taj odlični borac zanosnim je govorom slavio ovu veliku pobjedu u saboru, gdje su ga bijele ruke Ilirkinja svježim ružama opsipale, gotovo ga u cvijeću zagušile. On im je zahvaljivao žarkim cjelovima, stavljajući dva prsta smjelo na svoja usta. Na brzu se ruku pripravljala velika narodna slava sa bakljadom, rasvjetom grada, večernjom povorkom pjevača i bande. Izvađala se također omiljela im opera »Ljubav i zloba« (24. i 27. listopada 1847.). Ideja o neograničenoj slobodi domaćeg jezika uzdizala je duhove opet za koji stupanj bliže do sunca i čeličila im snagu za buduće još teže borbe...

Od napora i nemirnog života na umjetničkom putovanju oslabio je Lisinski toliko, da se je Štriga ozbiljno pobojavao, hoće li moći za koju sedmicu u Prag. Trebalo mu je sočne hrane, mira i bezbrižnosti. Prvi

se put tada dosjetili Ilirci, da mu treba priskočiti u pomoć, pa da u njegovu korist priređe koncert. O tome piše »Danica«:

»Za domorodce, koji su priatelji umětnosti, bila je večer vrlo ugodna, jer ih je razveselilo jedno družtvo uglednih diletantah prekrasnom muzikalno-deklamatornom zabavom, koju su priredili na korist nekog nesretnog oboljenog domorodca u dvorani ovdjašnjega gradj. strelišta. Medju umětnimi ovim povodom izvàrstno izvedenimi proizvodi biahu i tri domorodna i to: I. uvertura iz opere »Ljubav i zloba« priredjena za četiri ruke od V. Lisinskoga. 2. Napjev »Blago, ah onome« za bariton iz iste opere. 3. Deklamacia pěsme »Kako joj je ime« od I. Tàrnskoga.«

»Da su se ovi komadi od svih proizvedenih najbolje dopali, razuměva se kod tolikoga hvale vrědnoga rodoljubja naše slavne obćine od samoga sebe. Najveću pozornost pobudi napěv za bariton, koi prouzroči opet toliko ushitjenje, da nebiaše pleskanju ni kraja ni konca, dok ga g. pěvalac svojim prekrasnim, u sàrce dirajućim glasom i dubokim ćutjenjem po drugi put ne zapěva, a zatim se njegov sastavitelj na obće zahtěvanje pod gromovitim pleskanjem neukaže, da primi zasluženu pohvalu od uzhitjenih slušaocah...«

Poslije koncerta odveo je Štriga komponista u bijednu njegovu sobicu na tavanu, oko koje je jesenska bura nemilo vihorila, pa ga junačio: »Jesi li vidio, brate, sav svijet je poludio za tobom i tvojom muzikom! Bit će za Prag novaca kao pšenice!«

*

Lisinski nije vjerovao u to, da će ga Štriga s pomoću dobrotvora tri potpune godine moći školati. Ali taj mladić bijaše tip tvrdokornog ilirskog značaja, koji je nekom obijesnom snagom uživao u borbi sa zaprekama i poteškoćama, u kojima raste ponos i slava. Jedino uz takove pregaoce mogla se zračna kula Ilirizma bez historijskog temelja kroz tolike godine u ravnovjesju održati. Sredinom listopada reče Štriga: »Naco, spremi se, hora je!... Što nijesu učinili zavodi, kojima bi bila dužnost, da te opskrbe, to su žrtvovali rodoljubi. Osigurali su ti za svaki mjesec 50 for. u srebru. Naši arci za potpisivanje kolaju još uvijek u njihovim redovima, pa se češće javlja još po koja dobrotvorna duša. Naš mi maleni lajtnant Trnski piše iz Gline, da će njegov pukovnik krajiške regimente barun Josip Jelačić svake godine doprinijeti

50 for., a čim nastanu bolje prilike, dat će i više. Evo ti popisa imena, da vidiš, kome duguješ svoju sreću.«

Vatroslav se trgne bolno: »Ne, ne, nemoj!... ne ću da znadem za njih, tužno mi je oko srca... kao prosjak...«

Štriga plane: »Kakova je to luda sentimentalnost! No... neka bude... Šta ćemo? Njihova je dužnost, da žrtvuju! Nije to samo zaradi tvoje osobe, nego da unapređuju hrvatsku muziku, kako bi ona jednom zavladala cijelim Slavjanstvom!«

»Znam...« — promrsi Lisinski nevoljko, a onda uzdahne teško: »Kako Bog da!«

Nije mu bilo lako ostaviti Zagreb, jer nije polazio vlastitom pobudom. Ako je i dosada kuburio, bio je ipak među svojima, našao svuda pomoći i razumijevanja. Nije smio ni pomisliti, kako će tamo na sjeveru bez njih. Iako je praški konzervatorij bio za nj blistav idol, ipak je želio, da pođe onamo kasnije, u povoljnijim prilikama. Sad je bilo svuda tjeskobno i nesigurno, svuda je zveketalo koplje za novi demokratizam, a pogotovo se Prag bio ugledao u Pariski pokret.

Bilo je Vatroslavu kao da ostavlja ovdje, što ne će nikad više naći. Pobojavao se za boležljivu majku, koja je mutne svoje oči upirala u nj, tražeći nijemo, hoće li joj povratiti obećano ognjište. Pa i Marija bila je krhkog zdravlja, krila je svoju nejakost, da Franju i rodbinu ne zabrinjuje. A dječica? Tonka!... Svaki se dan u nje raspupavalo nešto novo! A onda Heda?... Ah!... Obje su već starije sestre vjerene, a kad ostave očinski dom, onda je ona na redu.

Gospođa ga je Ban prije odlaska opomenula: »Je l' da, zadali ste mi vjeru, da mi ne ćete uznemirivati Hedice! Čini se, da se ponešto smirila, bar se ne opaža više ona tužna klonulost i rastresenost«. Djevojka se međutim s dosjetljivošću zaljubljenog srca obložila vanjskom ravnodušnošću, da je ne bi opet poslali na selo. U svome je pak srcu odlučila tvrdo, premda je navršila tekar sedamnaestu, da će svoga vojna čekati vjerno i pouzdano. Njih dvoje nije nikad o tome progovorilo ni riječi, ali svako je od njih bilo na čistu, da se treba pouzdati u budućnost. Plašili su se svake riječi, koja bi izdala, što im srce krije, a ne bi ni našli doličnih izraza, koji bi dosegli smisao prelijepog njihova nagnuća.

Za oproštaj spremila mu je stručak nevena, rumenog i bijelog sa svilenim osušenim laticama. Taj je prišila u malenom vjenčiću na tvrdi

papir i ovila ga pramom duge svoje kose. Kad je jednom kod glasovirskog sata samo na časak bila s njime na samu, predala mu je tu uspomenu poniknute glave, bez ijedne riječi.

Sretnim uzdahom primio je on taj sveti darak, stavio ga brzo u lisnicu, pa spazivši, da su na samu, uhvatio je plaho njezinu ruku i pritisnuo na nju vreli cjelov. Čim se je donekle sabrao, zamolio je listak iz njena spomenara, pa joj zapisao Vrazove riječi:

»Moje lice blědne
Te vene bez sanka,
Sàrce s nepokoja
Gori bez prestanka...«

Kad se je uvečer vratio kući, sav opojen najsretnijim časom svog života, nađe u sobi Stanu sa Kloticom. Donijeli su mu za put ogromnu pogaču i sušenu butinu. Klotica bila je silno uzbuđena, nije sebi našla mjesta. Zurila je u nj zažarenih očiju, tvrdila prigušenim suzama, da će svoj glasovir zaključati, pa ne će svirati doklegod joj se ne povrati učitelj. Oprostivši se s njima, ostao je sâm, pa je stao jadnu svoju robu spremati u kovčeg. Srce mu je silno podrhtavalo. Bilo je posljednjih dana odviše uzrujanosti. A sad tekar? Što ga čeka?... U dvadeset i osmoj godini ostavlja prvi put domovinu. Kako će se snaći?... Odjednom zašušte pred vratima ženske haljine: »Marijo! Mila moja sestrice!«

Bila je blijeda kao smrt, drhtala čitavim tijelom. Čim je sjela, pa se ponešto smirila, primila je obje bratove ruke u svoje, milovala ih pa mu šaptala: »Naci, ljubljeni moj brate! ostani nam dobar... i čestit... obećaj!«

Sunulo mu u glavu, da ga podsjeća na nesretni onaj čin, kad se je predao u lihvarove ruke. Duboko zastiđen kleknuo je pred nju, sakrio glavu u njezinu krilu: »Obećajem!«

Ona skine s vrata stari onaj svileni skapulir, što joj ga je dala majka, kad je pošla prvi put u Graz, pa ga je nosila sve do sada vjerno na srcu. Stavila ga je bratu u njedra i šapnula: »Majka ga je iznova blagoslovila! Neka te čuva od napasti i zloće!«

Vatroslav zaplače: »Majčica moja mila! Smijem li još na jedan čas k njoj?«

»Nemoj, mili Naci, težak joj je bio oproštaj! Ona ti poručuje, da

će molitvom pratiti cijeli tvoj put, pa i svaki će se dan tebe sjećati u molitvi!«

Dugo gledala mu je u oči, kao da milu njegovu sliku kani ponijeti sobom u vječnost. Što se oni dulje gledali, to se njemu više pričinjalo, kao da ona odmiče sve dalje, da se blijedi njezin lik rasplinjuje u svijetlom traku tamnog oblačića. To je bio njihov rastanak zauvijek... Kad je ostao na samu, spustio se na postelju i zaridao kao ostavljeno dijete...

Oko ponoći začuo je cinkanje zvončića poštanskih konja, a poštar, kako je bilo uglavljeno, zatrubio je u svoj rog, pa zastao u Ilici, da primi još jednog putnika. Onda je išlo u živom kasu dalje prema štajerskoj granici, prema sjeveru, u strani svijet, koji ne mari za djetinje osjećaje preosjetljive muške duše.

*

Put bijaše za Vatroslava vrlo tegotan, pa je bolan napokon već i mislio, da ne će nikad stići do Praga. Kad je tamo u čednoj gostionici prvu noć bio odležao, otputio se dru. Stanku, koji se vazda brinuo, da hrvatske đake smjesti u čestitoj kući. Ovaj mu je našao čistu sobicu u Obstgasse br. 770. u drugom spratu u dvorištu. Praške su tada ulice nosile njemačka imena kao i zagrebačke.

Nad pisaćim stolom opazi on sliku Vrazovu pa se silno obradovao. Bila je izrađena u jasnoj silhueti, s neobičnim onim profilom, kojemu bi se jedva našlo para. Domaćica mu je nakon nekog vremena pričala, da je slavni pjesnik kod njih stanovao, u istoj ovoj sobici lijepe svoje stihove slagao, a njezina se kćerka za nj tako oduševila, da je gorko patila. Rano proljeće, koje donosi prirodi novu snagu, pobere obično preslabe cvjetove, koji ne mogu odoljeti prežarkom suncu, pa je i njezinu blijedu Mařenku ponijelo. Preminula je u nagloj sušici.

Čudan li Vrazov udes! — pomisli Lisinski. Ljube ga, gdje on ne može uzvratiti, a kad mu se srce razgori, tad su mile ruke jur vezane! Sjutradan otputi se u konservatorij, nadajući se, da će tamo moći udovoljiti svim zahtjevima. Obukao je milu svoju crnu surku, uz koju su ga vezali mnogi mili časovi. Kad se je predstavio ravnatelju Kittlu, saznade, da ne može biti primljen kao redoviti učenik, jer je premašio dvadesetu godinu. Sav izvan sebe pošao je do Vrazova prijatelja, književnika Erbena. Taj je prije nekoliko dana primio od Vraza pismo iz

Štajerske, u kojem ga moli, neka se pobrine za darovitog hrvatskog muzičara, koji je sva nada domovine. Neka ga očuva naročito od utjecaja germanske i talijanske škole, kojoj se na tamošnjem konservatoriju bezuvjetno klanjaju.

Erben ga je tješio: »Pa možda je tako i bolje! Kako mi Vraz piše, prilično ste već napredovali, pa bi vas možda kao redovitog đaka odveć sprečavalo u daljnoj nauci. Ja ću vas svakako preporučiti ravnatelju Kittlu, možda će vas primiti u privatnu poduku u kompoziciji i instrumentaciji.«

»Meni je ponajviše stalo do toga, da stečem diplomu kao dokaz, da sam konservatorij apsolvirao. Inače ne ću moći zatražiti mjesto učitelja glazbe na zagrebačkom glazbenom zavodu.«

»Pa ja se nadam, da je u Kittla toliko moći, da će vas pripustiti k javnom ispitu. Svakako je to najvažnije!«

U praškom je konservatoriju vladao kroz nebrojene decenije isti zastarjeli običaj, iste uredbe i pravila kao nekoć, pa se o njih nitko nije htio ogriješiti. Kittl je doduše Lisinskoga s novim preporukama ljubazno primio, kroz jedno osam dana njegove kompozicije pomnjivo pregledavao, a onda izjavio, da su zaista interesantne, svježe i originalne, pa da pokazuju svijesnog radnika. Ipak mu je žao, što mora reći, da je sve njegovo nastojanje bilo uzaludno, zavod ne će da odustane od svojih principa. »Savjetujem vam, ako već ne možete biti redoviti đak, da se upišete u harmoniju orguljaške škole kod profesora Pitscha.«

»A glede kompozicije i instrumentacije?«

Kittl ga omjeri od glave do pete, a u očima mu zasjao topao blijesak: »Zaista mi je vas žao!... Hm... ako nije druge, pa ću vas poučavati na svoju ruku!«

Lisinski htjede silom, da ga poljubi u ruku, srce mu klicalo od radosti. »A molim, honorar...?«

Kittl ga opet prekosi od ponošene surke do trošnih cipela. »Ne običajem poučavati privatno, stoga ne znam... no, recimo, pet forinti po satu.«

»Hvala«, — izmuca Lisinski i nakloni se duboko.

Profesor Pitsch u orguljaškoj školi nije ga tako ljubazno primio. Bio je strog pedant, kojemu je njemački princip ušao u svaku žilicu. Podsjećao je Vatroslava živo na Wiesner-Morgensterna. Tek kasnije,

kad se je Lisinski s njegovim sinom Vjenceslavom, akademičkim slobodnjačkim govornikom, svezao u tijesno prijateljstvo, oljuštila se tvrda kora oko čestite te jezgre, pa je mladog Hrvata od srca zavolio i u mnogočem ga savjetovao.

Glazbena mladež praškog konservatorija bila je za Lisinskoga neki posve novi tip, duhovit, nadaren, zanoseći se za ljepotom u umjetnosti nekim ekstatičnim uživanjem. Akademski kolegijalni duh prama njemačkom uzoru »Burschenschafta« svezao ih je sve u jedno društvo, pa su običavali blagovati u istoj gostionici, gdje su uživali kod glazbene duše krčmarove neke pogodnosti, a zatim se u ovećim skupinama podavali noćnom plandovanju.

Lisinski nije imao u početku odvažnosti, da ih se kloni, pogotovo kad je vidio, da je u društvenom pogledu u mnogočem zaostao. Ali mu je ipak bilo naskoro odvratno. Odgojen od tankoćutnih žena zgražao se je nad svakom nemoralnošću.

Zima je one godine nastupila prije reda, prekinula nit noćnom tumaranju, pa se mladež zavukla u zadimljene prostorije, gdje su stariji pušili lule, a mlađi dugačke cigare. Lisinski ih nije više trebao slijediti, iscrpli su neiskusnoga, pa se prezadužio, da za zimu nije mogao namaknuti ni ogrjeva.

Tad se opet pojavila stara njegova bolest u boku, upalili mu se zglobovi. On morade prekinuti nauke, pa poći u gradsku bolnicu na operaciju, a ležao je među siromasima, što ih liječe besplatno. Jadni bijahu to dani, a još jadnije noći. Vani je sipila snježna kišica, studena kao ledene igle, nebo se nije nikad razvedrilo, a njegovo srce čeznulo bolno za zavičajem. Među prostim stranim narodom, koji nije znao za vapaj njegova srca, razmišljao je o neizrecivoj svojoj bijedi. Nije mogao nikako da preživi od onih kukavnih pedeset forinti, što ih je vjerni Štriga svaki mjesec za nj ubirao, pa je odjedared zaželio, neka bude svemu kraj, neka ga ovdje snađe smrt.

Uzeo je tada svoju bilježnicu i zapisao stihove prema riječima iz sv. pisma:

»Der Staub zu Staube werden«,
Spricht Gottes Allgebot.
So reisst von unserm Herde
Das Liebste uns der Tod.

Verlassen liegt die Hülle
Im Grabe ohne Licht,
Es flehen für dich so viele:
Schlaf sanft und leide nicht!

O Gott! Lass ein die Seele
Vor Deines Friedens Reich,
Brich ihrer Leiden Quelle,
An diesen war sie reichl . . .«

To je želio, da mu budè smrtno opijelo. Onda je zaklopio oči i zaželio vruće, da ih nikad više ne otvori. U silnim bolima poslije operacije, kod koje se još nije znalo za narkozu, gunđao je u vrućici melodiju k ovim stihovima. Gledao je dugu povorku, koja ga slijedi do groba. Ali za čudo nije vidio majke, ni Marije, tek Hedu sa stranim nekim izražajem, kao u djevojke poodmaklih godina...

Stranice njegova života, ispisane jadom i pelinom, nijesu još bile ispunjene, trebalo je još živjeti, žrtvovati, patiti do kraja. Jednog su ga dana otpustili iz bolnice, slabijeg no ikada. Bio je slučajno vedar dan, a on je zastao pred bolnicom i udisavao požudno svježi zimski uzduh. U grudima mu se odjedared javilo nešto novo, silna želja za životom. Na dvije štake kročio je korak po korak kao djetešce, kad se raduje prvomu svom samostalnom stupanju. Grudima mu prostrujalo ono vedro raspoloženje, koje osjeća jedino bolesnik poslije beznadnih časova. Preko strmih stepenica svog doma otpratila ga je dobrodušna domaćica u milu njegovu sobicu. Ugledao je Vrazovu sliku, pa ju glasno pozdravljao: »Da si mi zdravo, blijedi moj prijatelju! Naš je udes prilično jednak!... Bit će bolje... dok se pridignemo!«

Mlako i bezbojno zimsko sunce, kao da bi ga htjelo razveseliti, trudilo se, da mu ugrije sobicu. Žilava mladenačka narav preturila i te teške dane, pa je naskoro sama sebi pomogla. Za nekoliko sedmica počeo je Vatroslav opet marljivo raditi, al se nije više družio sa đacima, već se odazivao jedino pozivu ozbiljnih glazbenika na večernje zabave u domaćem glazbenom krugu.

Vrela politika Čeha nije ga mogla zagrijati. On je razabrao, da češki patriotizam u svojim zahtjevima stoji na promišljenoj trijeznoj podlozi, da ide za dobitkom i blagostanjem sviju slojeva u jednakoj mjeri. Franceski liberalizam! U njegovoj pak domovini na sunčanom

jugu bile su borbe mnogo idealnije, jer tamo se hoće skinuti jaram tuđinstva, da se jača narodna misao i sloboda jezika. U tim ga je mislima zatekla buna 1848. U Pragu je buknula revolucija dva dana prije Beča, a da je Lisinski taj nagli preokret jedva opazio. Uživao je u spoznaji, da je naukom napredovao, pa da su mu kompozicije savršenije. Vazda je stvarao lako i zanosno.

Komponirao je tada »Hrvatsko kolo« za orkestar. Pred očima mu puklo divno ono veče kod otvorenja »Narodnog doma«, gdje su se svi domaći staleži sastali u prijatnom jedinstvu. Bajno rasvijetljenom dvoranom razlijegala se jedino hrvatska pjesma, pa i njegovo »Kolo«.

Vrućim je porivom svoga srca htio novim »Kolom« da iznenadi hrvatske rodoljube, da ih uvjeri, kolikom se zahvalnošću sviju sjeća, kako podnosi sve patnje, samo da se domogne cilja, da hrvatsku muziku jednom iznese pred forum svjetske kritike. Kad je i sâm ravnatelj Kittl primijetio, da mu je kompozicija u svakom pogledu vrlo uspjela, hitio je do pošte, da je pošlje odboru u Zagreb, a Štrigi je pisao, neka ga gospoda nagrade samo sa pedeset forinti.

Za koji dan primio je kratak odgovor, da mu nuđaju dvadeset forinti, ništa više. On je bio duboko povrijedjen. Idealne njegove žrtve zar će se ovako naplatiti? Premda ga je pritiskivala nevolja, ipak je odgovorio Štrigi, neka pošalje »Kolo« na dar slavenskom akademskom društvu u Beč. Oni pripravljaju »veliku slavjansku besedu«, neka im je to uzdarje brata u tuđini.

Bečki slavenski klub primio je omašni taj umjetnički dar slavnoga Hrvata velikom radošću, pa mu je zahvalio toplim pismom te ga umolio, neka primi malen začasni darak od sto forinti. Lisinski je nad tom pažnjom zaplakao od ganuća i sreće.

Svako njegovo djelo, što bi ga slao kući, primao je Vraz s velikim veseljem ali ujedno i sa strahom poradi utjecaja praške škole. To ne potraja dugo. Zamalo se Lisinski posve oslobodio i pošao svojim putem. Tek u uporabi glazbala u orkestru nije se mogao služiti drugim načinom, nego što su mu učitelji prama uzoru slavnih opera preporučivali Tamo su dominirali Mozart i Gluck, koji je orkestralni operni stil postavio na novi temelj.

U veljači 1848. skladao je veliki potpuri »Jeka ilirskih napjeva«, pa ga posvetio domorocima u Pančevu, Novom Sadu i Mitrovici. To je djelo Kittla tako zadovoljilo, da ga je nakanio izvađati u Pragu.

Česima je pak skladao na poklon ozbiljnu dostojanstvenu koračnicu »Česky konstitučni pochod«. Njime su slavili konstituciju, kojom ih je obdario car Ferdinand V., da ih umiri.

O svom životu i teškim prilikama pisao je jedan jedini put kući, i to s razloga, što su ga pred majkom obijedili, da se je podao lakoumnom životu. Dok bi se u dopisivanju s prijateljima služio vazda hrvatskim jezikom, to je s Marijom još uvijek gajio njemštinu.

Ovo je opširno pismo pisao 1. travnja 1848., dakle uoči najvažnijih političkih događaja u Hrvatskoj.

»Liebe, gute Schwester!

Als ich heut, da das Wetter so schön, auf den Bastey mich früh Morgens erging, so manchmal nach der Heimat sinnend, kam ich nach Hause und sieh, dein Brief wartete meiner auf dem Tische; endlich wieder etwas von Euch zu hören. Welche Freude meine Seele empfand, weiss ich nicht genau zu bestimmen, dass es aber ein Gefühl tiefer Rührung gewesen, stand die Thränenmenge auf meinen Wangen zum Beweise. Bin ja überzeugt von eurer Sorgfältigkeit für den Sohn und Bruder, dessen höchstes Kleinod, die Seelenruhe unerringbar bis nun geblieben, und gewiss fortan bleiben wird. Erwege meine Vergangenheit genau, und du, liebe Marie, wirst sehen, dass ich nicht fasele, nicht frevle. Und die gute Mutter, was macht sie, besorgt ist sie für mich? Kann noch da Muttergefühl Platz haben, wo gewagte, kecke Fehltritte eines Kindes, alle Freude, alles Glück, einer gelungenen Erziehung, verdrängen, und bittere Thränen jene heilige Stelle im Mutterherzen, die nur für gute Sprösslinge bestimmt, umdüstern? Doch hinweg mit diesen Gedanken, sie sind ja ohnedies meine treuesten Gäste.

Ihr guten Seelen alle seit unbesorgt, die Zukunft, zwar ferne, muss mir doch in ihrem Lichte nicht dämmern, dies hoffe ich als Christ. Ich merke den Zweck, warum ihr das Muttergottesbild mir sandtet, gewiss war diese fromme That, eine meiner guten Mutter: ihr habt recht, den verblendeten helfen diese Fingerzeige, darum dank Euch.

Was mich betrifft, lebe ich für die Musik, trotz monatlichen 50 F. lebe ich karg, wie ich den Cuci schon ehedem schrieb; Wohnung, Meister, das Theater, das mir letzterer stets anbefiehlt, zehren alles auf. Meine Kleider, die nehmlichen paar Fetzen aus Agram trage ich noch, doch sie drohen schon ein Ende zu nehmen, ich sparre, und kann nichts

XI.

erübrigen, die jetzigen Unruhen machen in Prag, einer Stadt von 155.000 Seelen alles theuer; in der früh genüsse ich eine Semmel und um 5 w. w. Milch, zu Mittag Suppe, Fleisch, und eine gemeine Mehlspeise, an Braten vergass ich schon, und so bis zum andern Tage nichts. So gehe ich dann und wann mit murrenden Magen in's Theater, das ich nicht unentgeltlich erlangen konnte, und welches für meine Ausbildung in der dramatischen Musik nöthiger ist, als dem Munde ein dürftiger Bissen.

Auser der Bekanntschaft mit einigen soliden patriotischen Häusern und den besseren Zöglingen in Conservatorium, gieb ich mich mit niemand ab, und bin so zu sagen für jetzt noch eine Null, was ich aber auch haben will, da ich mich als Schüler betrachte, und das viele Bekanntsein mich in meinem Fache bedeutend stören würde. Komme ich einst in eure Mitte, ist's mein einziger Wunsch, dem Vaterlande zu zeigen, dass es auf mich nicht ohne Erfolg Opfer verzehrte. Liebe Schwester, verzeihe, meine Worte klingen ernsthaft, doch Gott ist mein Zeuge, ich kann nicht anders. Wohl lauten zwei Briefe an Hatz und Štriga anders, aber wohlerwogen, darf ich mich ihnen so darthun, wie meinen Angehörigen? Würden sie nicht noch obendrein als undankbare schelten? Sie thun für mich das möglichste. Du wirst auch schliessen, dass ich vielleicht gar immer in's Theater gehe? Bewahre Gott! Nur in clasische Aufführungen, und das Entrée ist ja à 30 kr. O. W.

Was Eure Sorge um mich betrifft, dass ich mich in politische Sachen menge, die ist unnötig, da müsst ich jede andere Beschäftigung auf den Nagel hängen. Oesterreich hat trübe Tage zu erwarten, es ist in allen Ländern seine festigkeit wankend. Was du mir schriebst, dass sich bei Euch die Partheien vereinten, erfreute mich, doch nicht so sehr; jene Hyder mit den tausend Köpfen, die unsere Nationalität so lange peitschte und plagte, traue ich nicht, seit auf eurer Hut, aufrichtige Croatenherzen, haltet das neue Bündniss, aber spähet mit Argusaugen in die dunkeln Wünkelzüge jenes Unthieres, dass ich nie mit guten Auge betrachte. Ungarn will republikanisch werden, was wird dann Croatien neuer Verbündeter? Ich halte nicht mit, den Republik hat noch keinen Staat beglückt; und Oesterreich hat ja slavenische Arme genug, um auf ihnen aufzublühen, hitzköpfig ist jedes Prinzip eines Republikaners.

Aus den Briefen an deinen Gatten wirst du ersehen, dass es in

Böhmen regsam ist geworden, alles jubelt ob der erhaltenen Freiheit. Gott gebe, dass sie nicht missbraucht wird und fremde Macht uns noch mehr zerrütte.

Cuci weiss, warum ich so lange schwieg, erspare mir eine neue Erörterung, ich könnte wieder die Hoffnung verlieren. Er handelte als Freund, darum soll er auch nicht Arges von mir denken, ich liebe ihn, achte ihn. Sollte Šink nach Agram kommen, sage ihm, dass seine Bilder schon auf der Reise nach Agram sind.

Ich schrieb unlängst ein grosses ilirisches Potpourri für das grosse Orchester, das meinem Meister direktor Kittl so sehr gefiel, dass er selbes nach Ostern im Conservatorium spielen will lassen, und so wird ein ilirisches Werk das erste slavische sein, das im Conservatorium vorgetragen wird, da bis jetzt stets nur dem deutschen Gotte huldigte. Da ich obiges Werk den Gränzkommunitäten, wo wir v. J. einen Ausflug machten, widme, und selbes bereits dreimal rein kopierte, damit ich es absende, liegt dieses doch nutzlos im Kasten, da ich die zu einer Widmung nothwendigen Einbandskosten, so wie die Frankierung zu leisten nicht vermöge. Ich schrieb mehrere Lieder, Vocalquarteten, Tänze, Märsche und drei Ouverturen, deren zweite ich für den Agramer Musikverein bestimmte, und die dritte gerade heute meinem Maitre zur Uebersicht unterbreiten werde. Bitte dich, im Falle dein Gatte meinen Brief nicht erhalten, den Cuci aufzutragen, dass er mir bei Štriga liegenden Text Porin baldigst schicken möge; da Štriga auf so wiederholtes Schreiben, mich nicht mit einer Antwort erfreute, kann es sein, dass er gegen mich grolle, warum? Gott weiss es, ich nicht. Darum soll auch Cuci obigen Text wie immer zu erlangen trachten.

Also wird meine Ljubav i zloba auf den Brettern erscheinen? Arme Oper, in meinen trübsten Stunden arbeitete ich an ihr. Wird sie bessere Nachfolger haben? Ich hoffe.

Der guten Mutter lasse ich meinen aufrichtigsten Kindesdank überkommen für mich hatte sie stets ein warmes Gefühl, ich weiss, sie würde ihr Glück erreichen, wenn sie mich einmal auf meinem Platze erblickte; o sage ihr, sie soll nicht fruchtlos hoffen, Gott gebe ihr noch lange Leben, damit ich meine Schuld mit jenem innigsten Gefühle an ihr löse, die ein Kind, das für seine Mutter alles gute will, zu lösen im Stande ist. Habet Acht auf sie,pfleget sie, an Euch ist jetzt die Reihe, so Gott will, werde ich es fortsetzen.

Die liebe Tante Cuci grüsse, küsse meinerseits, sie that mir auch so viel gutes; auch alle, alle umarme, die mich lieben, die mir Freunde sind, sage ihnen, dass weit im Norden mein Herz warm für sie schlage, dass ich nie ihrer vergesen kann, dass ich so oft nach ihnen, nach der theuren Heimat seufze, es ist ja doch so schwer, fremd in der Ferne zu athmen; doch welche Freude, wenn ich euch alle wieder ans Herz drücken und sagen werde können, da bin ich, seht und liebt mich wieder.

Nun gute Schwester muss ich abbrechen, die Stunde schlägt, und der Brief muss auf die Post, um zu Euch hinüber zu fliegen; doch ja, ich bin gesund, allein ich lag eine zeitlang, mein Fuss schwoll stark, unter heftigen Schmerzen durchwachte ich Tag und Nacht, ich musste operirt werden, und eine grosse Menge Euters quoll heraus, doch gottlob, nun ist's vorüber.

Küsse meine, unsere liebe Mutter, sage ihr, ich befinde mich nun wohl, sie soll nur mit Freude meiner Gedenken, und jede trübe, bange Unruhe sei von ihr ferne, Gott ist ja über mir, und ihr Gebet wird mir Segen bringen. Lebet alle herzlich wohl,

dein aufrichtiger Bruder
Ignaz.

Adresse: Vatr. Lisinski, Obstgasse Nr. 770. Zweiter Stock.
NB. ich ändere die Wohnung.«

Čitava godina 1848. i 1849. bila je krvava cvatnja slobodnjačke misli. Sve srednja i zapadna Evropa uprle su svoj pogled u Pariz, gdje je buržoazija početkom veljače kralja Louisa Phillippa s prijestolja svrgla i drugu republiku osnovala. Plamene su pariske struje raznosile uzduhom raspojasani slobodnjački krik, koji je našao odjeka i u austrijskim središtima Beču, Pragu i Pešti. Preplašenom caru i kralju Ferdinandu nije preostalo drugo nego da nezadovoljnim Česima i Madžarima podijeli zatražene povlastice, napose da Madžarima ispuni smione zahtjeve, koji su bili napereni protiv narodne i političke slobode Hrvatske.

To je Ilirce iznova prodrmalo. Oduševljenje za ilirsku poeziju i za narodne napjeve prevladao je sada zaoštreni politički rad.

Bivši žarki pjesnici pretvoriše se preko noći u oštroumne agitatore. Prkosno su digli čelo i slijedili svoje geslo:

Dok smo, nek smo,
Kad umremo,
Da se spominjemo.

Pod vodstvom Ljudevita Gaja, Ivana Kukuljevića i Ambroza Vranicanija skupila se deputacija, koja je novčanom pomoću zagrebačkog Kaptola pošla u Beč, da pred prijestoljem podastre opravdane svoje želje i zahtjeve. Povorka je krenula pod istim onim barjakom, koji ih je vodio 1845. na srpanjsku restauraciju, kad se taj orosio krvlju najvrednijih mladića.

Uzbuđeni su se Bečani uz glasno klicanje divili snažnim delijama u šarenoj odori, a kad su ovi stali pred Kärnthnerthorom, da krenu u cesarsku palaču, opsipale su ih Bečanke cvijećem i okitile im crvenkape i čalme.

Car ih Ferdinand vrlo prijazno primio. Taj vladar bez prave energije niti je što skrivio, niti je imao kakvih zasluga; sve je volio prepuštati svojim ministrima. Kad su ga uznemirivali u lagodnoj bezbrižnosti pa mu važne spise donijeli na potpis, znao bi uzdahnuti: »Dalo bi se posve ugodno živjeti, samo da nije toga potpisivanja!«

Saslušavši Gajev govor poklonio mu je kao znak cesarske naklonosti iglu pribodaču s briljantnom glavicom, a ujedno naslov dvorskog savjetnika. Ilirci su se vratili u Zagreb opojeni slatkim obećanjima. Silno ih je ljudstvo dočekalo, da iz njihovih usta sasluša još jednom sve, što im je brza stafeta u kratko javila. One se je večeri sav Zagreb rasvijetlio, gradska banda kretala ulicama, a zaneseni narod pjevao pod Gajevim prozorima pjesme Livadića, Rusana i Lisinskoga.

Kad je cesarski Beč zahvatila vijavica evropskog prevrata pa buknula buna, ustali su i Madžari, da pod Lajošem Košutom traže potpunu svoju slobodu i neovisnost. Odjedared zavijao je Hrvate odasvud plamen mržnje i ratne bure. Trebalo je stoga na brzu ruku naći glavara, zagrijana za hrvatske ideje, jake ruke i svijetlog obraza

Otkad je odmaglio Haller de Hallerkeö, bio je banskim namjesnikom za Hrvatsku već po drugi put biskup Juraj Haulik. Njega je tek malen dio naroda želio za bana. Našlo se pače ljudi, koji su prama biskupu, koji je vodio vrlo umjerenu politiku, istupili očitim neprijateljstvom. Jednog su jutra osvanuli na svim vratima i zidovima biskupskog dvora klimavi stihovi vlaškouličanske purgarske fantazije:

»Niti Švaba, nit Furlan,
ni bil još horvatski,
nebuš ni ti ban.«

Gajeva je bila davna želja, uz koju su svi sada pristali, da ponude vodstvo Hrvatske popularnomu barunu Josipu Jelačiću, zapovjedniku graničarske pukovnije u Glini. Kad su mu tu volju lično saopćili, reče on vlažnih očiju: »Kamo sreće, braćo, da vam mogu pokazati moje srce, kako gine za srećom i slavom domovine!«

Tad je gizdava deputacija opet krenula u Beč, da ishodi imenovanje Jelačićevo. Kruna je cijenila taj izbor. Na bečkom je dvoru bio dobro poznat plemićki taj mladić, bivši pitomac Terezijanuma, gdje se odlikovao elegantnom kavalirštinom. Tamo su ga zvali: »Unser Pepi.« A kako ga je rodila hrvatska majka, dvorski su se političari pouzdano nadali, da će biti vjeran čuvar dinastije.

U Josipa Jelačića bile su obje značajke hrvatskoga naroda: junaštvo i osjećajnost. Uz gotovo isklesane oštre crte lica, smjeli orlov nos i plamene tamne oči, bila je u njega tako nježna ćud, tolika pobožnost i naivno pouzdanje u pravednost, da su se i u najodlučnijim časovima sva njegova krvava djela obložila čistoćom njegovih nakana.

Uza nj bio je u Glini pobočnik mu i desna ruka maleni veseljak, lajtnant Ivan Trnski, koji je ondje ispjevao jednu od svojih najvrednijih pjesama »Graničarima«, a u slavu ljubljenoga svoga pukovnika popularnu »Ljubimo te naša diko«, kojom je narod slavio kasnije najvećeg svoga sina biskupa Strosmajera. Tu je pjesmu mladi oficir Josip Runjanin uglazbio prema talijanskoj »Io sono riccho«, pa se ona širila po svim slavenskim zemljama.

Josip Jelačić bijaše i pjesnik. To bijahu što sentimentalne ljubavne, što ratoborne pjesme, što ih je spjevao između svoje sedamnaeste i dvadesetdruge godine, dašto u njemačkom jeziku.

Kao mladi poručnik Kneževićevih draguna dugo je vremena teško bolovao, pa je u to vrijeme svoje pjesmice sabrao i izdao ih štampom pod naslovom »Eine Stunde der Erinnerung.« Godine 1848. stali su ih neki Ilirci prevoditi na hrvatski pa ih složili u potpunu knjižicu.

Ljubavne te pjesme čitao je cijeli Beč, mlade su ih nadvojvotkinje

kod kućnih zabava deklamirale, pa su se vruće molile Bogu, neka spasi od smrti lijepog kavalira, koji umije plesati mazurku i lancier-quadrillu elegantnije no ikoji franceski vojvoda. Kad ih je Jelačić i prema bečkom pozivu kasnije junački branio sa svojim Hrvatima, tada je neki cesarski intimus kod odlične tvrtke Behrmann naručio statuetu, koja mladoga plemića prikazuje na vatrenom konju, pa se ta malena umjetnina prodavala na jagmu uz cijenu od deset forinti po komadu.

U otmjenom društvu govorio je Jelačić s gospodom latinski, sa aristokratkinjama franceski, u regimenti njemački, a s prijateljima i dobrodušnim seljakom »domaćim jezikom«.

Kad je Jelačić 25. ožujka 1848. krenuo iz Petrinje u Zagreb, dočekao ga je u Lekeniku poštanski ravnatelj Klempaj, pa ga prvi izvijestio o njegovu imenovanju i ujedno mu čestitao. Novi je ban zaustavio svoga konja i rekao sjetno: »Kocka je pala! Ja idem izravnim putem, igram otvorenu igru! . . . Ako uz to zaglavim, pasti ću kao vojnik i patriot, ali kao vjeran službenik svoga gospodara!«

Uz geslo: »Dobro naroda i domovine« održao je do posljednjeg daha tvrdu svoju vjeru; ali je nijesu održali oni u Beču Kad se je bečki dvor ispred bune morao skloniti u Olomuc, tad se majka nasljednika prijestola, nadvojvotkinja Sofija, obratila na Jelačića pa je sklopljenih ruku zavapila: »Barune, vi ste najjači naš oslon!«

U njegovu slavu priredili su Zagrepčani kazališnu predstavu s operom »Ljubav i zloba« i dramom »Oslobodjenje Hrvata ispod franačkog jarma.« U gledalištu bilo je silno uzbuđeno raspoloženje, svečano i toplo, a tomu su mnogo prinijela najsjajnija lica hrvatskoga plemstva, poslanika i rodoljuba, koja su kitila lože.

Zatim se vršila banova instalacija tolikim sjajem, kako ga još nijedan hrvatski ban nije doživio. Na trgu sv. Katarine obavio je crkveni obred pravoslavni vladika Rajačić. Time su političari očitovali bratsku slogu sa Srbima, koji su nastanjeni u vojnoj Krajini, Srijemu, Bačkoj i Banatu. Za ove posljednje tražilo se dapače posebno ime »srpska vojvodina«, njezin bi glavar imao biti ujedno potpredsjednik hrvatskoga sabora, kojemu je predsjedao ban.

Srpsko-hrvatsko bratstvo zagovarao je u isto doba Ljudevit pl. Vukotinović u brošuri »Mnoga glavna pitanja našega vremena«, pa je time jugoslavensku ideju s ilirskog stanovišta objasnio i učvrstio.

Pjesnik je pak Ivan Mažuranić, kasniji hrvatski ban, izdao znamenitu brošuru »Hrvati Madžarima«, u kojoj mu lebdi pred očima politički san »trojedine kraljevine.«

Sav se je Zagreb okitio barjacima, cvjetnim vijencima i transparentima. Klicanje i patriotsko pjevanje nije jenjalo ni u kasnoj noći. Akademska je omladina u preobilju svoga zanosa iznijela sve školske njemačke i madžarske knjige, složila ih usred Katarinskog trga u golem kup, a onda zapalila. Po primjeru rimskih bahanalija uhvatili se oko razbuktjelog plamena đaci s mlađim građanima u junačko kolo, pa se živo kretali pjevajući slobodnjačku pjesmu »Prostim zrakom ptica leti« po napjevu Lisinskoga.

U slavu instalacije prvog narodnog bana priredili su juratoši »sjajan pravnički ples«. Bratskom pozivu odazvali su se na pozdrav banu vjerni Križevčani, kojih grad bijaše »tvrđava Ilirstva«, zatim Varaždinci, Krajiška Podravina, Glinska okolica i grad Ogulin. Svaka je imućnija zagrebačka kuća primila na stan nekoliko gosti, jer inače ne bi bilo za njih konaka. Štriga je na brzu ruku s mladeži uvježbao hrvatsko i slavonsko kolo. Ti slikoviti plesovi uznesli su bana do suza.

Tomu je sjajnom plesu pribivalo u »Narodnom domu« do 2000 lica bez razlike vjere i staleža, pa i kaptolsko svećenstvo. Na ulazu dijelila se pjesma »Slozi gradjanah zagrebačkieh kaptolske i varoške strane«, a u čast dičnih Ilirkinja pjesma »Poklon kćerim zagrebačkim«. Gospođe su uz to primile na dar plesni red sa zlatnim uresom. To je bila tanana lepeza provučena trobojnom vrpcom (jedna se lepeza čuva u gradskom muzeju), dočim su plesovi još uvijek nosili njemačka imena »Walzer«, »Quadrille« itd. Uvriježena se njemština nije mogla iskorijeniti, odveć je žilav bio taj korov na narodnom polju.

U gospojinskom salonu čekalo je Ilirkinje rijetko iznenađenje. Velikim trudom i neobičnom domišljatošću zagrebačkih obrtnika bio je ondje postavljen vodoskok, ovjenčan bujnim cvijećem. Ispod debelog saga bile su položene cijevi, koje su vodile do tavana, na kom su bile postavljene bačve, što su se neprekidno napunjavale vodom iz domaćeg kućnog zdenca. Dočuvši općinstvo za to čudo, svak se je gurao do staklenih vrata salona, da se nagleda toga izuma nove mode, dok nije onamo ušao i ban Jelačić. On se je one večeri u bijeloj svojoj uniformi, koju bi nosio kad cesarskih audijencija na bečkom dvoru,

prikazao kao pravi kraljevski vođa svoga naroda. Napose je pak opčarao gospođe nježnom galanterijom rođenoga kavalira.

Međutim se oko njihovih glava gomilala, kako je Demeter pjevao, »politička oluja, koja mora da čisti zrnje narodno od pljeve i praha stoljetnoga«. U Madžarskoj je revolucija već bila preotela mah, pa se tvrdim čelom postavila na granice austrijske. Odjednom su preko Drave zaboravili Hrvatsku i drevna njezina prava, pa se Lajoš Košut oglasio u saboru historijskom riječi: »Ne vidim na zemljovidu nikakove „k r a l j e v i n e" Hrvatske!«

U Hrvatskoj postao je Jelačić simbolom narodnoga jedinstva. Svi su ga s povjerenjem slijedili. Njegov je položaj prama monarhiji bio vrlo kritičan. Sa sjevera ga je tlačio bečki apsolutizam, koji je Hrvatima samo obećavao ispunjenje njihovih pravica, slobodu i konstituciju; preko Drave grozili su se Madžari, koji, premda su se dičili širokim liberalizmom, ipak su kratili mnoga prava Hrvatskoj, naročito političku samostalnost i javnu porabu materinskoga jezika.

Ban je tada sazvao onu historijsku saborsku skupštinu, u kojoj su stvoreni znameniti zaključci: da se ukine kmetstvo, da se uvede opće plaćanje poreza, a s Madžarskom da se promijene dojakošnji odnosi. U buduće neka bude zajednica uređena na način kantonâ u Švicarskoj. Saborskom je dvoranom zagrmilo: »Hrvatska Hrvatom!« Poslije banova blistavog govora obasule su rodoljupke sa galerije milog poglavara kišom cvijeća. Med njima je mnogo srce zadrhtalo za prekrasnoga hrvatskog junaka vrlo nježnim osjećajem.

Ban je nastavio: »Banska se vlast neka proširi od Drave do mora! Krajina i Dalmacija neka se pripoje k Hrvatskoj!« To nije bila tek prelijepa utopija, već kasnije najsnažnije djelo Jelačićevo. On je zaista proveo jedinstvo Hrvata pod junačkim svojim vodstvom: od Drave preko Rijeke do Boke Kotorske, od Save do Dunava, ali nažalost samo na kratko vrijeme.

Iste godine 1848. idao je Ivan pl. Kukuljević upravo u horu patriotske svoje budnice »Slavjanke«, koje su Hrvatima vrlo omiljele, pa su se svuda rado pjevale. Najznačajnija bila je posljednja:

»Slavjani! Slavjani!
Vi naroda sluge!
Vi čuvari carstvah,

XII.

A drugovi tuge!
Tudji vi kmetovi!
Tudji vojaci!
Gdje su vaša polja?
Gdje vaši barjaci?
Nigdje ništa svoga,
Od nikog ljubavi.
Na noge se diž'te!
Mač u ruke sada!
Tuđinstvo nek padne,
Slavjanstvo da vlada!«

Nesnosna situacija na granici Madžarske ponukala je Jelačića, da se protiv susjeda digne oboružanom snagom. »Na obranu naroda i slobode!« Tako je izjavio u manifestu, što ga je izdao uz odredbu, neka se taj prilijepi na sva vrata crkvâ, varoških kuća i krčmâ. A tad se je ban na brzu ruku spremao, da već u rujnu 1848. pređe preko Drave. Aristokratska njegova duša diktirala je tada sa vrlo mnogo obzirnosti i drugi jedan manifest, što ga je upravio na madžarski narod:

»...Ne ulazim u Ugarsku kao neprijatelj naroda,
već da Madžarima pružim ruku, kako bi
zajedno branili domovinu!«

Jelačić je bio svijestan o tom, da se narod ne može nikad obraniti protiv tuđinstva, »a k o n i j e s l o ž a n«. Ta najljuća mana hrvatskog naroda veliku je brigu zadavala umnomu banu. Ponajprije je nastojao, da izgladi stare zadjevice između Turopolja, rođenog mu gnijezda, i oholog Zagreba, između madžarona i narodnjaka, pa da prestane svaka mržnja staležâ, jer se svi bez iznimke moraju složiti na obranu domovine. Madžaronski je kasino zatvorio, a na krovu se odsada morala vijati hrvatska trobojnica.

Turopoljske seoske plemiće predobio je na laku ruku, jer je niknuo iz njihove grude. Oni su oduševljenog srca dohrlili u banov tabor pod vodstvom mladoga čestitog komeša Stjepana Josipovića, sinovca okrutnoga Antuna Danijela. Mnogi su se tada plemići rado odrekli staroga svoga prijateljstva s Madžarima; ali bilo ih je i takovih, koji su ostali tvrdokorni, kao Koloman Bedeković i stari Antun Danijel Josipović. Veliku svoju simpatiju za Madžare pokazivali su

izvanjskim načinom time, što su nosili bradu à la Lajoš Košut i na ulici razgovarali navalice madžarski.

Kad su im to domoroci spočitavali, izjavio je Bedeković na javnom sastajalištu: »Rajše oćem kakti cucek lajati, kakti vol v jarmu zapregnut biti, nek da govorim ilirski i pišem, kaj su jedno deset do dvadeset mladičov zmislili, kaj drugog posla nisu imali!«

Ta prerevna vjernost nije u Madžarâ našla doličné plate. Danijela su Josipovića Madžari kasnije proglasili narodnim buntovnikom i špijunom, odsudili na vješala, ali onda pomilovali, pa ga poslali na deset godina robije u mrku tvrđavu Kufstein.

Hrvati su pod svojim krovovima mukom očekivali čas, da ih premili ban pozove pod oružje. Od nezaboravnih dana srpanjskih 1845. svaki je rodoljub imao na svojoj konsoli ili na kominu srebrni sat pod staklenim zvonom, postavljen na mramorni podnožak. Bila je to urica smještena usred srebrne zvijezde Danice, a ispod nje u polumjesecu urezana svagdanja opomena: »Udrit će i za vas!« Kad je kotač obišao dvanaest sati, u zaleđu bi se urice stala razlijegati »marseillaisa«.

Ta se je slobodnjačka himna na čudnovat način razvila. Ona potječe zapravo iz jednog »Credo« katoličke mise, koju je nekoć skladao Nijemac Holtzmann, pa se izvodila u stolnoj crkvi u Strassburgu. Kad je godine 1792. u Franceskoj buknuo rat protiv Austrije, upotrebio je taj melodiozni motiv mladi Francez Joseph Rouget de l' Isle za ratnu pjesmu »Le chant de guerre de l' armée du Rhin«. Prvi, koji su se tom pjesmom oduševljavali, bijahu franceski dobrovoljci iz Marseille-a. S vremenom poprimila je pjesma posebno političko obilježje, pa se kasnije udomila u mnogih naroda, što teže za slobodom.

Austrija je Hrvatima doduše obećala, ako krenu na njezinu obranu protiv Madžarâ, da će im pomoći zlatom i vojnicima. Hrvati su na to strpljivo čekali, ali nikad ne dočekali. Rodoljublje postiglo je međutim vršak svoje snage. Malena je Hrvatska na svoj trošak digla na noge veliku vojsku, da sama sebi obrani granice domovine. Jelačić je bio imenovan »zapovijedajućim generalom u Hrvatskoj i Vojnoj Krajini«, nazvanoj »Militärgrenze«, pa je izjavio u saboru, da će preko noći skupiti 30-40.000 krajiških vjernih ustaša, ako se sabere dosta novaca. Na te riječi razvila se u sabornici predivna slika. Na galerijama skidale su gospođe s razgaljenih ramena skupocjen porodični nakit, lance, broše, privjeske, zatim ukosnice sa briljantnim cvijećem,

dugačke mindžuše, narukvice i prstenje. Odjednom se ispred očiju očaranog bana spustila blistava kiša sa ženskih srdaca, mirisava i topla, ozvanjala tananim kovnim zveketom i pokrila zeleni stol.

Ban je dignuo raskriljene ruke prema galerijama i uskliknuo: »Naši anđeli! Spas domovine!« a onda je od ushita zaplakao.

Nato su velikaši i mogućnici također stali skidati svoje teško zlato, lance, ure, kopče sa pojasa, dragulje sa sabalja, briljantne zvijezde Danice sa čalme. Vladika Rajačić stavio je na stol bogati svoj posvećeni lanac, a kardinal Haulik poslao je isti dan u banske dvore 10.000 for. u zlatu i time dokazao, da svom dušom pristaje uz njih. Sijedi pak biskup Schrott unovčio je cijelo svoje srebrno posuđe i svijećnjake pa milomu banu predao 10.000 for. u srebru.

Plemići i vlastela spremili su se na još veću žrtvu. Opremili su i oboružali svoje seljake. Hrvatski se je seljak našao u čudnom položaju. Riješivši se kmetstva, nije se za novu slobodu mnogo oduševljavao. Mnogi, osobito stariji ljudi, privikli na tlaku, držali su tu novotariju povredom vjernoga svoga odnosa spram zemaljskog gospodina, s kojim je u tijesnoj zajednici živio zadovoljno i bezbrižno njegov djed i pradjed. »Domorodni poziv«, neka seljak stupi u redove ustaša, prihvatio je ovaj s velikim zadovoljstvom. »Pod puškom« bio je opet i pod »komandom« gospodara, pa je jedino trebao slušati, što mu je kroz stoljeća prešlo u krv.

Najsjajniju su vojsku digle na taj način varmeđe zagrebačka, varaždinska i križevačka, tri najmogućnije i najbogatije. One su predale banu do 30.000 ustaša, Krajina 21.000 pješaka i 20.000 turopoljskih plemića, oboružanih čudnovatim i prerazličitim oruđem. Sam je grad Trst poslao četiri topa i 35.000 for. u srebru. Veliki sudac moslavački, Ljudevit pl. Vukotinović, sabrao je na svoju ruku do 1000 momaka, pa im se postavio na čelo. Grof Jurica Erdődy žrtvovao je osim snažne svoje čete i lijepu svoju dvorsku bandu, koja je bila poznata po svim dvorcima, gdje bi se koja slava priređivala. Erdődyjeva je banda sada došla, da domorodnim davorijama jača i bodri oboružane duše.

Ivan pl. Kukuljević osnovao je tada narodnu gardu, u koju su stupili očevi i sinovi plemićkog i građanskog roda, sav cvijet umnih hrvatskih glava i otmjene mladeži. Josip Freudenreich zaključao je na kratko vrijeme kazalište, postavio se za gradskog bubnjara, a Demeter za časnika. Akademska omladina uredila je posebnu svoju

»Đačku legiju«, koja se odlikovala biranom ljepotom i svuda pratila i čuvala svoga bana. Sve je bilo zadahnuto jednom mišlju i voljom.

Ni slabašni Stanko Vraz nije htio da miruje. Premda je posljednjih godina vrlo oslabio, u klonulom jednom času očajno je uskliknuo: »Kamo sreće, da izdahnem na bojnom polju među drugovima, a ne u jadnoj postelji!«

Jednog dana pošalje ban po Štrigu, da ga postavi časnikom, pa ga upita, zašto mu se još nije javio. Mladić uzdigne pogled ljubljenom banu izravno u lice: »Svijetli bane! Ne dam se ubiti ni za kakovu čast, pa makar me postavili za majora. Vidim domovinu u pogibli, pa joj hoću služiti i ostati živ. Molim, dodijelite me kojojgod regimenti za prostoga šicera (strijelca).«

Ban je čudnoj toj molbi udovoljio, pa je ponosnog pjevača dodijelio kao »Freiwilligen beim k. k. Gradiskaner Regiment, 2. Feldbataillon«.

Kad su bečki Slaveni dočuli, da se Hrvatska sprema na vojnu protiv Madžarâ, poslali su joj pozdrav sa jedno sedamdeset potpisa, pa braću bodrili, neka ne smalakšu, dok se sve na čistac ne izvede. Gaj im je odgovorio u ime Hrvatâ i pripomenuo, da će najkasnije za mjesec dana političko obzorje biti pročišćeno.

U rujnu navijestio je Jelačić prekodravskom susjedu formalni rat. Prešao je granicu i pripojio Međumurje materi zemlji. Tom prilikom imali su Križevčani »težak gubitak«. Oni su naime poveli onamo starinski svoj top, nazvan »šekl«, jer su mu kolesa bila namazana narodnim bojama. Kad je Vukotinović 7. listopada južno od Legrada prama Dravi zaposjeo svu okolicu oko Velikog Otoka do Velikog Bukovca, odvukli su onamo svoj strahoviti »šekl«, koji će po svoj prilici zadati Madžarima sto muka. No »majori-juratoši«, zapovjednici narodnih četa, bijahu još posve neiskusni, pa zato i bezbrižni. Kod prve navale kod Kotoribe domogli su se Madžari »šekla« prije no što je ikoji metak izbacio. Bit će, da su mu znali historijsku vrijednost, jer su ga spremili u narodni muzej u Peštu. Zlobni jezici vele, da je »šekl« tamo promijenio boju.

Odjednom pozove dvor bana Jelačića u Beč, neka se združi s knezom Windischgrätzom, da zajedno s njime oslobodi prijestolnicu od ustaša. Lojalna duša Jelačićeva nije tada pitala, da li nije Hrvatskoj nužnije, da svojom vojskom, koju je podigla uz najveće narodne žrtve, obrani prije svega vlastitu svoju grudu. On krene vojsku prema Beču, potuče kod Schwechata Madžare, zauzme Beč i krene zajedno sa Windischgrätzovom vojskom prema Budimu.

Nemoćni je kralj u najkritičnijem času predao austrijsku krunu svome sinovcu, nadvojvodi Franju Josipu, a Hrvati se ovomu zavjerili »krvlju i životom«. Dne 1. siječnja 1849. ušao je Jelačać u Budim, a madžarska se vlada sklonila u Debrecin. Kad je Windischgrätz javio caru, da su »buntovničke rulje« uništene, objavio je mladi car svojim zemljama novi ustav, nadajući se, da je time učinio kraj svemu krvoproliću. Time se proglasio t. zv. »oktroirani ustav«, koji je u Hrvatskoj pobudio golemo nezadovoljstvo. Hrvati su za spas Austrije bili utrošili svu svoju snagu i narodno blago, a za zahvalu nijesu im u Beču potvrdili ni saborskih njihovih zaključaka od g. 1848. Što više, primili su iz Beča prijetnju, ako ne prihvate oktroiran ustav, da će ih smatrati buntovnicima.

Jelačić je svisnuo od unutarnjeg kidanja. Odgojili su ga u časničkoj vjernosti prama dinastiji, ali mu se srce privezalo tijesno uz milu svoju domovinu, kojoj se time spremala propast. Dođe mu u dobar čas ukaz više vojne oblasti, neka krene prema Slavoniji, gdje su boljari i plemići od nekoliko decenija amo šurovali s Madžarima i služili se jedino njihovim jezikom. Jedan dio Slavonije s gradom Osijekom pripadao je tada izravno ugarskoj kruni. Pod madžarskim plaštem igrao je tamo nejasnu ulogu Miloš Obrenović u borbi protiv srpskog kneza Karađorđevića. Pronosili su se glasovi, da je za tu propagandu primao silu zlata.

Jelačić dade Obrenovića uhvatiti i kao buntovnika i špijuna u tamnicu baciti, a Osijek i okolicu povrati Hrvatskoj. Tom prilikom padne grdna sumnja na Ljudevita Gaja, koja se dosad nije razbistrila. Jelačić i mnogi narodnjaci odvratiše se od Gaja, a nato se ovaj povuče u zatišje.

Mladi se car u velikom tom metežu obratio na moćnoga ruskoga cara Nikolu I., zatražio od njega pomoć i izbavljenje. Svesilnik poslao mu je vojsku, koja je naskoro ugušila ustanak, a na političkoj se površini opet zatalasali mirniji valovi. Hrvatska bi pak nagrađena za svoju vjernost i pomoć prezirom i nevjerom. Pomogla je drugima, a oslabila samu sebe.

Nijedna historija nije vjerno zabilježila, koliko je u ono doba u

Hrvatâ bilo prijegora i nepoznatih junačkih djela. Kolikom li su dirljivom vjerom služili naročito Graničari. Na usta graničarskog jednog čiče uščuvala se po koja lijepa zgodica. Kad je mjeseca veljače 1849. Dunav poplavio veliki dio Beča, imao je neki graničarski vojnik da čuva erarski magazin u predgrađu Leopoldstadt. Voda je rasla sve više i više, digla se već četiri stope. Graničar je stajao nepokolebivo usred vode, svoju pušku grčevito stiskao na grudi, ali se nije micao. Tad mu se na čamcu napokon približi austrijski časnik, pa ga opomene, neka se brzo spasi. Bez ijedne riječi, od zime i iznemoglosti sav ukočen, ostavio je vjerni graničar napokon to mjesto, na koje ga je postavio »befehl«, da čuva carsko blago.

Mnogi junački čin presmjelih Ilirkinja sačuvao se pô pričanju starih dvorskih kastelana. Plemkinje su bile u svom domu vazda vjerne i pokorne družice, ali ih je 1848. digla iz toga prečednog okvira, pa su one vršile djela neobičnog junaštva i pronicavosti.

Neka hrvatska plemkinja stanovala je za vrijeme ustanka kraj Drave. Njezin je dvorac bio odasvuda opkoljen madžarskim četama, jer im je bio sumnjiv. Jednog je dana trebalo otpremiti prevažnu stafetu u tabor bana Jelačića, ali se nijedna muška glava nije mogla maknuti iz dvorca. Muž te plemkinje stajao je pod puškom uz bana, pa je ona isprosila od rodbine, da će tu stafetu prenijeti preko opasne linije. Usred bijela dana pošla je neprijateljskim taborom na »šetnju« i bezazlenim smiješkom vodila za ruku malenog svoga sinčića. Prividnom je ravnodušnošću dopustila, da je straža pomno pretraži, ali joj je ipak srce kucalo da pukne. Sudbonosnu je naime stafetu dosjetljiva plemkinja umijesila u bijeli krušac, na kojem je njezin sinčić bezbrižno griskao. Nitko živ nije slutio, da se među sitnim dječjim zubićima krije sudbina cijele jedne pukovnije.

Druga neka naša plemkinja u Podravini imala je kobnih onih dana na svom dvorcu nepozvane goste, koji su ondje vijećali o vojničkim budućim operacijama. Plemkinja nije mogla odoljeti, a da ne uđe u trag, što se protiv njezine braće kuje. Ona se sakrila za portièru i prisluškivala. Pouzdan se je razgovor vodio na madžarskom jeziku, a donekle i na latinskom. Ona je bila vješta jednomu i drugomu jeziku, pa je dočula, što se sprema. Svaku je riječ upila u se svom dušom, da je točno upamti, a onda jedva dočekala, da pane noć. Sama se onda došuljala do staje, osedlala nježnim ručicama najvatrenijeg svog vranca,

pa bez ikakve pratnje, da ne bude izdaje, odjurila u crnu noć i u nepouzdanu okolicu. Mukom je dospjela do čete narodnjaka, i tamo u skrajnji čas zapriječila tešku katastrofu.

Zagorje i Podravina, Srijem i Lika rodile su po nekoliko takovih junakinja, a koliko ih je tek bilo, koje su najvećim žrtvama opremile mladež za vojnu, oboružale bivše svoje kmetove, lišile se svakog raskošja u gizdavoj svojoj mladosti, svake udobice za stare dane! Hrvati su tada bili jaki i samosvijesni, jer su sa svojim ženama i kćerima imali zajedničko sveto nastojanje: sreću domovine. Ilirkinje su bile tip, koji se ne će nikad ponoviti. U velikim časovima one su bile zaista velike, ne toliko znanjem, koliko djelom, koje nosi rodu spas.

Rat je svršio. Njegove su se posljedice ukazivale na hrvatskom narodnom organizmu kao upaljene rane, koje vrlo teško zacjeljuju. Iscrpenim Ilirima nedostajalo je ono udovoljenje, da su napetim silama iskupili spas domovine. Bilo je sve uzalud, zamrle su pače i predjašnje nade. Poslije gruvanja topova i surovog klanja ostala je ravnodušnost ogorčenih srdaca.

Napokon se srušila i vitka kula ilirizma, jer je svoju zadaću do kraja izvršila: odgojila je domorodna srca za krvavu žrtvu. Da i nije bilo neprijatne one upadice s Obrenovićem, radi koje je na Gaja pala sumnja, Gajevo se vodstvo poslije rata ne bi bilo moglo u pređašnjem obliku nastaviti. Oprez i razočaranje uvukli se u njihove redove. Gaj je bolnim srcem morao priznati, da je »Danici« odzvonilo. Široke mase nijesu marile za prijatno štivo, dok su se obrazovaniji duhovi kupili oko »Kola«, u koje su Rakovac, Stanko Vraz i Vukotinović svu svoju snagu ulagali. Ali lijepa »Daničina« lozinka »Narod bez narodnosti — tijelo bez kosti« kao živa je opomena i prijetnja sjala dalje.

Koncem godine 1849. odluči Gaj, da obustavi »Danicu« kao prilog »Narodnim novinama«. U posljednjem broju javlja tužnim srcem svojim vjernim čitateljima: »Nestalo je svete slobode iz družtva, raztrovano je lažljivim opadanjem ličnostih i čitavih stalešah bezobzirnim odkrivanjem tudje golotinje. Svakdanje željno očekivanje novih političkieh i ratnieh vĕsti, koje se naše sudbine tiču, zanima obćinstvo toliko, da se zabavnimi časopisi veoma malo zanimati može. Mi ćemo bolje odgovarati želji domorodnih čitateljah, ako izdavanje »Danice« do mirnijeg

vremena prekinemo, a u naknadu toga politički list svaki dan, izuzevši nedjelju, blagdane i praznike izdajemo, priobćivajući kadgod i zabavne članke . . . . .«

Prilike zaista nijesu pogodovale lijepoj književnosti, pa ako je ipak procvala koja nova ideja, smjesta bi je ugušila nesavjesna cenzura neukih činovnika. Usprkos tomu obrazovani su ljudi nastojali, da ne zapne rad na prosvjetnom polju. Hrvati su krenuli stazom svjetskog mišljenja, koje je kao živa struja doprlo amo iz Pariza, zahvatilo sve narode i postavilo sasvim nova demokratska načela. Samo se ta nova struja nije smjela u Hrvatskoj javno isticati, jer se svaki slobodni mislilac radi najbistrijih nakana smatrao »buntovnikom«.

Dok je tekla istraga protiv Obrenovića, dođe jednog dana u Gajev stan policajno činovništvo, da povede premetačinu zaradi sumnjivih nekih spisa i listova. Ban Jelačić dao je zapovijed, neka se ta stvar na čistac izvede, da se dokaže, da li je Gaj zaista što skrivio. Austrijski su ga činovnici tad pod »paskom« odveli u Beč, gdje su se dalje vodili izvidi. Međutim su velikoga propagatora Ilirstva stavili u istražni zatvor.

Dok je ležao na slamnjači, što je zaudarala po plijesni i vlagi, ostavljen od sviju, za koje je radio, prviput se osjećao nemoćan i malen. Nije mogao pojmiti, što se s njime zbiva. Obuzela ga je silna tjeskoba, pa se pitao: »Dok vlada mač, dok se čovjeku svaki čas nameću dužnosti, što ih odobrava jedino rat, zar se može suditi ljudska duša? Tko je pozvan, da sudi? Po kojem zakonu, dok ćudorednost mirnog doba spava? Tko može da zaviri u to jadno ljudsko srce, koje je htjelo dobro, al' se izvrglo na zlo? Prijatelji, sljedbenici, kuda ste? . . .«

Glad i tmina, tišina i osama prenijeli su ga na časove u prošle svijetle dane, pa i u djetinjstvo u Krapini, k idealnoj njegovoj majci. Od nje je primao prve pobude, da digne svoj narod jezikom i knjigom. Ona mu je usadila u srce nježno milosrđe za svu golotinju neobrazovanog puka. Kasnijih je dana kazivao u pero svome tajniku nježnu sličicu iz djetinjstva:

»Kad su polazili s posla zagorski seljaci, opomenula me majka, da gledam tužnu sirotinju, golu, bosu, polunagu, gdje nosi teško breme ubožtva. Pripovijedala mi je, da ima naroda sretnih, koji nisu goli, ni bosi, ni gladni, a tomu je uzrok, što je narod od gospode zanemaren, zapušten, jer duhovna i svjetovna gospoda u njemačkom i latinskom

XIII.

jeziku kriju svu znanost i naučenost svoju, siromašnoj svojoj braći iste krvi ne daju ni najmanje svjetlosti naučne na materinskom jeziku. Da on ima na svojem jeziku potrebnih knjiga, da se znade njima služiti, onoliko bi se iz njih naučio pameti da ga svaka bijeda ne bi našla nepripravna, pa bi znao i nadijeliti sile svoje, da doskoči svakoj potrebi i svakom zlu. Knjiga na narodnom jeziku, pa će razum razbistriti, odijelo popraviti i za gladna ljeta hambare napuniti!«

Ovako je govorila majka nejakom dječarcu, kad je u ljetno veče sjedjela pred ljekarnom u Krapini, a sinčić sanljivu glavicu u njenom zagrljaju krio. Ispred njihovih očiju zagorski je ispaćeni seljak svoje breme prtio . . . I kod najvećih duhova u teškim se životnim časovima javlja slika majčina u intimnom spomenu dječjih dana, jer je mati jedina, koja se sinu ne iznevjeruje, koja ga razumije, pa mu oprašta i onda, kad ga sav svijet osuđuje.

Njezine su mu riječi bile kasnije evanđelje, po kojem je sav svoj životni rad udesio. A sad su se pred njegovim očima redale presjajne uspomene, zamamljive slike, golemi uspjesi, uzveličavanja, slava za slavom, podoknice, povorke, govori, baklјade, oduševljenje, redovi, odlikovanja, nagrade, posvete i slavospjevi svake ruke, pa i kraljev dar . . . A napokon istraga, tamnica! Svi su ga bez izuzetka ostavili. U uhu su mu tad ječale očajne riječi Kurelčeve: »O Bože, ima li pod suncem narod tako nehaljiv o svoje kao mi!«

Odjedared zaškrine ključ u bravi. Gaj se prene iz svoga snatrenja i ugleda strane sudbene osobe, koje su mu na latinskom jeziku javile, da je pušten iz zatvora, al' tek uvjetno, jer mu nedužnost nije još potpuno dokazana. Tamničar primijeti: »Požurite se, možete još na badnjak kući stići!«

Tad je ušao pod svoj krov u Gospodskoj ulici u Zagrebu, u kom je svaki kutić odjekivao bivšom slavom. Našao je sve u najvećem siromaštvu, a na garištu slave vjernu ženu Pavlinu Krizmanićevu. Kroz sav svoj vijek pomagao je drugima, pa je sada ostao u najvećoj bijedi. Po zagorskom običaju Pavlina mu je okitila na stropu borovu granu, rasvijetlila je sa nekaliko tužnih plamečaka, pa su njih dvoje sjedjeli pod tim zelenim krovićem, kao siromašna, polunaga zagorska braća iste krvi, i čekali polnoćku . . .

Progonjen, prezadužen i zapostavljen provodio je bivši preslavni vođa svoje dane u dubokoj potištenosti. Njegovi drugovi nijesu se više

sjećali golemog njegova naprezanja oko jedinstvenog književnog jezika i zbliženja slavenskih narodnosti. A ipak je taj momenat u historiji bio znamenitiji, nego svi politički uspjesi, jer je od rastavljene braće stvorio cjelinu na prosvjetnom polju.

Napokon je spao na tuđu milost. U saboru, u kojem se nekoć plamena njegova riječ slušala s ushitom, dopustila mu se sada »pomoć rodoljubnih prinosa«. Kasnije je banska vlada prekupila od njega »Narodne novine« i namjestila ga u bivšoj njegovoj ilirskoj štamparnici za urednika službenog lista uz neznatnu mjesečnu plaću.

Kad je Gaj ondje sjedio i pisao riječi, što mu nijesu izvirale iz duše, nego često upravo protivno, političke članke u smislu suvremenih prilika, u njem se kojiput stao buditi revolucionarni duh. On bi tada bacio pero, naslonio se u svoj naslonjač iz svjetlijih dana, pa se zamislio. Nije ni sada mogao da razumije, da je ljudska čast i slava nešto prolazno. Žilavim pouzdanjem agitatorskih duhova nadao se sveđer, da će se opet podići, biti kolovođom novog pokreta, pa bi sâm sebi obećavao, da ne će ovaj put s drugovima postupati tako bezobzirno i samovoljno, kao prije, jer ih je time sve redom od sebe odbio. Toga svijetlog dana ipak nije dočekao. Tek u grobnici »Neumrlih« opet se s njima sastao.

*

Dok je Gaj nizao turobne misli, strepio je u Pragu Lisinski, kako da bez izdašnije potpore nastavi nauke. Kad je Štriga pošao u vojnike, predao je arke za supskripciju Pavlu Hatzu, neka nastavi sabiranje, pa neka prinose redovito svaki mjesec šalje u Prag. Hatz bio je jedan od onih rodoljuba, koji vole žrtvovati iz svog džepa, ali bez tjelesnog napora. U njega bijaše orijaško tijelo na vlastiti teret i nevolju. Od godine do godine tijelo mu se sve više razbujavalo, a da nitko nije našao lijeka. Prije svoje smrti je naredio, da ga nikakova kola ne smiju odvući do Jurjeva groblja; zato je ostavio bogatu nagradu za one delije, koji će ga putem nositi, izmjenice njih osam na broj, od palače na Harmici kroz Dugu ulicu sve do vječnog počivališta. Posljednja se volja odličnog građanina zaista zdušno ispunila, jer je bio na glasu kao dobrotvor zlatna srca.

Bilo mu je dakle naprosto nemoguće, da svaki mjesec obilazi dobrotvore, pa je kroz neko vrijeme slao potporu iz svog džepa, dok mu nije i to dodijalo. Od gruvanja topova zaglušila su dobra srca. Zagreb nije

mario ni za što, zaboravio tvorca »Ljubavi i zlobe«. Štriga se Lisinskome kojiput javio sa ratišta, slao mu, što je na fronti za nj skupio, i tješio ga na bolja vremena. Kako je jadnik od nevolje bio posve oslabio, nije mogao odoljeti ni Vltavskoj vodi, koja je među slabašnim stvorovima mnogu žrtvu našla. On se razboli i pade u žuticu.

Bez liječnika i pomoći je odležao nekoliko sedmica, nije imao snage, da se pridigne, pa je zato počivajući radio podvostručenom snagom, e bi se čim prije othrvao đakovanju, da se vrati u domovinu. Katkad bi ga pohodio dr. Miksch, kojega je Vatroslav upoznao u odličnom glazbenom krugu. Oni uglaviše, da će mu doktor napisati neke vrste liječnički nalaz, prema kojemu će možda hrvatski rodoljubi poslati putni trošak, da se jadnik otme sigurnoj propasti.

Herrn Lisinsky in Prag.

Lieber Herr!

Da Ihr krankhafter Zustand trotz der angewandten Mittel so oft wiederkehrt, und ihre fernere Gesundheit zu untergraben droht, so finde ich mich im Gewissen verpflichtet, Ihnen offen zu erklären, dass ich die häufigen Recidiven nur den klimatischen Einflüssen zuschreibe und Ihnen raten würde, sobald als es Ihre Verhältnisse nur erlauben, das hiesige Klima mit einem südlicheren zu wechseln. Ich hoffe, dass Sie ihre Gesundheit unter anderen Verhältnissen wieder vollkommen erlangen und lange genug sich noch der Kunst und ihrer Früchte erfreuen werden.

Mit vorzüglicher Achtung
ergebener Med. Dr. Miksch

Prag, den 2. Dezember 1849.

Ni ovo pismo nije u Zagrebu našlo odziva.

Jednog dana sine napokon na vrata Lisinskoga uzan tračak svijetla. Mili školski drug i član bivšeg pjevačkog društva, odebeli maleni Šandor Fabković, zlatna nasmijana duša, pojavi se na pragu hladne sobice. S njime je u glazbenikov život u Pragu ušla prijatnija struja. Mnogorječiti taj prijatelj izbavi ga naskoro iz najljuće nevolje.

Gotovo na svojim rukama odnio ga je u novi stan, u širokoj ulici

Jindriškoj, gdje je bilo svijetla, zraka i vedrine, pa i dobor glasovir. Vatroslav se uz Fabkovića privinuo vrućom zahvalnošću; bio je presretan, što je našao hrvatsku dušu, oslona i zaštite. Opet su se u njem stale buditi nove nade, nova volja, da ustraje, a kad mu je Štriga pisao, ako nije druge, neka se vrati kući, tad mu je odgovorio, da mu je u Pragu opet lijepo i dobro.

Maleni je Fabković uza svu svoju prostodušnost tajio pred Vatroslavom, da čitave dane trči po Pragu, e bi za nj od »obožavatelja njegove muzike« sabrao nešto zlatniša. Lisinski je naime u Pragu već bio prilično poznat i cijenjen kao poseban talenat narodne struje, pa se neki uglednici trudili, da ga primame u svoj dom na kućne muzikalne zabave. Fabković ga je riješio napornih tih obveza, pa je u lijepoj njegovoj prostranoj sobi skupio društvance glazbenika, koji bi dolazili svake sedmice po jedanput i složili kvintet, u kojem je Vatroslav svirao glasovirsku dionicu. Svaki bi član, a i prijatelji, koji bi ih pratili, ponesao po koji zalogaj ili bocu vina, pa bi se tada uz vježbanje valjane glazbe proveselili.

Majka i Marija bolnim su brigama pratile Vatroslavovu nevolju u tuđini. Weigelhofer mu je doduše kojiput slao novčanu pripomoć, ali Zagreb je bio od silnih ratnih troškova sav iscrpen, a trgovci su poradi toga najviše stradali. Kad su kod kuće dočuli, da mu je bolje, silno su se obradovali. Štriga ga je pak u kratkim svojim pismima sa fronte bodrio: »Kad nam se vratiš kao diplomirani muzičar, možeš primiti lijepu unosnu službu, a pokraj toga usrećiti narod svojim kompozicijama. Ako nam pak uspije, da poslije rata osnujemo fond od po milijuna u kazališne svrhe, onda ću ja preuzeti upravu, a ti budeš gudbe upravitelj i operni kompoziter«.

Ojačavši donekle radio je Vatroslav neslomivom voljom, pa je našao svezâ s nekim vrlo otmjenim glazbenim kućama, kojima Prag u svako vrijeme obiluje. Ondje su se izvađale njegove češke pjesme i maleni zborovi, glasovirski izvaci ouvertura i t. d. Ravnatelj Kittl bio je s napretkom vrlo zadovoljan, držao je Lisinskoga jednim od najoriginalnijih đaka. Često bi zastao u čudu pred zagonetkom, jer je mladić tvrdokorno skretao s utrtog glazbenog puta, pa slijedio svoju muzu, koja ga je vodila do posve neobrađenih poljana.

Tad su ga u Pragu nazvali malenim fantastom, pa mu se dobroćudno izrugavali, jer da kani stvoriti neki »slavenski operni stil«. Za

vrijeme bolesti stao marljivo čitati libreto »Porina«, što mu ga je Fabković iz Zagreba donio, i primio se radnje novim znanjem i glazbenom spremom. Da je tada skladao »Porina« bez utjecaja svojih profesora, ne bi se nalazile u tom djelu nikakove talijanske ni njemačke forme.

U salonu gospođe Zapove, velike prijateljice mladih talenata, upoznao je Lisinski genijalnog violinistu Köckerta, pa je i taj pristupio kućnom njihovu kvintetu, što su ga šaljivo nazvali »k. k. Kammerquintett zu Prag«. Tu su gajili jedino klasičnu glazbu. Lisinski je tada tvrdio, da je svirajući i slušajući u svom kvintetu naučio mnogo više o instrumentaciji i o porabi pojedinih glazbala, negoli od svojih profesora. Ove su se lijepe glazbene večeri u njegovu stanu udomile, pa njegovu dušu napajale vječito novim dojmovima.

Jednoga ga je dana ravnatelj Kittl usrećio time, što je jednu orkestralnu vježbu Lisinskoga uzeo za podlogu svog tumačenja, i to zaradi nekih smjelih osebina u ritmu i intervalima, kojih njemačka glazba nije upotrebljavala. Sav opojen od prevelikog blaženstva nije mogao da sjedi mirno kod zajedničkog ručka u čednoj gostionici, već se žurio kući, da na svojoj radnji istraži koješta, što je Kittl spomenuo. On nađe na svom stolu Štrigino pismo:

»... Brate, znam, da si čovjek pametan, i ako Ti kažem, da se je nesreća kod nas dogodila, koja nas sve tebi privržene u žalostno stanje metnu. Posljednjega dana prošloga mjeseca t. j. jučer preminula je u devet sati na večer tvoja sestra Marija u porodu. Nemoj si nesreću ovu odveć k srcu uzeti, ta mi znamo i sav svijet znade, da si ju vrlo ljubio kao iskreni brat. Okani se velike tuge i ne muči se, to te moli tvoj iskren drug Štriga.«

Vatroslavu se smučilo. Zatvorio je oči, doteturao do kreveta i pao do njega na tle. Nijedna mu suza nije navrla na oči, nijedan ga uzdah nije mogao osloboditi od boli, koja ga je okamenila. Ležao je čitav sat sav obnemogao, u apatičnom nepoimanju događaja. Kad se je osvijestio, ugledao je opet pismo Štrigino. Dugo je zurio u to strašno mjesto: »preminula tvoja sestra Marija ...« pa je u bespomoćnom vaju šaptao: »Ne, ne, dobri Bog ne može biti tako okrutan!«

Kad mu se svijest malo povratila, sjedio je dugo, prekrio oči rukama i dočaravao sebi milu njezinu pojavu. A tad su ga tek oblile vrele suze, i bilo mu lakše. Na drhtavim se nogama dovukao do gla-

sovira, u njem je vazda treptila njegova duša, i stao preludirati... Razgovarao je sa sestricom o mnogim uspomenama njihova djetinjstva i prve mladosti, kako su znali sjedjeti dugo jedno uz drugo, šutjeli i sanjarili. Na tipkama joj je stao pjevati »Tužaljku«, milu uspavanku najčišćoj ženskoj duši... A onda se odjednom probudila u njem topla čežnja, da se digne za njom u sunčane vedrine. Izvukao je iz njedara njezin skapulir, pa ga nježno cjelivao. Plakao je dugo, vruće. Nije žalio samo nju, nego i sebe. Danas... kad mu je jedva pao u krilo tračak sreće, upravo danas morala mu se duša odmah opet zaviti najtužnijim velom. I opet se je pitao očajnim krikom: »Što sam skrivio životu...?«

Prispjela mu je osmrtnica. Bijela velika karta sa simboličkim slikama: s lijeva sagnuta tužna žena, zastrtih očiju, ogrnuta plaštem, zvoni na pogreb, a nad njom čuči ćuk, mrtvačka ptica. S desna plače rodbina nad svježim grobom, iz kojega se prema visini uzdiže ljiljan na dugačkoj vitkoj stabljici. Prama nebesima uspinje se mlada žena, lišena boli i patnja, a nad oblacima očekuju ju Vjera, Nada i Ljubav. S obiju strana vije se okvir od tananog maka, simbola sna i zaborava.

Osmrtnica je bila napisana hrvatskim jezikom, što se tada vrlo rijetko dešavalo, pa je glasila:

»Franjo Weigelhofer obznanjuje žalostnu věst u ime svoje děce Antonie, Ludmile i Franja; njezine matere Ane Fuks, njezine sestre Ane Pretner, njezine bratje Josipa i Vatroslava Fuksa, da se je svemogućemu svidilo odazvati s ovoga světa u věčnost njegovu suprugu, gorespomenutih koje mater koje rodjakinju Mariu Weigelhofer rodjenu Fuks. Ona je preminula u porodu dana 28. veljače u 9½ sata poslě podne u 34. godini svoje dobe, providjena svetotajstvi umirućih.

Màrtvo tělo pokojne pokopat će se na grobju sv. Roka dana 2. ožujka u 4½ sata poslě podne; zadušnice dàržat će se dne 3. ožujka u 10 satih u jutro u càrkvi sv. Marka.

Za iskazanje pokojnoj poslědnje ljubavi kàrstjanske pozivaju se time svekolike znanice i prijateljice.

U Zagrebu, dne 28. veljače 1849.«

Odjednom sune Vatroslavu mozgom: Što će sad biti s majkom?... Plemeniti ju je zet primio u kuću, da riješi Josipa obveza, koje su odavna istekle, pa da sjedini majku s kćerkom. A sada, gdje nema u kući brižne domaćice, treba drugih snažnih ruku, nego što su boležljive majčine. Ne će li ona šurjaku biti na teret?... A dječica?... Sitno ono čedo, s kojim se je jadna mati morala rastati na pragu života i smrti! Nevinašce ne će nikada znati ni za pravo vrelo života, za majčino mlijeko, ni za mile njezine uspavanke. Dražesno su joj nadjenuli ime »Ludmila«, kao da mole, neka svaki to djetešce miluje, kao uzvrat za izgubljenu majčicu!

U grudima mu se digla topla nakana. Čim se vrati kući, uzet će mališe na svoju brigu, neka im po njemu uskrsne majčina ljubav. Nove ove dužnosti pridigle su ga i osokolile, pa se je već za koji dan oboružao tolikom sabranošću, da je mogao pisati majčici utješljivo pismo.

Prag, 7. 3. 1849.

»Mila majko moja!«

trèba li da vam javim, koju strašnu ćut poćutih
u trenutku onim, kad u Štriginom pismu čitah
smèrt premile vaše kćerke, a najdražje moje sestre
Marie. Znam, kako ja blagoj njezinoj uspomeni
nježnih bratinskih suzah prolio sam, da zaista
i njezini priatelji, priateljice, i cěli rod to isto
činio je: a zaista uboga docěla i zaslužila je
to, jerbo znamo, da ju je Bog onim krasnim
darom nadario, kojeg mi pod imenom »dobrote
sèrca« poznamo. Mila majko těšio bi vas rado
i prěko mogućnosti moje, da mi je dano; znam
ipak da mi pero preslabo, da duboku tu
od gorkog udesa nam svim zadatu ranu
na jedanput izlěčiti bi znao. Bog naš dobri
to je htio, a šta da se mi svetoj njegovoj
volji protivimo? Ne, ne, dobra mati, nesmě
to biti, da mi i u najvećoj nepriliki zdvojimo.
Vam mila mati ostavila je draga naša Maria
svog dobrog tovaruša, da vam vaše stare dane

polepša, drobnu děčicu, koja vam u nevinosti svoj sladku uspomenu na izgubljenu kćer priskèrbit će, kada najme na vaše i svih nas veselje pomalo odrastu, te dokažu, da su vrědni članovi naše kèrvi.

Dobri naš otac nebeski, i meni jošte dopustiti će, da se skoro u vaš materinski naručaj vratim, i da vam sve polag mogućnosti učinim kao sin, koj se u svakom hipu srěće, koju vam priskèrbit moći će, za najsrětnieg na tom světu smatrat će. Nije daleko već i taj čas, doć će ako Bog da, a onda mati moja draga živět ćemo u miru božjim. Sve moje sile upotrěbit ću, ko što mi nježna dětinska ćut nalaže, da vam pokoj onaj vratim, kojeg roditeljka tekar izkusi, kada vidi, da se u nadi nad plodom svojim prevarila nije, za kojeg odhranjenje i mirni život toliko noćih u skèrbi preživila jest. Od ove nade pun, obodren zaufanostju na Onog, koj svak naš korak vidi, živim, i napredujem, da na vaše veselje i poštenje premile naše domovine jednoć kući se vratim. Zato jošt jedanput moli vas pokorni vaš sin, da se, kao i on, polag mogućnosti, tešite nad gubitkom predrage sestre; ta i mi ćemo morat stazu onu u věčnost poprimiti, život taj je kratak, spojit ćemo se s njom i mi, te sdruženi ostat ćemo onda za věke, bez straha, da nas opet udes razdruži. Tako, ako kao kèrstjenici našu zadaću na tom světu točno izbavimo, obilazit će nas duh preminule s tim upokojem, da blagu uspomenu njezinu u grudih noseći za nju bogu se pomolimo.

Sada něšto mila mati od mene. Znam, da vam je znano, da sam někoje vrěme bolovao, nu dobri bog i to brěme odgèrnuo je od mene.

Ljute rane samo vrěme lěči, a što mora-
lo je biti, to se jur izvèršiti moralo polag
mudre volje ravnatelja světa.

Mila mati, dokančam ovo pismo tom
nadom, da vam ikakvo potěšenje pribavim;
prosim vas najiskrenie, da za volji vašeg u-
daljenog sina se štedite, da mu jednoć sladka
nagrada bude, vas upokojenu pozdraviti
i dobrodošlicu ~~iz daljine~~ iz vaših milih ma-
terinskih ustah čuti: ako mi Višnji Bog
to dovolji, srětan i presrětan ću za celi
taj život biti. Nu i to će doći, pa onda
draga mati zajedno hvalit ćemo dobrotu
Otca našeg nebeskog. Tim se blagom vašem
materinskom sèrcu preporučam, i u duhu
vašu desnicu poljubeć ostajem, vaš zahval-
ni i podani sin

Vatroslav

Opeta se ćutim silna, opeta radim, da cilj dospiem života. Sve će biti. Vidim u duhu, da će mi bog pomoći; te uvěrit vas mogu, da se nemate na tom světu budućnosti bojati, dokle vam sin vaš živi u zdravlju i miru božjim. Mislim si večkrat, da mloga od zle sréće su nam naložena, ali bili bi vrědni se nazivat pravimi kristjani, ako i najgorju nezgodu sa stalnostju podněti kadri nebi bili? Trapilo nas koješta, krenimo samo oko do neba, uzdahnimo pouzdano, pomolimo se otcu našemu, a vidit ćemo, da smo u stanu i više jošte izkusiti: u věri i miru svěsti položena je jakost, koju ništa prevèrći nemože.

Premda šurjak moj mlogo zaista zgubio jest, ali opet nagradio ga bog dobrovoljno, jerbo ima u vas majku nesamo svoju nego i slabe svoje děčice. Tako svemogući sva dobro uredjiva, i dobrog nikada neostavi.

Ljute rane samo vrěme lěči, a što moralo je biti, to se je izvèršiti moralo polag mudre volje ravnitelja světa..

Mila mati, dokončam ovo pismo tom nadom, da vam ikakvo potěšenje pribavim, prosim vas najiskrenie, da za volju vašeg udaljenog sina se štedite, da mu jednoč sladka nagrada bude, vas upokojenu pozdraviti, i dobrodošlicu iz vaših milih materinskih ustah čuti: ako mi Višnji Bog to dovolji, srětan i presrětan ću za cěli taj život biti. Nu i to će doći, pa onda draga mati zajedno hvalit ćemo dobrotu Otca našeg nebeskog. Tim se blagom vašem materinskom sèrcu preporučam, i u duhu vašu desnicu poljubeć ostajem vaš zahvalni i podani sin

V a t r o s l a v.«

Svaku lijepu nadu znala je fantazija Lisinskoga ljupko iskititi. I sada je bio uvjeren, da nije tješio majku tek ispraznim riječima. Jedva je čekao, da krene kući, pa da ostvari svoje nakane. Nije mogao sebi zamisliti prijatnijeg života, negoli pod vlastitim krovom s majkom i s Hedom! . . . . Hedice! — kliknula mu je duša. Nosio je sobom svuda nasmijanu njezinu djevojačku pojavu, kako se jedva izljuštila iz dječje haljinice. Njezin maleni darak imao je vazda na srcu u svilenoj mamici. Kadgod je pao u skrajni očaj, zagledao bi se u crni svileni pram, da se utješi.

Nastale su školske ferije, a Vatroslava nešto svom silom gonilo na jug. Izbivao je dvije duge, teške godine, pa se nije više mogao ni toliko obuzdati, da počeka prijana Fabkovića, koji je u učiteljskoj školi trebao da svrši svoj semestar. Neobičnom je žurbom spremao svoj kovčeg, pored jadnih krpetina gizdave muzikalne radnje. Ova je godina bila plodnija no ikoja druga. »Grande polonaise za veliki orkestar«, koja se izvodila u Pragu, a kasnije u Zagrebu, »Velika jugoslavenska ouvertura br. I. u G-mollu, posvećena gospojam dobrovoljkinjam narodnih kazalištnih predstavah u Zagrebu«, kojom je prama stručnjačkoj ocjeni stvorio reformatorsko djelo nove struje, zatim ouvertura br. 2. u F-duru i br. 3. u c-duru, nekoliko lijepih pjesama za jedno grlo uz glasovir, što ih je sabrao u zbirku »Šestero českych pisnih«, pa ih posvetio rodoljubu Ambrozu Vranicanu, vrsnom muzičaru i oštroumnomu glazbenom kritičaru; nadalje veličanstvena »Bellona-ouvertura« za veliki orkestar, u kojoj karakterizira bitku i metež na bojnom polju, a posvetio ju je »c. kr. puku kneza Colloreda«, konačno Preradovićeva pjesma rugalica »Ribice lude, hodite amo«, koja podsjeća na lakovjernu Hrvatsku, nepromišljenu slatku ribicu, štono se uhvatila na varavu meku spretne Austrije, koja ju je napokon htjela da proguta.

Najvećim je ponosom nosio kući tri izrađena čina »Porina«. Čitavim putem iz Praga do Zagreba studirao je još svejednako Demetrov libreto. Još i sad primao je iz glatkih zvonkih stihova nove inspiracije, oduševljavao se pjesmama o slobodi i ljubavi. Čitavu je operu zasnovao u nekom višem ilirskom narodnom duhu, u kojem vojevanje za oslobođenje naroda izbija kao čista emanacija velebne narodne snage. Opera mu je stoga što heroična, što lirska. Čuvao se vazda, da naprosto ne kopira narodnu glazbu, već je iskonske svoje osjećaje zaodjenuo umjetničkom formom u narodnom ruhu. Što je s radnjom dalje

napredovao, sve je više opažao, da se korak po korak primiče idealu, što ga je sebi postavio kao umjetnički cilj: narodnoj glazbi u umjetničkom obliku na osnovu analize i svijesne obradbe.

Ravnatelj Kittl promatrao je budnim okom sigurni taj napredak darovitog svoga učenika, pa je između njegovih pjesama odabrao dvije i uvrstio u album, što su ga češki glazbenici posvetili kraljici.

Napokon se Vatroslav na žutim poštanskim kolima približavao Zagrebu. Dobroćudna ona tri štajerska konja oširokih bedara nijesu mu dosta naglo kasali. Jedva je dočekao, da dostigne cilj. Zastali su na Markovu trgu. Poštar je zatrubio snažno u rog, da su mu naduveni obrazi gotovo pomodrili. Navijestio je time svoj dolazak cesarskoj pošti, gradskoj gospodi i gazdi Palainu.

Lisinski siđe s kola na uglu Markove ulice, gdje je stanovao Štriga. On pozdravi Vatroslava gromkim pjevom: »Da si mi zdravo, slavjanska vilo . . .« pa ga zagrli snažno, da je jadnika gotovo srušio. Onda ga je namjestio na divanu, pa ga znatiželjno ogledao od glave do pete. »Čekaj, jadni moj Naco, od domaće čorbe skoro će ti zasjati obrazi!«

Onda je bilo pričanja bez prestanka. Kad je Štriga ugledao tolike nove glazbene radnje, sasvim se pomamio. Grlio prijatelja i cjelivao ga, obećao mu svega i svašta, što mu taj čas naviralo na usta.

Vatroslav je jedva dočekao čas, da pozdravi majku. Još iste je večeri pošao do nje, da je vidi barem na čas. Djeca su već spavala, a dobra bakica njihala je na koljenima najmlađu kćerčicu. Starica je vrlo oslabila, al kad je ugledala sinka, zarumenili su joj se obrazi kao za mlađih dana. Izljubivši se s njime, zastalo joj je oko na tom jadnom porušenom tijelu, pa se od boli ugrizla za usne. A onda mu je mnogo pričala o miloj pokojnici, o svetačkoj joj strpljivosti u smrtnim borbama, kako se je napokon sa smiješkom na usnama od sviju oprostila. Vatroslav se zagledao u nježni onaj stvorak, što ga je bolna majka ostavila. Dijete nije bilo nalik na nju kao Tonka, nego na oca. Krupnim tamnim očima gledalo je spokojno u svijet, smješkalo se svakomu, debelim se ručicama hvatalo za svaku mu pruženu ruku. Majka Anka reče: »Čudno je to dijete! Nikad ne plače! Svaku svoju željicu i potrebu izražava tepajući u slatkom pjevu. U te djevojčice ne će biti gorčine, samo smijeha i pjeva!«

Ali ju je ilova gruda naskoro poželila, da je sjedini s majkom. Jednog dana palo je dijete žrtvom difterije, koju su tada nazivali »häu-

tige Bräune«, pa se zajedno s bratom Franjom vratila u majčino krilo, te su oboje nad njezinim lijesom zakopali. Sva je rodbina kasnije legla na počinak u prvom redu groblja blizu Rokove kapelice.

Zatim je Vatroslav pošao, da potraži svoje drugove. Znao je, da će ih naći na Markovu trgu kod »Fortune«. Ugledavši Stanka Vraza, prepane se, kako se lijepi mladić porušio. Nije ga vidio od onih dana, kadno je 1848. došao u Prag na slavenski kongres, što su ga sazvali Palacky, Jan Kolár i Havliček, vođe narodno-liberalne stranke, da propagiraju federativno preustrojstvo austrijske monarhije.

Jedva što se Vraz nalazio tri dana u Pragu, buknula je ondje buna, pa je kano »sumnjiv političar« pod silu morao ostaviti grad. U toj žurbi zaboravio je ondje lijepu svoju ilirsku crven-kapu, što mu je izvezla Vancaška, »mamica najstarijemu sineku«, pa i sablju, počasni dar štajerskih Slovenaca. Oboje poslali su češki prijatelji za njim u Sekavu. Posljednje se godine Vrazovo lice išaralo bolešću i tugom. Noćna straža na Dravi blizu tabora ljubljenoga bana uništila je pjesnika do jezgre. Uz stare bolove na jetrima privezala se i grdna sušica, pa se bolan pjesnik primakao kraju života. Slatko njegovo maštanje izblijedjelo je sada u žučljivim političkim ponajviše satiričkim stihovima.

Lisinskoga prinuše prijatelji one večeri silnom radošću, pa su odmah uglavili, da će im jedne večeri svirati u ovećem krugu svoga »Porina«. Tri čina sa zborovima, solima, ensemblima i orkestralnom instrumentacijom bili su posvema dogotovljeni, a 4. i 5. čin dobrano skicirani. Kasno u noći, kad se je sa Štrigom vratio u njegovu sobicu, jer nije imao svoga krova, nije mogao odoljeti, a da ne otvori mili svoj stari glasovir, kojega mu je prijatelj u svom stanu cijelo to vrijeme čuvao. Onda se umoran stisnuo u uskom malenom divanu, na tankim vijugastim nogama, i smjesta zadrijemao. Misli su mu se prenosile preko krovova dviju ulica do Opatičke. Tamo je ugledao umiljato djevojačko lice, što se vere i poigrava u krugu šarenih lutaka, a jedna se od njih zove Vatroslava. Vedar djevojački smijeh dopirao je do njega, u svoj svježini kao prije dvije godine.

Sjutradan bila je nedjelja, pa se Vatroslav spremao na neobično pomnu toaletu, čistio i svjetlao izgažene cipele i otrcano odijelo. To mu nije nimalo smetalo, iako nije nikad mario, da se kiti i redi. Pomišljao je neprestano, kako će danas ugledati Hedu, pa mu se ona prikazivala u stotinu preraznih slika i prizora, što mu ih je čeznuće dočaravalo. Bilo

mu je otprije poznato, da gospođa Ban polazi na misu u jutro, a starije kćeri tek na veliku pjevanu, jer pripravljaju ručak, što ga majka kasnije dogotavlja. Tako je svuda bio običaj, jer su gospođe morale prije podne primati još i etiketne posjete.

Lisinski je šetao Markovim trgom gore dolje, čekajući nestrpljivo, hoće li ugledati djevojku. Oko devet sati raspjevala su se zvona sv. Marka, pa je krenuo u crkvu. Stupivši unutra, opazi Hedu. Noge su mu od uzbuđenja odrvenile, jedva je mogao da se makne s mjesta. Da li je to zbilja ona?... Ili starija joj sestra?... Tako mirna i sabrana!... On ju je upamtio maljušnu, nemirnu, jogunastih kretnja kao u čeprkave ribice!

Sjedjela je uz majku zadubena u molitvenik od crvena baršuna s pozlaćenim križićem na koricama. Vatroslav se potiho dovukao do jedne klupe, s koje bi joj mogao razabrati lice. Crkva je bila sva zavita u prijatan suton, ali lijevi gotski prozor Hedinu je klupu pomalo rasvijetlio. Bila je odjevena u svijetlo-sivu haljinu, sa kratkim rukavima, preko njedara savila je tananu bijelu batistastu maramicu à la Marie Antoinette, što joj je ostavilo razgaljen vrat i obli zatiljak. Glavicu joj je zasjenjivao moderni šešir vrlo dubokog dna i širokih krila, ispod kojih se preko nagih ramena spuštala dva odugačka uvojka umjetne frizure. Goli lakti bijahu bjeliji no prije, nije dakle ove godine trebalo turopoljskog sunca. Ruke joj bijahu u kratkim pletenim rukavicama bez prstiju. Vatroslav se dosjetio, kako ih je prije znala nazivati »pretjeranom ludošću mode«. Privikla je dakle i tome!

Svećenik stade čitati evanđelje, a ona ustane. Znatno se protegla, doduše nešto omršavila, al joj to podaje novu dražest vitke, nježne djevice. Napokon je digla glavu ispod nezgrapnoga toga dubokog šešira. Tamne su joj se oči upravile u visoki žrtvenik sa debelim plamenim voštanicama. Je l' to zaista Heda?... A opet kao da nije!... Mile one nasmijane oči nijesu titrale nemirno i bljeskale se, već ozbiljno gotovo tronuto u slatkoj pobožnosti gledale preda se, ne mareći za okolinu. Usne su podrhtavale, kao da šapće molitvu, a ruke prebirale bijelo zrnje krunice.

Odjedared ju je privukao uporni njegov čeznutljivi pogled. Njihove su se oči sukobile. Guste su se njezine tamne obrve poizdigle u golemom čuđenju, a oči ga gledale kao neki misterij, što joj se ukazuje pod tamjanom crkvenog svodovlja. Stisnula je plaho obje ruke na

njedra, u strahu, da joj premilo priviđenje ne iščezne. On joj namigne glavom na pozdrav. Nato se ona prene, uhvati se rukama za klupu, a molitvenik joj se stropošta na zemlju. Majka i pobožne susjede prijekornim su je okom prekosile. Sva smetena digne molitvenik, primakne ga ustima, pa ga cjelune, ali oči su sveđer u slatkoj strepnji tražile milu pojavu, u koju još uvijek nije mogla vjerovati, jer su je krile nemirne šare sa gotskog prozora.

Vatroslav joj se nakloni dublje, a tad je oblije mlaz kao prva rumen na ružinu pupoljku. Oči su joj živo zaplamtile, a ustašca se protegla na preblažen smiješak. Napokon ga je prepoznala! Ona mu kimne glavom dva do tri puta, premda je smjesta osjetila, da to u crkvi nije smjela učiniti. Sada se njih dvoje gledali u slatkoj omami, gotovo nijesu više znali za se, ni za crkveni obred. Majka ju je nekoliko puta pogledala u čudu, nije znala razloga njezinu nemiru.

Kad su izašli iz crkve, šapne Heda: »Mamice! Lisinski!« On ih je tada otpratio kući. Odasvuda su bili na njih upereni pogledi, bilo šaputanja, primjetaba, zlobnog smiješka: otrcani umjetnik i beskućnik uz gizdavu kćer varoškog fiškala! Majka ga je pozvala u kuću, da se pozdravi s porodicom, pa su ga molili, da ostane kod ručka.

Starije su sestre pošle na misu, a u kuhinji ih je zamijenila Heda. Gospođa Ban smiješeći se ponudi mu, neka sjedne do njih, dok one spreme ručak. Heda je bijelom širokom svojom pregačom otrla bijeli kuhinjski stolac, a on sjeo k njima i osjetio poslije dvije godine po prvi put opet sav čar domaćeg ognjišta. Nije znao, što i kako da im priča, sve mu se ovdje činilo začarano.

Kod ručka običavao je gospodin fiškal da sam vodi razgovor, a danas je bio osobito dobro raspoložen. Domaćica je njegovu riječ često zasladila kojom pošalicom, a kćerke i sinovi, koji se nijesu usudili da kod stola progovore, slatko su im se smijali. Ove sedmice bila je Heda reduša. Oko stola vršila je malene svoje važne dužnosti vrlo pomno i sabrano. Majka ju je promatrala s udivljenjem, kako se čvrstom voljom njezino dijete svladava. Ovo susprezanje nije bilo od djevojačke stidljivosti, već od ponosne sreće.

Heda je bila posve harmonične naravi. Posljednje dvije godine sprovela je u osami svojih osjećaja, a to joj je dušu osvijestilo i obogatilo. Ona je znala, da ju uz umjetnika čeka život ispunjen tegobama i odricanjima, u siromaštvu a možda ća i u poniženju. Toj budućnosti

išla je ususret prkosnom tvrdom odlukom, vrućom stalnom ljubavi, koju ne će moći oboriti ni protivna volja roditeljâ. Ona se nije plašila ničega, jer je u nje bila iskonska snaga zdravog bića; pače se radovala toj borbi, u kojoj će koji put prenježnog i preobzirnog umjetnika bodriti i hrabriti. Snažne ove nove crte prosjaivale su čitavim njenim bićem, a upravo to se Vatroslavu činilo na njoj strano i vrlo privlačivo.

Kad je pred njime izmijenila tanjur, ruke su joj osjetljivo zadrhtale, a to je ća i otac primijetio. Pogled Lisinskoga ju je vazda tražio, dvije je godine žeđao za tim časom. Poslije ručka umoli ga otac, neka im što zasvira. Pošli su u salon, gdje je Heda odrasle ponudila crnom kavom, a ocu donijela dugačku lulu. Dok ju je zapaljivala, reče on jogunasto: »Hedice, gle, gle, što si ti danas tako zamišljena?«

Djevojka sagne glavu dublje nad lulom, u kojoj se duhan nije htio da razgori. Tek kad je otac iz širokih grudi snažno potegnuo, zatinjala je vatra, a Heda brzim korakom izmakne iz sobe. Čim je spremila stol, zastala je na pritvorenim vratima salona, da se nesmetano nagleda mile joj pojave. Obje je ruke pritisnula na nemirno srdašce, što se danas tako junački ponijelo, al joj je ipak kucalo do navrh grla.

Dok je Lisinski svirao, tražio je uznemireni njegov pogled uzalud milu Hedinu pojavu, nu ona se nije vratila. Štogod je svirao, vrijedilo je njoj, jedino njoj. Svršavao je napokon s Preradovićevom pjesmom »Miruj, srce moje«, što ju je komponirao u Pragu u jednom času razgorenog čeznuća. Djevojke su pjevale uz glasovir: »Nij' na svijetu nebo tvoje, miruj, miruj srce moje!« A on je svršio bolnim akordom. — — — —

Silnim je strahom čekao Lisinski, da li će se morati vratiti u Prag. Njegove su mu slutnje kazivale, da ga tamo opet čeka nevolja, kojoj ne će moći odoljeti. Kad se je sad u domovini našao usred ljubljenih bića i opet stao da uživa sunca, po prvi se put u njem dizao prkos, da se otme tutorstvu svojih dobročinitelja, koji ga besvijesno razapinju na vječite muke. Štriga nije nikako na to htio pristati. Umjetnik je onomadne oduševio čitavo veliko društvo Iliraca, dok im je u salonu Pavla Hatza svirao »Porina«, pa i šest svojih dražesnih mazurka, što ih je posvetio domaćini, najrevnijem svom mecenu. Svi su se divili njegovu napretku i posve ilirskom duhu nove opere. Nato se Vatroslav latio posljednjeg sredstva, pa je priznao Štrigi, da ga u Pragu ni pod kakovu cijenu ne će pripustiti konačnom javnom ispitu, pa bi stoga želio, da

radi i uči kod kuće, a Kittl da njegove vježbe ispravlja. Štriga nije ni sad popuštao i rekao mu, da će se sâm ban Jelačić za nj zauzeti u Pragu, a njegova riječ mora da i tamo mnogo vrijedi.

Tužnim srcem spremao se jadnik, da opet krene u Prag. Jedva se otkinuo od majke i Hede. Kad je miloj djevojci na oproštaj stisnuo ruku, činilo mu se, kao da mu usta nešto šapću. Nije mogao razbirati riječi, ali joj je pogled bio mekan i odan, zjenice joj se širile od milja, pa je tu sliku ponio sa sobom, neka ga tamo krijepi i usrećuje, da ne svisne od vječitog odricanja.

U posvemašnoj rezignaciji prispio je Lisinski početkom listopada 1849. u Prag, nastanio se u najjeftinijem dijelu grada, u Brückengasse 16. polag Vltave, ne misleći, da je vlažan uzduh škodljiv bolesnim udovima. Zavela ga je prijatna sobica u prizemlju, da se ne mora uspinjati stubama. Domaćine mu bijahu dobroćudan starac, po zanatu graditelj glazbala, i mila nagluha starica, koja je u prečednom domu podržavala neobičnu čistoću. Lisinski je od tog starca naučio ugađanje glasovira, čime je kasnije u najkukavnijim svojim danima u Zagrebu zasluživao po koju paru. Njegov ključ za ugađanje je pohranjen u gradskom muzeju u Zagrebu.

Dok je s ravnateljem Kittlom dogovarao ovogodišnji program svoga rada, a bit će mu posljednje godište na konservatoriju, uhvatila ga odjednom omaglica. Profesor mu je nato rekao: »Kako ste u tom lošem raspoloženju mogli doći u Prag? Smjesta da ste legli u postelju, pa da mi se nijeste digli, dok vam ne poraste snaga.« Otpustio ga je vrlo ljubazno.

Groznica ga je mučila tri zimska mjeseca, pa mu tako cijepala snagu tijela, da se nije mogao pridići. Dobra mu je starica kuhala kojekakove domaće travke, ali utaman. Bivalo sve gore, napokon je nastupila žutica. Ležeći u potpunoj beznadnosti, prepuštao se haranju bolesti onom nehajnom ravnodušnošću, koja mu je bila prirođena. U njem se rashladilo i najžarče čuvstvo, pa je opet vruće zaželio smrt. Smatrao je tu blagodat jedinim rješenjem, koje bi ga diglo iz vječitih nesnosnih patnja. Čitava njegova mladost tekla je pod pritiskom tuđe volje, a vazda su mu bila krila preslaba, da se poput drugih digne u visine slobodne volje.

Jednog mu dana dovede prijan Fabković milog liječnika dr. Mikscha, koji se začudio, da je taj slabić još na ovom svijetu. S mnogo dobre volje i nešto materijalne pomoći, za koju Vatroslav nije znao, opet su ga s mukom osovili na noge. Jadnik im za to nije znao hvale, volio bi, da je na domaku svojih muka. Kad mu je iznova pozlilo, rekao je liječnik Fabkoviću, neka piše kući, da bolesniku već nema spasa. Poradi sporog poštanskog prometa stigao je Štrigin odgovor iz Zagreba tek onda, kad je žilava narav Lisinskoga opet jednom pobijedila, i krenulo mu na bolje.

Fabković je vazda bio bijesan radi Štrigine okrutne samovolje, koja tog patnika vječito tjera u tuđinu, premda mu za redovit rad nedostaje snage. Kad je Štriga napokon pisao, neka se Vatroslav vrati kući, Fabković mu je našao suputnika do Zidanog mosta, a dalje mogao se pouzdano nadati, da će kočijaš zagrebačke pošte, dobri Joža Gluhak, svom pomnjom paziti na njega.

Prije Božića našao se Vatroslav opet u Štriginoj sobici, kod milog svog glasovira. Dok je uz njega sjedjela majka, zaboravljao je sve preturene muke. Mazila ga je i milovala, pričala mu o pokojnici, za kojom je još uvijek ljevao suze, i o Tonki. Često je povela i djevojčicu, glasovir su mu tad primakli do divana, pa je malenu počeo učiti glazbu. Velikim je zadovoljstvom promatrao, kako se u nje budi duboko razumijevanje za glazbu, za tanko ključanje ritma i jasnu intonaciju. Gledao je u njoj samog sebe kao malenog zanesenjaka, pa je zaključio, da je muzikalno čuvstvo neka posebna prirodna nadarenost, ali tako jaka i žilava, da podaje karakterističnu crtu cijelom biću. On bi tada nježnom rukom pogladio tamne pramove i vruće želio, neka toj djevojčici služi glazba jedino za ljepotu i uživanje, ali nikada za sudbonosni teret. Ni ta se njegova vruća želja nije kasnije ispunila. Tonka je doduše proživjela svijetlu mladost, sretne kratke godine braka, al onda istim njegovim tragom obilazila kuće u Zagrebu, poučavajući u glasoviranju, da prehrani svoju dječicu. Vrlo slična im je bila spoljašnjost i talenti, vrlo slična i sudbina.

U Tonke se u mnogočem nastavljala Marijina otmjena ćud, jedino što je bila do sedme godine živahna kao dječarac. Uz »onkela Nacija« za čas bi se uozbiljila, pa bi besvijesno poprimila Marijine kretnje i modulaciju njenog grla. Dok je sjedjela uz njega, ili vježbala na glasoviru, znao bi on pritvoriti oči, pa kroz trepavice žmirkao na nju, mi-

sleći, da vidi Mariju. Često bi je nazivao i milim tim imenom, a mala privikla, ne pitajući za razlog. Naskoro se među njima razvilo živo prijateljstvo za sav život. Kad bi Vatroslav na stubama začuo nestrpljivi njezin korak, zadrhtao bi od radosti i ugledao vazda opet Mariju u pomlađenom liku.

Naskoro je on toliko ojačao, da je mogao sjedjeti do prozora, pa je bio posve siguran, da će na stanovite dane, u određen sat ugledati Hedu. Bilo je samo na kratak čas, dok je ona preko Markova trga zakrenula u Gospodsku ulicu; ali im je obadvoma dostajalo, da im do budućeg viđenja zabavlja maštu. Gospodin ga je Ban koji put posjetio, a gospođa i Heda slali mu češće nešto kolača i ukuhanog voća, med kojim bi se znao kriti koji stručak osušenoga nevena. Jednog mu je dana gospodin Ban donio rješenje, da umjetničko svoje ime može odsada rabiti legitimno i u građanskom životu.

»MI SUDAC, ČEONIK*,SATNIK
I OSTALI VEĆNICI SLOBODNOG I KRALJEVSKOG
GRADA ZAGREBA

dajemo na znanje sviuh kojih se dostoji, da čim bi mi lěta sada tekučega 1850. dana pako 18. měseca Sečnja u Zagrebu u Věćnici radi pretresivanja občinskih poslovah skupa i zajedno se sastali bili, onda i tamo stigla je do Nas Odluka Uzvišenog Banskog Věća slědečeg sadèržaja:

No. 14/14 1849.

Gospodo!

Budući da nikakove zaprěke neima od strane obitelji Vatroslava Fuksa, skoje nebi mogao proměniti svoje ime u »Lisinski« kao što nas uvěri Vaše o predmetu tome izvjestje od 30-a studena pr. g. zato na molbu rečenoga Vatroslava Fuksa pristajemo i dopuštamo mu, da ime svoje na »Lisinski« proměni, i ovim se kao da bi mu bilo rodno i obiteljsko u buduće svagdě i svakuda služi, te Vam ujedno i nalažemo, da mu odluku našu odmah potanko objavite. U Zagrebu 9-a Sečnja 1850.

Mirko Lentulaj v. r.

---

* načelnik.

Gradskom poglavarstwu — ovdje.

S toga mi prednapisanu Visoku Odluku s ovim od reči do reči, bez ikakvoga dodatka ili izpusta prepisati činismo, te vàrhutoga ovo dostavèrnim malim pečatom našim potvèrdjeno svedočanstvo izdati zaključismo, kao i u istinu izdasmo. Dano u sl. i kr. gradu Zagrebu dana odpratjenja 22-a Měseca Sečnja godine Hiljadu osam sto pedesete. (1850.)

Čitao i izdao Henrik Ostoić, sl. i kr.
grada Zagreba podbilježnik.

Ova odluka obradovala je vjerne prijatelje. Gotovo svaki dan posjećivao bi Vatroslava najmiliji mu Stanko Vraz, a otkada se donekle oporavio, dolazio bi češće i Ivan pl. Kukuljević. Taj je sa Štrigom snovao, kojim bi sredstvom iznova uspirili narodni žar, koji je poslije nesretnih godina 1848.—1849. bio utrnuo. Štriga je tad nacrtao aktovku s političkom tendencijom, a Kukuljević je po njoj na brzu ruku izradio »Nenadani sastanak Jugoslavena«, za koju je Lisinski priredio prigodnu glazbu. Bilo je još preuranjeno, stvaralačka je snaga u bolesnom tijelu drijemala, nije se mogla razvijati, tražilo se od nje više, no što je na silu izvršiti mogla. Ovo djelo primilo je općinstvo doduše prijaznom dobrohotnošću, ali ga nije moglo zagrijati ni riječima ni glazbom.

Za vrijeme oporavka ispravljao je Vatroslav marljivo prvi čin »Porina«, pa ga već i prepisivao na čisto. Usred toga nastala je i skica za orkestralnu idilu »Der Abend«, u kojem talasa mirno ono lirsko raspoloženje bezbrižnog njegova tadašnjeg života. Kasnije u Pragu svršio je to djelo potpuno, pa se ondje prvi put u stališkom kazalištu izvodilo 7. kolovoza 1850.

Jednog su ga dana pozvali prijatelji muzike, da ravna lično svojom »Jugoslavenskom ouverturom« br. 4. u g-mollu za veliki orkestar, što ju je posvetio »Gospodjam dobrovoljkinjam kazalištnih predstavah u Zagrebu«. Spremao se naime veliki koncert dobrovoljačkog društva u kazalištu, u kojem je sudjelovao muški i ženski zbor. Premda se Lisinski nije osjećao dosta jakim i svježim za naporno vježbanje velike ove kompozicije, ipak se dade na taj posao, jer se bojao, da će pod

ravnanjem vojničkog kapelnika posve promašiti dojam, a upravo ovo djelo bilo mu je milije od ikojeg drugog iz posljednjeg doba.

Svečano ono veče, kad se kao nekoć za poletnijih dana sastala sjajna garda rodoljuba, a mnoge viđene gospođe i gospođice, pa i Banovi s Hedom u zboru sudjelovali, razotkrila se pred Ilircima mila spomen-slika iz prošlih godina. Pjesnik Preradović, koji je boravio u Zagrebu u službi pobočnika narodnoga bana, ispjevao je u čast gospođama pjevačicama odu, koja se dijelila na ulazu kazališta i čitaoce razdragala.

Na bijelom listu s trobojnim okvirom redali se stihovi:

Kako da vam lěpo zahvalimo
I dostojno, domorodke mile?
Kako da vam ljubav povratimo
Kojom ste nas slatko zadužile?

Dragovoljno, od srca pripravne
Posvetiste svoje krasne sile
Lěpoj svàrhi: da i kod nas slavne
Udome se umjetnice Vile.

Lěpoj svàrhi, al' težkoj jako:
Uz stěne se njojzi staza penje,
A po stazi predsudje opako
Zaprěčivo navali kamenje.

Kad tu vaše žàrtve bez razmjera
I sve trude kad rodoljub smatra,
Nagleda se lěpoga primjera:
Što sve može domorodna vatra.

Vi shvatiste kô negda Gàrkinje,
Kada im se takva zgoda pruži,
Kazalište, kao hram svetinje,
Gdje se služba narodnosti služi.

Kako dakle da vam zahvalimo
Po dužnosti, domorodke mile?
Kako da vam ljubav povratimo,
Kojom ste nas sladko zadužile?

I najveća hvala bila b' manja
Od dužnosti u ovoj prilici,
Zato evo na pismu priznanja,
Da smo vaši na věke dužnici.

»Zahvalno obćinstvo«
(Spjevao P. pl. Preradović.)

Čim se je one večeri svršila ouvertura, a Lisinski odložio dirigentsku palicu, nije smogao ni toliko snage, da stupi pred općinstvo, koje ga je burnim klicanjem dozivalo. Tako rekavši na rukama su ga morali prijatelji odnijeti u Štrigin stan, pa ga dugo trti octom, dok mu se povratila svijest. Ta upadica, za koju se u kazalištu odmah saznalo, rastužila je općinstvo, naročito priređivače, koji se od te večeri velikom novom oduševljenju nadali.

Nije bilo pravog prostodušnog veselja. Nove političke reforme, koje su u Hrvatskoj gušile slobodu mišljenja, sjedile su svakoj pravednoj duši za šijom, pa joj prijetile zatvorom i uništenjem građanskog položaja. Odozgo počela se germanizacija iznova dosljedno širiti, pa je Hrvat u svom domu bio slab i tuđ. Opet mu je pod silu utihnuo materinji jezik, za koji je bio toliko žrtava prinio.

*

Proljetne jedne večeri 1850. zasjali su banski dvori na Markovom trgu ceremonijelnim svijetlom. Ban se Jelačić bio povratio iz Beča, doveo sebi mladu suprugu, pa ju je ove večeri prikazao hrvatskom plemstvu, staležima i građanstvu. Pred širokom kapijom svaki su čas stala po koja kola, prostrana i udobna sa debelim jastucima i zelenim zavjesama, a gizdavi kočijaš u narodnoj odori, na izlizanim mu pramovima maleni madžarski čikoš sa drhtavom crnom perjanicom, zaustavio bi vatrene gospodske konje. Iz kočije bi oprezno izmilila nakićena dama u širokoj haljini, do sedam rifa u obujmu, a iza nje suprug u svečanoj gali. On bi prije svega slobodno protegnuo udove, jer mu je vožnja bila prilično mučna, budući da se je morao zguriti u kutiću kolâ ispred širokih obruča krinoline, tog gipkog tirana mode.

Mnoga su gospoda dolazila pješke, da se putem naužiju trpkog prvog proljetnog uzduha, pa su u mislima nekim radoznalim zanimanjem iščekivali, kako će ih se dojmiti mlada banica. Govorkalo se je i ša-

putalo koješta: djevojče se je očajno branilo, u besvijesnom čaru sedamnaeste svoje godine, ali je bila za nju tolika čast i presjajna sreća, da bi se malena barunesa Sofija Stockau von Fünfkirchen morala smatrati presretnom, što će zasjesti bansku stolicu uz najglasovitijeg junaka monarhije. Jelačić ju je spazio na dvorskom plesu u Beču, kud je mlada pratila po prvi put svoju majku, gospođu zvjezdanog križa i dvorsku damu carice Jelisave. Smjesta se za njom zanio, pa se pod jesen svog života na brzu ruku odlučio, da taj nježni cvjetak ubere. Tri prva bračna mjeseca proživio je s njome u Beču, da je ne otkine prenaglo rođenom njezinu krugu, ali tad su ga ozbiljne dužnosti dozvale u Zagreb.

Stepenice banskih dvora večeras su urešene debelim sagovima i bujnim zelenim granjem. Na pragu žute dvorane primao je pozvanike elegantan banov pobočnik, major Petar pl. Preradović, koji je dostojanstvom mnogog velikaša natkrilio, pa ih dovodio u crvenu dvoranu, da se banu i banici poklone. U desnom kutu do prozora bila je postavljena balustrada posvođena crvenim baldahinom sa zlatnim resama, a nad time pozlaćeni grb Jelačićeva plemena. Na baršunastom divanu s vitkim pozlaćenim nogama sjedjela je mlada banica među groficama Prandau i Nugent. Konverzacija je tekla u franceskom jeziku, a kad bi joj tko progovorio hrvatski, ona bi odgovarala njemački.

Oko nježnoga oniskog joj tijela kočila se tvrda bijela svila u sitnim usko nabranim šavovima. Okićena kolutima od pravih starinskih bruseljskih čipaka. Duboki decolté razgalio je prenježna ramena i grudi, na kojima je nasred srca drhtala ruža od briljanata, svadbeni dar kraljičin. Put joj je bila bijela i čista kao kararski mramor, kroz koji se provlače modrikaste žile. Djetinja ljepušasta glavica podrhtavala je ispod omašne moderne frizure, chignona s odugačkim uvojcima, kao da jê jedva nosi. Velike pak modre oči, premda su bile vične sjaju i raskoši, umorile su se od konvencionalnih događaja posljednjega vremena.

Odličnu čast banice snosila je kao začarana princesa iz drevne balade, koju obožava zaljubljeni trubadur. Usiljenim dostojanstvom, na koje su je pomno pripravljali, očito nastoji, da zatomi djevojačku plahost, s kojom se jedva izljuštila iz svilene čahurice djetinjstva. Sve su oči kritično bile uperene u nju, a njezine su misli kružile dvoranom s jedinom mišlju: Qu'n' dira-t-on? . . .

Usred dvorane stajao je ban Jelačić u bijeloj generalskoj odori sa širokim crvenim šavovima. Posljednje dvije teške godine duboko su zasjekle brazde u junačke orlove crte banova lica. I kosa mu je naglo stala sijedjeti, pa je komorni sluga svakog jutra pomnim prstima iščupavao srebrne dlačice. Oko banovih se obraza udubla neka mrka sjeta, koja ga je činila starijim i obnemoglijim.

Danas mu je pogled kružio dvoranom osobitim zadovoljstvom, a tad se konačno zaustavio na mladoj supruzi, pa bi mu od toplog žara i ganuća zatreptale nosnice. S njegove je strane bilo za nju više nježne sklonosti negoli strasne ljubavi. Nije više znao za onaj zdravi egoizam mladeži, koji bezobzirnim zahtjevima ljubljeno biće k sebi privija. Bio je vrlo obziran, da to drhtavo biće ne preplaši, pa se nadao, da će se ona s vremenom uz njega priljubiti, a opreke njihovih ljeta da će se time izravnati. Tražio je uz nju onu tihu sreću, koju je u šarenom svom životu tek tu i tamo zamirisao.

Svečanost se započela koncertom, u kojem je sudjelovala i vojnička banda. S obzirom na baničinu stranu krv odabrali su internacionalni program. Ali je svima ugodilo, kad su pod konac zastrujali zvukovi »Jeke ilirskih napjeva«, karišika za orkestar od Lisinskoga. Ban je poniknute glave slušao pomnjivo cijeli program, dok ga nije Preradović upozorio na ljepote hrvatskih pučkih napjeva. Oko mu je živo zabljesnulo, namignuo je svome pobočniku nasmijanim usnama, a kad se konačno sleglo odobravanje općinstva, pročule se cijelom dvoranom njegove riječi: »To su zaista glasi iz grobova praotacâ, koji se po zemlji ore i o prošastih vremenih i njihovih činih svojim unukom pripovijedaju. U broju praotacâ slava naroda ne sastoji, nego u njihovih činih«.

Ove su mu riječi izvirale iz dna duše, pa su se svi prisutni turobnim srcem sjećali prošle slave. Ban Jelačić nije nikad prestao da misli jednako i dosljedno, makar su i nastale nove prilike, koje su tražile od njega posve drugačija djela. Kad mu se pod konac života u svibnju 1859. stala mračiti svijest, u bistrom jednom času uskliknu očajno: »Moje ime pripada historiji, ona će o meni pričati. Ali ob onom, što sam na srcu nosio, o tom ne će ona ništa moći kazati«.

Poslije sjajne zajedničke večere slijedio je ples.

Započeo se kao na dvoru s konvencionalnom polonaisom, koju je ban sa suprugom vodio, a onda su se redali plesovi u nevezanom

uživanju mladeži. Jelačić je tada svoju suprugu iznenadio hrvatskim salonskim kolom, koje se prvi put u banskim dvorima igralo. I opet se orili zvuci Lisinskoga, a ban je upitao Preradovića: »Gdje je hrvatski naš skladatelj? Zar nije pozvan?«

»Ekscelenca, on pobolijeva od groznice. U Zagrebu vlada pošalina i kolera, pa se bolesnih ljudi moramo kloniti!«

Kad su zaredali bečki valčik, polka i mazurka, približio se stasiti grof Karlo Prandau Valpovački, poznat pod imenom »Künstlerbaron«, pa uz banovo dopuštenje umolio banicu, da s njime zaigra. Jelačić je gledao neprekidno za tim divnim parom, u kojem je ključala krv svježom radošću života. Sad je tekar zamijetio baničine lakokrile nožice i živost temperamenta, koju dosada nije naslutio. U ritmičkim njezinim kretnjama odavala se fina prirođena gracija, koja se razvila u mlađahnom svom pravu.

Ban je spustio s očiju lorgnet i duboko uzdahnuo...

Po starinskom običaju etikete ostavila je banica sa gospođama oko ponoći dvoranu, pa se svaka odvezla kući. Gospoda su ostala na okupu do zore, naužili se do preobilja plemenita banova vina, pa su onda zaključili zabavu s paprenim gulašem. Vraćajući se u praskozorje svojim kućama, i rastrijeznivši se u jutarnjoj maglici, pomislio je mnogi od njih: »Bilo je lijepo, ali nije izdaleka doseglo ilirske naše zabave! Nema više otvorenih ilirskih srdaca!«

Koncem svibnja 1850. bio se je Lisinski toliko oporavio, da je Štriga ozbiljno razmišljao, kako bi ga opet poslao u Prag, da napokon dovrši nauke. Znao je, teško će ga nagovoriti, jer mu je taj Prag omrznuo. Stao mu je zato oprezno razlagati, kako će se zagrebački glazbeni zavod prama novim pravilima, što su ih njih dvojica ove zime sa Šplaitom izradili, od njemačke škole pretvoriti u narodan zavod. Čim se Lisinski uzmogne iskazati diplomom praškog konservatorija, on je bezuvjetno jedini, kojemu prema sposobnostima pripada mjesto zavodskog ravnatelja sa godišnjom plaćom od jedno 1000 for. (Tekar Ivan pl. Zajc je toliku nagradu primio). Lisinski nije nikada Štriginoj nadmoći mogao odoljeti, a najmanje sada, gdje se smatrao gotovo na kraju svoje nevolje. I opet ga je poslušao i pomislio: »Posljednji je put! Dužan sam još i tu žrtvu dobrohotnim svojim mecenima i rodoljubima! Neka bude, kako Bog dade!«

Posljednjih dana u Zagrebu još ga je snašla duboka žalost. Zakopali su dobroga Josipa. Za ratnog meteža imao je nekoliko katastrofalnih gubitaka, podvostručio je nato svu svoju snagu, da se othrva; ali je bio loše sreće. Morao je prodati i lijepu svoju dvokatnicu na Harmici, što se doticala širokog potoka (Assicurationi generali), pa tako sve redom. Pod konac ga je ostavila vedra volja i pouzdani njegov mir. Zagrepčani su ga upamtili, kako hoda ljeti i zimi s crvenim seljačkim kišobranom, pa prijateljima s njime izdaleka domahuje.

Tužnim srcem stajao je Vatroslav pred otvorenom rakom i gledao, kako mu čitavim redom grobova odmiče jedan za drugim. S Josipom je legao u grob posljednji Fuks zagrebačke grane. Vruće se sada Vatroslav molio Bogu, neka mu bar očuva milenu majku, da mu se tri njegove želje života ispune: majku da udomi, s Hedom da se oženi i »Porina« da čuje s pozornice. U nadi, da se približava ispunjenju svojih želja, bio mu je oproštaj od majke ovaj put nešto lakši, a ostavio joj je u susjedstvu dobru gospođu Stanu, koja će nad njom bditi.

Napokon je otišao i Banovima, da se oprosti. Kad je pozvonio, otvori mu vrata malena Dragojla, bistra i živahna djevojčica od jedno osam godina i zavikne: »Otišli su u vinograd u Bukovec!«

»Zar baš svi?«

»Ne baš svi! Mi smo maleni ostali doma, pa nas čuva Heda!«

Vatroslav se trgne od nenadane sreće. Unišao je u stražnju dječju sobu, gdje su se mališi, njih četvero, po zemlji bacakali, po starom sagu svoje igračke porazbacali, pa se u živom smijehu prokšeno hrvali i draškali. Do prozora stajala je Heda, pa je glačala čipkaste zavjese. Kad je ugledala došljaka, odložila je glačalo, spustila zasukane rukave sva smetena i zažarena. Umolila je tada Vatroslava, neka uniđe u drugu sobu, jer se među mališima ne može razbirati nijedna riječ.

Bilo je vrlo rijetko, da su se našli na samu, jer je kuća vazda bila puna djece i odraslih. Ako su pak slučajno našli koji blaženi časak, onda su ga obično u velikoj neprilici utrošili u besmislene najobičnije riječi. Danas kao da im je sam dobar Usud prerijetku tu sreću udijelio. Vatroslavu su iz srca navirale tolike lijepe misli i riječi, da se sav uzbunio. Pritajenim je smiješkom Heda čekala, što će joj reći, nije ga ničim htjela osokoliti; podala se tom času nekim slatkim očekivanjem.

»Sutra odlazim u Prag, ali posljednji put!... Zasitio sam se toga grada i tamošnjeg života bez brižne mile ruke i bez ljubavi.«

Onda je od neprilike utihnuo. »Ne biste li mi na put dali opet koju malu uspomenu, da život u daljini laglje snosim...?«

Ona ga pogleda jogunasto: »Onu... znate... ste bacili?«

»Hedo!« usklikne on prijekorno, »kako možete samo i pomisliti?... pritisnuo je ruku na njedra, gdje mu je svileni njezin pram vazda počivao.

Ona se ogleda po sobi, pa joj zapne oko o šalice i spomen-čaše uz plesne redove s ilirskih zabava i kite osušenog cvijeća, što su bili u točnoj simetriji poredani po širokom ormaru sa velikim ladicama i mjedenim kvakama. Heda dohvati omanju šalicu s trobojnim rubom i tanjurićem sa zlatnim napisom:

»Sve što imadem,
Od srca ti dadem«

i pruži je Vatroslavu uz stidljiv smiješak. On pročita te riječi, pa će onda potiho: »Je l' to u istinu tako... ili... samo slučajno...?«

Ona obori oči. »Kupila sam tu šalicu na Kraljevskom sajmu, da ju ponesete u Prag. Kada iz nje pijete, da nas ne možete zaboraviti!«

»Ta kako bih mogao... Hedice!!... ja vam pak ne mogu za uspomenu ništa boljeg dati, nego ovu ružicu! Ali je lijepa, bijela i nevina... kao vi...«

On izvadi oprezno iz džepa bijelu napola rascvalu ružicu i nastavi: »Ubrao sam je danas u majčinom vrtu. Dvije sam postavio na oltar Majke Božje kod Kamenitih vrata, a treću... evo vama!«

Heda primi ružicu na tananom batvu, zamiriši je ganuto i stavi je u vodu. »Hvala«, šaptale joj usne i pružila mu ruku.

Vatroslav nije više bio podoban, da tu ručicu ispusti. »Hedice!... Oprostite, što sam danas tako... odveć drzak! Odlazim opet daleko! Bog zna, da li ću se vratiti živ... Dopustite... ako je u vas malo .. posve malo ljubavi za mene... jedan jedini cjelov na čisto vaše čelo!«

Izmucao je te riječi, kano da ga nešto goni, nije mogao da se ustegne. Zastidio se svoje drskosti, pa je sav drhtao od straha, da li je nije uvrijedio.

Heda ga slušala blijeda kao da čuje glasove s onog svijeta. I u njoj se nešto trgnulo, nešto sasvim žensko, slava ljubavi... Stajala je pred njim nepomično, spuštenih ruku, pritvorenih očiju. Vatroslav ju je gledao s udivljenjem i svetim ganućem, osjetio čiste njezine misli i osjećaje, što se pred njim razgaljuju. Tad mu je ona primakla čelo, s nekom ženskom pokornom podatnosti i zaklopila vjedje. On se jedva usudio, da se drhtavim usnama dodirne blijedog toga lica.

Jedva što su osjetili cjelov, prekinula se odjedared prenapeta suzdržljivost tolikih godina, Hedina se glavica spustila na njegovo rame, a usne im se sastale. »Hedica! Moja... moja Hedica...«

Njih se je dvoje gledalo u blaženom zaboravku. Čavrljava su ih djeca napokon probudila. On je upita: »Hedice, hoćeš li me čekati?«

Ona mu pruži obje ruke pouzdano: »Do vijeka!«

Teškom se je mukom od nje otkinuo. Zastao je na pragu, pa se opet vratio, mislio je koji čas: to je tlapnja, što mu je zavitlala mozgom. No ovaj put je istina, kakove danas nije bio ni sanjao. Napokon se ipak silom otkinuo, pa je ostavio. Dok je Heda na prozoru gledala za njim, popela se mala Dragojla na stolac, da se nagleda ružice. Odjednom zavikne: »Hedica, gledaj tvoja rožica je ranjena!«

Heda skoči do stola, digne ružu i opazi sitna bijelog crvića, koji se uvukao kroz kalež i podgrizavao ružicu. Ona ga izvadi tankom iglom, pa primakne ranjenu ružicu vrućemu svojemu obrazu. Osjetila je hladnu svježinu, ali opojnog mirisa, što ga je tražila, nije našla.

Lisinski je ovaj put u Pragu snosio sve tegobe vedrim srcem, jer je bio svijestan, da se naglim korakom primiče svome cilju. Ravnatelj Kittl pregledavao je pomno »Porina«, bio vrlo zadovoljan, što njegov učenik tako sigurnim korakom napreduje, pa je tolikim novim idejama djelo upotpunio. Smiješeći se šalio Kittl: »Otkuda vam toliko žara i vrele fantazije? Čujte, prijatelju, tu mora nešto da je po srijedi!«

Lisinski se nato samo blaženo smješkao. Radio je sada neumorno, vazda svježim poletom, pa je do sredine kolovoza 1850. dovršio i na čisto prepisao drugi i treći čin »Porina«, zatim Preradovićeve pjesme za jedno grlo i glasovir, »Lahku noć«: Sunce zađe, mrak proteže« karakterističnu čisto slavensku »Moja lađa: »Plovi, plovi, moja lađo«, prama Lenau-u »An die Entfernte« po Preradovićevu prevodu »Udaljenoj«: »U daljinu miso leti«, koju je poslao Hedi.

Štriga je jednog dana tražio audijenciju kod bana, pa ga umolio, neka se obrati na princa Rohana, pokrovitelja praškog konservatorija, da mimo zavodska pravila pripusti Lisinskoga na javne ispite, jer je bila jedina zapreka, što je prekoračio dvadesetu godinu, dakle normalnu dob za primanje đaka u zavod. Štrigi je uspjelo, da Preradovićevim dopuštenjem kopira banovo pismo, pa je tu kopiju poslao prijatelju u Prag, a taj ju je pokazao Kittlu. Obojica su sad mirne duše očekivali rješenje.

Međutim se primicao ispitni koncert tamošnjih abiturijenata, s kojima je Kittl nekoliko skladba vježbao. Jednog dana dođe na taj pokus Lisinski, pa umoli ravnatelja, neka mu učini veliku ljubav, pa neka s orkestrom prosvira njegov Tongemälde »Der Abend«, da čuje, kako mu kompozicija zvuči. Kittl je one večeri bio neobično nervozan, pa ga je osorno odbio. No mladić ovaj put nije popustio, dok ravnatelj nije partituru pregledao. Obrve su mu se kod toga poizdizale, listao i prelistavao, a onda udario dirigentskim štapićem i zaviknuo: »Ab mit den Noten! Wir wollen eine Komposition des Herrn Lisinski durchproben. Bitte Achtung, wir haben wenig Zeit!«

Skladba se vanredno sviđala. Bila je jasna slika programne muzike. Karakterizirala je ljetno veče, kad se pastiri uz umiljatu pjesmu sa svojim stadom vraćaju u selo, gdje ih dočekuju zvona na pozdrav Gospi. Kad je zamnio posljednji akord, reče Kittl očitim veseljem: »Gospodin Lisinski, gospoda će vaš Tongemälde svirati na koncertu izvan programa. Zaista ste me iznenadili!«

Lisinski je zastao u čudu, nije bio vičan tolikoj stručnjačkoj pohvali, niti tolikoj sreći, da čuje svoju kompoziciju u otmjenom orkestru. On se nekoliko puta naklonio pred sviračima i dirigentom, a onda umolio Kittla, da li mu smije svoje djelo posvetiti. Ovaj je radosno prihvatio, pa ga bodrio: »Nur ausharren! Die Kroaten wissen noch nicht, was sie an Ihnen besitzen!«

7. kolovoza 1850. izvodila se ta idila za veliki orkestar u staleškom kazalištu na ispitu apsolvenata konservatorija pod ravnanjem samoga Kittla. O izvedbi i dojmu toga djela napisao je grof Albert Nostitz, predsjednik konservatorija i »ravnateljstva društva za njegovanje glazbe u Češkoj«, njemačku svjedodžbu, u kojoj spominje, da je mnogobrojno općinstvo kod spomenutog ispita primilo idilu »Der Abend« odlučnim odobravanjem.

Vatroslav je one večeri s vjernim drugom Fabkovićem sjedio otraga kraj ulaza gledališta, da ga ne opaze drugovi iz konservatorija. Kad se pod konac orilo kazalištem »Lisinski, bravo, bravo! Fora, fora!« umaknuo je sav sretan na hodnik, pa sve dalje na ulicu. Djelo mu je uspjelo, pobudilo dubok dojam, al do lične slave nije mu bilo stalo. Fabković ga je svuda tražio, da ga dovede na podij, jer se njegovo ime sve tvrdokornije zvalo. Našao ga je na završnom kamenu pokrajne kuće, gdje je od uzbuđenja sav drhtao. Usprkos tom lijepom uspjehu izdalo je ovo glazbeno društvo pismenu izjavu, da se molba Lisinskoga glede pripusta k javnom ispitu ne može uvažiti, jer se protivi par. 29. zavodskih pravila.

Jelačić bio je duboko uvrijeđen, što mu pokrovitelj konservatorija princ Rohan nije udovoljio molbi. U prvi čas htio se obratiti na samoga kralja, e bi taj nezgrapni i zastarjeli paragraf ukinuo i u konservatorij uveo moderniji i zdraviji duh. Ali se opet smirio, pa obećao Štrigi, da ne će zaboraviti »mučenika hrvatske glazbene muze«.

Ogorčeni profesori nijesu mu mogli dati ljepše zadovoljštine nego što su mu napisali svjedodžbe, koje u glazbenom svijetu vrijede više od službene diplome. Jedna glasi:

Zeugniss

kraft welchem ich bestättige, dass Herr Ignaz Lisinski aus Agram gebürtig, bei mir vom October 1847 bis December 1849 und vom Juni bis Mitte August 1850 die Kunst des reinen Satzes und die Instrumentation studiert und ein bedeutendes Compositions-Talent (besonders im Orchestersatze) an den Tag gelegt habe, welches bei seinem grossen Fleisse und seiner rühmenswerthen Beharrlichkeit eine lebhafte Anerkennung in seinem Vaterland und die Sicherstellung seiner Zukunft in vollem Masse verdient.

Urkund dessen meine Namensfertigung und Siegelbeidruckung.

Prag, am 17. August 1850.

(Pečat.) I. F. Kittl
Director des Pragers Musikconservatoriums.

A druga glasi:

Zeugniss

womit bestättiget wird, dass Herr V. Lisinski aus Agram im Königreiche Kroatien einen Semester hiedurch an dem Institute der Organistenschule ihn von mir über Contrapunkt gehaltenen Vorlesungen mit consequentem Fleisse beigewohnt, auf jede Aufgabe mit unverkennbaren Beweisen von Talent eingegangen, u. in ihr mit ihm vorgenommenen Prüfung einen in jeder Beziehung vorzüglichen Erfolg reiner zurückgelegten Studien im strengen Satze bekundet habe, wesshalb es ihm Gefertigten nur zum Vergnügen gereichen kann, mit Hinweisung auf das ausgezeichnete Compositionstalent des Herrn Lisinski von welchem derselbe während seines Aufenthaltes in Prag allgemein beifällige Proben ablegte, ihn für einen erweiterten Kreis von musikalischer Thätigkeit höherer Potenz aufs angelegentlichste empfehlen zu können.

(Pečat.)
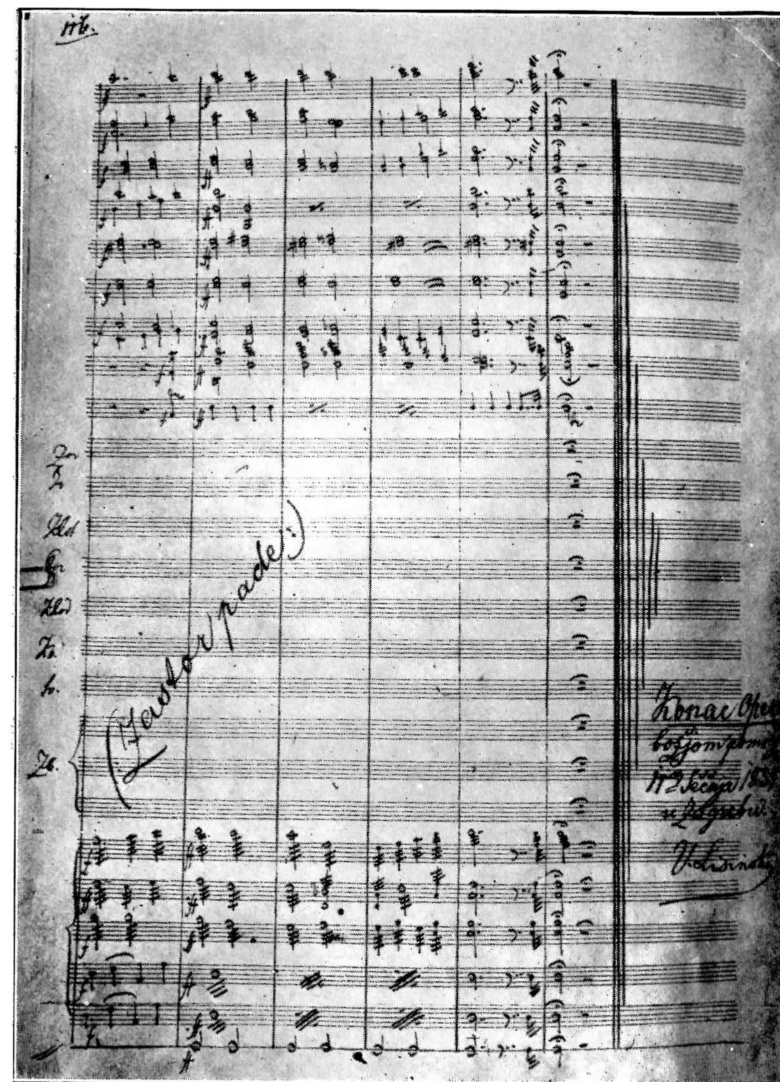
Gegeben zu Prag
am 14. ten August 1850.

C. F Pitsch
Direktor der Organistenschule.

Dok je Štriga pisao u Prag ogorčena pisma, grdio stari cof na prvom svjetskom umjetničkom zavodu, a Fabković pravednom svojom dušom bučao u sobi Lisinskoga, bio je ovaj jedini, koji se nije žestio. Od malenih je nogu bio vičan, da ga svijet zapostavlja i da ga ne uvažava, pa nije bio ni vrstan, da prosudi istinito svoj talenat i zamašne vrline svoga rada. On je vazda kolebao između ljudske nepravde, brigâ beskućnika, neiskazanih tjelesnih muka, a sve se to nizalo kao na krvavoj jednoj niti. Al' nad svim tim vladao je moćno njegov genij, koji ga je posve ispunjao, a taj je bio jači od ikojih patnja. Stoga nije ništa moglo poremetiti unutarnji sklad i ravnovjesje njegove duše.

Sav razblažen radi orkestralne idile i dobrih svjedodžba spremao je posljednji put u Pragu svoj kovčeg i složio u nj osobito pomno »Porina«. U njega je udahnuo najčišće emanacije svoje duše. Posljednjih je dana dovršio i čistopis trećega čina, pa je na rukopisu zabilježio: »dovršeno 26. kolovoza, na imendan mile moje majke«.

Zahvalnim se srcem opraštao od svojih profesora i nekih odličnih muzičara, pa i od veselih drugova. Najteže bilo mu je da se

XIV.

otrgne od toplih grudi miloga prijana Fabkovića. Malenomu se učitelju ovaj put nije žurilo u Zagreb, premda je gizdavu svoju diplomu već nosio u džepu. Zagledao se tamo u oči mile jedne kolegice, koju je kasnije poveo u Zagreb. Marija je Fabkovićka u Hrvatskoj našla drugu svoju domaju i odgojila cijelu generaciju vrlih hrvatskih žena, ostavivši nam spomen u nekoliko vrijednih knjiga, što originalnih, što prevedenih iz češkoga.

Kod posljednje zajedničke večere sa drugovima s konservatorija bio je Vatroslav vrlo razigrane volje. Nije mogao da zatomi veliko svoje veselje, «što ostavlja na uvijek grad, u kojem je našao toliko nedaća, da bi shrvale i orijaša«.

Kad je u Zidanom mostu ugledao dobrog poštara Jožu Gluhaka iz Zagreba, uskliknuo je: »Zdravo Joža! Nikad više ne buš me pelal na sjever! To je zadnji krat!« I zaista je bilo zadnji krat!

Štriga ga je dočekao raskriljenih ruku pa mu rekao: »Dok se nisi udomio i čestit kruh našao, ostani kod mene, ima mjesta u mojoj komorici. Dobio sam dopust od mog šefa zemaljskog arhiva, pa idem u Križevce na branje. U jesen, kad se vratim, bit će, ako Bog da, i za tebe izdašne žetve. Treba da sad čekamo na glavnu skupštinu glazbenog zavoda. Kanonik Kralj misli, da će se zavod morati posve raspustiti, a škola ukinuti, jer nema članova, koji bi plaćali profesore. Ja ti pak velim, da je to zločin. U kazalištu bane se talijanski i njemački pjevači bez grla i glazbene naobrazbe, a poduzetnik ubire od nehajnog općinstva zlatne pare. Nama je od prijeke potrebe glazbena škola, koja će podržavati hrvatsku glazbu, istjerati tuđince, pa nam othraniti hrvatski glazbeni podmladak. Naco, tebe čeka velika zadaća! Ali treba snage i ustrajnosti, pa ti zato, sinko, idi češće u Samobor k staromu Livadiću! Znaš, kako te štuje i voli. Tamo ti je oštar uzduh, a vina, da bi od njeg i mrtvi oživjeli!«

Vatroslav se toplo smješkao. Mili prijatelji, vjerna majka, nježna ljuba, sve ga je usrećivalo, otkad se riješio Praga.

»Al' sad nastoj, brate, da dovršiš čistopis cijele opere, pa onda ajd s njome na pozornicu! Skrajnje je vrijeme, da ondje opet uskrsne hrvatska pjesma... Iako nisi donio diplome, operom ćeš im pokazati još bolje, što si naučio. Pa onda ti je mjesto ravnatelja na glazbenom zavodu posve sigurno. Budi bez brige!«

Sjutradan pošao je Lisinski u audijenciju banu Jelačiću. Crna je

surka kroz nevoljne godine izgubila sav svoj sjaj, proživjela po koje lijepe ali ponajviše teške časove. Danas je ispod nje kucalo srce u ponosnoj sreći: Vatroslav je nosio banu svog »Porina« kao dokaz, da njegov godišnji prinos od 100 for. nije bio uzaludan.

Jelačić ga je vrlo ljubazno primio, čitav je sat prijateljskom povjerljivošću s njime razgovarao, sokolio ga, da ne malakše. Banove riječi su ga toliko osokolile, da je pošao izravno u Opatičku ulicu, da isprosi Hedu.

U posvemašnoj neiskusnosti praktičnog života smatrao je budući svoj život osiguran time, što su mu prijatelji proricali i obećavali. Dakle naprijed!

Kad je spomenuo gospođi Ban, kako je došao da u oca isprosi Hedu, preplašila se dobra žena pa mu rekla: »Dragi Lisinski! Poslušajte me! Nemojte se prenagliti! Heda će svakako biti vaša. Ali počekajte, dok svoju budućnost osigurate i sasvim uredite. Nadajmo se, da ćete u kratko vrijeme steći lijep položaj, koji odgovara vašemu znanju, pa onda ćemo s Božjom pomoći slaviti vesele svatove.... Heda već šije svoju opremu, škrinja joj je napola napunjena! Vidite, da se ne šalimo!«

Vatroslav je poniknuo glavom. U taj čas provirila je Heda na vrata, a kad ga je spazila, zablijeskali se joj zubići, a oči su mu govorile: »Strpljen, spašen!« On se dubokim uzdahom zadovoljio gospođinim savjetom; ta ne može više dugo biti. Budućnost mu se smiješi!

Mir i samoća u Štriginoj sobi pogodovali su njegovu radu. On je sada prepisivao i dva posljednja čina pa i ouverturu. Na čelo djela napisao je lijepim kaligrafskim pismenima, da tu operu posvećuje prijanu Štrigi.

Nekoliko je puta kroz ferije pošao u Samobor do Nestora hrvatske glazbe, Ferde Livadića Samoborskoga, koji ga je vazda očinskom ljubavi primao. Put do Samobora nije uvijek bio lagan, jer preko Save nije bilo mosta sve do štajerskih Brežaca. Vožnja bila je najsigurnija na kolima Martina Bedenka, vrijednog gostioničara samoborskog. Kraj potoka Gradne do klaonice imao mu djed, zatim otac, a sad on sam poznatu gostionicu, kuda bi se svraćali putnici iz Kranjske, što bi dolazili preko Žumberka, pa i mnoga vlastela i plemići iz bližnjih i daljnih dvoraca.

Svake subote krenuo bi Bedenko sa starinskim svojim omnibusom u Zagreb, jer bi vozio Samoborce na tjedni sajam, a uvečer bi se vraćao s punom kirijom zagrebačkih gosti. Ova je starinska kola baštinio od svoga djeda, koji je na njima običavao voziti putnike do Zidanog mosta, pa je podržavao sveze s Grazom i Bečom.

Ta su znamenita kola počivala na četiri omašna točka, iznutra su bile dvije dugačke klupe, napunjene sijenom i pokrivene crnom kožom, a nad njima bio je krov obložen debelom kožom, postavljen u polukrugu iznad jakih obruča kao u ciganskih kola. Sa strane iznad sjedala bila su dva otvora, poput seljačkih prozorića sa debelim kožnatim kapcima bez stakla. U zimsko doba ili za kišnih dana čvrsto bi ih Bedenko zavezao, pa bi u tu škrinju dopiralo svijetlo jedino preko njegove glave, koja bi se cijelim putem flegmatično ljuljala.

Kum je Bedenko svakom čestitom čovjeku bio prijatelj, svakoga primao u kola, pa od njega tražio za put u Zagreb ili natrag po 30 krajcara »šajna«. Putem ipak nije volio, da ga tko smeta neslanim šalama i glupim dosjetkama. Pušio je kratku svoju lulu, pa se zabavljao posebnim svojim mislima. Tko bi ih znao? Kad su se obijesna zagrebačka gospoda putem odveć razvikala, kum bi Bedenko stara svoja dva kljuseta ošinuo bičem, a oni bi po neuređenom drumu sa dubokim jamama stali poskakivati, pa se škrinja drmala i njihala, da bi čovjeku od muke zasjevnulo pred očima.

Kad su došli do Save, svak bi se mahom razbistrio. Nije bila šala prijeći preko vode. General je Ramberg doduše imao na papiru gotove nacrte i proračun, kako bi se kod Podsusjeda sagradio valjan most. On je spise preuzeo od svoga predšasnika, a taj od svoga, pa tako čitav lanac predšasnika sve unatrag do nepoznatog doba. Tekar godine 1872. počeo se most graditi.

Dotle je prevažala preko Save putnike, marvu i kola svake vrsti jaka štajerska skela, izgrađena vrlo čvrsto i solidno, ali je ipak trebalo da bude vrlo spretan splavar. Kad se kum Bedenko približio obali, na daleko bi zaorio junački njegov poklik: »O-hoj! O-hoj!«, a splavar bi doplovio u plitku vodu. Da mu valovi ne otjeraju splava, privezao ga u visini za debelo uže sa željeznim kolutom, a drugo uže bilo razapeto i preko vode, pa je skela išla sigurnim pravcem.

Bedenko je sad tjerao nuz položitu obalu. Trgnuo bi snažno vojke, konji bi živo potegnuli, putnici se od straha i opreza uhvatili za sje-

đala i remenje, silna bi kola zaškrinula i snažnim se zaletom skotu-rala na daske. Pod tom bi se težinom zanjihao splav, za nekoliko stopa zaronio u vodu, ali bi se naglo opet dignuo na površinu, tek što bi se teški kotači, obloženi gustim ilovim blatom, čestito oprali.

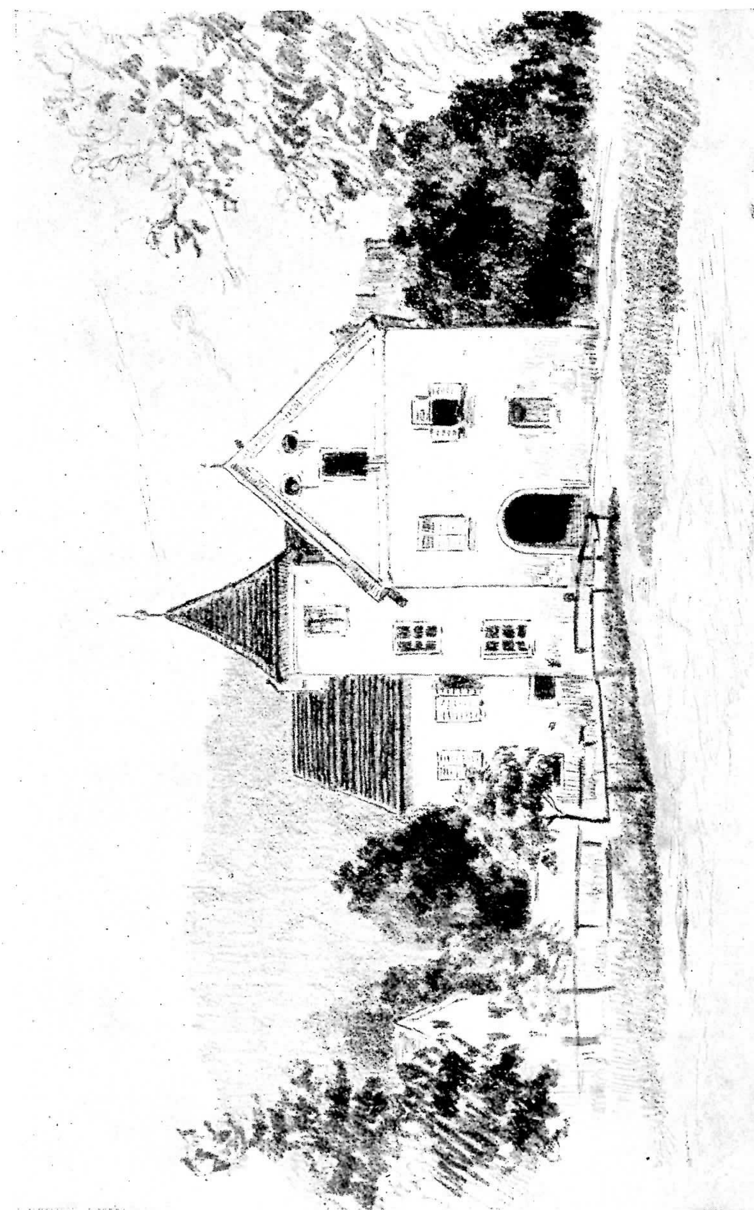
Bojažljivi bi putnici izišli kraj obale iz kola, pa prelazili na skelu pješke. Čim se je škrinja sigurno smjestila, šćućurili bi se kraj pouzdanog splavara, pa bi pomnjivim okom pratili svaki njegov kret, koji ih je vodio do sigurne mete.

Zagrepčani i Samoborci odavna su privikli toj ekspediciji, pa premda se pod kumom Bedenkom još nije desila nijedna nesreća, ipak bi se svak prekrstio prije no što se dao na vodu. Istim ovim putem, usred zimske mećave, krenuo je nekoć oko Božića dr. Ljudevit Gaj na vlastitim svojim kolima u pohode desnom svomu prijatelju Ferdi Livadiću, pa je na drndavim kolima zasnovao napjev najljepšoj svojoj himni »Još Horvatska ni propala«.

Na dan sv. Ane bilo je u Samoboru od pamtivijeka veliko proštenje, pa se Livadić spremao, da sa svojom vrijednom ženom Katicom rođ. Preisinger kod obilata stola dočeka goste iz Zagreba. U njegovu kuću tik uz glavni trg domaći je narod rado zalazio. U prostranom dvorištu sa sjenovitim kestenima i bujnom travicom bio je dubok bunar, koji je davao obilato svježu pitku vodu. Najveća soba u prvom spratu »palača« primala je do pedeset gosti, a sa njezinih se prozora mogao čovjek nagledati predivne šumovite gorske okolice, pa se koji put i naslušati žarke podoknice, što ju je zagrebačka mladež svome vrijednom starini rado priređivala.

Livadić je najvolio slušati, kad je mladež pjevala njegove kompozicije, premda je tvrdio, da ne zna pravu narodnu žicu pogoditi. Poradi toga je cijenio osobito Lisinskoga kao novoga apostola, a kad se kod njegova stola sastalo odlično društvo zagrebačko, a među njime najviđenija hrvatska imena, vazda bi Livadićev sin Kamilo umjetničkim razumijevanjem uvrstio u program neke lijepe napjeve Lisinskoga.

Vatroslav je ipak najvolio da ide u Samobor, kad nije bilo proštenja ni svečanosti, kad je sa starinom ili sa Kamilom mogao da se prođe predivnim krajem, ili da s njime ili sa umnom gospođom Katicom sjedi u hladovitom vrtu. To je bio za nj zaista odmor i oporavak, kojega je nužno trebao. Žalio je silno, kad je mladi Livadić krenuo u München na više nauke, pa im se raspao skladni kvartet.

XV.

Čim je nastupila jesen, nije se Vatroslav više maknuo iz Zagreba, nadajući se, da će sada naći željkovanu službu. Nastanio se u zračnoj sobici na Savskoj cesti, koja se posljednih godina posve preobrazila. Još za Josipova života morala se žrtvovati oranica za oranicom, kasnije se cijela ponosna očevina rastrgala sudbenim putem, dražbovala i rasparcelirala. Na lijevoj strani blizu Ilice stale su nicati što čedne purgarske, što gospodske kuće. Oveći dio zemljišta prekupile su milosrdne sestre od reda sv. Vinka, a najjužniji su dio prodali nekomu industrijalnom poduzeću. Ono je tamo podignulo veličanstvenu zgradu, u kojoj se god. 1864. obdržavala prva hrvatska gospodarska izložba (sveučilište), zatim bila bolnica, kasnije su u nju stavili tvornicu žigica, a onda duhana. Ondje je bio ravnateljem i upraviteljem tast muzikologa Kocha, pohrvaćenog kasnije Kuhača.

Za slobodnih je časova najvolio Vatroslav polaziti na sajmište (Zrinjevac), gdje su široki prostor u četvorini velikog opsega obrubljivali lijepi vrtovi zagrebačkih građana, dok se na istočnoj strani dizala vojarna sa širokim talijanskim hodnikom poput arkadâ. Na zapadnoj strani sajmišta bio je velik Weigelhoferov voćnjak (ugao kavane »Zagreb«); ondje bi Vatroslav često našao majku i Tonku. Nemoćna starica bolesnih nogu nadzirala bi tamo povrtlarske poslove, da bude dobromu zetu bar od neke pomoći. Tonka je tad već polazila privatnu njemačku školu gospođe Struppi u gornjem gradu, jer nije bilo druge. Tamo su se sastajale djevojčice građanskih i nižih plemićkih porodica, a učiteljica ih je odgajala njemačkim duhom i knjigom.

Kad se Štriga vratio iz vinograda, reče prijatelju: »Nemoj se začuditi, ako jednog dana iz tog službenog zatvora izmaknem. Ne će me oni dugo mučiti suhoparnim onim paragrafima, po kojima misle da moraju svakomu čovjeku krojiti sudbinu i imetak. Jok! nije to za Štrigu! ... Samo dok se smjestim u glazbenom zavodu!«

Tamošnji su poslovi oko preustrojstva vrlo sporo tekli. Došla i prošla zima, a pravila, što ih je Lisinski s Šplaitom i Štrigom izradio, nijesu tamo gore bila po ćudi: previše bi se toga srušilo i na novo postavilo, kako to luda ova mladež smišlja; a najgore je što bi došlo do rasula sadašnje njemačke uprave. U pouzdanoj jednoj sjednici zaviknuo je predsjednik Klobučarić, slobodnog varoša Karlovca sudac, više varmeđâ sudbenog stola prisjednik i kasniji predsjednik banskog stola:

»Što ćete od tih ilirskih zanesenjaka? Štriga je pretjeranec, a Lisinski ne zna niš!«

U svibnju 1851. došlo je napokon do glavne skupštine, u kojoj je Šplait krasnim govorom obrazlagao potrebu, da se pravila glazbenog zavoda s temelja promijene. Skupština je njegov predlog sa većinom glasova primila, pa je njega i Lisinskoga ovlastila, neka predlože nova pravila. Tekar u kolovozu 1851. primila je glavna skupština nova pravila, pa ih potvrdila, ali do praktične provedbe još dugo nije došlo.

Međutim su se kompozicije Lisinskoga u ormaru sve više nagomilavale, nikome nije bilo od njih koristi, a najmanje samomu skladatelju, koji je od vječitog čekanja i izlišnih nada teško stradao. Tad se on Štriginom ponukom obrati na »Maticu ilirsku«, ne bi li mu pomogla. U središnjem odboru sjedjele su tada same odlične glave: Kukuljević, Bogović, Ilijašević, Ivan Mažuranić, Petar Preradović i Bogoslav Šulek. Mogao se dakle nadati, da će prosvijetljene ove duše njegov očajni položaj potpuno shvatiti.

Rubrum molbenice:

Slavnomu odboru
Matice jugoslavenske
pokorna moljba.

br. 80. god. 1851.

»Gospodo!

Domorodnim i zaista velikodušnim žrtvam mojih zemljakah zadobih priliku, da u glazbi višji stepen izobraženja postignem, i boravih zato kroz 3 godine u slavnom Pragu. Tako se vratih amo, u domovinu, da ovdě cělom dušom posla se primim, nakoliko polag mogućnosti miloj domovini koristit bi u stanu bio. — Tako prodje čitava godina, a ja, koj samo time zahvalnost prama domovini dokazati mislih, ako u njoj i za nju samo radim — ja rěkoh — borim se tugom, nevoljom. — Dali je to za cilj, za kojeg postignutje mlogi mojih zemljakah mene u daljini materialno podupirali su?? Dali je time stvar dokučena? — Dali ništa više za želeti nema? O, da sam to znao, da se kod nas samo ono teženje — koje baš duševnim gladom nazivati mogu — zato probudi, da poslě

osamljeni, zaboravljeni stinjemo, ko izgubleno stado, želio bi, da mi bog ni ćutí ni sposobnosti kakove za umětnost poděli, želio bi u prostoti život svoj těrati — jer i onako, ko svaki drugi, vidim se bez cilja u domovini osamljena.

Do sada napisah 90. dělah, medju njima, kako Vam, gospodo, znano bude, nalaze se dvě opere. — Broj mojih proizvodah dan za dan raste, a ja neimam nikakve prilike, da takove světu predadem; zamolih privatne ljude, koji predložene po meni njima žrtvice niti nebi ćutili, da mi pomognu; jedni se izpričaše, da im prevratno ovo vrěme toliko i toliko škode učini, drugi na moljbe moje niti odgovora dali, — a tretji, kojim stanje moje priobčih, razcviljenim srcem svoje simpatie pokazali su, nu suzama se dětca batrivit mogu.

Zato slavnome odboru matice predlažem ovu moju zaležitost, i prosim, da mi Vi, gospodo, koji tu kao prava jezgra domorodnih ljudih stojite, koji znate, šta će reći, umětnikom bez odziva biti, da mi Vi pomognete, bez da se zavodu tome ikakva šteta učini.

Na dva načina kadri ste to izvest, najmre: ili prisvojite za družtvo matice komade moje za tisk priredjene; ili mi za tiskarske troškove malenu glavnicu uzajmite. — Ako prisvojite koj proizvod moj, zamolio bi Vas, da mi za život moj něšto opredielite, tako od komada, kojeg tisk na 70 for. došó bi, prosio bi Vas nagradu od prilike 30. fl. — i tim načinom čitav trošak iznosio bi 100 fl. — i jošte pripravan sam, sám poslove tiska i korekture obvršivati. Ako mi uzajmite, molim samo za 70 for. koje za izdavanje neobhodno trěbam, a Vi možete od mene za veću sigurnost i to pravo zadobiti, da novci dolazeći najprie za namirenje matičinog fonda pobrani budu — ostali pako višak meni ostane.

Vidim unapred da Vam, ko i meni, prvi način shodnii bude. — A ja polag slabog mog mnenja mislim, da prva svrha matice jest u obče samo těžiti, da se ukus za izobraženje razširi; a to sigurno se time najprie postigne, tim većma, ako ja samo takove stvari za tisk priredim, koje su sa literarnom poësiom u užjem savezu ko: pěsme — izvadak iz operah, ili pobrani narodni napěvi. Za priměr mogu dovesti Lubjlančane — koji već nekoliko proizvodah izdali su.

U čvrstoj nadi, da Vi, gospodo, ovaj korak dragovoljno po-

dupirati ćete, moram samo još to primetnuti, da je on poslědno u domovini mojoj — jer već sa strahom pomislim na položaj moj budući, koj će me prisiliti, da tudjim bogom se klanjam, da sate mog života radi uzdržanja tudjincu posvetiti morat ću.

Time na dobar uspěh nadajući se, ostajem u dubokom štovanju — U Zagrebu 8/9 1851.

Slavnog odbora pokoran sluga
V. Lisinski
skladatelj.«

U starim »Matičinim« zapisnicima našao se odgovor na tu očajnu molbu:

»Zapisnik sjednice od 26. rujna 1851.

Podpredsjednik: Ivan Kukuljević,

Mirko Bogović, Stjepan Ilijašević, Ivan Mažuranić, Petar Preradović, Bogoslav Šulek i Franjo Žužel.

Broj 7.) Pretresana bi molbenica g. Vatroslava Lisinskoga, umjetnika u glazbi, gdje moli od družtva »Matice« podporu pri izdavanju svojih dielah glazbenih.

Zaključak.

Buduć da je § 2. Pravila opredjelenju takove podpore ili izdanju glasbenih umotvora na troškove družtva protivan, to se nemogaše molba izpuniti. No povodom ovim odluči se, da se pripravi predlog za Veliku Skupštinu „Matice" od strane ravnateljstva, po kojem bi u krug predmetah troškom »Matice« izdavat se imajućih i glasbeni umotvori spadali. Osim tog će se od strane Ravnateljstva Velikoj Skupštini predložiti osnova, koju g. Mirko Bogović sastaviti obeća, za utemeljenje „Družtva za podupiranje umjetnosti", ne bil' se tako inicijativa utemeljenju tog družtva od članovah „Matice" učinila.

Ima se odpisati, da se u načelu prima ponuda njegova i da će „Matica" svaki svezak, kojega prosude radi u smislu pravilah Družtva § II. poslao bude, po odluci odbora svaki put tiskat dati i njemu nagradu od 100 iztisaka opredjeliti.«

Ovaj zaključak »Matice Ilirske« iz »zapisnika siednicah literarnih III. str. 23. i 24.« bi dojavljen skladatelju, koji je tada stao nove

nade gojiti, da će mu djela, na koja je utrošio svu svoju umjetničku snagu, napokon pokazati domovini; da nije uzalud živio i patio.

Kad je doznao, da će se glavna skupština »Matice Ilirske« sastati tek u travnju 1852. god., svu je prikupio strpljivost, da čeka bez uzrujavanja, bez zlovolje. Bodrio se i junačio.

24. travnja 1852. obdržavala se napokon glavna skupština »Matice Ilirske« za godinu 1851. Lisinski čekao je mukom još tri dana, ali onda pošao drhtavim srcem u Matičinu pisarnu, da čuje odluku. Al' gle, ondje nema u zapisniku ni riječi o tom predlogu, ni spomena o osnivanju posebne sekcije pod imenom »Društvo za podupiranje umjetnosti«.

I opet mu propala lijepa jedna nada. Ostao mu je dakle još glazbeni zavod. Na Štriginu molbu preporučio ga je sâm ban Jelačić za ravnatelja i učitelja. Taj je zavod vazda bio privatno poduzeće, pa nije spadao pod kompetenciju banske vlade, no s obzirom na banovu želju imenovali su ga »besplatnim« nadzornikom glazbene škole. Oni se nijesu pouzdavali u »hrvatske nove pokušaje« i njihove propagatore, njima je vrijedila još uvijek jedino njemačka i talijanska škola.

Štriga je od jada i bijesa proklinjao nesavjesno to natražnjaštvo, nerazumni odbor i svu tu instituciju, dok se Lisinski tomu imenovanju, ma i bez nagrade, silno poradovao, jer je ušao u onaj djelokrug, za kojim je odavna težio. Štriga nije pojmio to preidealno raspoloženje, pa mu je u najžešćem gnjevu doviknuo: »Bogec si bil, bogec buš ostal, dok si živ!«

Prenaivnim dobrodušnim srcem nije Vatroslav primijetio, kako mu u zavodu potcijenjuju sposobnosti, kako ga učitelji i odbornici svakom prilikom ponizuju i pred đacima sramote. Svu tu zlobu smatrao je žalosnim »hrvatskim jalom«. Opterećivali su ga poslovima, koji nijesu bili uvijek dostojni njegove službe; odredili mu zatim, da sastavi novi školski pravilnik, dakako njemačkim jezikom, u kojem su se obuka i razgovor vodili, nametnuli mu pasku nad školom i đacima, tražili od njega, da vježba vokalne mise, da dirigira koncerte i uredi stari prašni arhiv. A kada da ide za zaradom?

Vedrog je srca vršio sve te poslove, te bi koji put gladan uzdahnuo: »Kamo sreće, da ustima ne treba zalogaja!« Kolikogod mu je Štriga spočitavao, da radi ludo, on bi govorio: »Doći će vrijeme, kad

budu znali cijeniti moj rad, pa će me onda ipak imenovati ravnateljem!« Njegovo izvješće glasi:

Rubrum:

»Izvjestje vrhu
godišnjeg poslovanja
u poslovih nadzirateljstva
školnog kao i ravnateljstva
glasbe družtv: — Sl. ravnateljstvu družtva priateljah glasbe
Zagrebačkog i Sl. Skupštini
družtvenoj na pregled dano
po unutra
podpisanome.

22. XI. 1852.

Slavno Ravnateljstvo!

Uslěd pověrenih meni po ravnateljskoj sědnici jošte Meseca Prosinca prošlé god. poslovah, — koje za obaviti ja si od rečenog vremena dosad u interesu družtva Zagrebačkog priateljah glasbe za najveću dužnost držó sam, i držat ću, dokle god moju rěč glede obečanog izvršivanja pověrenih meni družtvenih poslovah natrag neuzmem, i takove ravanateljstvu nepredam — slavnomu Ravnateljstvu, kao i slavnoj cělokupnoj skupštini družtva sledeće izvestje na pregled dajem:

a). Odkad bi mi nadzirateljstvo učionah društvenih predano bilo, razredio sam polag okolnostih vrěme predavanja po lětu od 11 do ½1 o podne — a poslě podne od 5 do ½7. satih — po zimi — — — a poslě podne od 4 do ½6.

b). Za nauke glasbene odredih sledeće knjige:
1. Teoriu glasbe od Gjure Wiesnera
2. d = pevanja od Wintera
3. d = gudalah od
4. Violončela.

c). Uveo sam mesečne izpite, koji služit mogu k tome da se tim laglje sposobnosti pitomacah spoznaju, i da isti pitomci u věžbanju glasbe tim većma neprekinuto napreduju.

Br. 1. d) Štono priklopljeni pod br. I. mesečni zapisnici na očivid postavljaju.

e) Iz navedenih i objavljenih nadzirateljskih poslovah postupajuć
Br. 2. predajem zajedno pod br. 2. koncom god. školne (1851.-2.) napisano u prisutju GG. učiteljah (cělokupni ipak zapisnik nadalje budućeg poslovanja radi zadržujem) Oertla, Švarza i Lichtenegera, izvestje o naprětku mladeži, polazeće družtvene škole, u kome zajedno vidit se može 8. darovah koje usled sedničke odluke najboljim učenicima razdělih. — Radi množine pitomacah i radi nesposobnosti starih pultah pribavih

f) s dozvoljenjem odborah najprie 4 a posle jošte toliko ukupno dakle 8 školnih pultah, koji potrebočama koristno odgovaraju, kao i 2 svećnjaka za veliku tablu, koja se kod pěvanja upotrebljuje.

g) Buduć, da se u novo vrěme crkveno pravo u ovdašnjoj c. k. akademii od 4. do 5. sata poslě podne predaje, a u ono isto vrěme zajedno i glasbena predavanja držana bi — prituži se g. Molnar crkvenog prava Učitelj ravnateljstvu ovome, koje opet uslěd dopisa istu tužbu družtvenomu ravnateljstvu skladnoglasja priopći — na što prečastni G. Ravnatel Iv. K. Kralj rečenu tužbu s uputkom pověri meni, da ja stvar ili sám rěšim, ili tekničkom odboru predam; — videći ipak da ja do konca god. (t. jest do 22-a Studena 1852.) sám bio kadar stvar ovu obaviti, uputih g. Učitelja gusaljah Ant. Švarza, da u dolnoj kojoj sobi do tog časa predavanja svoja drži, dokle se glede te stvari po odborima ili novi konak nadje, ili pako shodnim putem predmet rěši; štono podpisani što najiskrenie slav. Ravnateljstvu za rěšenje predlaže; i zajedno obodva
Br. 3. dopisa pod br. 3. priklopi.

h) Po odborih naloženo mi bi, da Obveznice za starěše, koji svoju děcu u družtvene učione kanili bi pošiljati, u hrvatskom i nemačkom jeziku napišem, štono čineći za pretresivanje
Br. 4. takove pod br. 4 prilagam tom opazkom, da, dokle god zavod naš u obziru financialnog svog stana bolje i veće sigurnosti neima, kojom kadar bi bio starěše tako obvezati, da děcu svoju polag volje nebi iz učionah uzimali — rečene obveznice jošte

neupotrebimo. Radi štilizacie ovih obveznicah predalo mi je ravnateljstvo

i) 4. obveznicah, koje GG. Felderer, Baik, Maria Javand i Iv. Lupert od sebe jošte prie nove organizacie ovog družtva dali su; — koje obveznice ovde u originalu opet ravnateljstvu
Br. 5. vraćam pod br. 5.

k) Originalni Manuskript g. pokojnika Šplaita, koj pravila novia načinio je, predajem ravnateljstvu, koje meni takovi jošte početkom godine ove radi tiska pověri; koj tisk po meni tako u hrvatskome kao i němačkome jeziku obskrbljen bi: pod
Br. 6. br. 6.

l) Naloženo bi meni, da nastroje glasbene, koji na vlastitost družtva spadaju, pregledam; štono čineći, popiso sam takove, koje družtvo nadalje zadržati može, a koje radi starine i nesposobnosti imade precěniti i prodati — koji posao, kad takav GG. Načelniku gospodarstv. družtv. odbora A. Vancašu i kapelmajstoru Mati Mülleru pověren bi, sa istim popisom predao sam. — Glede nastrojah zadržanih imam primetiti, da se takovi u većim redu držati bi imali, a pokvareni, ako to ovdě nije moguće, da se morali bi kamo drugam popravka radi poslati.

Br. 7. m) Pod br. 7. dajem uputak za uredjivanje učionah, koji meni za novi system povereno bi, time slav. ravnateljstvu natrag; — bez da sam ga upotrebit mogo, buduć, da niti uputka za učitelje, niti nadziratelja, i tajnika družtvenog odbora tako tehnički kao gospodarski jošte načinili nisu.

n) Buduć, da još sve do sad učitelji bez ugovorah obstoje, čini podpisani time ravnateljstvo pozorno, da takove čim prie načinit dade; u kojih cělokupni uputak za učitelje napisan će biti.

o) Kolikom god radostju podpisani poverene sebi poslove kao nadziratlej učionah, i kao ravnatelj družtvene glasbe poprimio, i polag mogućnosti obavljati se je potrsio — doživio je žalibože kojekakovih slučajevah, gděno sám ni kadar bio više pomisliti, dali je on po družtvu za nadziratelja i ravnatelja glasbenog izabran — i potvrdjen, ili ne — moli on za veću svoju sigurnost od strane Ravnateljstva, da ono njemu d o-

t i č n i, s h o d n i u p u t a k p i s m e n o p o o d b o r u p o t v r d j e n u buduće preda — na koj uputak oslanjajući i pozivajući se bar će u stanu biti presapiti štono u njegove dužnosti dira ili ne.

p) Glede družtv. Arkiva pozorno ima podpisani da čini Sl. Ravnateljstvo, ako napomene, kolikom teškoćom i brigom kad mu je koj komad potrěban, da si ga pribavi — uzrok tomu je glavni taj, da g. Gjuro Vizner u starih svojih lětah nije kadar, svaki krat, kad se zamoli, da iz dalekog svog stana tia u gornji Varoš pospěši, da se svi družtv. komadi drže pod zatvorom u Akademičkoj sali, kamo višeputah pod velikom prošnjom tekar unići je moguće. Toga radi misli podpisani, da se ima arkiv donle istome nadziratelju učionah i ravnatelju družtv. glasbe pověriti, dokle družtvo kadro bude jednog tajnika uz platju držati, koj zajedno i službu arkivara ovršivati će moći.

r) Po nalogu Gna. Gymnazialnog ravnatelja Premru zabranjeno je u najnovie doba djakom njegovim, koji učione glasbene polaze, dva predmeta u njih polaziti, uslěd koje naredbe i doista već više mladićah od jednog predmeta izostalo je. Podpisani uvěren, da ravnateljstvo jedno drugome u sistem naukah nikada dirati nije smělo, niti neće iz razlogah ovih: 1. Da naš zavod od Vis. Ministarstva potvrdjen stoji. 2. Da, ako mladež znanosti si kakove pribaviti hoće, koje mu ćut plemenitim načine, ona se nikada, i od nikog uzdržavati može, tim većma, ako dužnosti svojoj zadosta učini. 3. Da, ako u Gymnaziumu dozvoljeno je (dapače zapovjedano jest) r i s a n j e, n e p r e p i s a n e j e z i k e, kaligrifiu učiti, — sigurno glasbu, najplemenitiu sviju znanostih učiti nitko prepričit neće moći; — podpisani usled dopisa rečeno ravnateljstvo gymnazialno upita, neka se izjavi, kakovu naredbu glede toga djacima naložilo je; da se ravnateljstvu glas. učionah pismeno izreče, do ovo u stanu bude to svome opet dotičnome ravnateljstvu predložiti rešenja radi.

I tako poslove svoje kroz godinu dokončajući, iz obćeg cilja, koj svakome revnome članu jest: uzdržanje i poboljšanje koristnog tog zavoda, — izlazeći — predaje time tako

Sl. Ravnateljstvu, kao i Sl. Skupštini na pregled s tom prošnjom, da malenu tu žrtvu, koju on dragovoljno položi, tako primiti izvolje, kako god ju on od srca rado podneo je.

U Zagrebu 22. Studena 1852.

V. Lisinski
Nadziratelj družtv: učionicah,
i ravnatelj glasbe društvene.«

U Lisinskoga bila je neka pasivna snaga, žilava i ustrajna, jača u podnašanju negoli u poduzimanju. On je nosio u duši kroz sav svoj vijek ono čarno povećalo fantasta, kroz koje se ne vidi sićušna mržnja i rovanje. Sve mu se prikazivalo u zračnim kolobarima dobrote i iskrenosti. Nikad nije pojmio, da bi ga u glazbenom zavodu rado svrgnuli, dok je gradio na narodnoj podlozi. Borio se s gladu kao nikad prije. Obilazio je opet kuće, da poučava mladež, pa je prepisivao i manje svoje skladbe i posvećivao ih raznim ličnostima u nadi, da će ga za tu pažnju nagraditi. Al' sa strepnjom bi omjerio svako jutro trošno jedino odijelo, što se na mršavom tijelu već i kidalo.

Jednog se dana odluči, da zatraži pomoći u šurjaka. Taj ga je manjim svotama češće potpomagao, ali ove nijesu dostajale, ni da se okrpa. Teškim se srcem riješi na to, pa mu pošalje u zalog operu »Ljubav i zlobu«, zaklinjući ga, neka mu pomogne. Opera neka je šurjakova svojina sve dotle, dok je ne iskupi. Franjo je toj molbi udovoljio, premda je kao spretan trgovac držao, da ta partitura nema veće praktične vrijednosti. Ipak ju je pridržao sudeći, da je bolje spremljena kod njega, negoli kod bezdušnih »prijatelja muzike«.

Tadašnja politička struja, što je u mutnim vodama vukla za sobom malenu Hrvatsku, bila je upravo protivna glazbenom radu Lisinskoga. Rodoljubi i bivši mu meceni povukli su se sa garišta ilirske lomače u tišinu, pa je svuda vladalo mrtvilo. Najsjajniji vođa, Ljudevit Gaj, čamio je u bijedi, progonjen, omražen kod bivše svoje braće; grof pak Janko Drašković, najsvjetlija kruna Ilirstva, morao je da ostavi Zagreb. Gizdavu svoju očevinu bio je utrošio što u narodne svrhe, što u putovanja širom svijeta, pa ga je u starosti i bolesti pritiskivala koji put velika briga. Zapao je tad u lihvarske ruke, iz kojih se nevješt i neiskusan u razboritom raspolaganju dohodaka nije mogao iskopati. Tad se obratio desnom svom prijatelju Metelu Ožegoviću, velikom županu varaždinskom i poklisaru na saboru u Požunu žalosnim ovim pismom:

Iz Zagreba 7. 9. 1853.

»Presvětli gospodine!

Iz priloga uvidit hoćeš Ti moi milovani Sinko kako ja na sveršetku života moga zapao jesam u bedu, da moje rente godišne — jedini moi žitak stradati, i zbog prevare čifutah čekajuč na to rekuč od glada pogibati moram.

Acta, koja po zapovedi višnje, na tužbu Pauline Herzberg gore poslana jesu dokazuje, kako ona po svojoi caucie mene sigurnog čini. Tamo uvidit češ, da judiciarni popis već onda učinjen 18 hiljada f. čini — nu sada potlam kak od one dobe već tri rate meni izplačene biahu, sada četvrta Iog ruina meni se ustavlja pod tim izgovorom, da u početku concursa zemaljski sud i njojni gibući imetek je popisati dal — kojega popisa isti sud kašnie popravlja, i pripoznava za njoinog založenog imetka, ele Bainski sud ex formalitate ne prijema. Eto pako počimanje zadnje dana ruina concursa; a ti znadeš, kako dugo to trajati može, i gledeč kako se Erdödiev concurs provukao jest, kako daleko meni se pravica odgadja; zaoto do duše te umoljavam pomozi, i ispričavai odvetnika mojega, i kako drugo pitanje zarad pravice imetka Pauline Herzberg gore doide pomaži, da se njoi svoistvo toga imetka dosudi, iz kojega ja živiti mogu.

Jer već tri leta patim boli i pomešanje u glave, i durma traječega šuma i verteža, ele drugač u telu, želudcu i nogah sasviem zdrav jesam — svi likari hervacki i Gradački nemogaše pomoči — lainske zime u Reke bio, i od ondašnjeg Hoematickog likara puno se pomogao jesam, éle potera za mojum godišnium rentum poterala me je amo, a sad gje baš se pripravio jesam sveršiti zimus u Reci vračtvo, eto mankanje novacah mene ustavlja, i kako u zimi prolaz kroz one grozovite planine često nemogući biva, još mene lahko ustaviti može, ako do prve dana studnja ne proidjem — tu daklje druga žalost me nuka tebi opet neprilićan biti tum molbum, da ako pravdena pomoč dosta skoro ne bi mogla dospiti, ti meni sjednum hiljadum forin(ta) pomožeš, koje ja u svake rente zafalno z 1/4 vratiti do duše se zavezujem.

Moi Contract je dosta dobro intabuliran, a Čifut jedan u Concursu

obećao je 210.000 f. i moje izderžanje contractualsko z 4 hiljadi, tu daklje sigurnosti dosta ti nuditi mogu za tvoju dobrotu, koju da ti Bog još i tamo nadomesti. Ako taki moje zasluge za domovinu plačene niesu, tak bar ti ne zameri, koi znadeš, što sam žertuval, kada tebe toliko napastujem, i primi na dalje u svojem prijatelstvu svoga staroga

Janka.«

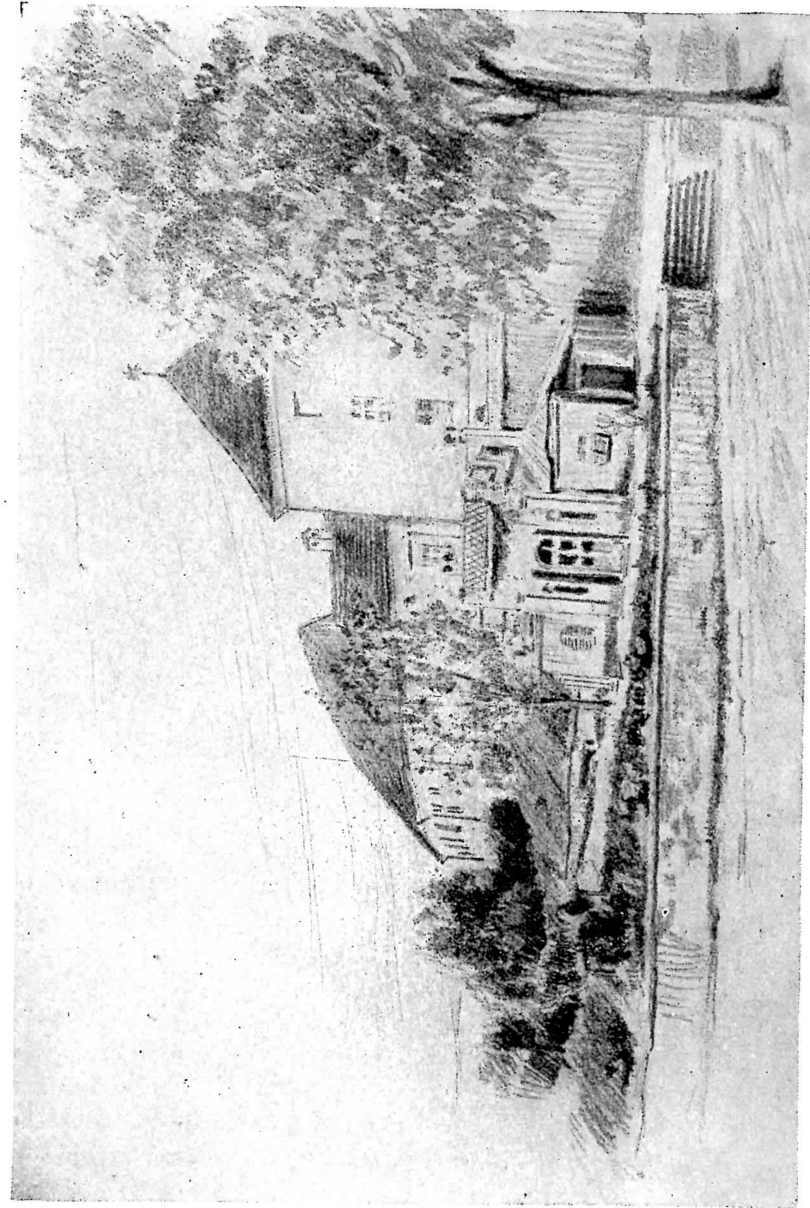
Pod konac života nije odlični grof imao već ni vlastitoga krova, već se morao skloniti kod rođaka u Radgoni u Štajerskoj, gdje je i umr'o. Prema običnoj sudbini snažnih narodnih pregalaca diglo mu se ime i slava iznova poslije mnogih godina, kad se je jadno srce odavna raspalo i grudu zemlje svojom krvcom nahranilo. Draškovićeve su tada kosti prenijeli u Zagreb, a najveću počast iskazale su mu onda one starice i njihove kćeri, koje su se nekoć zagrijale knjižicom »An Illiriens Töchter ...« Kad je povorka krenula s novog kolodvora prema Mirogoju, stupale su u nepreglednom redu u dubokoj koroti, a svaka mu u srcu svome svježi vjenčić plela.

*

U velikoj bivšoj zgradi sestara Klarisa (Opatička ulica br. 20, državna blagajna) bila je kroz mnoge godine smještena zagrebačka pošta, na dohvatu svim uredima, društvima i imućnijem općinstvu. Stoga je gornji dio Opatičke ulice nosio ime Poštanske ulice. Upravitelj pošte bio je vrijedni Štajerac Palain, čovjek bistar i dobroćudan. U prostrane je staje smjestio snažne svoje konje salcburške pasmine, a u suše troja kola, prave trbušaste kule, u kojima bi našlo mjesta šest putnika, njihove torbe i vreće, pa još i sva sila svežanja i košara.

Saobraćaj grada Zagreba s vanjskim svijetom podržavao se ponajviše putem Zidanog mosta. Tko je htio poći u svijet bez vlastite putne kočije, trebao je nekoliko dana unaprijed da se prijavi, pa mjesto odmah da plati. Tekar u rujnu 1862. dojurila je amo prva željeznica, pa sebi naskoro prokrčila put sve do Siska. Dobroćudni i oprezni stari građani ipak se nijesu mogli odlučiti, da joj povjere svoje tijelo i zdravlje, pa su i nadalje polazili »na Štajersko« na sigurnim domaćim kolima.

Listovna je pošta dolazila u Zagreb tri puta na sedmicu. To su vazda bili važni dani, pa je onda u mnogim uredima zastao posao, dok bi svi redom pisma pregledali i svjetske novine pročitali. Mnogi

XVI.

su od ranog jutra čekali na poštu, a ostalima ju je nosio u kuću listonoša, invalid iz talijanskog rata, pa bi primao za svako pismo po sekser, a često i čašicu rakije.

Palain smatrao je građanskom dužnošću, da kao zavičajnik grada Zagreba po mogućnosti potpomaže njegov razvitak. Čim se je ovdje ugnijezdio i lijepu okolicu obišao, začudio se, što građani ne mare, da sjenoviti lijepi prostor ispod Popova tornja urede, već služi jedino živahnoj igri bosonoge djece, a u predvečerje brbljavim babama.

Zagreb je tada imao tri kavane, jednu u »Narodnom domu«, drugu u kazališnoj zgradi, a treću na Harmici. Nije dakle bilo na odmet, da se podigne četvrta na sjevernom obronku usred omorika, što su ih posadile Klarise. Palain je ondje sagradio paviljončić, uredio kavanu s biljarom, u gotske prozore stavio stakla u narodnim bojama, s desna smjestio kuhinju s podrumom, a s lijeva osobito prijatnu sobu obojadisanu šarenim cvijećem. U nju je smjestio tri bijela stola, mekane pojastučene stolice, veliko ogledalo u zlatnom okviru, a naokolo po zidovima slike sa čednim ljubavnim prizorima. Kad bi ga tko upitao: »Čemu to?«, naškubio bi poštar usne, zažmirio lukavo i šapnuo: »Slastičarna za naše dame!«

Nad kavanom uredio je terasu taracanu crvenim opekama i ograđenu zelenom ogradom. Tamo je igrala promenadna glazba. Iznad ulaza kavane kočila se gizdavo odugačka ploča »PALAIN-HALLE«, a novo se šetalište prozvalo »Nodpromenade«. Za lijepih dana, naročito nedjeljom, sastajale bi se ovdje Ilirke u nedjeljnim haljinama, posjedale bi po klupama i hladile se malim lepezama od bijele kosti, pa bi u bezazlenom domjenku prorešetale sve događaje one sedmice. Pomalo su se priučile i na slastičarnu, a kako bi poslužiteljka vazda zatvorila vrata do kavane, nitko ih nije smetao. Nečijom nepoznatom rukom izbijeno jedno okance od mutnog stakla zamijenilo se običnim, pa su koji put kroza nj provirivale ljubopitne oči.

Često je na terasi svirala banda omiljele ilirske pjesme i poznate napjeve iz talijanskih opera. Tad bi gospoda izašla iz kavane među dame, pa s njima šetali po uskim puteljcima. No čim bi pao mrak, čedno se one razišle svojim domovima.

Poslije godine 1848. ta se slika znatno promijenila. Nezadovoljstvo i vječita uzrujanost i napetost ovladaše muškarcima, ratne žrtve i

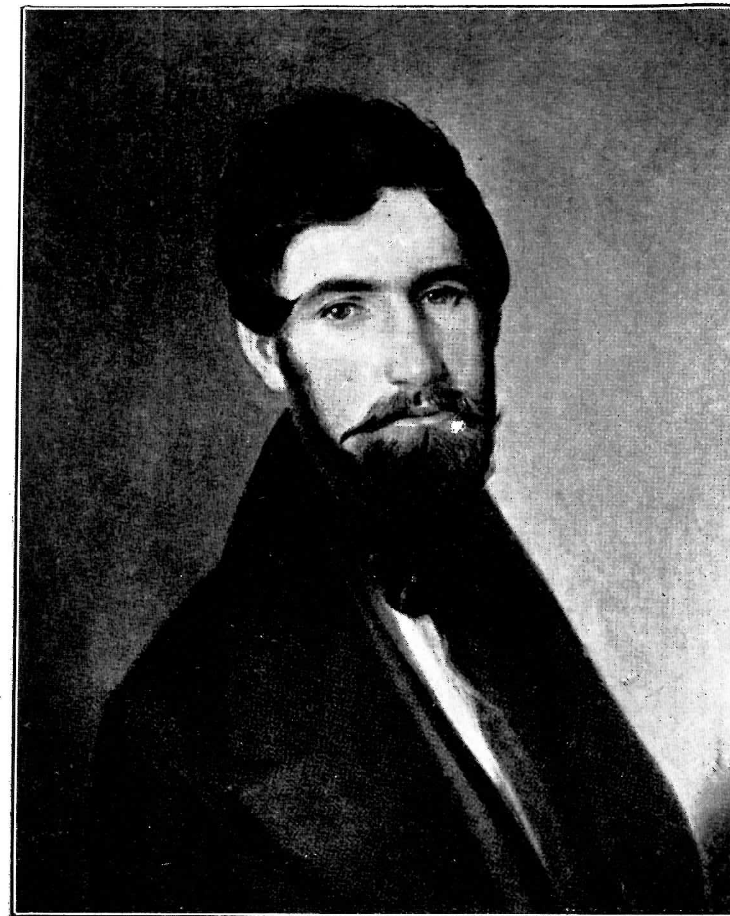
surova zbilja na bojištu i u taboru ugušile su na posljetku sav ilirski entuzijazam i napunile im duše teškom mrzovoljom. Dame su se tada tužile, da je nestalo nježne obzirnosti i galanterije.

Od njih su muževi sada tražili, da se povrate u tihe skučene prilike, iz kojih su ih nekoć izmamili. No one nijesu bile podobne, da tome udovolje. Lijepo doba zajedničkog društvenog rada nije se dalo izbrisati naprosto iz pameti. Neobični događaji izmamili su ih nekoć iz jednoličnog života; kudgod su bile stupile preko kućnog praga, svuda su ih dočekali Ilirci tražeći od njih srčanosti i požrtvovnosti. Bile su im tada vjerne sestre u borbi i radu, a duša im je uz to procvala u slobodnijem mišljenju. Osvijestile su se i upoznale, da ima u žene zapravo više snage, nego što je može utrošiti jedino na svagdanje kućne poslove.

Novine i knjige, saborski govori, političke promjene, sve ih je to i nadalje zanimalo. Njihova se pomoć nije više tražila; stoga su toplu vatru probuđenih interesa sa zajedničkog žrtvenika prenijele na domaće svoje ognjište i u srca svoje djece. Petar Preradović ocrtao je duše tih žena prelijepim riječima: »U domaćem krugu ima dosta slovinskih krěpostih, koje samo izpod ženske ruke razcvjetat se mogu na toliko, da mirisom svojim blagotvornim cielom rodu oltar kade«. (»Kraljević Marko«).

Godine 1851. u rano proljeće vodao je poštar Palain na »Nordpromenadu« bolesnog pjesnika Stanka Vraza, susjeda mu iz »dvorane«. Vodio bi ga ispod ruke, polagano postajkujući, a iza njih je nosio sluga Velić mekan naslonjač. Poštar bi ga primaknuo pod smreke, gdje su prvi plahi traci sunčani igličaste grane ugrijali, pa bi bolesnik jetku svježinu pohlepno udisavao. Njih dvojica imali su nekoć svoje kolijevke u susjedstvu domova u siromašnom selu Cerovcu, ali oko sela dizale su se bijele crkve na visokim brežuljcima i na glavicama lozom obraslim, otkuda bi svaki Štajerac motrio s radošću bujne poljane svoga zavičaja.

Putovi života rastavili su tada drugove iz djetinjstva, ali su se slučajno opet našli, kad je Stanko Vraz postao tajnikom »Matice Ilirske«, pa su ih dijelili jedino debeli zidovi Dvoranskog prečca. Za književni rad nije Vraz bio više sposoban. On se od nekog vremena naglom procesu sušice tek slabašnim krelutima opirao, ali ne na dugo. Kad bi ga pohodio prijatelj Lisinski, našao ga je svaki put slabijega, kao da

XVII.

St. Vraz
prvi tajnik Matice

se u pjesniku nešto ruši i izgara. On bi tad zurio u to milo lice, ali nije znao, čime da ga tješi.

Želja za životom rasla je u bolnog pjesnika soneta u istoj mjeri, kako mu je tijelo propadalo. Prelijepa njegova duša trudila se neiskazanim naprezanjem, da bude jaka, silna, kao nekoć, da se uzdrži u predašnjoj moći, kojom je sva nježna srca opajala, »jer bez moći nema ni radosti!« U toj divskoj borbi morao je napokon pomalo da popušta. Jednog je dana listao slovensku knjigu, pa suznih očiju Lisinskome pokazao Vodnikove riječi :

Ni kčeri, ni sina
Po meni ne bo,
Dovolj' je spomina:
Me pesmi pojo!

Onda se grčevito uhvatio za prijatelja i očajno zaridao: »Ne ću, ne ću da umrem! Život je prelijep!« . . .

Na promenadi posjedale bi oko pjesnika mlade Ilirke, sve su njegovu srcu bile mile, pa ih je gledao slatkom tugom. Od proljetnog im se uzduha zarumenili obrazi, a povjetarac smjelo poigravao tananim skutovima i širokim rukavima. Ponajčešće boravile bi uza nj kćeri Malinove, zatim Paula, kćerka njegova liječnika dra. Kriegera i duhovita Anka Atanackovićeva. Sa ženama znao se pjesnik vazda sporazumjeti bolje negoli s muškarcima tvrdog značaja.

Bolnim su srcem tražile uzalud topao njegov pogled, što su ga sada zasjenjivale teške patnje. Kroza nj nije više prosjajivala svesilnica Ljubav kao nekoć. Kratak mučan dah kidao bi mile njegove riječi, a tanane iscijeđene ruke grčile bi se nestrpljivo. Pritajenim su suzama djevojke primijetile, kako se na tom idealnom licu ruši ljepota, kako gasne žar . . .

Jednog dana, bilo je 24. svibnja 1851., preminuo je Stanko Vraz do svog prozora usred svibanjskog sunca, pa ga je ondje našao podvornik Florijan Pećnik posve samoga. Na usnama mu je bio smiren smiješak. U veličajnoj povorci, dostojnoj kraljevske njegove duše, otpratili su ga Zagrepčani na vječni počinak. Bilo je usred zvjezdane noći u zagasitom plavetnilu čistoga etera. U svačijoj je ruci podrhtavala baklja, koja je nemirnim plamsanjem dočaravala antičnu sliku talijanskog pogreba za vrijeme Petrarke, najvećeg pjesnika soneta.

Lisinski je u neutješljivoj žalosti kroz cijelu noć prebirao pomilim pismima i bilješkama, što ih je toliko godina primao od najnježnijeg svog druga. Tad je našao i ove retke:

»Kao što pjesnici trebaju duh narodni da crplju,
tako će i napjevi vremenom postati VODA ŽIVOTA,
iz koje će negda naši slagaoci
napajati svoje umotvore duhom narodnim.»

Lisinski je zaronio u duboke misli. On je prijatelja potpuno razumio. BIO JE PROROKOM ZA BUDUĆI HRVATSKI GLAZBENI STIL.

Godine 1851. nastupila je u Hrvatskoj nova politička uprava, t. zv. »Bachov sistem«. Jelačić je doduše ostao banom »Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«, ali se banska vlada pretvorila u c. kr. namjesništvo, nazvano službeno »k. k. Statthalterei«, a najveći narodni junak zapao je u ovisnost od tudinske činovničke uprave.

Hrvatska je tada bila razdijeljena u šest županija, u kojima su se sva važna mjesta popunjala Nijemcima ili takovim Hrvatima, koji su bili voljni, da dosljedno provode i šire germanizaciju. Do godine 1854. bilo im je djelo uspjelo tako daleko, da je njemački jezik opet zavladao čitavim javnim životom, uredima i školama.

Jelačiću je uspjelo jedino to, da je hrvatsku crkvu otkinuo od Madžarske. Tada je biskupsku stolicu u Djakovu zasjeo duševni gorostas Josip Juraj Strosmajer, koji je kasnije zametnuo borbu protiv nepravde i tlačenja i tomu ostao vjeran kroz sav svoj vijek. Sa svojim se idealima povukao u progonstvo, neustrašivo dizao svoj glas na koncilu u Rimu, svuda i svagda tražio pravo i slobodan razvitak svog naroda, napredak i kulturu, koja se ne smije ometati i zaustavljati. Svaki svoj plameni govor, kojim je znao opčarati i lične svoje dušmane, započimao bi zakletvom : »Tako mi Bog pomogao !«

Stisnutim zubima i zgrčenom pesnicom gledao je Ivan Kukuljević onamo gore, otkuda se narodna svijest guši i tlači. Uzalud mu bilo golemo djelo, danica je izgubila jasni svoj sjaj, sve zaglibilo u ropstvo i špijunstvo. Cenzura je zabranila slobodu štampe, izdavanje knjiga, djelovanje društava, narodne zabave. Svi su književnici bili sumnjivi, pa

su presmjeli duhovi, kao Kukuljević, Mirko Bogović, učitelj Ivan Filipović, Štriga i drugi, dopali istrage i zatvora.

Neki hrvatski velikaši i vlastela, koji su vazda rado služili kao trabanti prijestolja, nijesu se usudili da podignu svoj glas na obranu hrvatstva, već su radije pristali uz »Bachove husare«, kako su rodoljubi ponijemčeno činovništvo nazivali. Štriga je ostavio mjesto u zemaljskom arhivu, na brzu ruku se vjenčao s »milovidnom djevicom« Julijanom Videc, u koje je bilo prekrasno sopran-grlo, pa je s njome pošao na više glazbene nauke u Beč. Biskup ih je Šrot podupirao sa 7000 for., pa je mladi par uz izvjesne profesore prijestolnice u opernom pjevanju tako naglo napredovao, da im se iza tri četvrti godine već nudili engagementi.

Štriginim odlaskom izgubio je Vatroslav najjači svoj potporanj, pa nije znao, kuda da se djene. U glazbenom zavodu bivale su prilike sve jadnije, pa se uzalud nadao, da će doći do priznanja. O tome je pisao milom znancu Aleksi Zellneru, sinu zegrebačkog koralista, koji se u Beču podignuo do profesora i prvog tajnika konservatorija :

». . . . Kako je vama poznato, bio je naš glazbeni zavod već u posljednjim trzajima, ali mi smo toga siromaha ipak opet na noge postavili. Sada je zavod kako tako organiziran, imademo i nove statute, po vis. ministarstvu potvrdjene i pohvaljene, ali i ti statuti stoje na žalost samo na papiru. Da se u praksi ne vrše, tomu je kriv odbor, u koji su ljudi birani samo za to, da im se iskaže počast. Ovi ne mare, da li umjetnost ostaje umjetnost, ili ne, premda imade i medju njima izuzetaka, ali samo veoma malo . . . .«

». . . . Moja malenkost ima čast, — ali samo čast! — biti nadzornikom škola, te je ta malenkost primorana davati privatne lekcije, da ne postane još veća malenkost. Kako to prudi mojemu zvanju, gdje sam se morao posvetiti kompoziciji, i kako to djeluje na fantaziju, koja bi trebala poticanja i njegovanja, ali koja je dobila u toj zemlji strašan udarac od apatije; to prepuštam vašem mudrom i savjesnom sudu.«

». . . . Mi imademo i narodno kazalište, na kojem se od početka saisone vucare kojekakovi talijanski »Minnesängeri«, povadjeni, — čini mi se — iz mletačkih laguna. Ravnatelj te čete dobiva u nas mal ne sve badava, samo da nema velikog troška, a iz zahvalnosti nasamaruje nas svakom zgodom. t. j. ne nasamaruje nas glazbenike, nego zagrebačko općinstvo, koje i ne opaža, kamoli da razumije postupak toga varalice. Bože moj, ono šuti što od mnogostranog neukusa, što od

straha, da ne pokaže svoju inkompetenciju, i da posrne onako, kako je posrnulo s dobacivanjem vijenaca . . . .«

»Vječna je šteta, što se naš glazbeni zavod posve ignorira, jer ako ikada, to bi sada mogao zadovoljavat svojoj svrsi. Kako bi lijepo mogao uzgojiti glazbene sile ze buduće kazalište! U tom slučaju ne bismo trebali namicati sila iz tudjine.«

». . . . Pa tako se ima i s mojim radnjama, kojih imam dosada kakovu stotinu. Niti prijatelja ne mogu naći, koji bi htio moje kompozicije preporučiti kojemu bečkom nakladniku, da ih iznese na bijeli svijet, kamoli da bi se tko sam u mene upitao. Iskreno ispovijedam, da sam već često mislio, da biste upravo vi mogli u toj stvari posredovati, budući da uživate velik ugled u umjetničkom svijetu. Ja ne bih iz početka tražio honorara od nakladnika, te bi mu smjesta poslao nekoliko svojih boljih njemačkih popijevaka.«

Svagdanje brige bivale su za Lisinskoga sve nesnosnije. Otkad ga je ostavila sestra, a pogotovo sad, kad je izgubio oba tijesna prijatelja, pala je skrb za svaku sitnicu na nejaka mu ramena. Nije bio vičan da se brine za se. Koji put bi se kod popodnevnog orkestralnog ili pjevačkog pokusa dosjetio, da taj dan još ništa nije okusio, osim onog lončića mlijeka, što mu ga je gazdarica svakog jutra postavila do postelje. Bilo je za nj odveć mučno, da svoj život razumno uredi. Sav mamuran od gladi i slaboće tad bi pao u najbližu gostionicu, ondje naručio obilatu večeru, pa često morao za nju platiti više, no što su mu prilike dopuštale . . . Sjutradan se koji put našao pustoruk. Glava bila mu je još i sada vazda krcata harmonijama, pa mu je uvijek bilo potrebnije, da novi motiv stavi smjesta na papir, nego da jadno tijelo nahrani.

Nerazložnost i lakomislenost bile su odsjev aristokratske mu duše, koja se nije snalazila u sićušnim stegama svakidašnjosti, jer je u nje potreba za širokom slobodom bila mnogo jača. Malene svoje dohotke od poučavanja djece nije nikada znao dovesti u sklad, pa je često zastao kao bespomoćno dijete pred neugodnim čudom. Bilo mu je najmučnije tražiti tuđe pomoći. Kad je uzeo pero u ruku, da se obrati na kojeg imućnika, zarudili su mu se od stida obrazi, smatrao se bogaljem, koji kuca na tuđa vrata. Nikad mu nije padalo na um, da su drugi skrivili njegovu nesreću, goneći ga naprijed pod silu. U uhu su mu često ječale Štrigine riječi: »Bogec si bil, bogec buš ostal, dok si živ!«

Kod porodice Brlić-Mažuranić u Brodu na Savi nalaze se u ostavštini hrvatskog književnika Andrije Brlića dva pisma Lisinskoga, koja jasno svjedoče, kako se morao ponizivati i tražiti sveze, da svoje glazbe u svijet protura.

»Gosp. Andriji Torq. Brliću

u Djakovu.

»Gospodine prijatelju!

Evo Vam pošiljam moje novosastavljeno kolo slavonsko za P. F. — horvatskoga neimam za sad — i sigurno bi se požurio — nu kopista mi je lěnština.

Sa onomadne poslanim Mazurom i kadrilom iznaša sve ukupno 2 for. sr. Jošte Vas imam najuljudnije moliti, kakovim načinom da ja onih 200 nar. napěvah po G. Auguastinoviću pobranih dobiti mogu za prepisati — to mi nekako javite.

Osvedočen nadalje o Preč. Gosp. Biskupu Strosmajeru kako od sviuh stranah čujem da on velikodušno osamljen umětnost podupira — usudjujem se Vas zamoliti — bi li Vi tu dobrotu imali, i njemu nekako od moje strane najpokorniju prošnju izrekli glede dopuštenja da mu jedan od mojih glasbenih proizvodah posvetiti bi smio: vrlo biste me time obvezali — ako tu milost steći bi mogó.

U Vaše prijateljstvo preporučajući se, čekam sa željom na odgovor.

Vaš pokoran

V. Lisinski.

U Zagrebu 20./2. 1852.«

Brlić mu je odgovorio na to 21. ožujka 1852.

»Štovani gospodine! Dični narodni umjetniče!

Na štovani Vaš list od 6. pr. mj., koji sam biskupu proštio, imam Vam od njegove strane odgovoriti, da će mu neizmjerno milo biti, primiti posvetu napjevah za misu, prodiku i druge svetčanosti u narodnom duhu tako, da se i crkvenost time u obzir uzme. Čim dakle budete pripravili Vaše sastavke, molit ću, da ih priobćite meni, pa ću ih ja pokazati presv. gosp. biskupu, koji u podupiranju umjetnosti, osobito gdje se ista slaže s istinama vjere, u kojoj je on biskup, najveću nasladu žitka svog nahodi.

Ostajem s odličnim štovanjem

Vaš iskreni dr. Brlić.«

Na to je Lisinski odgovorio:

»Dragi gospodine!

Dobivši Vaš odgovor uvidjeh sa radostju tako blagu naklonost presv. g. Biskupa kao i Vaše u njega glede mene zaštite — i blagodarim Vam na tom iskreno. Zajedno mi Vi pišete — da za posvetu bi se crkveni predmeti bolje pristojali — što i ja sam predvidjam; zato naměravam nekoliko napěvah (za cělu misu najmre, prodiku i druge svečanosti) u narodnom duhu za puk tako napisati da se oni, kao u němačkoj Hajdnovi napěvi, u narod uvedu, tim laglje se takodjer postići će, ako se svakome organisti jedan iztisak pošalje; ali istina, ja to tekar za nekoj čas dogotovit mogu; za taj par već odprię mislio sam da presv. Go. Biskupu 3 komada posvetim, koji su svi moralnog sadržaja, kao »Otče naš« od Trnskoga, — »Moja ladja« i »Lahku noć« od Preradovića, koje poslědne, mislim, da ste već i sami ovde čuli; i koji obću pohvalu postigoše.

Zato evo usudjujem Vam predložiti jeli bi ove 3 komade za posvětu priredio ili pako gore rečene napjeve; i molim Vas najuljudnie, da mi glede toga čim prije dovoljne odluke od strani presvj. Go. Biskupa priporučiti izvolite.

One dva forinta primio sam. Time ostajem u čvrstoj nadi da mi Vi, kao dosad prijateljsku podporu neuskratite, i zajedno

ostajem sa iskrenom zahvalnostju Vaš pokoran

V. Lisinski.«

Škola glazbenog zavoda bila je kroz mnogo godina smještena na Kipnom trgu (kuća Derenčinova). Niski stropovi nijesu doduše pogodovali akustici, ali odbor je raspolagao vrlo slabim sredstvima, pa je bio sretan, da ga trpe ondje. S vremenom bilo im je ipak pretijesno, pa su našli jeftin stan od četiri sobe na Potoku (Tkalčićeva ulica br. 19.), gdje su cijelo pročelje u prvom katu zapremali. Zavodske su pak koncerte držali u »Dvorani«.

Ondje su poučavala tri profesora: Antun Schwarz, temperamentan guslač i kasnije dirigent u kazalištu; Oertl, čelist iz Dresdena, tip njemačkog muzičara, onizak i dobroćudan, temeljit i flegmatičan; a u pjevanju Lichtenegger, visok, suhonjav, nad ušima sa starinskim uvojcima kao »Papa Haydn«, u crnom krilatom kaputu i sa vječito blagim smiješkom. Njemu je Vatroslav predao Hedu, neka metalni

njezin alt usavrši. U njegovoj sobi ravnao je Lisinski pokusima za koncerte i svečane mise, za koje je sticao lijepu hvalu, ali nikakove nagrade. Morao je pače vazda pripravljati nove zborove pa i dječje, a da nije primao plaće.

Jednoga dana, dok je s učenicima vježbao za ispitni koncert oveću svoju novu skladbu »Jutro« za mješoviti zbor od sedam glasova, potraži ga neki glazbenik iz Praga. Donio mu pozdrav iz glazbenog kruga, koji mladog Hrvata nije zaboravio. Oni su ga pozivali na odlično mjesto dirigenta i zborovođe, koje mu jamči osim lijepog stalnog dohotka još i tu pogodnost, da će se njegove kompozicije, što će u koncertima steći povoljnu kritiku, štampati u nakladi društva. Osim toga je društvo voljno, da propagira i njegove opere.

Češki muzičar primijeti: »Tamo su gore dočuli, da Hrvati ne znadu cijeniti vaš talenat ni vaše narodno glazbeno blago, na kojem im Česi upravo zavidaju!«

Lisinski je nevoljno trenuo ramenima.

»Kod vas u Hrvatskoj odveć su jadne glazbene prilike, a da bi talenat vašeg kova našao udovoljenja. Mislimo stoga, da ćete tu ponudu rado primiti.«

No Vatroslav nije još uvijek našao odgovora. Spustio se na stolac, prekrio rukom oči, sav je drhtao. Pred njime je prvi put zasjalo sunce, ... al ga vodi daleko, daleko ....

Napokon digne glavu i reče odlučno: »Hvala vama! Molim, poručite i odboru najdublju moju zahvalu! Prevelika je za me čast! ... Istina, pravo kažete, Hrvati ne znadu cijeniti svoga čovjeka. Tko za njih uzradi, mora propasti! Nemo propheta in patria ... Ali ja ne radim za cijenu, niti za priznanje, niti za slavu ... Ja radim ... jer ... jer ... naprosto ne mogu drugačije! ... Bit ću presretan, ako možda položim temelj za razvitak jugoslavenske narodne glazbe, ako stvorim možda narodni glazbeni stil, što će ga poslije mene snažniji, smjeliji talenti nastaviti i usavršiti. Ta zadaća moga života, u koju sam dosada utrošio svoje zdravlje i blagostanje, odveć mi je mila, a da bih je mogao napustiti za volju blistave budućnosti ... zarad sebičnosti!«

Češki ga je muzičar gledao u čudu, prekosio sažalnim pogledom ispaćeno to tijelo u trošnim dronjama. »Ali pomislite, gospodine Lisinski, ako služite nama, služite i svojoj braći! I tamo vas čeka polje,

po kojem možete sijati narodno cvijeće. To je upravo misija, koja vas čeka... Stoji vam prosto, da se vratite u domovinu, čim vas ona pozove.«

Lisinski se vajno nasmjehne: »Ne, ne, dragi gospodine, vi ne znate, što je hrvatsko srce!... Hrvata veže vjernost uz svaku grudu zemlje. Što su mu patnje veće, to mu je i ljubav vjernija! Stoga hvala vam, ne mogu nikako da primim lijepu tu ponudu!«

Češki ga je poslanik ostavio sav u čudu i nezadovoljan, pa je putem gunđao: »Jadni zanesenjak!«

*

Jednoga dana pozove predsjednik Klobučarić, član kazališnog odbora dobrovoljaca i glazbenog zavoda, Lisinskoga k sebi, te mu priopći, da će oba umjetnička zavoda pripraviti u kazalištu sjajnu večer u slavu dočeka Nj. Veličanstva cara i kralja. On mu predaje ovime misiju, da pribere što veći broj glazbenih grla, što će pod njegovim ravnanjem pjevati »carevku«. Osim toga neka sklada koncertnu jednu ouverturu, koju će one večeri lično dirigirati, a za njom neka slijedi »Ljubav i zloba« u najpomnijoj izvedbi. Za soliste pobrinuo se odbor. Pozvao je iz Beča Štrigu sa ženom, da pjevaju glavne dionice, Obrena i Ljubicu, pa i Stazića. Obećali su im tako sjajne nagrade, da će svakako rado doći.

One se je večeri Lisinski sav opojen vraćao u svoju sobicu, brujalo mu u glavi, zvonilo u ušima i stao smjesta skicirati »koncertnu ouverturu br. 7.« za veliki orkestar u D-duru. Odabrao je oblik i sadržaj njemačke ouverture, da time ugodi ukusu najviših gosti.

Pripreme su tekle u živahnom tempu, svaki se pojedini član smatrao sretnim, što će stupiti pred ta sjajna lica. Štriga je primio poziv vesela srca i javio, da će on i žena pjevati besplatno, a odbor neka se tim njihovim honorarom pobrine za vrstan zbor. Štriga je onih dana upravo trebao da pjeva za engagement u »Kärnthnerthor-Theater« (bečko dvorsko kazalište), al se ipak odlučio da krene u Zagreb, da uzveliča svojim pjevom operu »Ljubav i zloba« i njezina tvorca. Kazališni je odbor međutim sudjelovao i kod općenitog programa za kraljev doček, pa su uglavili ovaj raspored:

Nj. Veličanstvo mladi car i kralj Franjo Josip I. trebao je stići iz Varaždina u Zagreb 2. listopada 1852. u $3\frac{1}{2}$ sata popodne. Kod

prvog slavoluka u Jurja vesi (Maksimir) dočekat će ga velikaši i odlična gospoda. U gaju će biti postavljen krasan šator, u kom će kralj primiti poklonstvo. Putna će ondje kočija zaostati, kralj će zajašiti konja, pa će uz odličnu pratnju banderija i konjanika krenuti kroz dugački drvored jablana u grad.

Na početku Vlaške ulice bit će postavljen drugi slavoluk. Tamo će vladara dočekati načelnik grada sa zastupstvom, da ga svečano otprati u hrvatsku prijestolnicu. Pred crkvom sv. Kralja primit će vladara visoko svećenstvo sa cijelim klerom, uvest će ga u crkvu, gdje će se otslužiti svečani »Te Deum laudamus«. Zatim će kralj uz veliku sjajnu pratnju jašiti preko Harmice, Duge i Kipne ulice, Kipnog trga i Pivarske ulice u banske dvore.

U večer bit će u kazalištu operna predstava »theatre paré«, kojoj će pribivati kralj s velikom svojom pratnjom. Pretplatnici loža pozivlju se, da za svečanu tu predstavu odstupe svoje lože besplatno za kraljevu pratnju. —

Cijela se zagrebačka, varaždinska i križevačka županija pripravljala na raskošan doček, čistili i redili skupocjene svoje odore kao 1848., kad su dočekali narodnoga svoga bana.

Glazbeni je zavod osjetio više no itko, koliko treba da prinosi k savršenom izvedenju programa, pa se Lisinski trudio bez noćnoga počinka, da Hrvatskoj pred najvišim forumom osvjetla lice.

Skupio je velik zbor od tri sta pjevača preraznih staleža i zanimanja. Uvježbao je s njima besprikorno »carevku«, da je time odbor posve zadavoljio. Zatim je složenim orkestrom od vojničke bande i diletanata uvježbao novu koncertnu ouverturu, a u kazalištu »Ljubav i zlobu«. Njegovo je tijelo radilo divskim naprezanjem, nije osjećalo umornosti, jer je bio razmahao krila kao nikada, da pokaže svome narodu, što može i znade.

U nekoj večernjoj sjednici, u koju nije bio pozvan, odlučio je odbor na Klobučarićev predlog, da se program, koji miriše odviše na slavensku, s temelja promijeni. Pozvali su na brzu ruku neko talijansko društvo, da pjeva »Lucreciju Borgiu«; koncertna ouvertura Lisinskoga i njegova opera neka izostanu iz programa, a »carevku« neka pred Nj. Veličanstvom dirigira profesor Schwarz impožantnom svojom pojavom. Smjesta su brzojavili Štrigi, da ne treba doći, ali taj nije primio brzojava, pa je sa ženom iznenada osvanuo u Zagrebu.

Ovdje je našao Vatroslava u suludom očaju. Sva pritajena gorčina cijelog mu potištenog života, u kojem se nizala vječita razočaranja, zapostavljanja i odricanja, razbuktila se sada po prvi put žestokim plamenom srdžbe i ljutine. Napokon je ipak progledao.

Sve dosad bio je strpljiv u neiskazanim mukama, zarad čega su ga okrstili »prenaivnim i nepraktičnim stvorom.« On nije planuo, kad je kao mlad pravnik s odličnom naobrazbom služio četiri godine kao besplatni vježbenik, a da nije tražio ni dopusta, ni potpore; nije planuo, kad je preustrojivši glazbeni zavod ondje radio besplatno tri godine, vršeći službu za trojicu; ali sada je ipak planuo. Bilo je prvi i posljednji put u životu.

Jedva je vjerovao svojim očima, kad je ugledao na pokusu talijansko operno društvo vrlo slabih sposobnosti, što mjesto pomno pripravljene hrvatske opere pjeva »Lucreciju«. Mjesto koncertne ouverture, koju je stvarao usred noći, a ipak njome oduševio svirače, na brzu su ruku spremali »Proslov«, a »carevku«, kojom je htio da svome odboru pokaže, što dirigent može postići i sa najneskladnijim materijalom, ako se u svoj posao razumije, dirigirat će sada drugi.

Kroz više dana polazio je redovito na pokuse, da se uvjeri, nije li tlapnja usijanih mu možđana, što ga muči besmislenim prikazama. Nadao se ipak, da će odbor odbaciti nespretni taj novi pokušaj, a uvježbane da će se skladbe dostojno izvoditi. Napokon ga je Štriga poveo sa sobom, da se ne izvrgava ruglu.

Iza nekog vremena, dok se ponešto smirio, išao je na Štriginu ponuku do Klobučarića, da ga umoli, e bi ga s obzirom na dokazani uspješni rad od tri godine napokon imenovali plaćenim ravnateljem. Za koji dan primio je kratku poruku, da je otpušten. Na njegovo su mjesto postavili za ravnatelja uz primjeren dohodak mladog čovjeka, prožetog njemačkim duhom.

Primivši taj dekret nasmijao se gorko. Sjetio se Čehâ i njihove sjajne ponude. Ali mu u srcu ječalo: »I dandanas bi ju odbio!«

U posljednje doba zanemarivao je svoje učenice, pa i bolesnu majku. Kad ju je opet pohodio, našao je uz nju Stanu Lipovčićku, a ta ga je obzirnim riječima stala pripravljati na skoru katastrofu. Vatroslav je potiho unišao k bolesnici, sjeo do njezinih nogu, pa je počeo ljubiti mile te staračke ruke, koje su od vodene bolesti nabrekle.

Vruće je suze gutao u se, nije mogao čistom savjesti da majčici gleda u oči, jer svog obećanja za njena života nije iskupio.

A tad je odnesoše na tihi brijeg sv. Roka, gdje ju je vjerna zemljica pokrila, pa ju sjedinila s Andrijom, Marijom, Josipom i dječicom. Odjednom zajaukne Vatroslav iz dna duše: »Svi me ostavljate!...« pa se sruši na tle.

Franjo i Stana trudili su se oko njega, da ga pridignu. Lice mu je poprimilo izraz Raspetoga, koji ne može da snosi muke. Oči su mu se uduble, a onda zaklopile. Tad osjeti on tople malene ručice, što ga miluju kao svježe vrelo života. On rasklopi oči: malena je Tonka presenećenim pogledom zurila u njega, grlila ga i na hladne usne poljubila. On ju je gledao preplašeno, gotovo zatravljeno: oko mlade glavice kružila je aureola odabranih mučenika...

*

Iza tih golemih uzrujavanja slijedila je posvemašna iznemoglost. Ostavivši se preko srca omiljelog mu glazbenog zavoda, posvetio se sada posvema pouci u glasoviranju. Kad je ustrebalo, ugađao je i glasovire, pa se zahvalnim srcem sjećao dobrog starca Čeha, koji ga je u taj posao uputio.

U tužnom njegovu životu sjale su sada samo još dvije zvijezde: Heda i Tonka. Obje su nastojale, da jadnog umjetnika toplom ljubavlju zaogrnu, kako ne bi osjećao nepravdu života. Heda je sada vazda smišljala, kako bi mu se pribavila stalna služba, da jednom uđu u zajednički dom, u kome se nadala kraj najveće čednosti da će mu biti lijepo i udobno. Bila je svijesna o tom, da će ga dobrom hranom i ljubaznom njegom pridići, pa da će ojačati. Odjednom mu osvane opet malen tračak nade.

Ban Jelačić izdao je svome narodu proglas, (13. pros. 1851.), kojim je pozvao imućnike širom domovine, neka žrtvuju prema mogućnosti oveću svotu za osnutak hrvatskog narodnog kazališta. Banska je vlada imenovala već i ravnateljstvo, u kojem bijahu znanci Lisinskoga, predsjednik Ambroz Vranicani Dobrinović, odbornici artističkog odjela dr. Demeter i Kukuljević, a u gospodarskom Malin i Pavao Hatz. Banov je poziv urodio neočekivanim plodom, pa su smjesta krenuli na djelo. Iz tih čednih početaka, malenih igrokaza i lakrdija, razvijala se zgrada hrvatske opere. Ali tada nije još bilo

pjevača ni ensembla, ni zbora, osim malene čete vještih dobrovoljaca.

Lisinskomu je procvala nova nada, da će s vremenom zasjesti dirigentsku stolicu. A onda je pomislio na svog »Porina«. Hoće li ikad doživjeti presjajnu tu sreću, da čuje svoju operu? Zvuči li onako, kako mu bruji u glavi, dok prelistava partituru? Nema za komponista većeg uživanja, nego kad oveće svoje djelo čuje s potpunim pjevačkim i orkestralnim aparatom. Tu »presjajnu« sreću nije s »Porinom« dočekao. Tekar g. 1857. uspjelo je Zagrepčanima, da ju dijelom iznesu. Demeter je tada pisao Kukuljeviću:

». . . Štriga i njegova supruga u društvu još nekolicine pjevanju vještih dobrovoljaca izvedoše više pojedinih arija, povećih recitativa, ensembla i zborova uz popratu fortepiana, izmedju kojih nije bilo baš nijednoga komada, koji nebi bio električno i porazno djelovao na svekolike slušatelje, svi smo bili ganuti, svi uzhićeni... Potanka karakteristika, narodan, uprav slavenski izraz i divan poetični uzlet, sve to našao sam u tolikoj mjeri, da se upravo ponosim, što mi je sreća pala u dio, da sam mojim stihovima dao povoda tolikom umotvoru.«

»Ako je ova muzika na nas učinila tolik utisak već uz pratnju jednostručnoga fortepiana bez svake pripomoći teatralne zasjene, kako bi morala stopram djelovati, da se izvede u kazalištu sudjelovanjem velikog orkestra, mnogoglasnih zborova, čarobije mimične predstave, velikolijepnosti dekoracija, slikovnosti naših narodnih odjeća i pozorištne razsvijete... To bi morao biti neopisiv utisak i kolikom silom mogao bi djelovati na živahnu ćud slavenskih slušalaca! No da li će nam ikad pasti u dio sreća vidjeti na pozornici shodno predstavljeno to prekrasno muzikalno djelo? Ta misao zabavlja i muči me neprestano odkad sam pokusio neobične slasti te divne kompozicije...«

Ni Demetrovoj želji nije bilo udovoljenja, jer se »Porin« tek 2. listopada 1897. pod intendantom Miletićem, u izvrsnoj priredbi Nikole pl. Fallera, u potpunom svom čaru prikazao.

*

Jedne nedjelje prije podne uspinjao se Lisinski najmilijim svojim putem kroz Kamenitu i Opatičku ulicu do Banovih. Bio je vrlo uzrujan i zamišljen. Otkad su ga ostavili svi pouzdani prijatelji, a

sva mu rodbina počivala pod zemljicom, nije mogao da podnosi samoće. Heda je jedina, što njegovu životu još podaje smisla i ljepote. Danas će je zaprositi. Šest već godina čeka, da mu uđe pod siromašni krov, da mu vida ranjene njegove grudi, tamnim očima da ga hrabri i čeliči. U njima usijana njegova glava nalazi rashlađenja kao da roni u svježu svetu vodu.

Danas ga je obuzela nenadana srčanost, neki prkos. Neka se jednom riješi najžarče pitanje njegova života. Gospodin ga je Ban primio ljubazno kano obično, ponudio ga likerom, koji je nedjeljom bio vazda u pripremi. Opazio je u Vatroslava neku prikrivenu radost, stao ga nukati, da mu se povjeri.

»Magnifice! Čemu da duljim! Jur šest godina ljubim vjerno vašu kćerku Hedu! Ako se ne varam, udostojila se ona, da meni nevrijednome prikloni zlatno svoje srce. Ako me smatrate dostojnim trajnog vašeg prijateljstva, cijenjenog vašeg rodbinstva... molim vas, podajte mi Hedu za suprugu!« — ganutljivim je djetinjim pogledom zagledao u oca.

Gospodin se varoški fiškal jedva primjetljivo trgnuo, odveć ga je to iznenadilo i preplašilo. Lisinski bio mu je vanredno mio, cijenio ga je zarad bistroga značaja i glazbenog genija, kojemu se muzikalna njegova duša duboko klanjala. Ali je čovjek bolestan, bez stalne službe, ne može se ni sâm prehranjivati.

Pogledao mu u oči, kako sjedi pred njim sav drhtav od iščekivanja, i silno mu se dao na žao. Zar da ga i on još ponizi . . . ? Bio je duboko dirnut bezazlenim tim pogledom. U toj netaknutoj duši mora da je posebna neka svetinja. Bitni život umjetnikov leži očito u svijetu, koji je pred zbiljom zastrt nekom čarnom koprenom neiskustva. Zlo i realne brige leže daleko, izvan njega, dalje od same smrti. Kad briga i nužda kroz nju upru tvrdi svoj prst, pa se njime dodirnu umjetnikova čela, mora on da se na mahove rastrijezni, ali čim je udovoljio najprečim potrebama, silom im se othrva, opet se zavije u svijetle svoje zrake i vraća se u svoj svijet iluzija i priviđenja, što mu dušu hrane i oplođuju . . .

Teško se gospodin fiškal iz tih misli prenuo pa tražio oprezno riječi, da umjetnika ne uvrijedi. »Nijeste se prevarili, dragi prijatelju, mi vas svi vrlo cijenimo i ljubimo! A kakovim dohocima mislite, da biste svoju porodicu mogli uzdržavati?«

Lisinski ponikne nikom. Gospodin ga Ban stane dobrohotno hrabriti: »Vi ste svršili juridičke i filozofske studije, govorite i pišete pet jezika, pa ste zato sposobni... hm... za činovničku karijeru. Mi imademo sada vrlo malo sposobnih mlađih ljudi. Promislite!... Ako ste voljni, pobrinut ćemo se za namještenje. Mislim, da ne će biti teško... a možda će vam dostajati vremena i za glazbu... zaista bi bila šteta, ako bi domovina izgubila najvrsnijeg svog kompozitora.«

Lisinski je još dublje poniknuo glavom. U osjetljivoj boli stisnuo je obje ruke na grudi, bilo mu da zaplače. Došlo i do toga, da mu otmu bit njegove biti — muziku! On se u tom času nalazio u najužasnijem položaju, pred odlukom, kako je nije bio zamislio ni u najgorčim časovima. Lišiti se muzike...?! Ili Hede...?! Jedno mora da žrtvuje... oboje ne može da pridrži! Bilo bi odveć lijepo... Kako će...? Njih obje srasle se odavna u njem, dijelovi su jur njegove osobnosti, pa se ne dadu raskinuti, kao što ni duša mu od tijela, a da ne prestane živjeti...

»Promislite, dragi prijatelju, pa evo vam onda i moga djeteta!«

Gospodin je Ban ustao i pružio mu ruku: »Poslat će vam Hedu«, i ostavio ga na samu. Pred vratima našao je svoju ženu, koja je u dubokom strahu prisluškivala. »Nijesi li ga možda uvrijedio...?«

Gospodin Ban odmahne glavom, spusti se u naslonjač i objema rukama prekrije oči: »Sad sam žrtvovao svoje dijete!«

Žena ga je gledala osupnuto, dosjetila se, da je zapravo ona kriva, jer nije branila, kad se u mladih stala buditi ljubav, pa ga nemirnom savješću upita: »Kako ćeš sada...?«

»Moramo mu naći namještenje kod uprave, da se barem znade, tko je i što je, da ima neki naslov, a ne samo — muzikuš!« — — —

Mjesec dana hodao je Vatroslav ulicama kao bezuman, u bolnoj neodlučnosti, koja mu je cijepala dušu. Kad je sjedio uz Hedu, ona bi ga tješila: »Ima vremena!« On možda nije slutio, da djevojka isto toliko pati. Nije htjela da primi životnu njegovu žrtvu, a opet bila je svijesna o tom, da je jedina podobna uščuvati mu život. Ljubavne je njezine osjećaje nadbijala nježna ženska briga oko njegova blagostanja.

Znala mu je tada crtati budući njihov život. Ona će bditi nad njim, uzet će sve brige na se, radit će i štediti, kako ju je majka naučila. Poslije ureda dočekat će ga, makar u jedinoj njihovoj sobici, s toplom večerom, a onda će on uz glasovir zaboraviti sve dnevne neugodne

poslove. Skladbe, što će ih skicirati, ona će kroz dan na čisto kopirati, podržavati pismeni saobraćaj sa nakladnikom, koji će se jamačno naći u Češkoj. Šteta, što se nijesu već i prije s pomoću tamošnjih prijatelja pobrinuli.

Vatroslav bi joj tada pogladio pramove, poljubio je u čelo, ali bi o tome šutio. Usjeklo se preduboko...

Jednog su dana roditelji čekali Hedu do ručka, ali nje nije bilo. Podne je odavna odzvonilo, svaka građanska kuća već sjela za stol, pa tako i kod Banovih. Otac je već glasno izmolio »očenaš«, postajao nestrpljiv, krivio majku, što je djevojka pošla od kuće bez dopuštenja, pa još i sama, što građanskoj kćeri nimalo ne priliči. Svi su oko stola pokunjeno šutjeli. Nešto se zbilo! Ali što...?

Odjednom stupi Heda u sobu sva zažarena i drhtava od velikog uzbuđenja. Ona poljubi oca u ruku: »Oprostite!«

»Gdje si bila?«

»Kod bana Jelačića!«

»Hedo! Kćerko! Što si uradila?... Po što si pošla?«

»Umolila sam ga, da Vatroslavu nađe mjesto u pravnom odjelu!«

»Pa zar te je primio?...« Ocu su zasjale oči s odvažnosti njegova djeteta. »Tko je ikad vidio, da žensko čeljade ide na svoju ruku pred bana?«

Heda je porumenila. »Znam, da nije u redu! Ali što ću...? Podvornik me nije pustio unutra. Onda je došao major Preradović... pa...«

»No... je l' možda bio drzak?«

»Ne... ne znam, samo mi je rekao, da ban voli gledati crne oči, pa me odveo unutra.«

»A onda...?«

»Ban je bio vrlo ljubezan, rekla sam mu, da sam vjerenica Lisinskoga, pa da molim za njega namještenje kod pravnog odjela. On mi je odgovorio, da je Lisinski zaista zavrijedio, da mu se pruži pomoć. Onda je nešto zabilježio. Kad sam otišla, rekao je, neka pozdravim Lisinskoga, ali i mog oca, kojemu čestita na takvoj odvažnoj kćeri.«

»Ej, dijete moje, ipak nije bilo u redu! A Bog zna, da li je Lisinski s time sporazuman? — — —«

Tri dana iza toga događaja bio je otpor Lisinskoga skršen. Na brzu ruku sastavio je molbenicu za namještenje kod zagrebačkoga

zemaljskog suda, jer se bojao, da ne bi prekršio vjere, što ju je sinoć položio u Hedine ruke.

Zatim je pošao do gradskog načelnika Kamaufa, pa ga umolio za svjedodžbu o ponašanju, koju treba molbenici priložiti. Gradsko mu poglavarstvo nato izdalo ovaj spis:

Broj 24.

»Od poglavarstva glavnog kraljevskog grada Zagreba s ovim službeno priznajese, da vatroslav Lesinsy inače domači gradjanski Sin pošto bi Nauke ovdje izučio Čes celo vreme svog u gradu ovim od Mladosti bavlenja sebe mirnog poslušnog i čednog tako izkazao je, da glede njegove Čudorednosti ništa spolom opaziti se nemože, da pače u obziru svog moralnog života i Zaslugah koje si je sa svojum redkum umetnostjum u skladnoglasu za čitavu domovinu stekao vsaku preporuku punom merom zaslužio.

U Zagrebu dne 3. Sečnja 1851.

Načelnik
Kamauf«. (Mali pečat).

Međutim mu je došao iz Karlovca Lipovčić i dao mu napisati svjedodžbu o pređašnjem njegovu službovanju kod banskog stola. Nedavno su bili onamo premješteni, što je Stanu i Kloticu vrlo ražalostilo, ali ih je Vjekoslav utješio time, što je ondje stekao vrlo lijep položaj kano priv. predsjednik mjenbenog i zem. suda.

Ovaj je spis glasio:

»Sviedočba.

Podpisani time priznajem, da gosp. Vatroslav Lisinski, prie Fuks, kao prisežni bilježnik visoke banske stolice kroz cielo vrieme njegova poslovanja u toj struci, od godine najme 1842. do godine 1847., sve njemu po meni

povierene pravničke poslove što najtočnie i najbolje na moje podpuno zadovoljstvo obavljao jest, te ovom sviedočbom, na koliko ona njemu za preporuku u buduće služit bi mogla, njegovu hvale vriednu revnost, točno i pravedno uporavljenje u okrug pravosudja zasiecajućih zakonah u izvèršivanju povierenih mu pravničkih poslovah sa pripravnoštju tvèrdim i jamčim.

u Zagrebu dne 28-a prosinca 1852.

Věkoslav Lipovčić c. kr.
Měnbenog i Zemaljskog Karlovačkog
suda priv. predsědnik«.

(Pečat).

Rješenjem od 1. travnja 1853. primio je Lisinski dekret, kojim bi imenovan privremenim askultantom u području c. kr. banskog stola uz pripomoć od 300 for. godišnjih pod uvjetom, da u roku od dvije godine položi sudački ispit.

Siromah gotovo se okamenio. To je pogrda, kojom mu se koja zlobna duša hoće da naruga. Hvatao se za glavu, zurio proširenih zjenica preda se kao lud. Što je život od njega učinio...? Pisarčića! Uz godišnju »pripomoć!« Diurnista! Kukavnog roba!... Kuda su majčine lijepe nade...? Kuda očekivanja ilirskih rodoljuba, prijateljstvo, žrtve mecenâ za »apostola slavenske glazbe«... u dronjama! Kuda prijatan dom s Hedicom...? Jao!

Otada uspinjao bi se svakog jutra u gornji grad do banskog stola. Kad bi putem sreo svoje pretpostavljene, juridičke osobe višeg stepena, svečanih ukočenih lica, morao je duboko da skine šešir. Onda bi prošao uskim vlažnim dvorištem u mrku izbu kraj bunara, pa sjeo za klimav stol, sav poprskan tintom, izglodan od miševa i štakora, a možda i od gladnih njegovih predšasnika. Nikad amo sunca, ni svijetle zrake! Kad bi otvorio prozor, da komoricu izvjetri od teškog zadaha plijesni i vlage, od vanjske se topline stala cijediti u polaganim kapljama sivkasta neka spora tekućina. Ona je žilavom strpljivošću razarala sve malo pomalo nježni ustroj hrvatskoga mučenika. A taj

je ovdje po čitave dane rješavao službene spise u zastarjelom njemačkom stilu, a cijele se noći kinio u beznadnom odricanju svega, svega...

*

Franjo se morao odlučiti, da u veliko svoje kućanstvo uvede spretnu žensku glavu, koja će se brinuti za opustjeli dom. Izbor mu je bio vrlo težak. Mlada djevojka ne bi privikla ustaljenoj njegovoj ćudi, pa se napokon odlučio za čestitu udovicu Barbaru rođ. Bogović iz Jaske. Ona je bila okretna i marljiva žena s bistrim pogledom u svijet bez sentimentalne natruhe ili viših zahtjeva. Nikla je iz imućnog građanskog sloja, u kojem djevojka zarana privikne radu i štednji. Blagosovene njezine ruke vazda bi se micale, a ispod njih cvjetalo bi u Franjinoj kući blagostanje.

Za nj bijaše osjetljiva briga, kako će se Tonka snaći uz novu majku. Pronicava ta žena nije s početka dirala u to sanjarsko stvorenje, što je upravo prolazilo kroz osjetljivu dob između djetinjstva i djevojaštva. Ona nije sebi za to trla glave, pa je sudila, da se djeca ne mogu predobiti slatkim riječima, nego ljubaznim udovoljenjem njihovih potreba i želјica. Brinula se oko Tonke, kano da joj je rođena kći, dok joj nije odjednom zasjao put do malenog srca.

Jednoga su dana ukućani donijeli s tavana onu kolijevku, u kojoj su se Weigelhoferova djecica redom odnjihala; a posljednja u njoj bila Ludmila, što se vazda samo pjesmom uspavljivala. Tonka se sada zagledala u čudu u maljušni strani stvorak, imenom Marija, koja se legitimnim pravom svog sitnog života u miloj klimavoj škrinji udobno smjestila, nasmijanim modrim očima zurila u stariju sestricu, pa se svome bitisanju očito radovala. Ovo čedo kao da je bilo poslano od Boga, da u kući uspostavi pređašnji umilni porodični saobraćaj. Pala je s njime posljednja ograda, pa je opet nastao u kući prijatan život, prodahnut međusobnom ljubavlju.

Kad bi ih pohodio Vatroslav, da ih obiđe i Tonku da poučava, odvela bi ga ona na tihim prstima do kolijevke, neka se nagleda djevojčice, što je svaki dan bivala ljepša, pa joj ispod pletene kapice već i provirivali plavokosi pahuljasti uvojci kao u najgizdavije lutke. Tonka se za sestricom toliko zanijela, da ju je brižno dvorila i njegovala, dok je nije postavila na noge, pa se svom kućom razlijegao prpošni dječji smijeh, po svim kutovima tapkale nesigurne nožice.

Franjo je odavna odlučio, da pošalje Tonku u institut Pirckert u Grac, gdje je nekoć Marija primala pomnu svoju naobrazbu. Ali Vatroslav ga je vruće molio i zaklinjao, neka mu ne otme djevojčice, slatku utjehu, koja ga toliko podsjeća na Mariju, a posljednja mu je rodica po krvi.

Otkad su se Lipovčićevi preselili u Karlovac, preostala mu jedino Franjina i Banova kuća, a on je siromah vazda bio željan, da se negdje u toplom kojem domu bar na čas stisne. Koji put bi mu se misli svraćale na Kloticu. Bila mu posljednjih godina nekako čudna, nerazumljiva. Kad se je od nje opraštao, stavila je svoju ruku u njegovu, drhtala i blijedjela, a onda odjurila u svoju sobicu, pa se ondje zaključala. Čudni djevojački hiri! Vatroslav ih za života nije odgonenuo!

Kroz zimu običavali su Banovi da svake nedjelje pred večer primaju znance i prijatelje. Domaćin bi se tada najviše radovao dolasku bivših drugova iz »črne škole«, kanonika i prebendara. Ovi su nekoć bili većinom ubogi đaci, žedni naobrazbe, pa su se sklonili u biskupski seminar, gdje su mladu svoju krv morali zatomljivati u strogoj službi Gospodinovoj. Neki, kao Franjo Ban, nijesu se mogli odreći svijeta. Pored iskrene pobožnosti ipak su za vremena skinuli mantiju, pa su krenuli na juridičko polje.

Kroz godine dovinuo se Ban — kajkavsko mu je ime prije bilo Banek — časne službe varoškog fiškala, gdje je brojnim svojim poslovima upravljao pravedno i zdušno, imajući vazda na umu dobrobit glavnoga varoša i njegovih stanovnika. Time je stekao lijep dohodak i dobar glas, koji se prenosio i na njegov gostoljubivi dom. Prostrani njegov stan u vlastitoj kući vazda je bio prenapunjen mnogobrojnom dječicom, ali je bilo i neograničenog gostoprimstva.

Čim bi se preštimana i prečasna gospoda sastala, sjela bi za kartaški stol. To bijaše starinski uzan stol, naoko posve čedan i bezazlen, ali kad bi spretna ruka zakrenula osovinom, tad bi se rasklopio, pa bi se ukazala široka ploha u pravilnoj četvorini prekrivena zelenim suknom.

Domaćin bi tada donio tarok-karte. Ilirci su se ponosili i tvrdili, da je malo naroda, gdje bi bile tako lijepe karte kao njihove. Na tvrdom omotu bilo je štampano :

»Osobito
fine narodne karte
za tarok sa slikami
od hèrvatskih,
slavonskih
i dalmatinskih
gradovah i okolicah
napravljene i izdate po
Josipu Räcku
u Zagrebu«.

Te su karte bile okićene u naočitom šarenilu primitivnim slikama domaćih najpoznatijih mjesta, portretima nekih kraljeva i seljačkih tipova u narodnoj nošnji. Bio je kralj Krešimir, Držislav i knez Lazar, a onda šestinska snaša i momak, kao i Trenkov pandur. Iz grada Zagreba bile su slike: »Narodni dom«, biskupov grad, manastir milosrdnica, Strělana, Jurjaves, Tihi stan (mirna koliba), gornji varoš zagrebački i dolnji varoš zagrebački; nadalje iz okolice: Susjedgrad, Samobor, Lobor, Krapina, Ozalj, Varaždin grad, Toplice Varaždinske, Trakoštjan, Barilović, Dubovac, Turanj (Tounj), Lepoglava, Jakovje, Gornja Bistra, Novigrad i Oštrica; napokon iz daljnjih mjesta: vodovod kod Solina, slap na Krki, hram Eskulapov u Spljetu, slap na Cetini, palača Dioklecijanova u Spljetu i fratarski manastir u Dubrovniku.

Tad bi još iz koje reverende izmiljele oprezno malene opasne whist-karte, pa i one za preferance, te bi se zametnula živahna igra. Kartalo se od navade i iz izvjedljivosti, ali nikada radi dobitka. Vrlo rijetko bi zamijenili groše »šajna« sa srebrom. Domaćica je međutim pred svakoga kartaša postavila omašnu izbrušenu čašu s domaćim bukovačkim vinom, budno bi natakala i pazila, da se ni pred kim ne blijeska ispražnjeno dno.

U pokrajnoj bi sobi posjedale gospođe, pa su usred živog čavrljanja često provirivale u treću sobu, gdje bi se mladež u veseloj igri razmahala. Ako bi primijetile, da se tamo aranžira »polstertanc« sa dopuštenim cjelovima, onda bi smjesta koja majka sjela među mlađariju, da pripazi, da se mladići kod te nove slobodne igre, koja je nažalost ušla u modu, ne bi odveć slobodno ponašali.

Među gospođama zauzimala je uvijek prvo i najčasnije mjesto uvažena »ilirska mamica«, Josipa pl. Vancaš, a među djevojkama nje-

zina kćerka Otilija. Vancaševi bijahu najtjesniji prijatelji Banovih, njihove su se kuće prislanjale jedna uz drugu kao sestre, pa ih je dijelio samo tanak zid. Domišljate djevojke pronašle kroza nj neki telegrafski saobraćaj s pomoću kuckanja, kojim su se vrlo dobro sporazumijevale. Otilija bila je više godina učenica Lisinskoga, pa joj je jednom za imendan posvetio četvorku »Ljubice«, sastavljenu prema češkim narodnim motivima. Ta se štampala u Beču, pa se svuda tako sviđala, da ju je skladatelj kasnije udesio za maleni orkestar od šesnaest glazbala.

Za vrijeme večere sastali bi se prečasna gospoda sa gospođama u prostranoj blagovaonici, gdje su ih Banove kćeri izmjenice pomno dvorile i nudile pečenjem i kolačima. S obzirom na dame govorilo se kod stola hrvatski ili njemački, ali inače se učena gospoda najvoljela služiti latinštinom. Domaćin, u kojega bijaše snažna pjesnička žica, znao bi ih tada zabavljati improviziranim latinskim i kajkavskim stihovima, u kojima je izbijao vedri njegov humor. Čim su ih djevojke poslužile cigarama i lulama, pa ove zapalile, otprhnule bi one do mladog društva, koje ih je željno iščekivalo.

Tamo su na brzu ruku prostrle stol, donijele u omašnim šalicama domaću kavu, pravu smokvinu »Feigenkaffe«, što ju je svaka spretna domaćica sama sušila i pržila, a k tomu omašan nadimak (Kugelhupf) ili vruće pokladnice.

Najmilija im je zabava bila oko glasovira, uz gusle, flautu i pjevanje. U tome su se napose odlikovala Banova oba veća sina. U najstarijeg Franje bio je lijep bariton, kojega je neko vrijeme na konservatoriju u Pragu školovao. Kasnije ga je Josip Freudenreich mamio k pozornici, ali otac nije htio da pristane, jer »život glumca nije besprikoran«. Morao je dakle u činovnike, a tek poslije očeve smrti posvetio se zagrebačkom kazalištu, gdje su ga zaposlivali jednako u operi i opereti kao i u drami.

Svaki član mladoga toga društva morao je da štogod prinese zabavi. Djevojke su najvoljele pjevati pjesme Lisinskoga radi ljubavne topline i sladjahne sentimentalnosti. Skladatelj ih je vazda na glasoviru lično pratio, pa bdio nad pravilnim i skladnim izvađanjem. Od nekog vremena svirale su se već i Hedine skladbe, od kojih je kasnijih godina profesor Vjekoslav Klaić odabrao tri najbolje za svoju pjesmaricu. Po očevoj želji morala bi tada Heda s bratom pjevati dvopjev

Lisinskoga »Mati i sin«, što ga je ovaj komponirao za javni koncert glazbenog zavoda. Te su glazbene večeri pokazivale, koliko imade glazbenog dara u Banove djece.

Tad bi zaredao ples. U tren oka iznijela bi mladež stolove i stolce, pridigla sagove, pa ih smotala, a napokon pokrila maramicom kanarinca, da može nesmetano spavati. Lisinski bi sjeo do glasovira, pa im neumorno svirao, štogod bi zaželjeli. Mladež je najvoljela valčik. Zglobovi su okretnih nožica treperili, uvojci oko nasmijanih glavica vijali i lepršali, sva bi životna radost u toplim tjelesima podrhtavala u vrelom uživanju uz kratak ritam triju četvrtinka. Glave mladićâ besvijesno se priklanjale raspupanim djevojačkim usnama, iz kojih bi ih omamljivao kratak topao dah, pa su se teškim uzdahom svladavali, da ne reknu koju presmjelu, preljubaznu riječ.

Vatroslav slijedio bi tada očima Hedu, svaki njezin kret u gibanju prekrasnih linija strojnog joj tijela. Često joj je bilo vrlo neprijatno, što se ne može oteti iz kola plesača, jer je opazila, kako se premilenom mladiću tanke crte odricanja oko drhtavih nosnica pomalo produbljuju, a to ju je ljuto boljelo. Znala je, da mu je duša bez zavisti, ali je slutila, da se u njem bori krv i žar, čemu nema za nj udovoljenja.

Kad se mladež razglagolala i udarila u slobodnije šale, sjela bi Heda do njega posve blizu, da bi se njihova tjelesa gotovo doticala. Gledali bi se neopaženo blijeskavim očima i šaputali malene besmislene riječi, ali slatke i preslatke.

Točno u deset sati osvanule bi na pragu stroge majke. Vrijeme je, da se krene kući! Čule su se živahne molbe, vruća zaklinjanja: »Samo još jen jedini tanec!« pa su nezasitnoj mladeži morale da popuste. Kao da im je posljednji u životu, odigrali su ga vatreno i smiono, mlada bi se tjelesa privijala toplije jedno uz drugo, al matere bi nestrpljivo zanjihale glavama: »Bože, Bože, ta današnja mladež . . .?!«

Onda se živim čavrljanjem opraštali od domaćice, dok nije nitko smio buniti gospodu. Kartaška im je igra i čisto hrvatsko vino raziigralo maštu. Umjesto klasičnih latinskih rečenica okliznula bi se i po koja krupna kajkavska. Oči su se upalile, čaše su se iskapale u naglijem tempu. Domaćica nije više zalazila među njih, već bi sluga trbušaste polične boce stavljao na pod do vrata, a domaćin bi tada napunjavao čaše. Obično je na Markovu tornju već odbila ponoć, a inoši prečasne gospode u Banovoj kuhinji još uvijek dremuckali. Glave bi im klonule

do koljena, ali bi se nemilo trgle, kad bi im se zaoštreni nasmoljeni brk zadr'o u prekrštene ruke.

Trebalo je svakiput dočekati gospodu, jer nije bilo lako usred noći s lampašem u ljevici mamurne glave naći put preko Sto stuba do Kaptolskih vrata. Često je inoš vodio svoga prečasnoga do starinske gizdave kurije u ljubaznom zagrljaju. Kad bi stupio u široko dvorište, obraslo gustom travicom, dozivao bi i mirio kućnoga psa, da ne zalaje. Ne treba cijeli Kaptol da dozna, da je prečasni ove noći odocnio.

*

Lisinski provodio je svoje dane u uredskoj komori u neiskazanim mukama. Bio je vičan, da svoje dužnosti vrši potpunom sabranošću, no usred suhoparnog piskaranja često bi ga zabavljala zavodljiva mašta, pa ga vabila, neka se otrese jada. Ispod pera izvirali bi umjesto paragrafa umiljati glazbeni motivi, poskakivali u hromatičnim ljestvicama oko njegove glave pa odjekivali zvučnim akordima.

Tad bi on očajno odbacio pero, naslonio se nauznak, a teške bi mu se suze cijedile niz mlohavo lice. Jesen je bila na pragu! Zgražao se, kad je pomislio, kako će zimu preturiti. Kad je dočuo, da je raspisan natječaj za kotarskog aktuara, sastavio je molbenicu. Na brzu je rukusve svoje potrebne dokumente kod bilježnika dao prevesti na njemački, jer ih inače ne bi primili. Jedino sjajne njegove dvije latinske svjedodžbe iz filozofije i prava vrijedile su u originalu.

»Hochlöbliche k. k. Organisirung-Commission!

Auf Grundlage des unter 26. Juli l. J. im Amtsblatte No. 171. der Agramer Zeitung ausgeschriebenen Konkurses für die bei den kk. Bezirksämtern der Königreiche Kroatien und Slavonien zu besetzenden Dienststellen nimmt sich der ergebenst Unterfertigte die Freiheit, um gnädige Ertheilung einer B e z i r k s-A c t u a r -S t e l l e sein Bittgesuch hiemit zu unterbreiten.

Um seine Eignung für diesen Dienst rechtfertigen zu dürfen, fügt der in aller Ergebenheit gefertigte folgende Urkunden bei, u/ zwar in Bezug auf die im Konkurse angegebenen Bedingnisse:

A. ad 1. Seinen Taufschein sub: A.
B. et C. ad 2. Zeugnisse über vollendete Rechts-Studien sub B et C.
ad 3. Vermag Bittsteller mit Sicherheit angeben, dass ihm

die DEUTSCHE, KROATISCHE und LATEINISCHE Sprache gründlich eigen, und dass er sich der FRANZOESISCHEN, wie auch BOEMISCHEN bei Uibersetzungen aus der 3. erstgenannten mit Leichtigkeit bedienen könne.

ad 4. 5. Den bisherigen öfentlichen Dienst betreffend führt der ergebenst Gefertigte folgende Dokumente an:

a) amtliches Zeugniss der hohen k. k. Banaltafel sub
D. D. seine Beeidigung als Juraten ersichtlich gemacht wird.

b) in dieser Eigenschaft trachtete Bittsteller seiner Pflicht durch volle 5 Jahre nach Kräften zu ent-
E. sprechen, laut Zeugniss sub E.

Im Herbste jedoch des J. 1847. der Aufforderung seines hochsinnigen Vaterlandes folge leistend, und in sich fühlend, dass er gleich jedem andern nach Möglichkeit zum geistigen Emporkommen desselben mitzuwirken verpflichtet sei, unterbrach der Gefertigte seine bisherige Laufbahn, und verweilte um die höhere Ausbildung in der Tonkunst zu erreichen, unterstützt vom Lande

F. G. 3 Jahre in Prag, wie dies die Urkunden sub F. et G. bezeugen.

Die in diesen Zeitraume vorkommenden Lücken glaubt
H. Unterzeichneter mit dem sub H. beiliegenden ärztlichen privatschreiben rechtfertigen zu können.

Nach diesen 3 Jahren für immer nach Agram zurückgekehrt, brachte Bittsteller hier die Zeit zu, laut
1. Zeugniss sub I. stets hoffend, dass er seinem nunmehringen Berufe gemäss durch strebsames Wirken und Ausharren dem Vaterlande jene hohe Schuld abzutragen im Stande sein werde. Derart, um sein Leben fristen zu können, war ergebenst Gefertigter notgedrungen, Unterricht in der Musik zu ertheilen, und da er nach manchen Beschwerden zur Einsicht kam, dass all sein Warten hinsichtlich einer Sicherung seines künftigen Lebens hoffnungslos, ergrief er zur

Zeit des unter 12. Dezember v. J. von der hohen k. k. Banaltafel ausgeschriebenen Konkurses die sich ihm bietende Gelegenheit, und das Glück vard ihm zu Theil vom hohen k. k. Justitzministerium am 10. April d. J. als Askultant mit einem jährlichen Adjutum von
K. 300 fl. laut Beilage sub K. gnädigst ernannt zu werden, in welcher Eigenschaft er nach abgelegtem Diensteide am 27. desselben Monats dem kk. Agramer Landesgerichte zugetheilt, mit allen Kräften seinen Pflichten nachzukommen sich bestrebt, umsomehr, da ihm nun die Zukunft gesichert, und er mit Festigkeit und innigster Vorliebe sich dem Rechtsfache, als seinem erstgewählten Berufe gänzlich widmen kann, und will.

Ferner führt Bittsteller an:

ad 7. dass er ledigen Standes;

ad 8. dass er seinem Wissen nach bloss mit Josef Czuczy Kriegskanzlei-Adjunkten des hierortigen KK. Militär-Gouvernements als Geschwisterkind in Verwandschaft stehe, und

ad 9. dass er kein unbewegliches Eigenthum besitze, und auch keine Pachtung inne habe.

Letztlich ist in Bezug auf des Bittstellers Namensänderung zur Rechtfertigung die derselben höheren
L. Amts ertheilte Befugniss hier sub L. beigefügt.

Somit den Konkurs-Bedingungs-Punkten befriedigend entsprochen zu haben meinend, wagt der ergebenst Unterzeichnete seine unterthänigste Bitte zu wiederholen in der innigsten Uiberzeugung, dass er mit der Anfangs angesuchten Dienststelle verbundenen Pflichten genau und zur Zufriedenheit nachkommen zu können, sich fähig fühle, und demselben mit regstem Eifer entsprechen wolle, da ihm von jenem Augenblicke, als er abermals in öffentlichen Dienst getretten, dieselbe Bahn zu verfolgen gestattet ist, der er sich von Jugend an als seinem wahren, und einzig gewähltem Ziele gewidmet.

Hienut mit schuldiger Hochachtung zeichnend verbleibe
Agram, am 27. August 1853.
einer Hochlöbl. Organisirungs-Commission unterthänigster Diener
und Bittsteller
V. Lisinski
Askultant beim k. k. Landesgerichte in Agram.«

Kao svagda u životu podavao se opet varavoj nadi, da će ovaj put uspjeti. Čekao je povoljno rješenje, čekao, ali ga živ nije dočekao. I teglio je dalje. Kojiput su ga oblile suze, misleći na sva uzaludna naprezanja. Premda se je vazda potcjenjivao, premda je bio svijestan, da se svaki pravi umotvor rađa zaista samo u ljutim borbama duše, ipak je vjerovao u svoja djela. Upoznao je, da mu pomalo dozrijevaju, da se usavršuju, pa da treba jedino mira, vremena i daljnih studija, pa bi dosegao uzvišenu svijetlu metu čiste umjetnosti. U sadanjim će pak prilikama posve zaglibiti.

Očajno je znao sklopiti ruke. Gdje su prijatelji, kojima za volju je krenuo trnovitim putem? Gdje meceni, da ga izbave... slobodu da mu vrate i polet duše... Da ga zaštite od gladi... Pa i najvjerniji, Alberto Štriga, bio ga je ostavio. Krenuo je u svijet, otkad mu je u domovini zamrla narodna pjesma. Izobrazivši se u Beču za opernog pjevača višeg stila, gostovao je u mnogim velegradovima s potpunim uspjehom, al je uza to u Zagrebu pridržao za sav život svoje mjesto kao pristav zemaljskog arhiva i do smrti ubirao mirovinu. Kad se je vratio kući i ovdje našao, da je ugušen sav rodoljubni žar, u dubokom se ogorčenju povukao u samoću, udomivši se u prijatnom vinogradu Okrugljaku nad sv. Žaverom, pa se posvetio ekonomiji. Kasnije se odjednom probudio umjetnički žar iznova, pa je stao širom svijeta ponovo buditi smisao za narodnu pjesmu. Obišavši Beč, Prag, Berlin i Petrograd malo da mu nije u posljednjem gradu uspjelo da iznese »Porina«, jedino što mu je nečija jača protivnička ruka prikazivanje osujetila. Najznamenitiji taj glazbeni agitator Hrvatâ borio se sve do konca života, da iznese »Porina«. Tri mjeseca prije première u Zagrebu iznenada je izdahnuo usred Ilice pred bolnicom mil. braće. (7. III. 1897.)

Nastala jesen. Neobično je bila neprijatna i tmurna. Vlaga s uredskih zidina upijala se kroz trošne ljetne haljine i mršave mišice Lisinskoga sve do kostiju. Umjetnik bivao iz dana u dan slabiji. Za jesenskih

dana, dok je sipila prodirna kišica, kroz sivu je jutrenu maglu klipsao u ured bez toplog ogrtača, pa ga zahvatila malarija. Katkada nije mogao ni da se digne. Ponio bi zato često svoje spise kući, pa je radio u postelji. Njegovi su mu pretpostavljeni nemarni taj polazak ureda uzeli za zlo, smatrali ga »nediscipliniranim muzikalnim individuumom«, pa mu stali plaćicu stezati na one dane, kad je faktično u uredu radio, odmjerili mu u buduće dohodak pod naslovom diurnuma.

Jednog mu je dana gospodin Ban poslao svog prijatelja i vještog liječnika dra. Zlatarovića, neka ga točno pregleda. Taj je ustanovio vodenu bolest u progresivnom stepenu. Saznavši Vatroslav za tu diagnozu, zakrikne kao ranjena zvijer: »Majčina bolest!« To mu je bila jedina porodična baština.

U ljutim ovim časovima stigla ga je teška napast. Neki mu je znanac, imenom Novosel, predao 28 for., što ih je dugovao Weigelhoferu. Morao je iznenada otputovati, pa je umolio Vatroslava, neka taj maleni dug povrati svome šurjaku. Ovaj nije mogao odoljeti prevelikoj kušnji, pa je za tu svotu sebi nabavio toplo odijelo, jer se nadao, da će je vratiti, čim što zasluži.

Mjeseci su odmicali, kruta ga zima zatekla bez ogrijeva, ni od kuda nade za ikoju nuzaslužbu, da otplati dug. To ga je silno mučilo. Pred očima mu lebdjela slika iz mladosti, žalosno lice majčino i Marijino, kad je potajice založio očevu zlatninu. U uhu mu tada ozvanjale posljednje sestrine riječi: »Naci, budi uvijek dobar... i pošten!«

Drhtavim je rukama izvukao iz njedara maleni njezin skapulir i toplo ga cjelivao. Čuvao ga je sve dosada, bio je uvijek dobar i pošten.... a sad je jadan zabrazdio. »Majčice!« — zakriknuo je, da se je orilo po studenoj mrkoj sobici. »Što da radim?« Bespomoćno se ogledavao. Čemu da krije svoj grijeh? Čemu da vara plemenitoga Franju? Ispovjedit će mu istinu....

U silnoj uzrujanosti napisao je nesuvisle ove riječi:

»Lieber Schwager!

Ich wage nicht in Deine Nähe mich zu zeigen — viel weniger unter Deine Augen zu kommen — vergessend auf so viele Freundschaft und Redlichkeit, mit der Du mich behandeltest, — wagte ich diese auf schlechte Art zu missbrauchen.

Verzeihe mir, peinigend ist das Geständniss,
allein es muss geschehen. Noth hat mich gezwungen,
und Gott wird mich gewiss wegen meinem Leichtsinn strafen — ich verbrauchte zur Tilgung einer
dringenden Zahlung jene 28 fr. die mir der
Novosel überreichte. O Gott! schrecklich sticht es
mich in der Seele die vom Schamgefühl gebeugt ist —
hier hast Du einen Schuldschein, ... rechne meine
gesammte Schuld und stelle sie auf —
verloren ist sie Dir nicht — nur ich armer
bin verloren, nie werde ich von diesen
Gewissensbissen befreit — — Lebe wohl und
zufrieden, verzeihe mir, der sich nicht
mehr erlaubt Deine Thürschwelle zu betretten.

Dein

Ignaz Fuks.«

Kad je papirić složio, bijelom malenom hostijom zalijepio, nekako mu je odlanulo, kao djetetu, što je nepromišljeni svoj čin majčici priznalo. Koliko li je puta dobri šurjak u nevolji pomogao, a kad mu je htio zahvaliti, odmahnuo bi dobroćudno. Vatroslavu bila je pomisao užasna, da ga Franjo možda smatra lakoumnim čovjekom ... Mučio se i razmišljao, kako bi se uspeo do više službe, u kojoj bi mogao dokazati, da je sposoban i za samostalniji pravnički rad. Sve uzalud. Nije bilo moćnih prijatelja među ponijemčenom gospodom. Kad se je fiškal Ban zauzimao za njega, više bi juridičke glave slijegale ramenima s primjedbom: »Što ćemo! On je zaneseni muzikuš!«

Dok je jednog dana pregledavao prispjelu uredsku poštu, pade mu u ruke pismo Štrigino iz Praga:

... »koncertovao sam ovdje u Pragu, pa su se Tvoje pjesme i neke arije iz »Porina« (Kocelin) najbolje dopale. I ravnatelj Kittl je bio tamo, pa me je pitao za Te. On ne može pojmiti, kako Te u domovini mogu tako zapostavljati. On Te zove, da dodješ medju bratski češki narod, jer Te trebaju, a Ti bi našao za svoju muzu veliko zadovoljenje ...«

Lisinski šapne ganuto: »Mili Česi! Zar me još uvijek nijesu zaboravili!« Al' kako da ode, nemoćan je ... ; sve uzalud!!

XVIII.

Česi su ga zaista dostojno cijenili. Kad su nekoliko godina iza njegove smrti u otmjenu glazbenu zbirku »Česke perly« uvrstili i dvije skladbe Lisinskoga, pisao je o njem u tekstu biograf mu Josip Vraniczany:

. . . »Nado, koli si okrutna, kad nas varaš! Ubogi Lisinski! Od onog časa, kad se povratio u domovinu, ne dočeka više sretnoga dana. Sve njegove zamisli razbiše se na čvrstim zaprekama, na koje je u domovini naišao. Nekoliko je godina promijenilo domovinu, promijenilo ljude i njihove nakane. Nastojanje Lisinskoga o utemeljenju narodne učione i narodnoga kazališta, gdje bi on mogao živo djelovati, ostade bez odziva, bez potpore; ono ostade puki, slatki san, puka krasna namisao! Započe koncertirati u Zagrebu, gdje se je mnogo njegovih komadâ izvadjalo, ali su se koncerti slabo polazili. Zamišljao je mnogo toga, ali uspjeh bijaše uvijek — nikakav!« — — —

Kasna jesen obravši sve prezrele plodove, dotakla se i bolesnog umjetnika, da ga pokosi, al mučeništvo mu još nije bilo iscrpeno do kraja. Ostavila ga, da iskapi žuč i pelin do dna gorke čaše. Banovi su tada odlučili, da ga smjeste u istu onu sobicu, u kojoj je nekoć našao mira i prijatne pažnje. Dr. je Zlatarović tvrdio, da ne može ove zime preživjeti.

Jednog ga je dana odvela Heda u prijatnu onu odaju, koju mu je najnježnijom pažnjom uredila. Oko postelje metnula bijele zavjese, na pod prostrla mekan sag, a pred prozor ovjesila košaricu s nevenom. Kad su se zastali na hodniku — kao nekoć, držeći se vjerno za ruku, opet je padala na njih svijetla zraka i zadrhtala u njihovim očima — kao nekoć! Lisinski je šaptao: »Sjećaš li se, lasto moja, ovdje smo se prvi put ugledali! . . .«

Bilo im je, kao da je od onog dražesnog prvog susreta minuo čitav jedan ljudski vijek. Tuge i brige tijesno su ih svezale, a njihova je ljubav ostala djevičanski san, skladan i bogat, kao narodna pjesma.

Kroz zimu je Heda bila presretna, što ga je mogla dvoriti i njegovati svetim pravom prirođenog joj materinstva. Ona je sebi još sveđer uobražavala, da će ga pridići. Uz njegov ležaj izrađivala je male svoje kompozicije, ponajviše za jedno grlo uz pratnju glasovira. On joj nije nikad popravljao, neka traži, neka nađe sama svoj put. Kad bi on koju glazbenu ideju nabacio na papir, tad ju je morala prosvirati ili pjevati. U tom bezbrižnom miru nastale su neke omanje kompozicije, u kojima

je proplamsao njegov genij. Kojiput bi ga ipak potražio Štriga, ili koji prijatelj iz slavnijih dana, pa bi obično ponijeli sobom te malene »uspomene«. On ih je razdavao vesela srca, da im se donekle oduži.

Općinstvo je njega odavna zaboravilo. Ono je vrlo promjenljive ćudi. Iste one vijence slave, kojima danas daruje umjetnika, sjutradan će vlastitom rukom raščupati, pa ih uz nov slavopjev staviti pred noge onomu, koji ga znade na drugi način zabavljati. Stara ilirska poslovica vrijedi i za Lisinskoga:

Imaš me, ne znaš me;
izgubiš me, spoznaš me.

*

Čim je granulo mlado proljeće, a prve blage zrake stale milovati zemlju, počela je Heda svog bolesnika voditi na promenadu. Gazda bi Palain iz kavane doturao pod granato drveće meki naslonjač, u kom je nekoć Stanko Vraz jadno svoje tijelo sunčao. Često bi ga sada spominjali. Lisinski je tamo vani bio sav blažen, usrkavao je požudno svježe zračno valovlje, što je sa Zagrebačke gore amo strujalo, pa se rukama hvatao milih ovih duša, koje mu toliku slast pripravljaju.

Osjećao se vrlo slab, jedva je stajao na nogama, koje su u vodenoj bolesti stale oticati. Potpunom sviješću promatrao je napredovanje užasne te bolesti: bilo sve isto kao u majčice. To su bila gorka spominjanja! On je najvolio sjedjeti čelom prema kapelici sv. Križa. Njegova je ruka počivala u Hedinoj, zagledao bi se u siromašni oltar sa tri potamnjela drvena križa, u sredini Raspeti sa krvavim znojnim čelom, s obiju strana razbojnici, što se grčevito previjaju.

Poslije Uskrsa počeo bi se katkada ondje sakupljati narod, da krene na prvo proljetno proštenje u Bistricu... Subotom pod večer nagrnula bi čeljad iz zagrebačke okolice, smjestila se po Kipnom trgu, pa bi u molitvi i nabožnoj pjesmi dočekala župnika sv. Marka. U praskozorje nedjeljnog jutra krenula bi tad povorka put Bistrice, mnogo građana i gospođa, koje žele tamo ispuniti svoj zavjet.

Tada bi stara kapelica sv. Križa zasjala u bajnom svijetlu voštanica, ovjenčanih prešarenim umjetnim cvijećem i crvenim vrpcama, a župnik bi usred mirisavih borovičinih maglica blagoslovio narod, koji je pred njim pao na koljena. Kad je Vatroslav tu lijepu sliku gledao i

slušao umilni narodni pjev, dosjetio se prelijepih Bistričkih dana, Vrazova soneta i neustrašivog gorostasa, kajkavskog književnika... Odjednom mu svane nejaka nada: i onda je bio posve obnemogao, pa se opet pridigao. Nema li možda i sad za njega spasa?... Videći toliku seljačku krepčinu i mladenačku svježinu raspalila mu se mašta, stisnuo bi Hedinu ruku i šapnuo: »Gledaj, Hedice! U toj se je kapelici vjenčala moja sestra Marija. Kad ćemo nas dvoje stupiti pred oltar?...«

Hedi bilo da zaplače. Kad nije više smogao snage, da prevali kratak put do sunca, najmili su mu Banovi sobicu u vili »Mojmir« (Jurjevska ulica br. 30), gdje je pred prozorom cvjetao jorgovan i titralo vazdan sunce. Heda je tad bez njegova znanja obredala njegove imućnije znance, pa isprosila tu i tamo po koju potporu. Jednog se dana čak odvažila, da ode banici. Ovaj je put ušla na malena južna vrata, kuda su kretala prosta kola i služinčad, pa je ovu umolila, neka je odvedu pred banicu.

Gospođa ju je saslušala toplom žalbom, predala joj nešto zlatniša i naredila, da se Lisinskomu iz banske kuhinje šalje svaki dan ručak. No kako je stajalo do volje bahate služinčadi, to se često dešavalo, da je bilo za bolesnika jedva lončić juhe. Bilo i dana, kad nije bilo ni hljeba.

Heda se u toj nevolji opasala neobičnim junaštvom. Ona je slijedila svoju sudbinu nekom izvjesnom ravnodušnošću, nikad se nije tužila, nije se obazirala na se, jedino na milog patnika, za kojega se je znala ponosna čela ponizivati. Njemu za ljubav bila je podobna da poduzme i najgorči korak. Djevojka prirođene nasmijane ćudi prometnula se u sestru bolničarku, u strpljivu ženu patnicu, što svoju ljubav nosi u srcu svijetlim prijegorom. Kruto vrijeme i vječite nedaće iz ljubavne su pjesme njezine mladosti potiho izbrisale redak po redak, dok je ostalo samo čarno spominjanje i vruća samilost.

Vatroslav je sada ponajviše ležao u postelji. Heda bi primakla do njega stari glasovir, stavila mu pod leđa debele jastuke, a on bi kojiput prebirao po tipkama. Bilo mu je vrlo mučno, al ih se nije mogao ostaviti. Nad posteljom visjela mu vazda milena uspomena iz prvoga slavnog doba, kad su njegovom budnicom dočekali dra. Gaja, što se vraćao iz Dubrovnika. To je bila posvetna pjesma naštampana na bijeloj svili u zlatnom okviru, što ju je primio za imendan. (Nalazi se u narodnom muzeju u Zagrebu.)

Sonet je nosio naslov:

»Pěsan
gosp. Vatroslavu Lisinskomu
(Fuksu)
pravah I. godine slušao-
cu i prijatelju najmili-
emu prigodom
godovnoga dana
31. sèrpnja 1841.
u znak pobratimstva poklanja
Josip Sèrbanić
Bilježnik obćine Kraljevac.

Kad tihi měsec za proljětne noći
S treptećim traci stanak moj okruži,
A spěvni slavulj sa větrići sdruži
Žubore svoje bližnoj u samoći,

Nekakva težnja na me sa svom moći
Nadje me tada, sèrce mi raztuži,
Raztuži mi sèrce, i poziv mi pruži,
U čarne luge da ustanem poći,

Al kada hitrim ti pèrstima strune
Prebirat sědneš i milenih vajah
U nje prelivat staneš ćuti pune:

Na sanje krilih sa tělesnoga světa
Dižeš me iz tog u krajeve raja,
Ah živi, živi srětan mnoga lěta!«

Na tim se milim nespretnim stihovima dobre hrvatske duše privezala sva Vatroslavova mladost, jer se je tada počinjalo vrijeme, koje ga je uzneslo do umjetnosti. Minulo je i ugasnulo kao prelijepo ilirsko doba! Umjesto gorčine zavukla mu se u srce vruća žalba: ostavit će na tom svijetu dvije mile ženske duše. Kuda će one svoj put proslijediti?

Svako je popodne željno iščekivao Tonku, koja bi putem vazda ubrala po koju zelenu grančicu, da mu njome okiti postelju. Vani se bilo razmahalo čarno proljeće. On ga je gledao posljednjim odricanjem. Kad bi djevojčica sjela uz njega, na haljinicama mu je donijela svježine

Josip Fuchs i *Anna Prettner* rodjena *Fuchs*, priobćuju žalostnu viest da je njihov polubrat, a *Antunu Veigelhoffer* da je njezin ujak

VATROSLAV LISINSKI,

prislušnik kod c. k. zemaljskoga suda u Zagrebu

dne 31. t. m. u 3. uri u jutro usled dugotrajne vodene bolesti primivši svetotajstva umirućih u 34. godini svoje dobe preminuo.

Sprovod će dne 1. lipnja u 6 uri poslie podne krenut od kuće g. doktora Kriegera u ulici sv. Jurja br. 248 put groblja sv. Roka, gdie će se umèrli ostanci pokojnikovi sahranit uz počivališta njegovih preminuvših roditeljah, a misa za dušu obdèržavat će se dne 2. t. m. u 9 uri pred podne u cèrkvi sv. Marka, na što se najuljudnie time pozivaju ovdašnji mnogobrojni prijatelji preminuvšega i narodne umjetnosti kojoj je pokojnik s obće-poznatim požertvovanjem i iskrenim oduševljenjem služio vàs svoj život.

U Zagrebu dne 31. svibnja 1854.

Narodna tiskarnica Dr. Ljudevita Gaja.

XIX.

i ugodnog hlada. Ona mu je tad odsvirala svoju zadaću, vježbe i skale, a on bi svaki prstić pomno pratio. Činilo mu se koji put, da se je njih troje ovdje združilo u ljubljenu malenu porodicu, u kojoj je svako zatomljivalo svoje uzdahe, da drugoga ne ražalosti.

Jednog je dana zatražio u Hede partituru »Porina«. Ona ju je na njegovoj postelji prelistavala, pa su zastali na mnogom lijepom mjestu, u kojem je glazbeno njihovo uho razbiralo zvukove orkestra i pjevača. Odjednom se njegova glava spustila nauznak, svijetla mu se kosa prosula po jastuku, a objema je rukama milovao milo svoje djelo, dok su mu se suze polagano cijedile niz obraz. »Tri su moje želje života ipak bile presmjele ... presmjele ... zato su se izjalovile! ...«

Heda mu je glavu privinula k sebi, otrla mu suze s obraza, pa su dugo, dugo ovako počivali, slijedeći svoje misli, koje nijedno nije htjelo da izrekne. Kad je unišla Tonka, gledala ih je u čudu. On ju je dozvao k sebi pa rekao isprekidanim dahom: »Čuj, dušice, odnesi »Porina« dobromu tvojemu ocu i reci mu, neka mi oprosti ... sve neka oprosti! ...«

Blijede su mu ruke svejednako milovale note, nije se mogao otkinuti ni sada, odveć su ga podsjećale na najljepše časove inspiracije. Tonka je sveudilj u njega zurila, podilazila ju neka slutnja, da se ovdje pripravlja nešto ... bogzna što ... neki bezimeni grozni čas.

Vatroslav bio je silno uzrujan. S Hedinom pomoći skinuo je s vrata maleni svileni skapulir, pa ga djevojčici stavio oko vrata. »Nosi ga, dušice, dok živiš! Majčina sveta ruka bdije nad tobom!«

Onda je izmorenih sila priklopio oči, a Heda digla s postelje tešku partituru. Nato je zahtijevao sv. pismo, iz koga mu je običavala često čitati. U njem bili su pohranjeni oni njemački stihovi, što ih je nekoć u praškoj bolnici za smrtno opijelo sebi napisao. Posljednjih ga je dana bio izradio za četveropjev. Sad ga je izvadio. »Hedice, zlato moje, ... učini mi tu ljubav ... predaj to Lichteneggeru ... neka mi to pjevaju ... znaš ...«

Heda je s Tonkom kleknula do postelje. Obje je njegove ruke držala u svojima i s užasom primijetila, kako bivaju sve hladnije, grijala ih toplim svojim dahom, stavila ih sebi na grudi, pa ih milovala. Kad mu je otrla znojno čelo, nije je više puštao od sebe. Šaptao joj je umornim isprekidanim glasom: »Uboga moja Hedice, ... slutio sam ... nas dvoje nikad ... nikad pred oltar, ... prevelika sreća ... nijesam je zavrijedio ... Oprosti! ...«

Oko njihovih čela titralo je mlado sunašce 31. maja 1854. Njegova je glava klonula, teško je stao grcati. Heda je vrućim pogledom tamnih joj očiju htjela da uspiri u njega još jednom životni žar. I još se jednom zagledalo jedno u drugo u beskrajnoj ljubavi. A tad im se zamutio vid... Suze su se u njihovim očima pretvorile u jasne zvijezde nebesnice.

Konac.

POSLJEDNI LISTAK.

Time je mila naša mati, miljenica Lisinskoga, Tonka, dovršila pričanje ličnih svojih uspomena. Sjedjeli smo ono popodne na starom Rokovu groblju oko humaka mile naše Fuksove rodbine. Majka je pomilovala sanljivom rukom visoki željezni spomenik, na koji su padali mlaki traci jesenskog sunca. Tad šapne: »Gledajte, kako se je ugrijao!«

A mi zapitasmo: »Majčice, reci, kakov mu je bio sprovod? Je l' svečan?«

Njoj su zadrhtale usne, zagledala se u uvelu jesensku travicu, što se tihano lelijala do nogu spomenika. »Svršilo se vrlo tužno... otpratili su ga na počinak rodbina i neke prijateljice, sabralo se i nešto druge gospode i jedno osam pjevača. Prema želji Lisinskoga trebali su mu otpjevati posljednju njegovu skladbu, ali je bila pogana neka ruka odnijela rukopis... Tad su tužaljku na brzu ruku zamijenili drugom, što su pred svijetom i štampom zatajili. Na taj način ponestalo je više skladba iz posljednjeg doba.

A onda nastavi isprekidanim grlom, kao da se stidi, što treba još spomenuti: »Kod ukopa ne vidjeh gorljivih njegovih prijatelja, ni samoga Štrige. Nije bilo spomen-govora, ni obične slave. Kako je jadnik živio, tako i umr'o, nepriznat, zapušten... a naskoro su ga posve zaboravili. Dvadeset mjeseci iza njegove smrti tražilo ga je rješenje »povjerenstva za organizaciju«, kojom se ona njegova molba za aktuara odbija, jer je mjesto dobio drugi. Napokon se spis vratio u ured s kratkom pripomenom: »gestorben«.

»A Heda, majčice?«

»Heda?... Ne ću nikad za života zaboraviti golemu njezinu žalost. Bila je sva skršena, »ta crna njegova lasta«. Od nijeme se boli gotovo okamenila. Na dan ukopa odvezla ju je susjeda grofica Sermage put Šestina, da ne čuje tužne zvonjave sa sv. Marka. Dugo, dugo nije se mogla smiriti. Vrlo je često zalazila k nama, pa smo zajedno pregledavali ujakove note. A onda je rado spominjala časove, kad ih je

stvarao. Meni je bio ostavio neke instrumentalne, a njoj mnoge vokalne radnje. No kasnije... sjećate se, odnio ih je Štriga... da ih pregleda«.

»Iza nekoliko godina morala Heda popustiti volji roditelja, koji su bili zabrinuti za neizvjesnu njezinu budućnost. Ona se priklonila vrlo čestitom mladiću, poštanskom natkontroloru Strgaru. Ostavila je troje djece, dva sina pa i kćerku Gabrijelu, udatu za profesora Švrljugu. Djeca ju pamte mirnu, strpljivu i vrlo plemenitu.

Na dan prije svog vjenčanja sabrala je Heda cijelo svoje maleno blago, pisma Lisinskoga iz Praga, lističe iz spomenara, ljubavne njegove stihove i osušeno cvijeće, pa je vjernom rukom odnijela na njegov grob. Ondje je sve složila na rpu, pa je zapalila. Kad su sitni plamečci lizali oko krhkih uspomena, nestalo je cvijeća i spomen-listića, a Heda se opraštala od mladenačke svoje ljubavi i suznog svog djevojaštva...«

Jednog nam je dana mila majka, čuvarica tolikih prelijepih uspomena, preminula. Mi smo tada uspomene Lisinskoga — u koliko ih kućni jedan požar nije uništio, — spremili u posebni pretinac. Često obilazio bi nas blijedi lik velikoga toga ilirskoga patnika. Čekao je dugo i strpljivo — kao kroz sav svoj život — na glasno rješenje zatrpanih mu boli i varavih nada. Katkada zazvonila bi nam u uhu majčina opomena: »Sve, što sam vam o njem pričala, iznesite pred pijetetne hrvatske duše — dok ih jednom bude!«

Čekali smo dugo, vrlo dugo, čitav jedan ljudski vijek. Sad je nadošao krajni čas, dok ne iščeznemo i mi s ovog svijeta, a s nama da ne padnu u zaborav uspomene, što ih je vjerna njegova Tonka kroz sav svoj život na toplim dlanovima čuvala u njegovu spomen.

Tad sam stala obilaziti češće prijatne starce i starice iz kruga Lisinskoga, da s njima uronim u prošla vremena, u lijepe naše patrijarhalne domaće običaje. Kako li divno znade i danas pričati svježa starica, kuma i tetka Josipa Jugović, rođena Fuks, sestrična Lisinskoga. Na njezinim mi je usnama procvao iznova stari naš dom na Iličkom drumu i purgarski njegov život. Poznavala ih je sve, što tamo kraj Rokove kapelice mirno snivaju. A koliko li dražesnih i turobnih prizora iz mladosti Hedine i Lisinskoga znala mi je pripovijedati gospođa Gabrijela Švrljuga-Strgar, Hedina kćerka, a naročito najmlađa joj sestra gospođa Vodvařka rođ. Ban, kako li ljupko ozvanja kajkavština, kad se njome služi vjerna duša. Tek prije kratkog vremena smo je predali toploj zemljici.

XX.

A onda sam češće potražila i Kloticu Lipovčićevu u pensionatu u Vlaškoj ulici. Primičući jednom k usnama stručak proljetnog cvijeća, što sam joj ga donijela za uskrsni pozdrav, uskliknula je umilna starica: »Je l' da, to mi šalje Lisinski?!«

Zatim je naravnala čipkastu svoju bijelu kapicu nad pomno počešljanim srebrolikim pramovima, pa je stidno šaptala: »Nitko nije slutio... kako sam ga kroz sav svoj život ljubila!... Zato se nijesam udala!... Pst! To je tajna!« — Iza mjesec dana isnivala je svoj san do kraja.

Često sam rado boravila u zemaljskom arhivu, koji krije ponosno naše blago iz prošlosti, i u intimnom gradskom muzeju, gdje me ravnatelj dr. Emilije Laszowski strpljivo znao voditi i toplim svojim prikazima preda mnom razotkrivao svu utihnulu draž ilirske prošlosti.

Pred mojim je tada očima pukla mnoga izblijedjela uspomena iz djetinjstva, koje je sezalo u poilirsko doba. Odjednom su oživjela poznata mi lica: Preradović, Haulik, Strosmajer, Kukuljević, Gaj, Demeter, Vukotinović, Bogović, Fabković, pa onda iz glazbenog zavoda: Oertl, Schwarz i idealni Lichtenegger.

Susretali smo ih ponajviše na promenadi ili u kazalištu. O svakom nam je dobra maja znala pričati, o važnom njihovu patriotskom nastojanju. A najznatnija njihova djela osvijetlio bi nam pokojni ujak Matija Mesić, prvi rektor hrvatskog sveučilišta.

U tom kasnijem spominjanju zaprela me je s njima tanana siva paučina i prenijela me u doba gorljivih Ilira. U središtu svijetlog ovog kola stupao je bolnim hromim korakom ujak Lisinski. Svaki njegov uzdah privezao se uz koji kliktavi narodni događaj, pa i uz časove otrijeznjelog razočaranja.

Tad nijesam više bila vrsna, da mučeničku tu pojavu izlučim iz okvira, u kojem se sjajio mili moj rođeni stari Zagreb s dobroćudnim svojim građanima i strpljivim ženama. U tom prijatnom zaronjivanju stale su mi ruke plesti ovaj vjenčić najintimnijih porodičnih uspomena usred domaćih javnih događaja. Ako sam ih odveć bujno iskitila, ne zamjerite! Tako biva vazda, kada bake pričaju.

U Zagrebu, 1. listopada 1918.

Autorica.

GDJE JE ŠTO.

SLIKE.

UKRASI:

Naslovni list izrađen u umjetničkoj školi u Zagrebu, silhueta Lisinskoga prama popršju prof. Frangeša.

Vjenčić po starom originalu, slova posvete prama karakteru ilirskog pisma.

Porodični žig Fuchsovih izrađen po originalnom pečatu.

Grb »Danice Ilirske« izrađen po staroj pribodači iz gradskog muzeja u Zagrebu.

Umjetnički arangement ovog djela od prof. dra. Branimira Šenoe.

ISPRAVCI:

Str. 52. 5. alineja, redak 1. »velikog reformatora« mjesto »informatora«.

Str. 91. opaska pod zvijezdom »kao bajno sunce . . .« spada u gornji tekst.

Str. 135. 3. alineja, redak 1. »Lisinski« mjesto »Vraz«.

Str. 209. »Josipova smrt« pomutnja u datumu zarad netočnog pričanja rodbine; iz osmrtnice Lisinskoga se vidi, da ga je brat Josip preživio.

